

**VALODA: NOZĪME UN FORMA**  
**12**

Gramatika un valodas  
apguve

**LANGUAGE: MEANING AND FORM**  
**12**

Grammar and Language  
Acquisition



**LATVIJAS  
UNIVERSITĀTE**

# **VALODA: NOZĪME UN FORMA 12**

**Gramatika un valodas  
apguve**

**Andra Kalnača**  
(krājuma sastādītāja un redaktore)

# **LANGUAGE: MEANING AND FORM 12**

**Grammar and Language  
Acquisition**

**Andra Kalnača**  
(editor)

*Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve = Language: Meaning and Form 12. Grammar and Language Acquisition.* LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 246 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes domes 2021. gada 1. marta lēmumu, protokola Nr. 26-3/55. Krājuma izdošana finansēta Valsts pētījumu programmā *Latviešu valoda* (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).



**Redaktore / Editor**

**Andra Kalnača**, Latvijas Universitāte

**Redaktore vietniece / Assistant Editor**

**Ilze Lokmane**, Latvijas Universitāte

**Redakcijas kolēģija / Editorial Board**

**Ilze Auziņa**, Latvijas Universitāte

**Ina Druvieta**, Latvijas Universitāte

**Daiki Horiguchi**, Kyoto University

**Magdalene Huelmann**, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

**Karl Pajusalu**, Tartu ülikool

**Jurgis Pakerys**, Vilniaus universitetas

**Ilze Rūmniece**, Latvijas Universitāte

**Michal Škrabal**, Univerzita Karlova

**Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti savstarpēji anonīmi**

**All articles are double-blind peer-reviewed**

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS*, *MLA International Bibliography*, *EBSCO*, *ERIH PLUS*, *CEEOL*, *Index Copernicus International*



Krājumam *Valoda: nozīme un forma* ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / *Language: Meaning and Form* is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Maketu un vāka noformējumu veidojusi Baiba Lazdiņa

Korektore Agita Kazakeviča (latviešu valoda), Andra Damberga (angļu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2021

© Krājuma rakstu autori, 2021

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-759-9

<https://doi.org/10.22364/vnf.12>

# Saturs

## **Andra Kalnača**

Priekšvārdi .....	5
-------------------	---

## **Agnė Bielinskienė, Jolanta Kovalevskaitė, Erika Rimkutė**

Grammatical patterns in the corpus-driven “Lexical Database of Lithuanian” „Lietuviešu valodas lietošanas leksikona” gramatisko modeļu korpusa pētījums .....	7
---	---

## **Daiga Deksnē**

Priedēkļa pār- nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī <i>Hierarchy of prefix pār- meanings in the radial meaning model</i> .....	31
---	----

## **Daiki Horiguchi**

Verbal aspect in the acquisition of Latvian as a foreign language <i>Verba aspekts latviešu valodas kā svešvalodas apguvē</i> .....	43
--	----

## **Andra Kalnača**

Darbības vārda veids latviešu un lietuviešu valodā – viena un tā pati vai tomēr atšķirīga kategorija? <i>Verbal aspect in Latvian and Lithuanian – is it the same or a different category?</i> .....	55
--	----

## **Indra Karapetjana, Gunta Roziņa**

Lexicogrammatical aspects in English for dentistry acquisition materials <i>Zobārstniecības jomā lietojamās angļu valodas apguves materiālu leksiski gramatiskais aspekts</i> .....	64
--	----

## **Julija Korostenskienė, Lina Bikelienė**

A comparison of degree intensifiers across English corpora: Is it ‘flagrant’, ‘blatant’, or ‘sheer’ audacity? <i>Nozīmes pastiprinātāju salīdzinājums angļu valodas korpusos: drausmīga, kļiedzoša vai pilnīga nekaunība?</i> .....	74
---	----

## **Diāna Laiveniece, Linda Lauze**

Gramatikas mācību satura variācijas pamatizglītības posmā: latviešu valodas standartu analīze (1992–2018) <i>Variations of grammar learning content at elementary school: Analysis of Latvian Language Standards (1992–2018)</i> .....	93
--	----

### **Mārtiņš Laizāns**

Rīgas neolatiniskie teksti latīņu valodas apguvē:

Bazīlija Plīnija „Encomium Rigae” jeb Rīgas antoloģiju gaidot

*Neo-Latin texts of Riga in the teaching of Latin: “Encomium Rigae” by*

*Basilus Plinius or waiting for Anthologia Rigensis* ..... 112

### **Kristīne Levāne-Petrova**

Ciešamās kārtas konstrukcijas „Skolēnu pārspriedumu korpusā”

*Passive constructions in the “Corpus of Students’ Essays”* ..... 127

### **Ilze Lokmane, Laura Rituma**

Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse

*Verb sense distinction: Theory and practice* ..... 142

### **Tamari Lomtadze**

Standard Georgian language: History and current challenges

*Gruzīnu literārā valoda – vēsture un pašreizējie izaicinājumi* ..... 163

### **Sanita Martena**

„Es neuzskatu, ka latviešu valoda sastāv tikai no gramatikas”:

vidusskolēnu valodas lietpratība un attieksme pret latviešu valodas mācīšanos

*“I don’t think that Latvian language consists only of grammar”:*

*Secondary school students’ language proficiency and their attitudes*

*towards learning Latvian* ..... 178

### **Anīta Paidere**

Sufiksa *-ul-* desemantizēšanās Latvijas vietvārdos

*Desemantization of suffix -ul- in Latvian place names* ..... 195

### **Mihāls Škrabals (Michal Škrabal), Aiga Veckalne**

Bērtin berot valodiņu: par kādu citu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā

*Bērtin berot valodiņu ‘Our language flows like a river’: On another*

*Latvian reduplicative verbal construction from the perspective*

*of corpus linguistics* ..... 208

### **Daira Vēvere**

Patskaņa *ę* lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs: dziļo

tāmnieku izlokšņu piemērs

*The use of the vowel ę in the endings of nominals, verbs and adverbs:*

*A case from the deep Tamian (Tāmnieki) subdialects* ..... 227

VALODA: NOZĪME UN FORMA. Izdošanas principi ..... 240

LANGUAGE: MEANING AND FORM. Publishing principles ..... 243

## Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve” ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības un Baltu valodniecības katedru rīkotās 56. profesora Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Gramatika un valodas apguve” (18.–19.03.2021. LU HZF) materiālu un vairāku atsevišķi tapušu pētījumu apkopojums 15 rakstu veidolā. Konference tika rīkota sadarbībā ar Valsts pētījumu programmu „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002, vadītāja – Ina Druviete) un tās apakšprojektu „Gramatika un tās saskarjomas: gramatikas enciklopēdiskā vārdnīca” (vadītāja – Andra Kalnača).

56. profesora Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve” bija veltīta gramatikas apraksta principiem un gramatikas jautājumu interpretācijai dzimtās valodas, tās izlokšņu un dialektu, kā arī citu valodu apgūvē gan sinhroniskā, gan diahroniskā aspektā. Konferencē bija pieteikti 44 referāti, to autori pārstāvēja dažādas Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Islandes, Japānas, Somijas, Čehijas, Gruzijas augstskolas un zinātniskās institūcijas.

Krājumā „Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve” ar rakstiem, kas tapuši uz konferences referāta pamata, piedalās Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* „Verbal aspect in the acquisition of Latvian as a foreign language”, Kioto Universitāte), Tamari Lomtadze (*Tamari Lomtadze* „Standard Georgian language: history and current challenges”, Akakija Cereteli Valsts universitāte), Agne Bielinskiene, Jolanta Kovalevskaite, Erika Rimkute (*Agnė Bielinskienė, Jolanta Kovalevskaitė, Erika Rimkutė* „Grammatical patterns in the corpus-driven „Lexical Database of Lithuanian””, Kauņas Vītauta Dižā universitāte), Julija Korostenskiene, Lina Bikeliene (*Julija Korostenskienė, Lina Bikeliene* „A comparison of degree intensifiers across English corpora: is it ‘flagrant’, ‘blatant’, or ‘sheer’ audacity?”, Viļņas Universitāte), Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*, Kārļa Universitāte Prāgā), Aiga Veckalne (Ventspils Augstskola) („Bērtin berot valodiņu: par kādu citu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā”), Indra Karapetjana, Gunta Roziņa („Lexicogrammatical aspects in English for dentistry acquisition materials”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Diāna Laiveniece, Linda Lauze („Gramatikas mācību satura variācijas pamatizglītības posmā: latviešu valodas standartu analīze (1992–2018)”, Liepājas Universitāte), Sanita Martena („„Es neuzskatu, ka latviešu valoda sastāv tikai no gramatikas”: vidusskolēnu valodas lietpratība un attieksme pret latviešu valodas mācīšanos”, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija), Daiga Deksnē („Priedēkļa *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Daira Vēvere („Patskaņa *ē* lietojums nomena, verbu un adverbu gala zilbēs: dziļo tāmnieku izlokšņu piemērs”, LU Latviešu valodas institūts), Mārtiņš Laizāns („Rīgas neolatiniskie teksti latīņu valodas apgūvē: Bazilija Plīnija „Encomium Rigae”

jeb Rīgas antoloģiju gaidot”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Anita Paidere („Sufiksa *-ul-* desemantizēšanās Latvijas vietvārdos”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Kristīne Levāne-Petrova („Ciešamās kārtas konstrukcijas „Skolēnu pārspriedumu korpusā””, LU Matemātikas un informātikas institūts).

Krājumā iekļauti arī divi īpaši tapuši pētījumi, kas saistīti ar gramatikas un semantikas jautājumu analīzi, to autore – Ilze Lokmane (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) un Laura Rituma (LU Matemātikas un informātikas institūts) ar kopīgu pētījumu „Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse”, kā arī Andra Kalnača (LU Humanitāro zinātņu fakultāte) ar rakstu „Darbības vārda veids latviešu un lietuviešu valodā – viena un tā pati vai tomēr atšķirīga kategorija?”.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studiju kursus.

Krājuma sastādītāja pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, redkolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Īpaša pateicība pienākas krājuma pirmās korektūras veicējām – Paulai Kļaviņai, Ievai Ludboržai un Klintai Mellupai, LU HZF Baltu filoloģijas bakalaura un maģistra programmas studentēm, Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” dalībniecēm.

Rakstu krājuma izdošanu finansē Valsts pētījumu programma “Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

**Andra Kalnača,**

Krājuma „Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve”  
sastādītāja un redaktore



Priekšvārdam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Grammatical patterns in the corpus-driven “Lexical Database of Lithuanian”

### *„Lietuviešu valodas lietošanas leksikona” gramatisko modeļu korpusa pētījums*

Agnė Bielinskienė, Jolanta Kovalevskaitė, Erika Rimkutė

Vytautas Magnus University

V. Putvinskio str. 23–216, LT-44243, Kaunas, Lithuania

E-mail: [agne.bielinskiene@vdu.lt](mailto:agne.bielinskiene@vdu.lt), [jolanta.kovalevskaite@vdu.lt](mailto:jolanta.kovalevskaite@vdu.lt),  
[erika.rimkute@vdu.lt](mailto:erika.rimkute@vdu.lt)

This paper describes the grammatical patterning of two parts of speech – nouns and adjectives – included in the corpus-driven “Lexical Database of Lithuanian” as a foreign language. The lexical database is a lexicographic application of the Lithuanian Pedagogic Corpus (approx. 620.000 tokens) which was used to develop headword lists and to collect word usage information in the form of corpus patterns. In this project, we adopted a partially automated inductive procedure of Corpus Pattern Analysis for 207 verbs, 386 nouns, 87 adjectives, and 41 adverbs. The detected corpus patterns reflect different meanings of the headword. Each pattern presents information on grammatical, semantic, and lexical levels. Manually selected examples illustrate all pattern components.

In this paper, 673 patterns with nouns and 99 patterns with adjectives will be analysed discussing their syntactic behaviour in detail and providing some comments on lexis-grammar interface. The majority of patterns with nouns and adjectives are minimal patterns which include only the closest syntactical partners. This result is influenced by different procedures used to describe patterns with nouns, adjectives, and adverbs and patterns with verbs. Due to rich grammatical information, there are several similar patterns with one main (usually the most frequent) type and its variants. Pattern variants show that the grammatical characteristics of a specific word usage are rather individual.

**Keywords:** lexical database; Lithuanian language; “Lithuanian Pedagogic Corpus”; Corpus Pattern Analysis; pattern.

## 1. Introduction

Within the framework of the project “Lithuanian Academic Scheme for International Cooperation in Baltic Studies” (<http://balt nexus.lt/en/baltic-studies-project>) (2018–2020), a new “Lexical Database of Lithuanian as a Foreign Language” (hereinafter, database) is being prepared (more on the database see



Kovalevskaitė et al. 2020a). The target group of the database are A2–B2 (according to the “Common European Framework of Reference for Languages”) learners of Lithuanian. The material for the database has been extracted from the subcorpus of written texts of the “Lithuanian Pedagogic Corpus” (Kovalevskaitė, Rimkutė 2020a), which consists of Lithuanian language textbooks and other learner-relevant authentic Lithuanian language material grouped according to different levels. Until now, there have been no similar lexicographical resources for Lithuanian. Both the corpus and the database are freely available for learners, teachers, and coursebook writers in the portal <https://kalbu.vdu.lt/> since 2021.

Insights from the contextual and functional theory of meaning and the approach of corpus linguistics were adopted in database development. According to Sinclair (1991), not isolated words, but rather words in their contextual patterns are the true bearers of meaning. The main purpose of the database is to provide learners and teachers with appropriate material on language use. We chose to present information about word meaning and usage in the form of patterns by adapting one of the techniques of corpus-driven methods – the Corpus Pattern Analysis (Hanks 2008) to the Lithuanian language (see Section 2).

This article aims to describe the grammatical features of headwords stored in the database. Although grammatical information is only one of the three levels in word usage description (semantic information and the most typical collocates are also provided, see Section 3), it can show the differences in meaning related patterning and exemplify pattern variation of the same word class. Due to the large amount of the data, this article will focus on the grammatical patterns with nouns and adjectives, whereas patterns with verbs and adverbs are going to be described in further research.

## 2. Adaptation of Corpus Pattern Analysis

For the description of word usage, we used a slightly modified CPA approach (Corpus Pattern Analysis (CPA) (Hanks 2008; 2012)). CPA is based on the contextual and functional theory of meaning, where the meaning of a word is associated with a specific lexical and grammatical environment. “The Pattern Dictionary of English Verbs” (<http://pdev.org.uk/>) applied the CPA technique to describe the English verb usage: information in the dictionary is presented as a set of patterns for each verb entry. A pattern is a syntagmatic structure with semantic values for arguments (i.e., semantic types are indicated for each argument). For example, one of the three patterns for the verb ATTEND is presented in the “Pattern Dictionary of English Verbs” as follows:

- (1) [[Human]] **attends** ([[Event]] or [[Location]])  
*Implicature:* [[Human]] is present at [[Event]] or [[Location]]  
*Example:* The 18-year-olds are both **attending** the optional competition class at the college

The entry consists of a pattern with its semantic values ([Human], [Event], [Location]), an implicature which explains the meaning, and a usage example. A semantic type [Event] is a generalization of a lexical set *meeting, conference, ceremony, seminar, dinner, reception*, etc.

Although CPA has mostly been applied to verbs, Hanks (2008, 117) observes that the method can also be adapted to nouns. However, research on the application of the CPA for the latter part of speech is still scarce (e.g., Hanks et al. 2019). When applying the CPA method to other languages and projects, researchers follow a rather limited set of guidelines. We explain our description strategy for nouns, adjectives, and adverbs in Section 2.2.

## 2.1. Recognition of patterns

For the recognition and definition of meaning-related patterning, we applied both automatic (“SketchGrammar” to detect grammatical patterns) and manual procedures (to identify semantic types and meaning and select examples). The database includes pattern descriptions of headwords which occur 100 or more times in the “Lithuanian Pedagogic Corpus”, specifically, its subcorpus of written texts (approx. 620.000 tokens). For a more detailed description of pattern recognition procedure, see Kovalevskaitė et al. (2020b, 247–251).

First, “SketchGrammar” generated information on word patterning was analysed. This semi-automatic procedure helped to obtain grammatical and lexical information about the node-words from concordances (see Kovalevskaitė et al. 2020a, 248 for more details on “SketchGrammar” for Lithuanian). As “SketchGrammar” recognizes syntagmatic relations consisting of only two words, quite often linguists had to manually analyse longer structures to identify cases in which several elements function as one pattern component (adverbial, subject, object, or attribute). For example, a phrase *gero būdo žmogus* ‘an easy-going person’ must be described as an attributive pattern consisting of two components: a complex attribute [AtrA BŪDAS\_sg.gen] and a modifier [Mod], which is realized semantically by a semantic type [human] and lexically by a collocate *žmogus* ‘a person’ (on the multilevel pattern structure, see Section 2.2.).

Next, we identified grammatical patterns, analysed the lexical sets of collocates and manually assigned them to semantic types. In this respect, our approach was like the one applied in the Tecling project in which usage patterns were “identified on the basis of syntactic functions and semantic types” (Giacomini et al. 2019, 495). On the other hand, in the Italian as a Foreign Language dictionary project, first, collocations of a node-word were collected and then concordance lines referring to these collocations were extracted for pattern identification (Giacomini et al. 2019, 495–496). Our pattern recognition approach turned out to be rather challenging for linguists: they had to deal simultaneously with high grammatical, lexical, and semantic data complexity. Thus, it might be assumed that the Italian as a Foreign Language approach could be practically easier and less time consuming.

One of the most challenging tasks was to assign the semantic types to lexical sets and determine the appropriate degree of generalization. In CPA, semantic types refer to a shallow semantic ontology. We chose to manually assign the semantic type when generalizing semantically similar lexical sets (groups of collocates) and used a bottom-up approach for noun description, like the one of the Italian as a Foreign Language dictionary project, i.e., semantic types were assigned during the pattern identification process (Giacomini et al. 2019). In the case of verbs and adjectives, we used three predefined semantic types. However, in further database development, more than three verb categories might be used, depending on the noun analysed. While analysing the noun *way*, Hanks et al. (2019, 252) observe that “any generalization about the syntactic and semantic properties of the governing verbs will have to be made for each and every pattern separately”.

Our approach can be described as experimental in its nature. We see the patterns provided in the lexical database as an intermediate stage of analysis between the concordance of the word and its entry in the learner dictionary. Some parts of the CPA procedure (for example, pattern sorting) were not included. We maintain that the user will be able to judge the pattern frequency from the number of examples provided with that pattern.

## 2.2. Description of patterns

As Lithuanian is a highly inflected language, more detailed grammatical information might be especially relevant for the target audience of the database. Accordingly, in the adapted CPA procedure, we decided to use a **multilevel description of a pattern**, where grammatical (gramForm), semantic (semForm) and lexical (collocates) realizations of a node-word pattern are provided:

- (2) “gramForm”: [ARBATA] [su AtrN\_ins] / [TEA] [with AtrN\_ins]  
 “semForm”: [Mod] [maistas] / [Mod] [food]  
 “collocates”: [ARBATA] [su citrina] / [TEA] [with lemon]

The first level presents the information on the grammatical collocability and inflections, the second level shows semantic types related to grammatical categories, the third level lists the collocates of semantic types, and the fourth level (absent in the example (2)) shows examples from the corpus. The manually selected examples illustrate all pattern components, i.e., grammatical, semantical, and lexical features.

As shown in example (2), the node-word is capitalized and separate components in the levels “gramForm”, “semForm” and “collocates” are given in square brackets. The variability of elements in the pattern is indicated with a vertical slash “/” (meaning ‘either – or’). For example, in the pattern [Pred] [CENTRAS\_acc][CENTRAS\_ins], the object is expressed in the accusative or instrumental case. Variability criterion is particularly relevant for the syntactic functions of Object, Adverb and Predicate, as it is often necessary to include several adverbs, objects, or types of predicates in the same pattern. The node-word might

syntactically be a head of the phrase or a dependent element, e.g., the analysed node (marked as X) might occur in different positions as a modifier or a modified word: [AtrA] [X]: *jaunas žmogus* ‘young **person**’ and [X\_gen] [Mod]: *žmogaus gyvenimas* ‘**person’s** life’. Further on, the analysed node presented in Lithuanian examples and their translations into English is given in bold.

When describing grammatical patterns, **morphological categories** were marked using the Leipzig Glossing Rules, whereas **syntactic categories** were taken from the syntactically annotated Lithuanian corpus ALKSNIS (<https://clarin.vdu.lt/xmlui/handle/20.500.11821/21>). Syntactic categories were marked in accordance with the international abbreviations listed in Table 1. The English terms for syntactic categories and syntactic relations are based on Ambrazas (2006, 475; 486; 494; 463; 466; 468; 489; 493; 590).

Subject [Sub]	Object [Obj]	AtrA	AtrN	Pred	Pred+N/ Pred+V	Adv	Mod	AtrQ
+ case if not nominative	+ case information	attribu- tes in con- cord	attributes not in concord: can be expressed as a pre- position+ case	simple predi- cate	com- pound nominal or verbal predicate	adver- bial	modifier	partitive genitive of quan- tity

**Table 1.** Syntactic and morphological categories used in patterns

If a certain usage was identified in the corpus, its specific grammatical features were reflected in the grammatical pattern (such as case, number, verb form, time, finite/non-finite form, degree, etc.). For example, in the pattern [X] [AtrN\_inf]: *vieta pavalgyti* ‘**place** to eat’, there is an additional marking indicating that this attribute not in concord is always used in infinitive form (*inf*); the pattern [X\_sup] [Mod]: *būtiniausias darbus* ‘the **most essential** works’ shows that the adjective *būtinias* ‘essential’ is likely to be used in the superlative degree in the pattern with modifier. Due to these features, patterns with unique marking appeared: together with the main pattern they form one group and are labelled as pattern variants.

Patterns may reflect structures with fixed and variable lexical units. One of the patterns of a node-word *įprotis* ‘habit’ is [neturintis|neturinti žalingų X\_pl.gen] [Mod] in which the [AtrN] complex component [neturintis|neturinti žalingų X\_pl.gen] includes fixed lexis, e.g., *neturintis žalingų įpročių vyras* ‘a man without bad **habits**’. In some cases, variable lexical units of the pattern are indicated as, for example, various numerals which can occur with fixed lexis and are marked as x: [x|x milijonas|x tūkstantis X\_pl.gen] [Mod]: *150 eurų baudą* ‘a fine of 150 **euro**’; *18 tūkst. eurų lengvata* ‘a relief of 18 000 **euro**’.

In this lexicographic project, we use a broader understanding of grammatical collocability (Labutis 2002), accordingly, some components are included in the patterns even if from the perspective of valency they would be treated as non-obligatory. As a result, this increases the number and variability of grammatical patterns as, for example, in the case of verb combinations with various adverbs.

The collocability description of nouns, adjectives, and adverbs is different from verb description procedure. The usage patterns with nouns, adjectives, and adverbs include information about components which are directly related to the described node. Thus, components that are governed by the verb (such as subject, adverbial and objects) do not appear in the grammatical patterns with nouns, adjectives, and adverbs. For example, in the phrase *mąstyti AIŠKIAI apie Obj\_acc*, the adverb *aiškiai* ‘clearly’ is related to the verb *mąstyti* ‘to think’, however, as the object [*apie Obj\_acc*] is a verb-dependant component, it will not be included in the verbal pattern of the adverb *aiškiai* ‘clearly’: [AIŠKIAI] [Pred]. In the pattern description of the verb MĄSTYTI ‘to think’, all components (adverbial and the object) would be included as they are directly related to the node. As a result of this description procedure, the majority of patterns with nouns, adjectives and adverbs are minimal patterns which include only the closest syntactical partners.

In actual usage, one minimal pattern may be a constituent part of another minimal pattern. For example, the minimal attribute patterns with a noun may be integrated in the verbal pattern of the same noun. In the attribute pattern with the noun [AtrA] [ARBATA], the attribute [AtrA] may include adjectives indicating classificational characteristics (e.g., *juodoji* ‘black’, *žalioji* ‘green’, *šalta* ‘cold’) or physical properties (e.g., *karšta* ‘hot’, *kvapni* ‘fragrant’), still, all these attributes may be included in the realisations of the verbal pattern with the noun ARBATA ‘TEA’ where *arbata* ‘tea’ is an object. The verbal pattern is [Pred] [ARBATA\_gen][[su ARBATA\_ins], e.g.:

- (3) – *Ko norėsit? – Žalios arbatos.* ‘– What would you like? – Green tea.’
- (4) *Galite paruošti šaltos arbatos ir kavos?* ‘Could you make cold tea and coffee?’
- (5) *Vakare pakaitinkite kojas, dažnai gerkite karštos arbatos su medumi.* ‘In the evening, keep your feet warm and drink hot tea with honey regularly.’

In example (5), the noun *arbata* ‘tea’ has two attributes – this attributive usage is recorded in two distinct patterns: [AtrA] [ARBATA] and [ARBATA] [su AtrN\_ins].

Such a description of nouns, adjectives and adverb patterns allows us to show that different noun meanings can be identified in two-word combinations. The presented procedure was also chosen because of the practical reasons: if the attributive pattern is described separately, the structure of the verbal pattern is less complex. For example, the minimal pattern [AtrA] [X]: *geras žmogus* ‘good person’ is not included in the verbal pattern [Sub] [Pred+X]: *tu esi / geras žmogus* / ‘you are/a good **person**’, but it is implied (and shown by examples) that the noun in the compound nominal predicate can be used with the attribute.

Some minimal patterns with nouns may not accurately reflect the actual usage: in [AtrA] [LAIKAS] pattern, combinations in which the noun *laikas* ‘time’ is used with adjectives function as adverbial of time. To exemplify: *ilgą laiką buvo vadinamas...* ‘for a long time was named...’; *atidėti ilgesniam laikui* ‘to postpone for a longer time’, etc. In such cases, there is no need to present the attributive model [AtrA] [LAIKAS].

Overall, this section showed different procedures used to describe patterns with nouns, adjectives, and adverbs and patterns with verbs. It is also important to mention that other researchers include more distant syntactic partners in noun models, claiming that the aim of word usage description is “to present as detailed picture of usage as possible” (Marcinkevičienė 2000, 76). Hanks et al. (2019) are prone to tackle the usage complexities in both noun and verb descriptions: i.e., they maintain that when describing nouns in verbal patterns, elements that are governed by the noun (determiners and modifiers) should also be specified. If Hanks et al. (2019) position that syntactically subordinate parts of the noun phrases should be described in the verbal pattern had been adopted in the present project, verbal patterns with nouns would have included more elements governed by the noun and there would have been no need for minimal patterns. In this description, attributive patterns with nouns or adjectives (the most frequent type of minimal patterns) are very common. As a result, not all recognized patterns are distinct from each other concerning their grammatical level.

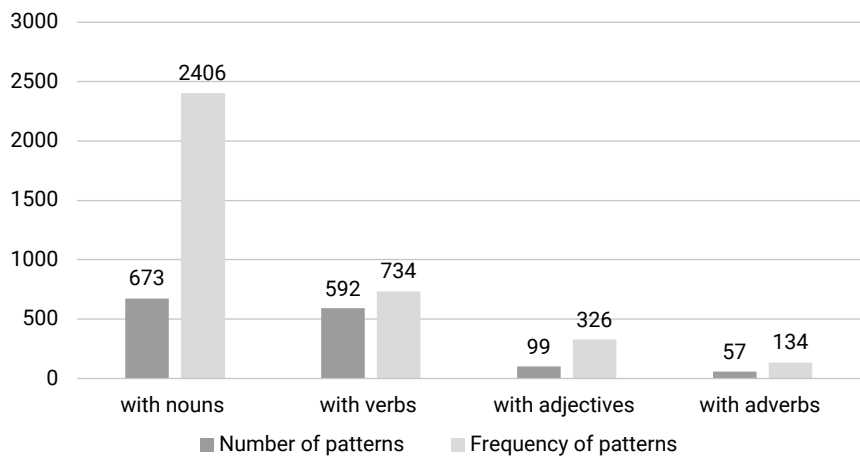
### 3. Grammatical patterns with nouns and adjectives

#### 3.1. Number and frequency of grammatical patterns

The database includes entries for four-word classes (207 verbs, 386 nouns, 87 adjectives, and 41 adverbs) and presents corpus-driven information on their usage (Kovalevskaitė et al. 2020a). This section will give an overview of the identified grammatical patterns with nouns, verbs, adjectives, and adverbs. The number and frequency information of the grammatical patterns of these parts of speech (including verbs and adverbs, although they are not in the focus of the current work) is given in Table 1.

The analysis of the amount of pattern types shows that patterns with nouns (673) and verbs (592) prevail, whereas there are less patterns with adjectives (99) and adverbs (57). The frequency of patterns was calculated by considering all use cases of a particular pattern in the lexical entries: a pattern might apply to the concrete lexeme and to the several meanings of the same lexeme. For example, three different meanings of the adjective *geras* ‘good’ have the same pattern [GERAS] [Mod], where adjective functions as an attribute in concord.

Minimal patterns are especially frequent. For example, there are approx. 1000 occurrences of attributive patterns with nouns. However, some patterns apply to the usage of only one word (a certain patterning of a node-word is recognized as a pattern if it occurs in concordances no less than 3 times. Thus, even if



**Picture 1.** Number of pattern types and their total frequency

a certain pattern applies only to one word (or meaning), it occurs in the corpus more than one time). As the “Lithuanian Pedagogic Corpus” is relatively small (620.000 tokens), unique patterns amount to one-third or one-fourth in each group of all analysed node-words, specifically, there are 23% patterns with nouns, 25% with adjectives, 30% with adverbs, and even 74% with verbs (compare the relation between the number of pattern types and their total frequency in Picture 1). Thus, unique patterns with verbs are less frequent and describe the patterning of one verb. This outcome results from the different procedures used to describe patterns with nouns, adjectives, and adverbs in comparison to patterns with verbs, as explained in Section 2.2.

3.2. Types of grammatical patterns

This section presents grammatical patterns (further on, patterns) with nouns (Section 3.2.1.), and adjectives (Section 3.2.2.). First, the main (generalizing) pattern (presented in bold in all tables) is given, followed by the details on its variants. The observed trend of the main pattern frequency shows that in nearly all cases, the main patterns prevail, whereas their variants are either less frequent or occur only once. The data in the tables will illustrate only the patterns discussed in this article, whereas the database contains more of them.

3.2.1. Grammatical patterns with nouns

There are 673 nominal patterns in total. As most often the patterns coincide with word combinations, they are classified syntactically and semantically. We distinguished two pattern types depending on the head word of the phrase: (1) nominal patterns

(see 3.2.1.1.) and (2) verbal patterns (see 3.2.1.2.). According to their semantic function, nominal patterns were grouped into: (1) attributive (see 3.2.1.1.1.), (2) objective (see 3.2.1.1.2.), (3) partitive genitive of quantity (AtrQ) (see 3.2.1.1.3.), (4) adverbial (see 3.2.1.1.4.) and (5) patterns with other functions (see 3.2.1.1.5.). In verbal patterns, nouns can function as subjects, as part of compound predicates, objects, and adverbials.

### 3.2.1.1. Nominal patterns

The patterns with nouns constitute a rather large category (1156). Predominantly (97.15%), these are attributive patterns (1123), while less than 3% are objective patterns, patterns of partitive genitive of quantity, nominal patterns with adverbials and others. If we compare nominal (3.2.1.1.) and verbal patterns (3.2.1.2.), their total frequency is similar (1123 and 1239, respectively). However, nominal patterns have fewer types and higher frequency, whereas verbal pattern types vary greatly, but are less frequent.

#### 3.2.1.1.1. Attributive nominal patterns

The patterns of this type are very common (1123). The analysed nouns in such patterns can stand as (1) modifiers (Mod) with attributes in concord (AtrA) or not in concord (AtrN) or as (2) attributes not in concord (see Table 2).

In this and other tables, the main pattern(s) is/are presented in bold, the frequency of the pattern is given in brackets and examples illustrating the pattern are given in italics. In the examples, the node-word (X) is given in bold. After the main pattern(s), its/their variants are listed, with information presented in the same way as for the main pattern: pattern is followed by frequency numbers and examples. Some examples are given in head form, i.e., singular nominative case. If examples occur in other than singular nominative case in the corpus, they are provided in their original form.

Although there are fewer variants of the 1<sup>st</sup> and 2<sup>nd</sup> pattern types, they occur with the higher frequency (see Table 2). On the contrary, there is a higher variation of the 3<sup>rd</sup> type patterns, but they are not as common. In addition to the main syntactic function, information on the number and case, or only on the number if the word is uncountable or used in plural form, is provided (see lines 1.1, 1.2, and 2.1 in Table 2).

In the patterns of the 3<sup>rd</sup> type, the function of the attribute not in concord is performed by a complex unit. A complex attribute can include an adjective in concord [AtrA] with a noun or an adjective not in concord [AtrN] with a noun, e.g.: [AtrA X\_gen] [Mod]; [AtrN X\_gen] [Mod] (see Table 2, line 3). Depending on the node-word, pattern variants include information on number and case. The described nouns *amžius* 'age', *metai* 'year', *klasē* 'category' (see Table 2, line 3.1) are used in genitive case (most often singular) and in constructions with adjectives or numerals express various features: *jvairaus amžiaus vaikams* 'for children of all ages', *turistinēs klasēs viešbutyje* 'in the economy class hotel'. Other variants of the pattern (see line 3.2) are characterized by nouns denoting a measure



1. [AtrN] [X] (315): <i>karo metai</i> ‘war years’; [X_gen] [Mod] (195): <i>žmogaus gyvenimas</i> ‘person’s life’
1.1. [AtrN] [X_sg] (21): <i>upės vanduo</i> ‘river water’; [AtrN] [X_pl] (19): <i>mano pinigai</i> ‘my money’; [AtrN] [X_loc] (2): <i>namo viduje</i> ‘inside the house’
1.2. [X_sg.gen] [Mod] (57): <i>šeimos gyvenimas</i> ‘family life’; [X_pl.gen] [Mod] (25): <i>lietuvių kalba</i> ‘Lithuanian language’; [X_sg] [Mod] (1): <i>ekskursijos kaina</i> ‘price of excursion’
2. [AtrA] [X] (308): <i>jaunas žmogus</i> ‘young person’
2.1. [AtrA] [X_pl] (15): <i>dideli pinigai</i> ‘big money’; [AtrA] [X_sg] (15): <i>šaltas vanduo</i> ‘cold water’; [AtrA][AtrN] [X] (1): <i>valgomoji druska/jūros druska</i> ‘table salt’/‘sea salt’
3. [AtrA X_gen] [Mod] (1): <i>raudonos spalvos drabužius</i> ‘red colour clothes’; [AtrN X_gen] [Mod] (1): <i>lietuvių kalbos žodyno</i> ‘Lithuanian language dictionary’
3.1. [AtrA X_sg.gen] [Mod] (5): <i>įvairaus amžiaus vaikams</i> ‘for children of all ages’; [AtrN X_sg.gen] [Mod] (1): <i>plento taurės etapas</i> ‘highway cup stage’; [AtrA AtrN X_sg.gen] [Mod] (1): <i>turistinės klasės viešbutyje</i> ‘in the economy class hotel’; [AtrA X_gen] [Mod] (1): <i>praėjusio amžiaus (pirmojoje) pusėje</i> XIX amžiaus pabaigoje ‘in the (first half) of the last century’/‘in the end of the 19 <sup>th</sup> century’
3.2. [x X_gen] [Mod] (9): <i>x metų olimpiada</i> ‘the Olympics of year x’; [x metrų centimetrų X_gen][iki x metrų centimetrų X_gen išaugti_ptcp.act] [Mod] (1): <i>2-6 m aukščio krūmai</i> ‘bushes 2-5 m tall’; [x X_pl.gen noun_sg.gen] [Mod] (1): <i>20 metrų ilgio lazdos</i> ‘sticks of 20 meters’
3.3. [Mod] [su X_ins] (12): <i>padažas su vynu</i> ‘sauce with wine’; [Mod] [su X_sg.ins] (2): <i>kibiras su vandeniu</i> ‘bucket of water’; [Mod] [be X_gen] (2): <i>važiavimas be bilieto</i> ‘driving without a ticket’; [Mod] [iš X_gen] (2): <i>svečiai iš užsienio</i> ‘guests from abroad’; [Mod] [i X_acc] (2): <i>bilietas į filmą</i> ‘ticket to film’; [Mod] [iki x X_gen][nuo x iki x X_gen] (1): <i>vaikams iki 12 metų</i> ‘for children up to 12 years’; [Mod] [iš viso X_gen] (1): <i>sportininkai iš viso pasaulio</i> ‘sportsmen from all over the world’; [Mod] [iš x X_sg.gen] (1): <i>vairuotojas iš 6 buto</i> ‘driver from flat 6’
3.4. [X] [su AtrN_ins] (16): <i>kambarys su dušu</i> ‘room with shower’; [X] [apie AtrN_acc] (5): <i>istoriją apie tiltą</i> ‘story about the bridge’; [X] [su AtrN_ins] (5): <i>vakarienei su bulvėmis</i> ‘for the supper with potatoes’; [X] [i AtrN_acc] (4): <i>teisė į privatumą</i> ‘right to privacy’; [X] [iš AtrN_gen] (3): <i>studentas iš Vilniaus</i> ‘student from Vilnius’; [X] [po atviru dangumi] (1): <i>muziejus po atviru dangumi</i> ‘open-air museum’
3.5. [X] [apie AtrN_acc][dėl AtrN_gen] (1): <i>klausimų apie (plaukų) priežiūrą</i> klausimų dėl (pajamų) stabilumo ‘questions about (hair) care’/‘questions about (income) stability’; [X] [i AtrN_acc][per AtrN_acc][po AtrN_acc] (1): <i>kelionė į Havajus</i> kelionė per Lenkiją kelionės po Prancūziją ‘trip to Hawaii’/‘trip via Poland’/‘trips in France’
3.6. [X] [AtrN_inf] (6): <i>vieta pavalgyti</i> ‘a place to eat’; [X_sg] [AtrN_inf] (2): <i>noras bendrauti</i> ‘a wish to communicate’
3.7. [Mod] [X_pl.dat] (1): <i>filmai suaugusiems</i> ‘films for grown ups’ [Mod] [X_loc] (1): <i>nakvynė viešbutyje</i> ‘night at the hotel’; [X] [AtrN_dat] (3): <i>meilė sportui</i> ‘love for sports’; [X_pl] [AtrN_ins] (1): <i>paslaugų internetu</i> ‘internet services’.

Table 2. Attributive nominal patterns

describing a specific quantity: height, length, year, etc. They also include a flexible lexical item which denotes a certain measure and is marked as x.

Postpositionally used complex attributes not in concord can be seen as a distinct variant of the 3<sup>rd</sup> type pattern. In the example [X] [su AtrN\_ins] *kambarys su dušu* ‘room with **shower**’, the attribute not in concord is expressed by a prepositional construction. The majority of the attributes are formed with prepositions *su, ant, apie, be, dėl, iki, į, iš, nuo, po, prie* ‘with, on, about, without, due, till, to, from, under, at’ and accompanying genitive, accusative or instrumental case forms. The node word can be in both positions of the pattern (see Table 2 and compare 3.3 and 3.4). There are some pattern variants, where complex attribute not in concord is constructed with several prepositions (see Table 2, line 3.5). The occurrence of the attribute not in concord (see Table 2, line 3.6) in infinitive form and nominal cases (dative, instrumental, locative) (see Table 2, line 3.7) has been detected only in several patterns.

#### 3.2.1.1.2. Objective nominal patterns

Although objective nominal patterns are a rather rare nominal pattern type, they are more frequent in verbal combinations (see 3.2.1.2). Typical objective nominal patterns include prepositional combinations of cases (genitive, accusative, instrumental) with prepositions *apie, su, dėl, tarp* ‘about, with, due to, between’ (see Table 3, lines 4 and 4.1). We maintain that prepositional constructions function as object in the nominal pattern when used with nouns denoting a person or an animal, for example, *nuomonė apie moteris* ‘opinion about **women**’, *bendravimas su gyvūnais* ‘communication with **animals**’.

<p><b>4. [Mod] [prep Obj_]</b>  [X] [apie Obj_acc] (2): <i>informacija apie šalį</i> ‘<b>information</b> about the country’; [Mod] [apie X_acc] (1): <i>nuomonė apie moteris</i> ‘opinion about <b>women</b>’ [Mod] [su X_pl.ins] (1): <i>bendravimas su gyvūnais</i> ‘communication with <b>animals</b>’</p>
<p>4.1. [X] [su Obj_ins] [apie Obj_acc] (1): <i>pokalbiui su darbdaviu</i> (‘for <b>conversation</b> with employer’); <i>pokalbis apie kiną</i> ‘<b>conversation</b> about film’; [X] [su Obj_ins] [dėl Adv_gen] (1): <i>kova su burlentininkais</i> ‘<b>fight</b> with windsurfers’</p>
<p><b>5. [X_sg] [Obj_dat] (1):</b> <i>paminklą kunigaikščiui Gediminui</i> ‘<b>monument</b> for the duke Gediminas’</p>

**Table 3.** Objective nominal patterns (the numbering is continued)

#### 3.2.1.1.3. Nominal patterns with partitive genitive of quantity (AtrQ)

This type of nominal pattern expresses a certain quantity (see Table 4). The main quantity indicating patterns are [Mod] [X\_gen] and [Adv] [X\_pl.gen], where the noun in genitive position has the [AtrQ] function – partitive genitive of quantity (see Table 4, line 6). The node-word can be present in both positions of the pattern.

6. [Mod] [X_gen] (1): <i>puokštę gėlių</i> ‘a bouquet of <b>flowers</b> ’; [Adv] [X_pl.gen] (1): <i>300 metrų</i> ‘300 <b>metres</b> ’
6.1. [daugelis] [X_pl.gen] (1): <i>daugelis (šio ženklo) atstovų</i> ‘many <b>representatives</b> of this sign’; [gabalėlis] [X_sg.gen] (1): <i>gabalėlis pyrago</i> ‘a piece of <b>cake</b> ’; [kilogramas] [X_pl.gen] (1): <i>kilogramas obuolių</i> ‘a kilogram of <b>apples</b> ’; [Mod] [X_sg.gen] (1): <i>5 valandą ryto</i> ‘at 5 o’clock in the <b>morning</b> ’; [pusė stiklinės][x šaukštų][truputį] [X_sg.gen] (1): <i>truputį sviesto</i> ‘a little bit of <b>butter</b> ’
7. [X] [AtrQ] (1): <i>dalīs gatvių</i> ‘ <b>part</b> of streets’
8. [x X] [Mod] (1): <i>54 minutės (šiaurės) platumos</i> ‘ <b>54 minutes</b> of (north) latitude’
8.1. [x X_nom x X_gen] [Mod_sg.gen] (1): <i>antra valanda nakties</i> ‘two <b>o’clock</b> at night’; [x X x X_pl.gen] [Mod_sg.gen] (1): <i>17 laipsnių šilumos</i> ‘17 <b>degrees</b> ’

**Table 4.** Nominal patterns with partitive genitive of quantity (the numbering is continued)

The quantity modifier is expressed by more specific nouns denoting the quantity (e. g., *kilogramas* ‘kilogram’), more abstract quantity nouns (e.g., *dalīs* ‘part’, *daugelis* ‘majority’, *gabalėlis* ‘piece’, *truputis* ‘little’), or numerals (e.g., *300 metrų* ‘**300 metres**’) (see Table 4, line 6.1). Some nouns realize the function of quantity modifier in constructions with numerals (e.g., *54 minutės (šiaurės) platumos* ‘**54 minutes** of (north) latitude’; *antra valanda nakties* ‘two **o’clock** at night’).

#### 3.2.1.1.4. Nominal patterns with adverbials

The patterns with adverbials form a small group of nominal patterns and are more frequent with verbal adverbial patterns (see 3.2.1.2.3).

9. [Mod] [Adv] [Mod] [už X_sg.acc] (1): <i>žuvusiųjų už laisvę</i> ‘deceased for <b>freedom</b> ’; [X_pl] [Adv_inf][noun_dat+inf] (1): <i>sąlygos treniruotis/sąlygos grybams augti</i> ‘ <b>conditions</b> to exercise’ ‘ <b>conditions</b> for mushrooms to grow’; [X] [Adv_dat] (1): <i>įrankiai desertui</i> ‘ <b>cutlery</b> for dessert’; [X] [ant Adv_gen] (1): <i>žiedas ant piršto</i> ‘ <b>ring</b> on the finger’
---

**Table 5.** Nominal patterns with adverbials (the numbering is continued)

As is seen in Table 5, the two adverbial patterns denote purpose and aim: [Mod] [už X\_sg.acc]; [X\_pl] [Adv\_inf][noun\_dat+inf]. They are formed either with a preposition or an infinitive construction; the purpose is expressed by the dative [X] [Adv\_dat] and the place is indicated by a preposition [X] [ant Adv\_gen].

#### 3.2.1.1.5. Other nominal patterns

Some nouns cannot be assigned to any of the categories above and form individual patterns. For example, some of the analysed nouns are constituents of parentheses:

[pron\_gen X\_sg.ins]: *mano nuomone* ‘in my **opinion**’; [mano X\_sg.ins]: *mano galva* ‘to my **mind**’. In other cases, a noun can be a part of: (a) complex subject [AtrA] [X+noun\_pl.gen]: *didžioji dauguma gyventojų* ‘the **majority** of inhabitants’; (b) time adverbial [AtrA+[AtrN]+X]: *pirmojoje metų pusėje* ‘in the first **half** of the year’; (c) complex attribute [Num\_card+pagal X\_sg.acc] [Mod]: *trečias pagal dydį miestas* ‘the third town in **size**’; [Mod][Pred] [aplink X\_acc]: *kelionę aplink pasaulį* ‘journey around **the world**’|swim around **the world**’.

### 3.2.1.2. Verbal patterns

These patterns include verbs in the predicate function, whereas the analysed nouns can be used in subject and compound nominal predicates (see 3.2.1.2.1), object (see 3.2.1.2.2) or adverbial (see 3.2.1.2.3) functions. Table 6 presents the frequency of the verbal patterns according to their syntactic function (the number of patterns is not given in Table 6). The total frequency of verbal patterns (1239) resembles that of the nominal patterns (1156).

Syntactic noun function	Frequency	Percentage
Object	383	30.91
Subject	460	37.13
Compound nominal predicate	86	6.94
Adverbials	310	25.02
<i>Place</i>	164	13.24
<i>Time</i>	62	5.00
<i>Manner</i>	42	3.39
<i>Aim</i>	19	1.53
<i>Quantity</i>	14	1.13
<i>Cause</i>	8	0.65
<i>Condition</i>	1	0.08
<b>In sum</b>	<b>1239</b>	<b>100.00</b>

**Table 6.** Syntactic functions of verbal patterns with nouns

#### 3.2.1.2.1. Subjective verbal patterns

As is seen in Table 6, the patterns in which the analysed nouns function as a subject (460) are especially frequent. A detailed information of the main patterns and their variants is presented in Table 7.

The analysed noun most frequently is in the subject position. We distinguish several main patterns here due to the differences in predicate structure and word order: [Pred] [X]; [X] [Pred+V]; [X] [Pred+N]. If the noun (subject) is used only in singular or plural form, this morphological information is added to the main pattern, and, accordingly, the number of variants increases. The variants of

1. [X] [Pred+N] (96): <i>žmonės buvo linksmi</i> ‘people were happy’; [Pred] [X] (9): <i>puošia ženklas</i> ‘sign decorates’; [X] [Pred+V] (2): <i>tikslas yra suvaidinti</i> ‘the aim is to act’
1.1. [X_sg] [Pred] (9): <i>vanduo bėga</i> ‘water is running’; [X][X_pl.gen] [Pred] (1): <i>grybai turi</i> ‘mushrooms have’ ‘there are mushrooms’
1.2. [Pred][Pred+V] [X] (1): <i>autobusai vyksta</i>   <i>autobusas pradės važiuoti</i> ‘buses go’ ‘buses will start to go’; [X][X_dat] [Pred+V][Pred] (1): <i>Dvyniai pamilsta</i>   <i>Dvyniai gali susidurti</i>   <i>Dvyniams reikia pasiruošti</i> ‘Gemini fall in love’ ‘Gemini can meet with’ ‘Gemini need to prepare’
1.3. [X] [Pred+N] (96): <i>žmonės buvo linksmi</i> ‘people were happy’; [X_pl] [Pred+N] (6): <i>valgiai yra svarbūs</i> ‘meals are important’; [X] [Pred+V+N] (6): <i>dovanos turėtų būti simbolinės</i> ‘presents should be symbolic’; [X] [Pred+N][Pred+V+N] (3): <i>gyvenimas bus aktyvus</i>   <i>gyvenimas gali būti įvairus</i> ‘life will be active’ ‘life can be various’; [X_sg] [Pred+N] (3): <i>(mirties) priežastis yra skendimai</i> ‘(death) cause is drowning’
2. [Sub] [Pred+X] (40): <i>esu (jautrus) žmogus</i> ‘I am a (sensitive) person’
2.1. [Sub] [Pred+X_sg] (4): <i>inteligentas jau buvo aukštesnė klasė</i> ‘an intelligent was already a higher class’; [Sub] [Pred+X_nom] (2): <i>jis yra studentas</i> ‘he is a student’; [Sub] [Pred+X_sg.ins] (2): <i>televizija tapo... būdu</i> ‘television became... a way’; [Sub] [Pred+V+X] (2): <i>mes galime būti draugai</i> ‘we can be friends’; [Sub][Sub_inf] [Pred+X] (1): <i>meilė yra (tikras) dalykas</i>   <i>gauti bilietus... yra... dalykas</i> ‘love is a (real) thing’ ‘to get tickets... is... a(n)... thing’; [Sub] [Pred+N+X_nom] (1): <i>buvo įsteigtas (kultūros) centras</i> ‘a (cultural) centre was established’
2.2. [Sub] [Pred+AtrA X_sg.gen] (4): <i>esu linksmo būdo</i> ‘I have a joyful character’; [Sub] [Pred+AtrA X_sg.gen sudėjimo] (1): <i>esu normalaus kūno sudėjimo</i> ‘I have a normal physique’; [Sub] [Pred+AtrA AtrN X_sg.gen] (1): <i>būna garbingo amžiaus</i> ‘are of honourable age’; [Sub] [Pred+[AtrN]+X] (1): <i>tai yra pačių futbolininkų reikalas</i> ‘is a matter of the football players themselves’
2.3. [Sub] [Pred+x X_pl.gen] (1): <i>pokalbiai būna trijų tipų</i> ‘conversations are of three types’; [Sub] [Pred+x X_sg.gen noun_sg.gen] (1): <i>autobusas yra aštuonių metrų pločio</i> ‘the bus is eight metre wide’

**Table 7.** Verbal patterns with noun as a subject and with compound nominal predicate

the main pattern are also related with the predicate composition: the pattern can include a simple predicate: [X\_sg] [Pred]: *vanduo bėga* ‘water is running’ (see Table 7, line 1.1) or a compound verbal predicate (e.g., in a combination with a simple predicate): [Pred][Pred+V] [X]: *autobusai vyksta*|*autobusas pradės važiuoti* ‘buses go’|‘buses will start to go’. Information on number and case can also be included as in the following impersonal pattern where subject is in dative [X\_dat] [Pred+V]: *Dvyniams reikia pasiruošti* ‘Gemini need to prepare’ (see Table 7, line 1.2). Other patterns have a compound nominal predicate (Pred+N) and (or) a compound predicate with verb and noun (Pred+V+N) (see Table 7, line 1.3).

Quite often, a noun is a part of the compound nominal predicate. For example, consider the pattern [Sub] [Pred+X] (see Table 7, line 2). The analysed word stands as the last element of the compound nominal predicate. The number

of pattern variants increases due to the indicated information on number and (or) case. The usage has shown that complex attributes (including the analysed noun) can be a constituent part of the compound nominal predicate (see Table 7, lines 2.2 and 2.3): *esu linksmo būdo* ‘I have a joyful **character**’; *būna garbingo amžiaus* ‘are of honourable **age**’ (see 3.2.1.1.1 for more information on complex attributes).

### 3.2.1.2.2. Objective verbal patterns

Many verbal patterns with the noun in the object function occur only once, therefore, we will discuss this type in general, without providing all use cases. The analysed noun in object position may be used in different cases: accusative: [Pred] [X\_acc] (57): *rasiu vietą* ‘will find a **place**’; genitive: [Pred][Pred+V] [X\_pl.gen] (6): *ėmėsi priemonių|galite imtis priemonių* ‘took **action**|you may take **action**’; instrumental: [Pred] [X\_ins] (12): *mostelėjo ranka* ‘waved a **hand**’.

Other objective patterns are formed with prepositions: *su, nuo, už, prie, pas, apie, į, iš, be, dėl* ‘with, from, behind, near, at, about, to, from, without, due’. To give an example: [Pred] [su X\_ins] (6): *susikalbėti su dievais* ‘to talk **to gods**’; [Pred] [nuo X\_gen] (1): *nuo vėjo lingavo* ‘swayed **in the wind**’; [Pred] [už X\_pl.acc] (1): *perka už pinigų* ‘buy **for money**’; [Pred] [už X\_pl.gen] (1): *neužsikabina už augalų* ‘do not hang **on plants**’; [Pred][Pred+V] [X\_acc][X\_dat][su X\_ins][už X\_gen] (1): *norite ištekti už vyriškio* ‘want to marry **to a man**’. Pattern variants occur due to different predicate structure, case and preposition agreement, the added elements, and included additional information on the grammatical category of number.

### 3.2.1.2.3. Verbal patterns with adverbials

The patterns with nouns as adverbials make up approximately 25% (310) of all verbal pattern occurrences. Adverbials can refer to place, time, manner, aim, quantity, cause, or condition (see Table 6). Due to the large amount of data (unique patterns) and the fact that a number of patterns occur only once, we will present only selected examples. Some verbal patterns given as examples in this section have been shortened for clarity.

Nouns in **place** indicating adverbials are expressed in locative [Pred] [X\_loc] (16): *esu (miesto) centre* ‘I am in the town **centre**’; *gyvenime būna* ‘happens in **life**’; instrumental case: [Pred] [X\_ins] (12): *veidu pasruvo* ‘flooded the **face**’; *ėjo keliu* ‘went along the **road**’; and prepositions: *į, ant, po, nuo, per, iki, palei, už, tarp, pas, vidury, virš, iš, arčiau, arti, link, netoli, pro* ‘to, on, under, from, through, until, near, behind, between, at, in the middle, above, from, nearer, near, towards, close, through’. Examples of patterns with the most common prepositions in this category are as follows: [Pred] [į X\_acc] (23): *pasinerti į (fantastikos) pasaulį* ‘dive **into the (fictional) world**’; [Pred] [ant X\_gen] (1): *ant lapo užsirašyti* ‘to write down **on the paper**’; [Pred][Pred+V] [po X\_acc] (1): *vaikščiojo po senamiestį* ‘walked **along the old town**’; [Pred] [po X\_ins][ant X\_gen] (1): *padėdavo po staltiese* ‘put **under the cloth**’.

**Time** is expressed by a noun in accusative: [Pred][Pred+V] [X\_acc] (29): *prinoksta (rugpjūčio) mėnesį* ‘ripens in **the month** of (August)’; dative: *vakarienei davė* ‘gave for **supper**’; instrumental case: [Pred][Pred+V] [X\_pl.ins] (1): *vakarais mėgstu skaityti* ‘**in the evenings**, I like to read’. Examples of patterns with the most common prepositions are as follows, to mention just a few: [Pred][Pred+V] [per X\_acc] (1): *per (žydėjimo) laikotarpį* išskiria ‘**during the period** of blossoming release’; [Pred][Pred+V] [po X\_gen] (1): *po ligos praradęs* ‘lost **after illness**’; [Pred] [iki X\_gen] (1): *dirbau iki nakties* ‘worked **till night**’.

**Manner** is expressed by a noun in instrumental case, e.g.: [Pred] [į X\_acc][X\_pl.ins] (1): *(lygiomis) dalimis sumaišykite* ‘mix in equal **parts**’, as well as noun+preposition constructions: *be, pagal, per, po, iš, su, už* ‘without, according to, during, under, from, with, behind’): [Pred] [be X\_pl.gen] (1): *be problemų susidorosite* ‘you will deal with it **without problems**’: [Pred] [pagal X\_pl.acc] (2): *pagal galimybes atsižvelkite* ‘take into consideration **according to the possibilities**’.

**Aim** is signalled by a noun in genitive [Pred][Pred+V] [X\_sg.dat] (1): *kviečia vakarienės* ‘invites for **supper**’; dative: [Pred] [X\_dat] (10): *ruoštis šventei* ‘prepare for **celebration**’; instrumental case [Pred] [AtrA X\_pl.ins] (1): *darbo reikalais važiuojate* ‘travel for work **purposes**’. Moreover, aim can be expressed by a construction with a noun in dative and infinitive: [Pred] [X\_pl.dat+inf] (1): *naudojami produktams dažyti* ‘used for **product** painting’.

**Quantity** is shown by a noun in genitive [Pred] [x X\_pl.gen] (1): *turi 206 000 gyventojų* ‘has 206 000 **inhabitants**’; accusative: [Pred] [X\_sg.acc][visą X\_sg.acc][x X\_pl.acc][porą X\_pl.gen] (1): *(visą) savaitę buvau* ‘stayed for the (whole) **week**’; *sirgau dvi savaites* ‘was ill for two **weeks**’; *šaunu būtų porą savaitių per savo atostogas pagyventi pas kokius malonius žmones* ‘it would be nice to stay with some pleasant people for a couple of **weeks** during holidays’. Usually, in verbal patterns with the adverbial of quantity, an exact amount (marked by x) is indicated, besides, these patterns often include fixed lexis of quantity (*visą, porą*) ‘all, a couple’.

**Cause** is expressed by a construction with noun in the instrumental case [Pred] [AtrN+X\_sg.ins] (1): *sveikinu gimtadienio proga* ‘I congratulate you on **the occasion** of your birthday’ or prepositions: *dėl, be, per* ‘because, without, through’: [Pred+V] [dėl X\_gen] (1): *dėl dokumento turite kreiptis* ‘**for document** apply’. **Condition** is expressed by the instrumental case of the analysed noun. Interestingly, this noun is a part of a complex structure: [AtrA+X\_ins] [Pred][Pred+V] (1): *tokiu atveju reikės pateikti* ‘**in this case**, you will need to provide’; *geriausiu atveju baigsis* ‘**at best**, it will end’, where a part [AtrA+X\_ins] of the pattern is realised by several collocations *tokiu atveju* ‘on the occasion of’, *geriausiu atveju* ‘at best’. The mentioned pattern with the adverbial of cause [Pred] [AtrN+X\_sg.ins] also illustrates complex adverbial structure in which several nouns (referring to types of occasions) for the attribute not in concord can be selected: *gimtadienio proga* ‘on **the occasion** of your birthday’, *sukaktuvių proga* ‘on the **occasion** of the anniversary’. Complex structures including fixed lexis are

described in other adverbials, to mention just a few: [Pred][Pred+V] [X\_sg.gen metu] (1): *vasaros metu paskatino* ‘in **summer**-time encouraged to’; [Pred] [visas\_acc X\_acc] (1): *visą gyvenimą dirbau* ‘worked all my life’.

### 3.2.1.3. Patterns with clauses, parentheses and forms of address

These patterns are only typical for selected nouns. They stand as constituent elements of composite sentences with a conjunction signalling the beginning of subordinate clause. In some cases, the word analysed is in the subject position and has a predicate (see Table 8, line 1.1). In other cases, the word is a part of the predicate (see Table 8, line 1.2). Usually, the nouns are abstract (*klausimas, dalykas, reikalas* ‘question, thing, issue’) and behave like shell nouns in colligation (Drūlienė 2014).

1. Patterns as constituents of clauses, parentheses and forms of address
1.1. [Pred] [X], ar (1): <i>iškilo klausimas, ar</i> ‘a <b>question</b> has risen whether’; [Pred] [X], kad[jog] (1): <i>neatmetama galimybė, kad</i> ‘a <b>possibility</b> that... is not rejected’; [Pred] [X_pl.nom], kad (1): <i>sklinda kalbos, kad</i> ‘ <b>rumour</b> goes that’; [Pred+[tik]+X_sg.gen klausimas], kada (1): <i>yra tik laiko klausimas, kada</i> ‘it is only a question of <b>time</b> when’; [X_sg.nom] [Pred+tas], kad (1): <i>reikalas tas, kad</i> ‘the <b>thing</b> is that’
1.2. [Pred+AtrA X_sg.gen], kad (1): <i>yra tokio dydžio, kad</i> ‘is of the <b>size</b> that’; [Pred+X], dėl kurios (1): <i>yra ir kita priežastis, dėl kurios</i> ‘there is another <b>reason</b> because of which’; [Pred+X], kad (1): <i>tiesa, kad</i> ‘the <b>truth</b> is that’; [Pred+X_pl.gen], kuris (1): <i>yra dalykų, kuriuos</i> ‘there are <b>things</b> which’; [su X_ins], kad (1): <i>su sąlyga, kad</i> ‘on <b>condition</b> that’
1.3. [X_sg.acc sakant], [Pred] (1): <i>tiesą sakant</i> , ‘to tell the <b>truth</b> ’; [X_voc][X_voc+noun_prop], [Pred] (1): <i>ponia Laima, Madam Laima</i> , ‘ <b>Madam</b> Laima’; jei [Pred+X], [Pred_imp] (1): <i>jei yra galimybė, išmokite</i> ‘if there is a <b>possibility</b> , learn’

**Table 8.** Patterns with clauses, parentheses, and forms of address

In some cases, patterns function as parentheses (*tiesą sakant* ‘to tell the **truth**’) or forms of address: *ponia Laima* ‘**Madam** Laima’ (see Table 8, line 1.3). Fixed lexical and grammatical structure is common to these patterns: [su X\_ins], kad: *su sąlyga, kad* ‘on **condition** that’; jei [Pred+X], [Pred\_imp]: *jei yra galimybė, išmokite* ‘if there is a **possibility**, learn’.

### 3.2.2. Grammatical patterns with adjectives

The patterns, in which adjectives function as attributes, are especially common (see Table 9). Less frequent patterns include adjectival constructions with adverbs (see Table 10) or adjective as a part of compound nominal predicate (see Table 11).

In pattern [X] [Mod], the noun stands as a modified word [Mod] and adjective has the role of the attribute in concord. Due to additional grammatical features



(definiteness, degree, gender (see Table 9, line 1.1)), the pattern [X] [Mod] has many variants. For example, the pronominal form (definiteness) marked in this pattern signifies a quality adjective, whereas a combination of words will most probably be a term: *raudonieji serbentai* ‘red currant’, *smulkieji gamintojai* ‘small producers’.

<b>1. [X] [Mod] (110):</b> <i>geras darbas</i> ‘good job’; <i>nauja galimybė</i> ‘new opportunity’
1.1. [X_def] [Mod] (6): <i>senoji karta</i> ‘the old generation’; <i>raudonieji serbentai</i> ‘red currant’; [X][X_def] [Mod] (3): <i>mažas miestelis</i>   <i>mažoji salė</i> ‘small town   small hall’; <i>smulkus ūkininkas</i>   <i>smulkieji gamintojai</i> ‘small farmer   small producers’; [X][X_sup] [Mod] (2): <i>populiari vieta</i> ; <i>artimiausiu metu</i> ‘popular place; in the nearest time’; [X_f] [Mod] (1): <i>liekna mergina</i> (‘slim girl’); [X_com][X_sup][X_pos] [Mod] (1): <i>aukštos kokybės</i> ‘of high quality’; <i>aukščiausios kokybės</i> ‘of the highest quality’; <i>aukštesnė klasė</i> ‘the higher class’
<b>2. [X_gen noun_gen] [Mod]:</b> <i>ramaus būdo moteris</i> ‘woman of a calm character’
2.1. [X_sg.gen noun_sg.gen] [Mod] (2): <i>laisvo stiliaus imtynininkas</i> ‘free style wrestler’; [noun_gen+X] [Mod] (2): <i>pasitikėjimo vertas gėrimas</i> ‘a trustworthy drink’; [X_pl.gen akių] [Mod] (1): <i>mėlynų akių vyriškis</i> ‘a blue eyed man’; [X_sg.gen naudojimo] [Mod] (1): <i>asmeninio naudojimo lėštes</i> ‘plates of personal use’; [X+noun_gen][noun_gen+X] [Mod] (1): <i>pilname dūmų kambaryje</i> ‘in a room full of smoke’

**Table 9.** Nominal attributive patterns

The second category includes adjectives as attributes not in concord. Typically, an attribute not in concord consists of two parts: an adjective and a noun in genitive cases (see the respective noun patterns described in 3.2.1.1.1). Grammatical features of this structure practically do not vary: plural vs. singular; adjective governing the case (e.g., *vertas* ‘worth’); word order can vary (e.g., *pilnas* ‘full’). On the other hand, depending on the described adjective, the pattern can include fixed lexis – in this way, grammatical patterns reflect collocations: *atviro būdo* ‘of open character’, *asmeninio naudojimo* ‘of personal use’, *nuostabaus grožio* ‘of wonderful beauty’. In some once occurring patterns, adjectives are part of a collocation and mark (1) time [nuo X[X\_sup] laikų] [Pred]: *yra nuo seniausių laikų* ‘is from the oldest times’; [X\_sg.ins metu] [Pred]: *paskutiniu metu padidėjo* (‘lately has increased’) (2) place [X] [visame pasaulyje]: *garsus visame pasaulyje* ‘famous in the whole world’; (3) attribute [vienas+X\_sup.pl.gen] [Mod]: *vieni garsiausių (Brazilijos) atlikėjų* ‘some of the most famous (Brazilian) performers’; [X+[Mod]+Adv\_loc]: *vieninteliam pasaulyje muziejuje* ‘in the only museum of the world’.

In rather frequent adjectival patterns [Adv] [X], the analysed adjective is characterised by an adverb: *visiškai naujas* ‘completely new’; *labai mažas* ‘very little’. Here, variation occurs due to definiteness and degree of the pattern constituents: [Adv][Part] [X\_def][X\_comp][X\_sup]: *gerokai didesnė* | *dar didesnis* ‘much bigger’ | ‘even bigger’ (see Table 10). As syntactic adjective functions may vary in these models, they were not semantically classified.

<b>3. [Adv] [X] (51):</b> <i>visiškai naujas</i> ‘completely <b>new</b> ’; <i>labai svarbus</i> ‘very <b>important</b> ’ 3.1. [Adv] [Part] [X] (2): <i>tik labai geras</i> ‘only very <b>good</b> ’; <i>dar labai mažas</i> ‘still very <b>little</b> ’; [Adv][[Part] [X] (2): <i>labai didelės</i> ‘very <b>big</b> ’; <i>gana didelės tik didelės</i> ‘rather <b>big</b> ’ ‘only <b>big</b> ’; [Adv][[Part] [X_def][X_comp][X_sup] (2): <i>gerokai didesnė dar didesnis</i> ‘much <b>bigger</b> ’ ‘even <b>bigger</b> ’
--

**Table 10.** Adjectival patterns (the numbering is continued)

In comparison with nominal attributive patterns (Table 9) and adjectival patterns (Table 10), verbal patterns have a higher variation (see Table 11).

The most typical is the verbal use of adjectives when they are a part of compound nominal predicate. In this type, the main pattern [Sub] [Pred+X] is the most frequent (see Table 11, line 7). It is important to note that grammatical patterns depicted in Table 11 include more elements than in the minimal patterns of the adjective: as an adjective is a part of the compound nominal predicate, such patterns include elements characterizing the collocability of the verb.

As is seen in Table 11, in pattern types 4, 5, and 6, an adjective is of neuter gender and functions as a part of a compound nominal predicate (the verb *būti* ‘be’ is often implied): *visada (yra) malonu* ‘(is) always **pleasant**’, *buvo gausu uogų* ‘there were **plenty** of berries’, *(yra) smagu, kad...* ‘(is) **great** that...’. The constructions are also impersonal. Patterns with subject in dative are also impersonal (see Table 11, line 10). Adjectives fall into two semantic categories: physical (e.g., *karšta, šalta, pilna, gausu* ‘hot, cold, full, plenty’) and evaluative (e.g., *malonu, ramu, svarbu, lengva* ‘pleasant, calm, important, easy’).

Type 4 patterns with adverbs [Adv] [Pred+X\_n] may vary because of word order differences or adverbial components (e.g., [Adv\_acc][Adv] [Adv\_loc] [Pred+X\_n]). When an adjective is a constituent part of a compound nominal predicate which governs the case, the object is included in the pattern (see Table 11, line 5). In this type, the variants of the main model differ in their predicate structure, which can have two ([Pred+X\_n] [Obj]) or three elements as, for example, auxiliary verb+neuter gender adjective+infinitive [Pred+X\_n+V] [Obj\_acc]: *(yra) lengva palaikyti gerą formą* ‘**easy** to keep shape’. When the adjective in the pattern expresses fullness/plentiness, it is in genitive case: *pilna naftos* ‘**plenty** of oil’, *gausu uogų* ‘**plenty** of berries’. As the number of syntactic partners in verbal patterns depends on the predicate, the variants of this pattern may include adverbials: [Adv] [Pred+X\_n+V] [Obj\_acc] (1): *tada būtina išsaugoti pagarbą* ‘then it is **necessary** to keep respect’. Type 6 patterns may include the beginning of the relative clause: [Pred+X\_n], *kad (malonu, kad...) it is pleasant that*’).

In types 7, 8, and 9 (see Table 11), an adjective, as a part of a compound nominal predicate, is used with a subject [Sub] [Pred+X]: *mokytojai buvo geri* ‘teachers were **good**’; *namas yra didelis* ‘house is **big**’. These patterns are the most frequent as they represent a personal syntactic structure with a subject. One variant of the 7<sup>th</sup> type is a three-word complex predicate, which can be used instead of the two-word predicate: [Sub] [Pred+X][Pred+V+X]: *pasiūlymai būna*

<p><b>4. [Adv] [Pred+X_n] (6):</b> <i>visada malonu</i> ‘always a <b>pleasure</b>’; <i>nėra labai svarbu</i> ‘it is not very <b>important</b>’</p> <p>4.1. [Pred+X_n] [Adv] (1): <i>visada būdavo karšta</i> ‘would always be <b>hot</b>’; [Pred+[Adv]+X_n] (1): <i>buvo tikrai smagu</i> ‘it was real <b>fun</b>’; [Adv_acc][Adv] [Adv_loc] [Pred+X_n] (1): <i>žiemą būna labai šalta</i> ‘it is <b>cold</b> in winter’; <i>dabar Estijoje labai šalta</i> ‘it is very <b>cold</b> in Estonia’; <i>šiandien šalta</i> ‘it is <b>cold</b> today’</p>
<p><b>5. [Pred+X_n] [Obj_pl.gen] (1):</b> <i>buvo gausu uogų</i> ‘there were <b>plenty</b> of berries’</p> <p>5.1. [Adv][Adv_loc] [Pred+X_n] [Obj_gen] (1): <i>jūroje yra pilna naftos</i> ‘there is <b>plenty</b> of oil in the sea’; [Pred+X_n+V] [Obj_acc] (1): <i>lengva palaikyti gerą formą</i> ‘it is <b>easy</b> to keep a shape’; [Pred+X_n+V] [Obj_gen][Obj_acc] (1): <i>svarbu nepamiršti saugumo taisyklių</i> ‘it is <b>important</b> not to forget security rules’; [Adv] [Pred+X_n+V] [Obj_acc] (1): <i>tada būtina išsaugoti pagarbą</i> ‘then it is <b>necessary</b> to keep respect’</p>
<p><b>6. [Pred+X_n], kad (3):</b> <i>malonu, kad</i> ‘it is <b>pleasant</b> that’; <i>keista, kad</i> ‘it is <b>strange</b> that’</p> <p>6.1. [Pred+X_n], kad jog (2): <i>panašu, kad jog</i> ‘it is <b>likely</b> that’; [Pred+X_n+V], kad (1): <i>svarbu žinoti, kad</i> ‘it is <b>important</b> to know that’</p>
<p><b>7. [Sub] [Pred+X] (43):</b> <i>mokytojai buvo geri</i> ‘the teachers were <b>good</b>’; <i>namas yra didelis</i> ‘the house is <b>big</b>’</p> <p>7.1. [Sub] [Pred+X_f] (1): <i>esu liekna</i> ‘I am <b>slim</b>’; [Sub] [Pred+X][Pred+V+X] (5): <i>pasiūlymai būna paprasti mergina turi būti paprasta</i> ‘suggestions can be <b>simple</b>’ ‘a girl has to be <b>simple</b>’; [Sub] [Pred+X_def X_comp X_sup] (2): <i>greitis yra didesnis</i> ‘speed is <b>higher</b>’; [Sub] [Pred+verb_ptcp.pass.prs+X] (1): <i>erškėtuogės valgomos šviežios</i> ‘rosehips are eaten <b>fresh</b>’</p>
<p><b>8. [Sub] [Pred+X] [Obj_dat] (1):</b> <i>ežerai tinkami ir karosams</i> ‘lakes also <b>suitable</b> for carps’</p> <p>8.1. [Sub] [Pred+X] [Obj_gen] (2): <i>lentynos pilnos knygų</i> ‘shelves <b>full</b> of books’; <i>šuo vertas geresnio maisto</i> ‘a dog is <b>worth</b> better food’; [Sub] [Pred+X] [Obj_ins][del Obj_gen] (1): <i>restoranas buvo garsus dėl pačios skaniausios juodosios arbatos</i> ‘the restaurant was <b>famous</b> for the tastiest black tea’</p>
<p><b>9. [Sub] [Adv] [Pred+X] (2):</b> <i>aš jau senas</i> ‘I am already <b>old</b>’; <i>vaikai jau suaugę</i> ‘the children are <b>grown up</b>’</p> <p>9.1. [Sub] [Pred+[Adv]+X] (2): <i>miltai tikrai švieži</i> ‘flour is really <b>fresh</b>’; <i>vaisiai būna gana smulkūs</i> ‘fruits tend to be rather <b>small</b>’; <i>pertraukos labai trumpos</i> ‘breaks are very <b>short</b>’; [Sub] [Pred+[Adv]+X_comp] (1): <i>mes daug mažesni</i> ‘we are much <b>smaller</b>’; [Sub] [Pred+[Adv]+X][Pred+X] [su Obj_ins] (1): <i>susiformavimas buvo glaudžiai susijęs su judėjimu</i> ‘formation was closely <b>related</b> to movement’; [Sub] [Adv_ins][Adv][Adv_acc] [Adv_loc] [Pred+X] (1): <i>šiuo metu vis dar populiarios asmenukės</i> ‘at present, selfies are still <b>popular</b>’</p>
<p><b>10. [Sub_dat] [Pred+X_n+V_inf] (2):</b> <i>gyventojams yra malonu gauti</i> ‘inhabitants are very <b>pleased</b> to receive’</p> <p>10.1. [Sub_dat] [Pred+X_n], kad (1): <i>jam buvo labai įdomu, kad</i> ‘it was very <b>interesting</b> to him that’</p>

**Table 11.** Verbal patterns with adjective as part of the compound nominal predicate (the numbering is continued)

*paprasti*|*mergina turi būti paprasta* ‘suggestions are **simple**|girl has to be **simple**’. In addition, type 7 includes information on degree: [Sub] [Pred+X\_def|X\_comp|X\_sup]: *greitis yra didesnis*, *gyventojų skaičius yra didžiausias* ‘speed is **higher**, the number of inhabitants is **the biggest**’. In some patterns, a predicate is used not only with subjects (see Table 11, line 8), but also with adverbials (see Table 11, type 9). As in type 5, in the pattern of type 8 the object is necessary because of the analysed adjective: the genitive case is governed specifically by adjectives such as *tinkamas*, *pilnas*, *vertas*, *gausus* ‘appropriate, full, worthy, plenty’.

11. [Pred+V] [noun\_dat X\_ins noun\_ins] (1): *Jums patogiu laiku galite peržiūrėti* ‘You can watch at a **convenient** time’; [Pred+X\_comp] [nei x metai][už Obj\_acc] (1): *esate jaunesnis nei 26 metai|būtų jaunesnė už mane* ‘you are 26 years **younger**’|‘she would be **younger** than me’; [Pred\_imp+X] [Pred\_imp] (1): *būk geras, paskubėk* ‘be **kind**, hurry up’; [Pred\_imp+X], [Pred\_imp] (1): *būkite maloni, po to užėikite* ‘be so **kind** to come in after that’; [X\_n], [Pred] (1): *aišku, tu juokauji* ‘it is **clear** that you are joking’; [X\_voc+noun\_prop], [Pred] (1): *Miela Laima, rašau tau* ‘**Dear** Laima, I am writing to you’

**Table 12.** Once occurring patterns with adjectives (the numbering is continued)

Finally, in Table 12, we provide once occurring patterns reflecting the usage of a specific adjective. The examples include sayings, clichés of a specific genre, and various constructions (with fixed and variable elements).

## 4. Conclusions

The presented database has appr. 3700 one-word and multi-word entries. More than 700 entries describe one-word lexical units and their patterns: 207 verbs, 386 nouns, 87 adjectives and 41 adverbs. The majority of the patterns describe nouns (673) and verbs (592) followed by adjectives (99) and adverbs (57). Pattern types with verbs are numerous, but of lower frequency. As a contrast, the frequency of patterns with nouns is higher but their variation is lower (however, this ratio is different in nominal and verbal patterns). This result is influenced by different procedures used to describe patterns with nouns, adjectives, and adverbs and patterns with verbs. As patterns are rich with grammatical information, there are several similar patterns with one main (usually the most frequent) pattern and its variants. Pattern variants show that the grammatical characteristics describing the usage of a specific word are rather individual.

The analysis has shown the typical usage of the two parts of speech – nouns and adjectives. Although the grammatical information presents only one pattern description level, some lexical differences of the same part of speech can also be seen. For example, the nouns *truputis* ‘a little’, *daugelis* ‘many’ are used as adverbs

due to their semantics; the adjectives *pilnas* ‘full’, *vertas*, ‘worthy’ differently from other adjectives are predominantly used in verbal patterns.

The representation of the usage pattern in the lexical database consists of three levels. Although these levels are interconnected with each other, it is still complicated to analyse all of them at once. In this article, we discussed the grammatical level of the patterns. It has been shown that there are a lot of similar grammatical patterns in the noun and adjective groups. Nevertheless, most of these grammatically similar patterns are disambiguated on the semantic and lexical levels where semantic types and/or collocates are provided.

Although the focus was on the grammatical patterns, the analysis does not allow to show that distinct word meanings may have different usage patterns. For example, the entry of the noun *tiesa* ‘truth’ describes the three meanings of the word. 7 patterns describe the 1<sup>st</sup> meaning, whereas the 2<sup>nd</sup> and the 3<sup>rd</sup> meanings have only one pattern each. When used in its 1<sup>st</sup> and 2<sup>nd</sup> meanings, the noun has a singular form, whereas in the 3<sup>rd</sup> meaning, the noun is used in plural: *amžinos tiesos* ‘eternal truths’. In further research, it would be interesting to analyse the ‘local grammar’ (i.e., usage patterns) of different nouns, adjectives, verbs, and adverbs and see to what extent different word meanings are related to different patterning.

## Acknowledgement

We would like to thank our colleague from the Centre of Computational Linguistics, Loïc Boizou, for helping to process the data, Jurgita Vaičenonienė, for translating the article into English, and Kristina Vaisvalavičienė for the translation of the summary into Latvian.

## Abbreviations

acc	accusative
comp	comparative degree
dat	dative
def	definiteness
f	feminine gender
gen	genitive
imp	imperative mood
inf	infinitive
ins	instrumental
loc	locative
nom	nominative
pl	plural
pos	positive
prop	proper noun
sg	singular
sup	superlative degree
voc	vocative

## References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2006. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
2. Boizou, Loic, Kovalevskaitė, Jolanta, Rimkutė, Erika. 2020. Lithuanian Pedagogic Corpus: correlations between linguistic features and text complexity. *The Ninth Conference Human Language Technologies – the Baltic Perspective*. Utkā, Andrius, Vaičėnonienė, Jurgita, Kovalevskaitė, Jolanta, Kalinauskaitė, Danguolė (eds.). *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 328. Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington, DC: IOS Press, 233–240. DOI: 10.3233/FAIA200628
3. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. 2020. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Available at: [www.coe.int/lang-cefr](http://www.coe.int/lang-cefr)
4. Drūlienė, Viltė. 2014. *Lietuvių kalbos apibendrinamieji daiktavardžiai: leksinė reikšmė ir pragmatinės funkcijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
5. Giacomini, Laura, DiMuccio-Failla, Paolo. 2019. Investigating semi-automatic procedures in Pattern-Based Lexicography. *Proceedings of eLex2019*. Sintra, Portugal. Brno: Lexical Computing CZ, 490–505.
6. Hanks, Patrick. 2008. Lexical patterns: from Hornby to Hunston and beyond. *Proceedings of the 13<sup>th</sup> EURALEX International Congress*. Barcelona: Seria Activitats 20, 89–129. Available at: [https://www.euralex.org/elx\\_proceedings/Euralex2008/004\\_Euralex\\_2008\\_Plenary\\_Patrick%20Hanks\\_Lexical%20Patterns\\_from%20Hornby%20to%20Hunston%20and%20Beyond.pdf](https://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2008/004_Euralex_2008_Plenary_Patrick%20Hanks_Lexical%20Patterns_from%20Hornby%20to%20Hunston%20and%20Beyond.pdf)
7. Hanks, Patrick. 2012. How people use words to make meanings: semantic types meet valencies. *Input, Process and Product: Developments in Teaching and Language corpora*. Boulton, Alex, Thomas, James (eds.). Brno: Masaryk University Press, 52–67.
8. Hanks, Patrick, Može, Sara. 2019. The way to analyse ‘way’: A case study in word-specific local grammar. *International Journal of Lexicography*. 32(3), 247–269. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecz005>
9. Kovalevskaitė, Jolanta et al. 2020a. The first corpus-driven Lexical Database of Lithuanian as L2. *The Ninth Conference Human Language Technologies – The Baltic Perspective*. Utkā, Andrius, Vaičėnonienė, Jurgita, Kovalevskaitė, Jolanta, Kalinauskaitė, Danguolė (eds.). *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 328. Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington, DC: IOS Press, 245–252. DOI: 10.3233/FAIA200630
10. Kovalevskaitė, Jolanta, Rimkutė, Erika. 2020b. Mokomasis lietuvių kalbos tekstynas: naujas išteklis lietuvių kalbos besimokantiejiems. *Darnioji daugiakalbystė*. 17, 201–233. DOI: <https://doi.org/10.2478/sm-2020-0019>
11. Labutis, Vitas. 2002. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
12. Marcinkevičienė, Rūta. 2000. Patterns of word usage in corpus linguistics. *Kalbotyra*. 49(3), 71–80.
13. Sinclair, John. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/003368829302400207>

## Kopsavilkums

Šajā rakstā tiek raksturotas divu vārdšķiru – substantīvu un adjektīvu – gramatiskās lietošanas īpašības. Datu avots – leksikas datubāze „Lietuvių kalbos vartosenos leksikonas” ‘Lietuviešu valodas lietošanas leksikons’, kura pamatā ir „Lietuviešu valodas mācību korpus” (ap 620 tūkst. vārdu). Korpus tika izmantots šķirklū saraksta izveidei un informācijas par vārdu lietošanu apkopošanai. Piemērojot adaptētu un daļēji automatizētu lietošanas modeļu analīzi, šajā projektā modeļu apraksti sagatavoti 207 vārdiem, 386 substantīviem, 87 adjektīviem un 41 adverbam. Lietošanas modeļi tiek sasaistīti ar atšķirīgām aprakstāmā vārda nozīmēm. Lietošanas modeļi tiek izdalīti trīs līmeņi: gramatiskais, semantiskais un leksiskais. Manuāli atlasītos atlasītos piemēros tiek atspoguļoti visi komponenti, kas tika piefiksēti modeļi.

Šajā rakstā tiek analizēti 673 lietošanas modeļi ar substantīviem un 99 lietošanas modeļi ar adjektīviem: tiek raksturotas to sintaktiskās īpašības, skaidrotas leksikas un gramatikas saiknes. Modeļu ar substantīviem un adjektīviem lielāko daļu sastāda minimālie modeļi, kuros tiek iekļauti vistuvākie sintaksiskie partneri. Tādu rezultātu ietekmēja atšķirīgi vārdšķiru aprakstīšanas principi – viena veida principi tika piemēroti vārdiem, citādi – substantīviem, adjektīviem un adverbam. Lietošanas modeļi aptver plašu gramatisko informāciju, tādēļ līdzīgu modeļu grupā tiek izdalīts pamatmodelis (parasti tas, kurš ir visbiežāk sastopams) un tā varianti. Variantu daudzveidība parāda, ka ir cieša saikne starp gramatiskām īpašībām un individuālu vārda lietojumu.

**Atslēgvārdi:** leksikas bāze; lietuviešu valoda; „Lietuviešu valodas mācību korpus”; lietošanas modeļu analīze; lietošanas modelis.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Priedēkļa *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī<sup>1</sup>

### *Hierarchy of prefix pār- meanings in the radial meaning model*

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa  
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija  
E-pasts: [daigade@inbox.lv](mailto:daigade@inbox.lv)

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. Nozīmju klāsts, ko priedēklis var piešķirt dažādiem vārdiem, ir ļoti plašs. Parasti priedēklis vārdam piešķir telpiskās, temporālās vai kvantitatīvas dabas nozīmi. Tradicionāli latviešu valodniecībā priedēkļu nozīmes tiek uzrādītas saraksta veidā, sniedzot dažus priedēkļverbu piemērus. Šajā pētījumā pirmo reizi latviešu valodniecībā priedēkļa *pār-* nozīmes tiek atspoguļotas radiālajā nozīmju modelī, kas uzskatāmi parāda priedēkļa nozīmju hierarhiju un kopīgās un atšķirīgās nozīmju īpašības. Nozīmju modelis veidots, analizējot 396 no korpusiem *lvTenTen14*, *LVK2018* un *Saeima* ekscerpētus priedēkļverbus ar priedēkli *pār-*. Modelī iekļautas 13 nozīmes. Lai gan prototipiskā priedēkļa *pār-* nozīme ir virzība telpā pāri kādam objektam, korpusā visvairāk ir tādu priedēkļverbu, kuriem priedēklis *pār-* piešķir atkārtotas darbības nozīmi.

**Atslēgvārdi:** vārds; vārddarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

## Ievads

Verbu priedēkļiem raksturīgas trīs lielas nozīmju grupas – telpiskās nozīmes, temporālās nozīmes un kvantitatīvās nozīmes (Staltmane 1958, 12; Soida 2009, 228; Kalnača 2014, 93–94). Cita veida nozīmēm ir individuāls raksturs. Taču ne visas nozīmes piemīt visu semantisko grupu vārdiem. Priedēkļa nozīme ir cieši saistīta ar verba semantiku. Piem., virzības vārdiem raksturīgas telpiskās nozīmes, piem., *pāriet* (*pāri ielai*), kas nav raksturīgas mentālas darbības vārdiem, piem., vārdam *pārdomāt* (*teikto*) piemīt visu objektu aptverošas darbības nozīme. Priedēkļi valodā radušies gramatizēšanās rezultātā, prievārdiem kļūstot par saistītām morfēmām

<sup>1</sup> Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).



(Kalnača 2008, 256–257). Gramatizācijas procesā priedēklis pārmanto daļu no prievārda nozīmēm un iegūst arī jaunas nozīmes. Šis raksts veltīts priedēkļa *pār-* padziļinātai izpētei, jo tas ir viens no nozīmēm bagātākajiem priedēkļiem. Daļu nozīmju gramatizācijas procesā priedēklis pārmantojis no atbilstoša prievārda *pār*. Prievārdi transpozīcijas ceļā radušies no apstākļa vārdiem (Dimante 2001, 15), tātad prievārds *pār* ir saistīts ar apstākļa vārdu *pāri*. Priedēkļverba nozīmi ietekmē gan motivētājverba nozīme, gan priedēkļa nozīme. Tā kā priedēkļverbi nereti ir polisēmiski, dažkārt atšķirīgas nozīmes parādās tikai kontekstā.

Tradicionāli priedēkļu nozīmes vārdnīcās un latviešu valodnieku darbos tiek uzrādītas saraksta veidā (Endzelīns 1971; Bendiks et al. 1972–1996; Vulāne 2015), nenorādot saikni starp nozīmēm. Priedēkļa nozīmju sistēma šajā rakstā tiek skaidrota, izmantojot radiālo nozīmju modeli, kas parāda nozīmju sistēmas hierarhisko struktūru. Radiālās kategorijas jēdzienu ir definējis Džordžs Leikofs (*George Lakoff* 1987, 65). Radiālās kategorijas pamatā ir prototipa efekts, kas lingvistikā izpaužas kā asimetrija kategorijas locekļu starpā. Kādam no kategorijas locekļiem ir neitrālāka nozīme salīdzinājumā ar citiem. Kategorijas nemarķētais (neitrālais) loceklis ir kategorijas noklusējuma vērtība. Prototipa efekts redzams dažādās valodas jomās – fonoloģijā, morfoloģijā, sintaksē un semantikā (Lakoff 1987, 60–61). Radiālo kategoriju metode kognitīvajā lingvistikā tiek izmantota arī vārda polisēmijas analīzei (daži piemēri atrodami Norvig, Lakoff 1987; Brugman, Lakoff 2006; Gries 2006).

Radiālo kategoriju metode priedēkļu nozīmju aprakstam latviešu valodniecībā iepriekš nav izmantota. Nozīmju modelis veidots, analizējot 396 no korpusiem ekscerpētus priedēkļverbos ar priedēkli *pār-*. Modeļa izveidei izmantotie piemēri ekscerpēti no šādiem korpusiem:

- 1) „lvTenTen: Corpus of the Latvian Web 2014” (lvTenTen14), korpusa apjoms ir vairāk nekā 530 miljoni vārdlietojumu;
- 2) „Līdzsvarotais mūsdienų latviešu valodas tekstu korpus 2018” (LVK2018) (Levāne-Petrova 2019), korpusa apjoms ir 10 miljoni vārdlietojumu;
- 3) „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus” (SAEIMA) (Darģis et al. 2018), korpusa apjoms ir 21 miljons vārdlietojumu.

## 1. Priedēkļu nozīmju atspoguļojums latviešu valodniecībā

Parasti katram priedēklim tiek sniegts nozīmju uzskaitījums, īpaši nenorādot to hierarhiskās attiecības (Endzelīns 1906; Bendiks et al. 1972–1996; Vulāne 2013). Piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” priedēkļa *pār-* nozīmes uzskaitītas šādi (Bendiks et al. 1972–1996):

- „1. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību pāri (kam), pār (ko). [...] 2. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību uz citu vietu. [...] 3. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību uz izejas punktu. [...] 4. Savienojumā ar verbu norāda, ka darbības objekta vai darbības subjekta virsma tiek klāta (ar ko). [...]”
- Kopumā šajā avotā norādītas 13 nozīmes, kādas priedēklis *pār-* var piešķirt verbam.

Citi autori uzrāda atšķirīgu nozīmju skaitu. Jānis Endzelīns (1971, 600–603) priedēkli *pār-* uzskata par nozīmēm visbagātāko priedēkli, minot tam deviņas nozīmes. Vairākām nozīmēm norādīta saistība ar vācu valodu un nozīmju secīga attīstība. Nozīmes ir šādas:

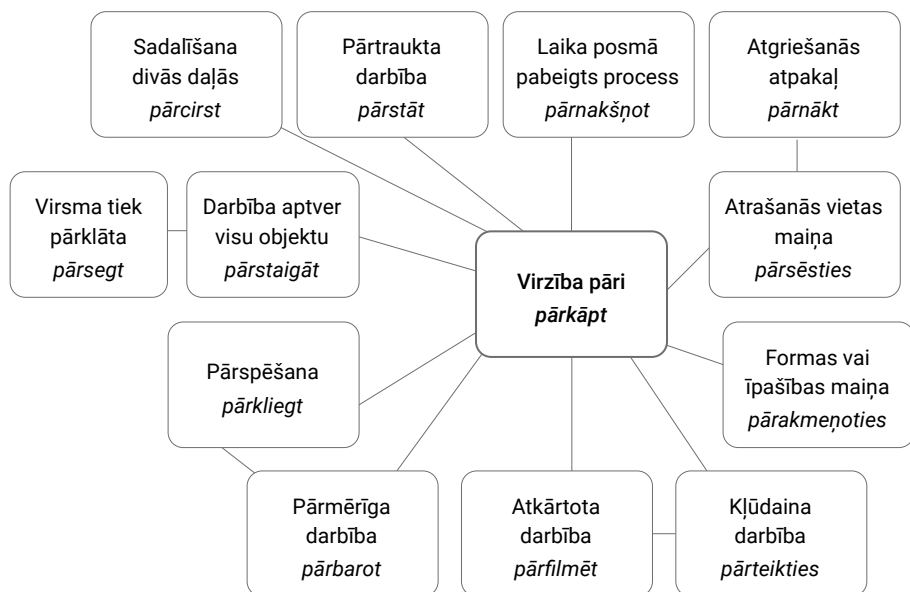
- 1) nozīme ‘caur’ no vācu *durch* (*pārkost*);
- 2) no vācu *hindurch* rodas nozīme ‘hinüber’ jeb ‘pāri’ (*pārbrist*);
- 3) no vācu *hinüber* rodas nozīme ‘pārmērīgi’ (*pārēsties*);
- 4) pārspēšana (*lakstīgalu pārdziedāju*);
- 5) darbības pārtraukšana (*lazdiņa pārziedēja*);
- 6) pāreja no vienas formas citā (*pārkravāties*);
- 7) atkārtota darbība (*pārslaucīt*);
- 8) kļūdaina darbība (*pārskatīties*);
- 9) darbība aptver visu objektu un noved pie mērķa (*pārmeklēt*).

Emīlijai Soidai (1970) ir atšķirīgs skatījums. Viņa nesniedz katra priedēkļa nozīmju sarakstu. Telpiskās nozīmes sniegtas apraksta veidā, bet ar darbības realizācijas pakāpi saistītās nozīmes iedalītas septiņos blokos. Dažiem priedēkiem norādītas vēl citas nozīmes ar individuālu procesa raksturojumu. E. Soida (2009, 240–259) uzskata, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *pār-* ir sinonīms adverbam *pāri*, kas tiek lietots kontekstā ar substantīvu akuzativā (*pārbrist upi*). Tas izsaka arī atrašanās vietas maiņu (*pārstādīt*). Šim priedēklam ir arī nozīme ‘atpakaļ’, kas tiek lietota kontekstā ar substantīvu lokatīvā (*pārbraukt mājās*). Priedēklis raksturo pilnībā notikušu procesu (*pārziedēt*) un pāri mēram realizētu darbību (*pārsmieties*). Priedēklam *pār-* var būt arī kaut kā pārspēšanas nozīme (*pārkleigt*). Tas var apzīmēt arī atkārtotu darbību, kuras rezultātā objekts tiek pārveidots (*pārgludināt*).

Anna Vulāne (2015, 283) priedēklam *pār-* sniedz visplašāko nozīmju uzskaitījumu, minot 17 nozīmes. Telpiskā nozīmē darbība virzās pāri (*pārceļt pār upi*), virsma tiek pārklāta ar kaut ko (*pārbērt ogas ar cukuru*) vai darbība virzās uz sākumpunktu (*pārnākt mājās*). Darbības rezultātā kaut kas tiek sadalīts (*pārsprāgt*), atkārtotas darbības rezultātā tiek iegūta jauna kvalitāte (*pārsūt kleitu*), mainās darbības vieta vai laiks (*pārceļt mēģinājumu*), darbība ir pārmērīga (*pārsālīt*), kaut kas tiek pārspēts (*pārkleigt*), darbība tiek izbeigta (*pārtraukt*), darbība aptver plašu teritoriju (*pārstaigāt tūrumus*) vai visu darbības objektu (*pārzināt noteikumus*), darbība tiek dziļi izjauta (*pārciest sāpes*), vai arī darbība ir kļūdaina (*pārskatīties*).

## 2. Priedēkļa *pār-* nozīmes radiālajā nozīmju modelī

Lai apzinātu verba priedēkļu nozīmju kopīgās un atšķirīgās iezīmes, ko neuzrāda tradicionāli lietotais nozīmju pārskaitījums saraksta veidā, daļa krievu valodas priedēkļu tiek analizēti, izmantojot radiālo kategoriju modeļus (Janda et al. 2013, 19–80; sk. arī Nessel, Endresen, Janda 2011). Šādu metodi var izmantot arī priedēkļu nozīmju aprakstam latviešu valodā. Katram priedēklam latviešu valodā atbilst viens vai vairāki adverbi, kas norāda virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Priedēklam *pār-* atbilst adverbs *pāri*.



1. attēls. Priedēkļa *pār-* radiālais nozīmju modelis

Priedēkļa prototipiskā nozīme parasti atbilst virzienam telpā, un tai ir visplašākais atvasinātu nozīmju klāsts salīdzinājumā ar citām nozīmēm. Atvasinātās nozīmes dažkārt nav strikti nodalāmas.

Balstoties uz 396 priedēkļverbu lietojuma piemēriem, kas ekscerpēti no korpusiem, priedēklim *pār-* ir izveidots radiālais nozīmju modelis (sk. 1. attēlu). Radiālie modeļi parāda, kuras nozīmes ir tuvākas un kuras nav tieši saistītas savā starpā. Prototipisko nozīmi apzīmē taisnstūris, kas atrodas shēmas centrā (ar tekstu treknrakstā). Katrā taisnstūrī ietverts nozīmes nosaukums un priedēkļverba piemērs. No prototipiskās nozīmes izejošās līnijas savieno to ar atvasinātajām nozīmēm. Ir atvasinātas nozīmes, no kurām savukārt tiek atvasinātas vēl citas nozīmes. Jo nozīme tālāk no centra, jo tā ir specifiskāka salīdzinājumā ar nemarķēto prototipisko nozīmi. Ir tuvu nozīmju grupas, kurās nozīmes pārklājas un nevienu no grupas nozīmēm nevar uzskatīt par nemarķētu. Katra grupas nozīme ir savienota arī ar prototipisko nozīmi. Piem., nozīmes ‘pārspēšana’ un ‘pārmērīga darbība’ var pārklāties, jo šajās nozīmju grupās ir verbi, kuriem piemīt vienas vai otras grupas nozīme atkarībā no kontekstuālā lietojuma (frāze *pārkliegt baltu* izsaka pārmērīgu darbību, bet frāze *pārkliegt pretinieku* – pārspēšanu).

Radiālajā nozīmju modelī iekļautas 13 nozīmes:

### 1) virzība pāri

Priedēkļa *pār-* prototipiskā nozīme izsaka virzību telpā no viena punkta uz otru pāri kādam objektam jeb šķērslim, kurš parasti ir konkrēts objekts. Vairums verbu ir virzības verbi, kas izsaka kāda attāluma pārvarēšanu, virzoties kaut kam

pāri. Virzības verbu semantika, veids vai ātrums, kādā notiek kustība, ir daudzveidīgs. Šīs īpašības priedēkļverbi manto no atbilstošiem motivētājverbiem. Verbs *pārrāpot* izsaka īpaši lēnu kustību. Verbu *pārripot* un *pārskrīst* apzīmētās kustības ātrums ir krietni lielāks. Verbs *pārbrāzties* apzīmē īpaši ātru kustību. Pārvaramais attālums var būt gan horizontāla virsma, piem., *pārairēt laivu pāri ezeram*, gan reljefa virsma, piem., *pārkāpt sliekšnim, pārlēkt pāri sētai, pārrāpties pāri sienai*. Gaisā notiekošu kustību apzīmē verbi *pārlidot, pārļauties, pārpūst*.

Substantīvu motivēti verbi izsaka virzību pāri ar substantīva nosauktā priekšmeta palīdzību, piem., *pārkuģot*.

Kontekstā parasti tiek norādīts objekts, kuram pāri virzība notiek. Piemērā (1) šis objekts ir *pļava*.

- (1) *Pārbrīdu **pāri pļavai***. (lvTenTen14)

Pārvietoties var gan intransitīva verba subjekts: *pārbrīst, pārkrist, pārļiekties, pārslīdēt, pārsoļot, pāršļūkt, pārtecēt, pārkļūt*, gan transitīva verba subjekta virzīts objekts: *pārsviest, pārgrūst, pārgāzt, pārrullēt, pāršķirt, pārripināt, pārdabūt*.

Līdzīgi virzības vārdiem virzību izsaka arī skaņas vārdi. Līdz ar kustību pārvietošanas arī skaņa, piem., *pāršalkt*.

Šajā grupā iekļauti verbi, kas apzīmē arī statisku pozīciju telpā pāri kādam citam objektam, piem., *pārlīkt un pārkarāties* (2).

- (2) *Pāri viņam **pārkarājās** rūsainie, izgāzušies tērauda kuģa sāni*. (lvTenTen14)

## 2) atrašanās vietas maiņa

Salīdzinot ar prototipisko nozīmi, atrašanās vietas maiņas nozīmei piemīt nelielas variācijas – darbības rezultāts ir svarīgāks par virzības trajektoriju. Verbu subjekta vai objekta sākotnējā atrašanās vieta nesakrīt ar to atrašanās vietu, darbību beidzot. Atkarībā no konteksta virzības vārdiem piemīt vairākas nozīmes. Verbi *pārbraukt, pārbēgt, pārdzīt, pārgāt, pārmukt, pārnest, pārvest* var izteikt vienkāršu atrašanās vietas maiņu, ja tiek norādīts ar prepozicionālu frāzi izteikts pārvaramais ceļa posms. Piemērā (3) tā ir *ielā*. Tie var izteikt arī atgriešanos atpakaļ vietā, kurā objekts vai subjekts bijis iepriekš, ja šos verbus lieto ar substantīvu lokatīvā. Piemērā (4) šis substantīvs ir *mājas*. Priedēkļverba lietošanu kopā ar substantīvu lokatīvā, izsakot atgriešanos atpakaļ, min arī E. Soida (2009, 240).

- (3) *[..] paldies nē, es teicu un **pārmuku pāri ielai***. (lvTenTen14)  
 (4) *Daži **pārmuka mājas**. Man neizdevās*. (lvTenTen14)

Vairākus intransitīvus verbus var lietot sinonīmiskā nozīmē, apzīmējot subjekta vietas maiņu: *pārbāzēties, pārdislocēties, pārmigrēt, pārsviesties, pārvākties, pārvirzīties, pārvietoties, pārcelties*. Transitīvi verbi lielākoties izsaka konkrētu fizisku pārvietošanu vai pārvietošanos: *pārpumpēt, pārspraust, pārkabināt, pārkrāmēt, pārkraut, pārkopēt, pārstādīt*. Šajā grupā ietverti arī daži abstraktas nozīmes vārdi: *pārvilināt, pārmantot, pārmānīt*.

### 3) atgriešanās

Atgriešanos atpakaļ izsaka verbi *pārnākt* un *pārrasties*. Arī šīs grupas vārdiem darbības rezultāts ir svarīgāks par virzības trajektoriju. Kā jau minēts iepriekš, šī nozīme var piemist arī atrašanās vietas maiņu izsakošiem virzības vārdiem, ja tie tiek lietoti kopā ar apstākli lokatīvā. Taču verbus *pārnākt* un *pārrasties* parasti lieto šajā šaurākajā nozīmē. Korpusā lvTenTen14 biežāk sastopamās bigrammas (bigrammas ir divi secīgi vārdi tekstā), kuru pirmais vārds ir *pārnākt*, ir *pārnākt mājās* (1200 piemēri) un *pārnākt no* (668 piemēri). Biežāk sastopamās trigrammas (trigrammas ir trīs secīgi vārdi tekstā) ir *pārnākt no darba* (165 piemēri) un *pārnākt mājās no* (149 piemēri).

### 4) pārtraukta darbība

Pārtrauktu darbību izsaka tikai trīs verbi: *pārstāt*, *pārtrūkt*, *pārtraukt*. Darbība tiek pārtraukta, lai gan to iespējams turpināt. Darbības apturēšanas nozīme piemīt arī verba *pārstāt* bezpriedēkļa motivētājam *stāt*. Šo nozīmi var interpretēt arī kā pāreju no aktīvas darbības uz pasīvu stāvokli jeb virzību starp diviem darbības veidiem abstraktā nozīmē. Tas šo nozīmi saista ar prototipisko nozīmi.

Ja verbs *pārtrūkt* tiek lietots ar abstraktiem subjektiem, piem., *pārtrūkst saruna*, tam piemīt pārtrauktas darbības nozīme. Ja šis pats verbs tiek lietots ar konkrētiem fiziskiem subjektiem, tad tam piemīt sadalīšanas nozīme, piem., *diegs pārtrūka*.

Lai gan pētījumā ir atrasti tikai trīs vārdi ar pārtrauktas darbības nozīmi, iespējams, citos korpusos tādu ir vairāk.

### 5) laika posmā pabeigts process

Šīs grupas vārdi saistīti ar limitatīvu situāciju, kas aptver noteiktu laika posmu. Substantīvu motivētu verbu *pārnakšņot* un *pārziemot* ietvertais laika posms ir *nakts* un *ziema*. Lai gan verbs *pārgulēt* neietver norādi uz laika posmu, kontekstā tas visbiežāk tiek lietots kopā ar lietvārdu *nakts* (5).

(5) [...] *nolemts pārgulēt nakti mežā*. (lvTenTen14)

Citu verbu ietvertais laika posms nav tik precīzi nosakāms. Verbu *pārslimot*, *pārsāpēt*, *pārciest*, *pārziēdēt* ietvertais laika posms saistīts ar slimības, sāpju, ciešanu, ziedēšanas perioda ilgumu, kurš konkrētā situācijā ir atšķirīgs. Šajā grupā iekļauti arī verbi *pārgaidīt* un *pārīlaist* (*nakti*), kas apzīmē statistisku laika pavadīšanu, nogaidot kāda procesa vai laika posma beigas. Atšķirībā no prototipiskās nozīmes pārvaramais šķērslis ir laiks, kurš ir ierobežots ar sākuma un beigu punktu.

### 6) formas vai īpašības maiņa

Substantīvu motivētie verbi *pārakmeņot/ties*, *pārkalķot/ties*, *pārkauloties*, *pārkoksneties*, *pārpurvot/ties*, *pārkrašot/ties*, *pārogļot/ties* izsaka pilnīgu substantīvam piemītošās īpašības pārņemšanu. Piem., verbs *pārpurvoties* apzīmē vietas, kas iepriekš bijusi sausa, kļūšanu par mitru, purvainu (6). Līdzīgi prototipiskajai

nozīmei maiņa notiek starp diviem punktiem – objekta stāvokli darbības sākumā un darbības beigās.

- (6) [...] *aršanai sakārtotā zeme pamazām atkal **pārpurvojas***. (LVK2018)

Pārņemt var ne vien konkrētas fiziskas īpašības, bet arī abstraktas reālijas, piem., valodu: *pārkrievot/ties, pārlatviskot, pārpoļot/ties*, vai nosaukumu: *pārdēvēt/ties, pārsaukt/ties*. Pārmaiņas var būt gan atgriezeniskas, t. i., darbību var veikt atkārtoti, lai atgūtu iepriekšējo ārējo veidolu: *pārgērbt/ties, pārkārtot* (7), gan neatgriezeniskas: *pāraudzināt, pārdzimt, pārformatēt, pārstrādāt, pārstrukturēt/ties, pārstrukturizēt, pārtapt, pārtulkot, pārtvaicēt, pārveidot/ties, pārvērst/ties, pārkvalificēt/ties, pārprofilēt/ties, pārmainīt/ties, pārveidot/ties, pārbūvēt* (8).

- (7) [...] *man katru reizi ir jākāpj augšā **pārgērbties** un pēcāk arī atpakaļ **pārvilkt** mājas drēbes*. (lvTenTen14)
- (8) *Uzņēmums lielāko daļu no iepirktajiem graudaugiem **pārstrādā*** [...] (LVK2018)

## 7) kļūdaina darbība

Uztveres verbi *pārskatīties, pārklausīties* saistīti ar kļūdainu informācijas uztveri, izmantojot maņas – redzi un dzirdi. Verbs *pārprast* saistīts ar kļūdainu mentālu uztveri. Verbs *pārrēķināties* saistīts ar kļūdainu mentālu darbību. Runas verbi *pārsacīties, pārtiekties* saistīti ar vārda kļūdainu izteikšanu skaniskā formā. Verbs *pārrakstīties* saistīts ar kļūdainu vārda attēlojumu rakstiskā formā. Kļūdaina darbība notiek nejauši, bez iepriekšēja nodoma.

## 8) atkārtota darbība

Priedēklis *pār-* visbiežāk tiek lietots atkārtotas darbības nozīmē. Šajā grupā ietverto verbu skaits divreiz pārspēj trīs nākamās populārākās nozīmes – atrašanās vietas maiņas nozīmi, formas vai īpašības maiņas nozīmi un pārmērīgas darbības nozīmi.

Ir atkārtotas darbības verbi, kas saistīti ar iepriekš veiktu kļūdainu darbību – tā rosinājusi veikt darbību atkārtoti. Tie ir verbi ar ļoti plašu semantiku. Ir verbi, kas saistīti ar precīzākas informācijas ieguvu: *pārjautāt, pārvaicāt, pārprasīt, pārklausināt, pārmērīt*. Ir verbi, kas saistīti ar atkārtotu objekta radīšanu: *pārfilmēt, pārmūrēt, pāradīt*. Ir verbi, kas saistīti ar kļūdu labošanu: *pārlabot*.

Atkārtotu darbību rosina ne vien iepriekšēja kļūdaina darbība, bet arī nepieciešamība kaut ko mainīt. Maiņas iemesli var būt vienlaikus vairāki, piem., kāds no šiem:

1. Ir verbi, kas tiek lietoti finanšu un ekonomikas sfērā dažādu procesu vai biznesa optimizēšanai: *pārceņot, pārfinansēt, pārkreditēt/ties, pārķīlāt, pārorganizēt, pārorientēt/ties, pārpirkt, pārplānot, pārsertificēt, pārvērtēt*.
2. Maiņa nepieciešama, jo mainījušās prasības: *pāršūt, pārvēīt, pārpiķēt, pārdalīt, pārdefinēt, pārkomplektēt, pārkonfigurēt, pārmodelēt, pārprojektēt, pārtaisīt, pārkombinēt, pārprogrammēt*.

3. Darbību var motivēt arī vēlme garantēt labu rezultātu: *pārgludināt, pārslaucīt, pārskatīt, pārtīrīt, pārpulēt, pārnaglot, pārlīmēt, pārlodēt, pārmetināt, pārlakot, pārķemmēt.*
4. Darbību var motivēt vēlme atsvaidzināt atmiņā informāciju: *pāršķirstīt, pārlapot, pārlasīt.*
5. Darbība tiek veikta, jo iepriekšējās darbības rezultāts kļuvis nederīgs laika noilguma dēļ: *pārreģistrēt/ties, pārakreditēt, pārvēlēt.*
6. Darbība tiek veikta, jo iepriekš nav izdevies iegūt apmierinošu rezultātu: *pārzvanīt.*

Atkārtotas darbības motivācija dažkārt nosakāma tikai no konteksta. Piem., verba *pārrakstīt* darbības motivācija var būt gan kļūdas labošana (9), gan informācijas saglabāšana (10).

- (9) [...] **pārrakstot** šo ieskaiti, skolēns saņem darbu, kura vērtējums nav augstāks par 5 ballēm. (lvTenTen14)
- (10) Rīgas Neredzīgo bibliotēkā **pārrakstīs** diskos visvērtīgākās skaņuplates. (lvTenTen14)

Šajā grupā iekļauti vairāki verbi ar latviešu valodai netipisku dubultās prefiksācijas parādību: *pārapbedīt, pārapdrošināt, pārapstiprināt*. Aplūkojot dubultās prefiksācijas parādību latviešu valodā, Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2015, 140–141) konstatējis, ka vispopulārākā priedēkļu kombinācija ir *pār-ap-* (31 verbs), otra populārākā kombinācija ir *pār-iz-* (17 verbu). Sekundārais priedēklis *pār-* visbiežāk piešķir darbības atkārtojuma vai darbības pārmērīguma nozīmi. Priedēklis *pār-* ir vienīgais, kas kombinējas kopā ar jebkuru no 11 priedēkļiem, pat ar sevi (*pārpārbaudīt*).

## 9) pārmērīga darbība

Šīs grupas vārdiem raksturīga kādas darbības veikšana vai kāda procesa norise pārāk lielā apjomā, pārsniedzot optimālo darbības kvantitāti. Atšķirībā no prototipiskās nozīmes pārvaramais šķērslis ir abstrakts – optimālā darbības kvantitāte. Pārmērīgas darbības rezultātā pasliktinās objekta vai subjekta kvalitāte, radītais objekts kļūst nederīgs lietošanai, vai darbības sekas ir kādam nelabvēlīgas (11).

- (11) *Milzīgie dotēto preču ievedumi pārslogo* tirgu, zemnieki grimst nabadzībā, zaudē konkurences spējas. (SAEIMA)

Darbības rezultāts ir nevēlams, ja uz darbības subjektu vai objektu pārmērīgi iedarbojas siltums, aukstums, sausums vai gaisma: *pārgaismot, pārkalst, pārkalstēt, pārkarstēt, pārkarst, pārsaldēt, pārsalt, pārsaulot, pārsausināt, pārkurināt*. Negatīva ir arī telpas pārmērīga aizpildīšana: *pārbāzt, pārblīvēt, pārblīst, pārpildīt/ties*.

Ir verbi, kas saistīti ar ēdiena gatavošanu vai procesiem, kas notiek pārtikas produktos: *pārskābt, pāržāvēt, pārrūgt, pārvārīt/ties, pārsālīt, pārsaldināt, pārgatavināt, pārgatavoties, pārcepināt, pārcept/ties, pārturēt*. Kaitējums tiek nodarīts, uzņemot barību pārāk lielā daudzumā: *pārbarot/ties, pārdozēt, pārdzerties, pārēsties*.

Arī labi iecerētas darbības rezultāts var būt negatīvs, ja darbība veikta pārmērīgi: *pārmēslo, pārceņsties, pārlasīties, pārmācīties, pārslavēt, pārspēlēties, pārstrādāties, pārstiepties*.

Zaudējumus kādas personas materiālajam stāvoklim izsaka verbi *pārmaksāt, pārtērēt*, bet nelabvēlīgu ietekmi uz kādu personu – verbu *pārmocīt, pārbaidīt, pārstrādīnāt* nosauktā darbība.

## 10) pārspēšana

Pārspēšanas nozīme raksturīga runas vārdiem *pārkliegt* un *pārblaut*. Subjekts pārspēj objektu ar lielāku skaņas kvantitāti. Ar verbu *pārsolīt* subjekts pārspēj objektu ar lielāku naudas līdzekļu kvantitāti. Verbs *pārspēt* un pārnestā nozīmē lietoti verbi *pārspļaut* un *pārtrumpot* saistīti gan ar kvalitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko labāk vai savādāk (12), gan ar kvantitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko vairāk (13). Pārspēšanas nozīme cieši saistīta ar pārmērīgas darbības nozīmi, jo ar pārspēšanu saistīta kādas citas personas varēšanas vai robežu pārkāpšana. Ar pārmērīgas darbības nozīmi tā ir savu optimālo iespēju vai robežu pārkāpšana.

- (12) *Mūsdienās Kārnegī padomus var **pārtrumpot** tikai modē nākušais „koučings”.* (lvTenTen14)
- (13) *Tēvs sasniedza apaļu simtu, bet vectēvs **pārtrumpoja** ar gadiem mūs visus.* (lvTenTen14)

## 11) darbība aptver visu objektu

Priedēklis *pār-* var apzīmēt arī tādu darbību, kuras ietekme plešas pāri visam objektam. Darbība tiek veikta pamatīgi. Virzības verba *pārstaigāt* trajektorija ietver visu objektu pilnībā (14). Tā ir daudz plašāka par virzību no viena punkta līdz otram, ko izsaka verbs *pāriet* (15). Visu objektu ietver arī ar redzi saistīti verbi *pārlūkot* un *pārredzēt*, runas verbs *pārrunāt*, skaņas verbs *pārskanēt*, mentālas darbības verbi *pārzināt* un *pārspriest*, konkrētas fiziskas darbības verbi *pārrakt* un *pārmeklēt*, abstraktas darbības verbi *pārvaldīt*, *pārraudzīt* un *pārņemt*.

- (14) *Pēdējie **pārstaigāja** visu Igauniju no Narvas līdz Valkai uz Latvijas robežas.* (lvTenTen14)
- (15) *Piestājām, lai **pārietu** pāri vienam unikālam koka tiltam.* (lvTenTen14)

## 12) virsma tiek pārklāta

Šīs grupas vārdiem piemīt gan visu objektu iekļaujoša nozīme, gan šīs nozīmes nianse – iedarbība notiek tieši uz objekta ārējo virsmu. Darbības rezultāts ir paliekošs. Verbi izsaka konkrētu fizisku darbību: *pārbārstīt, pārbērt, pārkaisīt, pārklāt/ties, pārļautīt, pārliet, pārplūdināt, pārsegt/ties, pārslacīt, pārsmērēt, pārstiept, pārsvītrot, pārvilkt/ties, pārziest*.



### 13) sadalīšana divās daļās

Verbiem piemīt nozīme, ko izsaka apstākļa vārds *pušu*. Parasti objekts tiek sadalīts divās daļās. Nereti kontekstā līdz ar šiem verbiem tiek lietoti veida apstākļi *pušu, uz pusēm* (16).

(16) *Sīpolus nomizojam un pārgriežam uz pusēm.* (lvTenTen14)

Sadalīšanu var veikt ar kāda instrumenta, sprāgstvielu vai uguns palīdzību: *pārcirst, pārdedzināt, pārdurt, pārgriezt, pārkniebt, pārsprāgt, pārspridzināt, pāršķelt/ties, pārurbt, pārzāgēt*. Sadalīt var arī ar fizisku spēku: *pārlauzt, pārlocīt/ties, pārlūzt, pārplēst, pārplīst, pārraut*, vai ar zobu palīdzību: *pārgrauzt, pārkost*. Sadalīšana var notikt saskarē ar cietu priekšmetu: *pārsist, pārrīvēt*.

Prototipiskajai virzībai pāri ir kustības sākumpunkts un beigu punkts. Arī darbībai, kas saistīta ar objekta sadalīšanu divās daļās, ir savs sākumpunkts un beigu punkts. Pārvaramais šķērslis pārnēstā nozīmē ir objekts, kas tiek ietekmēts.

## Secinājumi

Radiālo kategoriju metodes izmantošana priekšlietu nozīmju aprakstam sniedz skaidrāku priekšstatu par priekšlietu nozīmju hierarhiskajām attiecībām. Priekšlietu *pār-* prototipiskā nozīme ir virzība pāri kādam objektam vai šķērslim. Šo nozīmi tiešā vai netiešā veidā atspoguļo arī atvasinātās nozīmes, kas izsaka attāluma, laika vai optimālo robežu pārvarēšanu, vai arī pāreju no viena stāvokļa citā. Modelī atspoguļotas gan telpiskās, gan temporālās, gan kvantitatīvās nozīmes.

Nozīmju grupās iekļauto verbu skaits ir atšķirīgs. Lai gan jebkura priekšlietu senākā nozīme saistīta ar virzienu telpā, priekšlis *pār-* visbiežāk tiek lietots atkārtotas darbības nozīmē (29% verbu), kas nav pārmantota no prievārda *pār*. Aptuveni divreiz mazāk verbu iekļauti atrašanās vietas maiņas (13% verbu), formas vai īpašības maiņas (13% verbu), pārmērīgas darbības (15% verbu) un virzības pāri kaut kam (11% verbu) nozīmju grupās. Citās grupās verbu ir krietni mazāk. Analizējot polisēmiskus verbus, tika ņemta vērā tikai primārā polisēmiska verba nozīme vai tā nozīme, kurā verbs tiek lietots no korpusa ekscerpētajos piemēros, jo pētījuma mērķis bija apzināt nozīmes, ko priekšlis var piešķirt priekšlietverbam, bet ne analizēt visas katra verba nozīmes. Verbu skaits nozīmju grupās sniedz aptuvenu priekšstatu par nozīmju izplatību. Uzsākot veidot modeli, bija vēlme izvairīties no pārmērīgas nozīmju sadrumstalotības. Taču ne vienmēr tas ir viegli izdarāms. Nozīmju, kuras piemīt tikai dažiem verbiem, iekļaušanu modelī pamato verbu savdabība. Priekšliem *pār-* ir divas retāk sastopamas nozīmes – atgriešanās atpakaļ nozīme un pārtrauktas darbības nozīme.

Priekšlietu *pār-* nozīmju modelis būs noderīgs noderīgs leksikogrāfiem vārdnīcu veidošanā, kā arī latviešu valodas apguvējiem.

## Saīsinājumi un apzīmējumi

LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss</i>
lvTenTen14	<i>lvTenTen: Corpus of the Latvian Web</i>
SAEIMA	<i>Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss</i>

## Avoti

1. Bendiks, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sējumos. Rīga: Zinātne. Pieejams: [www.tezaurs.lv/llvv](http://www.tezaurs.lv/llvv)
2. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: [www.tezaurs.lv/llvv](http://www.tezaurs.lv/llvv)
3. *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss* (apm. 20 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>
4. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
5. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>

## Literatūra

1. Brugman, Claudia, Lakoff, George. 2006. Radial network. Cognitive topology and lexical networks. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Geeraerts, Dirk (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 109–139. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110199901>
2. Dargis, Roberts et al. 2018. Annotation of the corpus of the *Saeima* with multilingual standards. *ParlaCLARIN: LREC2018 Workshop on Creating and Using Parliamentary Corpora*. Fišer, Darja, Eskevich, Maria, Jong, Franciska de (eds.). Miyazaki, Japan: Clarin Eric, 39–42.
3. Dimante, Irīna. 2001. *Adverbu transpozīcija un evolūcija*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Gries, Stefan Thomas. 2006. Corpus-based methods and cognitive semantics: the many senses of *to run*. *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-based Approaches to Syntax and Lexis*. Gries, Stefan Thomas, Stefanowitsch, Anatol (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 57–100. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110197709.57>
6. Horigučī, Daiki. 2015. Dubultā prefiksācija latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 138–146. DOI: 10.22364/vnf.6
7. Janda, Laura A. et al. 2013. *Why Russian Aspectual Prefixes Aren't Empty: Prefixes as Verb Classifiers*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
8. Kalnača, Andra. 2008. Gramatizēšanās un reanalīzes attieksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 12(1), 250–258.
9. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. DOI: <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
10. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>

11. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10>
12. Nessel, Tore, Endresen, Anna, Janda, Laura A. 2011. Two ways to get out: radial category profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slawistik*. 56(4), 377–402. DOI: 10.1524/slsw.2011.0039
13. Norvig, Peter, Lakoff, George. 1987. Taking: A study in Lexical Network Theory. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Aske, Jon, Beery, Natasha, Michaelis, Laura, Filip, Hana (eds.). Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 195–206. DOI: <https://doi.org/10.3765/bls.v13i0.1820>
14. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Staltmane, Velta. 1958. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.996881>
16. Vulāne, Anna. 2015. *Vārddarināšana. Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

## Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. The range of meanings that prefix can assign to different verbs is very wide. Usually, the meanings of prefixes are of spatial, temporal, or quantitative nature. Traditionally in Latvian linguistics, the meanings of prefixes are presented in the form of a list, giving some examples of prefixed verbs. In this study, prefix meanings are reflected in the radial meaning model, which clearly shows the hierarchy of prefix meanings, common and different properties of meanings. Until now, the classification of the meanings of verbal prefixes in the Latvian linguistics has not been addressed in this way. The concept of radial category is widely used in cognitive linguistics (Lakoff 1987, 65). The radial meaning model for the prefix *pār-* was created by analysing 396 prefixed verbs excerpted from *lvTenTen14*, *LVK2018* and the *Saeima* corpus. The model includes 13 meanings. Although the prototypical meaning of the prefix *pār-* is movement over some object, the largest group of the *pār-* prefixed verbs have the meaning of repeated action.

**Keywords:** verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Verbal aspect in the acquisition of Latvian as a foreign language

### *Verba aspekts latviešu valodas kā svešvalodas apguvē*

Daiki Horiguchi

Kyoto University

606-8501 Kyoto-fu, Kyoto-shi, Sakyo-ku, Yoshida-Honmachi

E-mail: [horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp](mailto:horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp)

The article addresses verbal aspect in the acquisition of Latvian as a foreign language. Latvian textbooks both in Latvian and in other languages, as well as Japanese learners' writings are analysed to explore this topic. The main issue is the use of verbs expressing the aspectual opposition *perfective* / *imperfective*, as well as the opposition *inchoative* / *stative*, and other *Aktionsart* prefixed verbs. Verbal aspect in Latvian is an implicit category. It is one of the few categories described in Latvian grammars but less frequently addressed in the textbooks of Latvian as a foreign language. The analysis shows that in the initial stage learners may use mostly imperfective non-prefixed verbs when denoting habitual situations in the present tense. The necessity of perfective prefixed verbs arises in the preterit, when learners describe a concrete, single situation that has taken place in the past. Without knowing the notion of aspectual opposition and corresponding perfective prefixed verbs, learners often use imperfective verbs. A similar situation is observed for the inchoative prefixed verbs, which learners replace with the imperfective stative verbs that they have already acquired. The use of other *Aktionsart* prefixed verbs seems difficult for learners and requires a higher, "native-like" level of proficiency.

**Keywords:** aspect; perfective; imperfective; stative; inchoative; prefix.

## 1. Introduction

In Latvian, verbal aspect is a lexico-grammatical category that is expressed not as rigid rules but, rather, as tendencies (Staltmane 1958, 266). It has been studied in terms of morphology (Kalnača 2013; Horiguchi 2014b) and word formation (Horiguchi 2013b). In Latvian linguistics, aspect is traditionally understood as the opposition of imperfective and perfective: *lasīt* / *izlasīt* 'read (ipf./pf.)', *zvanīt* / *piezvanīt* 'make a call (ipf./pf.)'. Imperfective verbs denote a durative and general situation, while perfective verbs represent a non-durative and concrete situation. The distinct markers of aspectual meanings are affixes, and the aspectual opposition is expressed mostly by the presence of a prefix. However, there is no

unified marker of perfectivity, since the semantic interaction between the prefix and the verb determines which prefix perfectivizes which verb. For the majority of verbs of motion and physical action, the opposition is established between the prefixed perfective verb and the non-prefixed verb with the adverb denoting the spatial semantics of the prefix: *iet ārā* / *iziet* ‘go out (ipf./pf.)’. The systematic nature of aspect opposition is weakened by a high degree of neutralization of the aspect opposition itself (Horiguchi 2014, 26–28).

The regularity of aspectual opposition is also minimized by the existence of a high number of prefixed verbs, the aspect of which is neutral or bi-aspectual: *apmeklēt* ‘visit’, *notikt* ‘happen’, and *pārbaudīt* ‘check’, which are derived, respectively, from the verbs *meklēt* ‘look for’, *tikt* ‘make it somewhere’, and *baudīt* ‘enjoy’. These prefixed verbs express one or another aspect contextually, although in some contexts, the aspect of the verb may remain ambiguous. In these prefixed verbs, prefixes are lexicalized and, therefore, individualized, and no regular derivational models for the prefixes can be developed.

In addition to the *perfective* / *imperfective* opposition, there is a range of various characteristics of action in terms of its phase, intensity, and number of times it is repeated, which are expressed by affixes and circumfixes and categorized as *Aktionsart*: *pa-lasīt* ‘read a little (attenuative)’, *no-dzīvot* ‘live for a certain period’, *sa-pirkt* ‘to buy in a great quantity (saturative)’, *ie-degt-ies* ‘light up (inchoative)’, *iz-staigāt-ies* ‘walk to one’s content’, *aiz-sēdēt-ies* ‘stay for a long time’ and *brauk-ā-t* ‘to drive about (iterative)’. Among these vast aspectual features, the notion of the aspectual opposition itself turns out to be unclear.

Across languages, the aspect is one of the most discussed topics in the context of foreign language and second language acquisition, alongside the tense (e.g., Salaberry, Shirai 2002; Fuchs, Werner 2020). Both the tense and the aspect refer to the time of the situation. However, they differ in that the former indicates situation-external time and the latter deals with situation-internal time (Comrie 1976, 5). In the languages in which the tense undoubtedly consists of a grammatical category, the verbal aspect may be an implicit category in which aspectual meanings are interwoven with the lexical properties of the verb. In such cases, the verbal aspect is more difficult for learners to conceptualize and acquire, as it is not fully subject to systematization and paradigmization.

This article addresses verbal aspect and related problems in the acquisition of Latvian as a foreign language. Firstly, how textbooks for Latvian as a foreign language written in Latvian and other languages address aspect is briefly analysed. Secondly, the texts composed by learners of Latvian are used as empirical learner data. The focus is on the types of errors learners commit in relation to aspectual opposition and other aspect-related issues without previous input by teachers or textbooks.

The total of 35 authentic compositions have been examined in the current article. Texts were written by 18 Japanese learners of Latvian of different proficiency levels, estimated to range from pre-A1 to B1, during Latvian language courses from 2007–2014 at the Embassy of Latvia in Japan. Most of the texts

were essays and had been written when the learners prepared for a Latvian speech contest in Japan in 2011, 2012, 2013, 2016, and 2018. Learners may have written texts without the use of dictionaries when their proficiency was sufficient. They may also have used bilingual dictionaries, mostly English-Latvian. One text is taken from a *Facebook* post in Latvian written by a learner. Grammatical and orthographical errors, as far as they do not concern verbal aspect, are corrected for the sake of readability.

## 2. Verbal aspect in textbooks and dictionaries for Latvian as a foreign language

Regardless of what language they are written in, foreign language textbooks showcase the most explicit grammatical categories of the language, as well as its elementary lexicon. Latvian is a typical inflectional language with numbers, genders, cases, tenses, and other grammatical categories (Kalnača, Lokmane 2021). Unlike other grammatical categories concerning verbs, the aspect is one of the categories described in the academic grammars and textbooks for Latvian as a native language but is much less frequently mentioned in textbooks for Latvian as a foreign language. From the initial stage, learners of Latvian are required to become familiar with grammatical terms referring to inflection categories such as *plural*, *accusative*, and *imperative*. However, the terms *aspect*, *perfective*, and *imperfective* may even not appear throughout most of the textbooks for Latvian.

The majority of communicatively oriented textbooks for Latvian do not provide any explanation of aspect in a dedicated way (e.g., Moseley 1996; Svilāne Bartholomew 2009; Klēvere-Velhli, Naua 2012), which suggests that expression of aspect can be acquired “naturally” in the course of lexicon acquisition. Learners encounter a new perfective prefixed verb and then find its semantic correlation with the non-prefixed imperfective verb that they already know, and vice versa. Thus, there is no explicit introduction to enable form-meaning-function mapping by learners.

The newly published textbook for Latvian written in Latvian for the A2 level introduces the notion of aspectual opposition in the framework of “Grammar” using the aspectual pairs *pirkt* / *nopirkt* ‘buy (ipf./pf.)’, *maksāt* / *samaksāt* ‘pay (ipf./pf.)’ and others (Auziņa, Berķe, Lazareva, Šalme 2016, 36, 80, 84, 122, 138), while the prefixal derivation on the basis of spatial semantics is introduced in the “Lexicon” categories, as shown in the content of the textbook for the B1 level (Auziņa, Berķe, Lazareva, Šalme, Vaivade 2019, 4–5).

Aspect has been addressed to different degrees among semi-practical and semi-theoretical textbooks written in German (Priedīte, Ludden 1999, 204–206) and French (Petit, Petit 2004, 110–111). In a textbook for Japanese learners, it is mentioned that in Latvian, certain verbs have aspectual opposition expressed by prefixes, and special exercises are given (Horiguchi 2013a, 86–87, 93). The sentences used as exercises show the clear-cut semantic difference of the most

elementary aspectual pairs. The author argues that despite the implicitness of the aspect category in Latvian, a more active introduction to aspectual opposition is necessary (Horiguchi 2014, 11–12). In a textbook written in Russian, it is stated that in Latvian, the perfective aspect and the imperfective aspect are not as clearly contrasted as they are in Russian (Gružane, Eča, Sprogis 1995, 163). It is a well-known fact that it is easier for learners to conceptualize a given category if it exists in their native language.

Another important source of language acquisition is dictionaries. However, traditionally neither explanatory nor bilingual dictionaries address aspectual meaning in an explicit way. In the early sixties of the 20<sup>th</sup> century, Velta Staltmane (1961, 205–206) considered the possibility of labelling every verb in terms of aspect and refer a verb of one aspect to that of another aspect, which was not implemented after all. Today, it remains customary not to tag verbs in the terms of aspect in Latvian lexicography, and two aspectually correlated verbs are not referred to each other.

In bilingual dictionaries, aspectual opposition is indicated for verbs, for example, in Russian and Polish, which both have verbal aspect as a grammatical category. Latvian verbs are typically explained by an aspectual pair of verbs: Latvian *samazināt* ‘diminish’ → Russian *umen’shit’* (pf.) / *umen’shat’* (ipf.), Polish *zmniejszyć* (pf.) / *zmniejszać* (ipf.) (Ceplīte et al. 2008, 908; Sarkanis et al. 2011, 1188). The same approach is observed in a Latvian–Czech dictionary, which, in principle, follows the Russian and Polish examples due to the common Slavic aspect system (Škrabals 2012, 131; 2016, 104–109).

Consequently, a question arises: can a learner acquire Latvian without being conscious of the aspectual opposition and other aspect-related issues? On the one hand, the implicitness of a semantic category relieves learners from the cognitive effort required to memorize grammatical rules. On the other hand, implicitness of the aspect category makes it difficult for learners to conceptualize the semantic difference that may arise when they use some verbs in certain contexts.

### 3. Empirical analysis

Analysis of texts composed by learners as well as observation of how learners learn the Latvian grammar and lexicon allows us to provide some remarks on Latvian verbal aspect from the perspective of teaching and learning the language.

In the acquisition of vocabulary, learners first learn non-prefixed imperfective verbs such as *rakstīt* ‘write’, *darīt* ‘do’, and *pirkt* ‘buy’ and then the corresponding prefixed perfective verbs *uzrakstīt*, *izdarīt*, and *nopirkt*, and so on. This aligns well with the fact that non-prefixed verbs are primary in relation to prefixed verbs in terms of derivational sequence. Even knowing that in Latvian the stress falls on the first syllable (correctly *úrakstīt*, *ízasīt*), some learners make mistakes by stressing the second syllable of the prefixed verbs (*uzrákstīt*, *izlásīt*) because they have previously learned the non-prefixed verbs and programmed the stress

as, for example, *rāksīt* and *lāsīt*. Some learners may be capable of associating newly encountered prefixed verbs such as *apmeklēt* ‘visit’ and *iepazīties* ‘become acquainted’ with the non-prefixed verbs they have already learned (*meklēt* ‘look for’, *pazīt* ‘know (someone)’). However, the prefixes in the given verbs are lexicalized, and the degree of derivational motivation is low, which may lead to these prefixed words being stressed correctly.

The acquisition of verbal aspect is related to the acquisition of verbal prefixes. Compared to aspectual meanings, the spatial semantics of prefixes are more concrete and, therefore, easier to conceptualize. This can be observed with verbs denoting physical activity, for example, verbs of motion such as *iet* ‘go on foot’, *nākt* ‘come’, and *kāpt* ‘climb’. Prefixal derivatives are semantically transparent: *ieiet* ‘enter (go in)’, *sanākt* ‘come together’, *izkāpt* ‘get off’.

Our analysis of learners’ writings shows that during the initial stage of learning, a learner may perform quite well without using prefixed perfective verbs. Of the three tenses, the present tense is acquired first. As seen in (1), learners use imperfective non-prefixed verbs or bi-aspectual verbs to denote habitual situations when they talk about their hobbies and everyday life or denote a situation that is happening at the time.

- (1) *Ko vēl es daru svētdienā? Nu tā, es*  
 what.ACC else I. NOM do.PRS.1SG Sunday.LOC.SG well I.NOM  
*sportoju sporta klubā. Es lasu romānus,*  
 do\_sports.PRS.1SG sport.GEN.SG club.LOC.SG I.NOM read.PRS.1SG novel.ACC.PL  
*skatos televīziju un klausos mūziku.*  
 watch.PRS.1SG TV.ACC.SG and listen.PRS.1SG music.ACC.SG  
 ‘What else do I do on Sunday? Well, I do sports at a sports gym. I read novels, watch TV, and listen to music.’

For the present tense, learners have less need for perfective verbs, which are used to denote a quantified action executed daily such as *Katru dienu es izlasu 2 avīzes* ‘Every day I read two newspapers’ or *Es izlasu 2 avīzes dienā* ‘I read two newspapers a day’. Perfective verbs in the present tense may also be used in a narrative when a writer represents several consecutive actions that have happened in the past. However, since the use of perfective verbs requires plausible stylistic proficiency, such text is rarely produced at the beginner’s level.

The need for perfective prefixed verbs arises when a learner starts to acquire past tense forms and describes a preterit action or successive actions. In the past tense, the aspectual opposition actualizes to a greater degree than in the present tense. However, a learner who is not yet familiar with aspectual opposition and the perfective counterpart has no choice but to use the non-prefixed imperfective verb, which is in his/her vocabulary. In (2) and (3), the perfective *nozaga* and *nopirku* are more appropriate because the situation is a single event. Regarding (2), the verb *gāju* ‘(I) went’, the past tense form of *iet* ‘go’ would conventionally be replaced by the prefixed verb *aizgāju* to denote the past single event as the former can designate a process in the past: ‘I was on the way to somewhere’. In addition, in (3),



the avertive expression *gandrīz vai* ‘almost, be close to’ usually requires a perfective verb. In (4), a learner posts a picture of her book about Latvia on her *Facebook* page using the imperfective *rakstīju* ‘I wrote’. This could be replaced by the perfective *uzrakstīju*, which accentuates the result shown in the picture but not the process.

- (2) *Es gāju uz veikalu un pirkto grāmatu.*  
 I.NOM go.PST.1SG to store.ACC.SG and buy.PST.1SG book.ACC.SG  
 ‘I went to a store and bought a book.’
- (3) *Manu maku gandrīz vai zaga kabatzagli.*  
 my.ACC.SG purse.ACC.SG almost steal.PST.3 pickpocket.NOM.SG  
 ‘A pickpocket was close to stealing my purse.’
- (4) *Rakstīju jaunu grāmatu par Latviju.*  
 write.PST.1SG new.ACC.SG book.ACC.SG about Latvia.ACC.SG  
 ‘I wrote a new book about Latvian.’

The aspectual opposition is not observed among the stative verbs since their lexical meaning excludes a perfective interpretation of the state. However, there are certain stative verbs that, being prefixed, express an inchoative notion for the action. For example, the Latvian verb *zināt* ‘know’ indicates only state regardless of tense, while the prefixed verb *uzzināt* means ‘get to know, recognize, learn’. Instead of the latter verb, if it is not yet encompassed in their vocabulary, learners have no choice but to use the non-prefixed verb, as shown in (5)–(6). These learners wanted to mark the inchoative semantics by using the adverb *pirmoreiz* ‘for the first time’ and its adverbial *pirmo reizi* with the same meaning.

- (5) *Kad zināju par Latviju pirmoreiz, es biju vidusskolā. Tad mēs dziedājām Selgas Mences “Ieviņa”, un es zināju par Latvijas vēsturi.*  
 when know.PST.1SG about Latvia.ACC.SG for\_the\_first\_time I.NOM be.PST.1SG highschool.LOC.SG then we.NOM sing.PST.1PL Selga.GEN.SG Mence.GEN.SG “Ieviņa”.ACC.SG and I.NOM know.PST.1SG about Latvia.GEN.SG history.ACC.SG  
 ‘When I learned about Latvia for the first time, I was at high school. Then we sang Selga Mence’s “Ieviņa”, and I got to learn about the history of Latvia.’
- (6) *Es dzīvoju un mācījos latviešu valodu Rīgā 1993. gadā. Šajā laikā es zināju Latvijas valsts karogu pirmo reizi.*  
 I.NOM live.PST.1SG and study.PST.1SG Latvian.GEN.PL language.ACC.SG Riga.LOC.SG year.LOC.SG this.LOC.SG time.LOC.SG I.NOM know.PST.1SG Latvia.GEN.SG state.GEN.SG flag.ACC.SG first.ACC.SG time.ACC.SG  
 ‘I lived and learned Latvian in Riga in 1993. At that time, I got to know the Latvian national flag for the first time.’

In (7), a learner who has learned the prefixed verb properly uses it to mark the inchoative semantics. In (8), the opposition of state and the inchoative may be neutralized, and both verbs can be used due to the semantics of desire and quantity expressed respectively by *vēlētos* ‘would like to’ and *vairāk* ‘more’.

- (7) *Ap šo laiku es uzzināju Latviju*  
 around this.ACC.SG time.ACC.SG I.NOM learn.PST.1SG Latvia.ACC.SG  
*pirmo reizi.*  
 first.ACC.SG time.ACC.SG  
 ‘Around that time, I got to know Latvia for the first time.’

- (8) *Tagad es vēlētos turpināt adīšanu un uzzināt*  
 now I.NOM wish.COND continue.INF knitting.ACC.SG and learn.INF  
*vairāk par Latvijas cimdiem.*  
 more about Latvia.GEN.SG mitten.DAT.PL  
 ‘Now I would like to continue knitting and learn more about Latvian mittens.’

*Inchoative/state* opposition is found for another verb of state, *interesēties* ‘be interested.’ Instead of the prefixed verb *ieinteresēties* ‘get interested’ or in combination with the phasal verb *sākt* ‘start’, *sāku interesēties* ‘I started to become interested’, a learner uses the verb in the inchoative meaning with the adverb *tad* ‘then’ to introduce a new situation.

- (9) *Mums bija daudz lekciju par šo tēmu.*  
 we.DAT be.PST. 3 many lecture.GEN.PL about this.ACC.SG theme.ACC.SG  
*Tad es interesējos par Baltijas valstīm.*  
 then I.NOM be\_interested.PST.1SG about Baltics.GEN.SG state.DAT.PL  
 ‘We had a lot of lectures on this topic. Then I became interested about the Baltic countries.’

A similar situation is observed for the non-prefixed imperfective verb of state *domāt* ‘think’. While it usually refers to a durative process of thinking, the prefixed verbs *nodomāt* and *padomāt* refer to the point at which the idea comes to a speaker’s mind. However, since learners have not yet acquired the prefixed verbs, they use the non-prefixed verb. As in (9), a learner seems to compensate for the lack of a prefix with the help of the conjunction *un* ‘and’ and particle *tad* ‘then’ to signal a new situation.

- (10) *Un tad domāju,*  
 and then think.PST.1SG  
*ka es biju aizmirsusi to.*  
 that I.NOM be.PST.1SG forget.PTCP.NOM.SG it.ACC.SG  
 ‘And then I thought that I had forgotten it.’

There are also examples of incorrect usage of prefixed verbs. In (11), the prefixed perfective verb is used together with the phasal verb *turpināšu*

‘I will continue’ despite the syntactic restriction that phasal verbs relate to the imperfective verbs, though no textbooks explain this rule in an explicit manner. In (12), the prefixed verb *uzbraukt* ‘go up/drive up’ is thus incorrectly used instead of the non-prefixed verb *braukt* without any spatial specification or the other prefixed verb, *aizbraukt*, the prefix *aiz-* meaning ‘far away’. It is possible that the prefix *uz-* is chosen by analogy of the preposition in the same form, *uz* ‘on, to’. In (13), the prefixed verb *izmācījās* ‘learned thoroughly’ can be replaced by another prefixed verb, *iemācījās* ‘learned (pf.)’. Since this learner has studied Russian, he may have used this prefixed verb by analogy with the Russian equivalent *vyuchit*,’ in which the Russian prefix *vy-* corresponds to the Latvian *iz-*.

- (11) *Man ir jāmācās vairāk. Tātad, es turpināšu*  
 I.DAT be.PRS.3 study.DEB more so I.NOM continue.FUT.1SG  
*iemācīties latviešu valodu.*  
 study.INF Latvian.GEN.PL language.ACC.SG  
 ‘I have to study more. So, I will continue to study Latvian.’
- (12) *Es gribu teikt liels paldies vēstniecībai, jo*  
 I.NOM want.PRS.1SG say.INF big thank\_you embassy.DAT.SG because  
*jūs man devāt iespēju uzbraukt uz Latviju.*  
 you.NOM.PL I.DAT give.PST.2PL chance.ACC.SG go.INF to Latvia.ACC.SG  
 ‘I want to say thanks to the embassy since you gave me a chance to go to Latvia.’
- (13) *Viena studente no Moldovas ļoti labi*  
 one.NOM.SG student.NOM.SG from Moldova.GEN.SG very well  
*izmācījās latviešu valodu.*  
 learn.PST.3 Latvian.GEN.PL language.ACC.SG  
 ‘A student from Moldova acquired Latvian very well.’

Compared to the aforementioned aspect opposition, the expression of *Aktionsart* is more language-specific and even individual-specific, which means that the use of *Aktionsart* verbs requires “native-like” proficiency to a greater degree. Learners can theoretically understand *Aktionsart* meanings, though it is still difficult to use prefixed verbs in a text as native speakers do. Many *Aktionsart* expressions are stylistically connotated and expressed in a more subjective way. Moreover, they can be alternatively denoted with the help of analytic means. For example, the attenuative prefix *pa-* can theoretically be replaced with the non-prefixed verb with adverbial meaning ‘a little’. The same is true for the use of diminutive noun forms. Learners whose first language does not possess an explicit category of diminutiveness may wonder why, if diminutives denote smallness, is diminutiveness not just expressed in an analytic way with the adjectives *small* or *tiny*?

The prefix *pa-* in connection with verbs of speech assigns the meaning of concrete, semelfactive action. Alternatively, the prefix *pa-*, with its initial

attenuative semantics, could be regarded as a perfectivizer of the non-prefixed counterpart (Horiguchi 2015, 245). In (14), the non-prefixed verb in the present tense could be replaced by the prefixed verb *pastāstīšu* or the non-prefixed verb *stāstīšu*, both in the future tense. In (15), the non-prefixed verb *jautāt* ‘ask’ could be replaced with *pajautāt*.

- (14) *Šodien es stāstu par japāņu virtuvi.*  
 today I.NOM talk.PST.1SG about Japanese.GEN.PL cuisine.ACC.SG  
 ‘Today I am going to talk about Japanese food.’

- (15) *Vispirms es gribētu jautāt, kas tas ir.*  
 First\_of\_all I.NOM want.COND ask.INF what it.NOM.SG be.PST.3  
 ‘First of all, I would like to ask what it is.’

The prefix *no-* is a productive marker of perfectivity (Horiguchi 2013a, 49–50). At the same time, this prefix is often observed with such performative verbs like *nolasīt* ‘read’ and *nocītēt* ‘cite’, which are used when a speaker is about to perform the action in front of the listeners. The non-prefixed verb *dziedāt* in (16) can thus be replaced with the *no-*verb.

- (16) *Beigās es gribētu dziedāt “Miglā asaro logs,” iztekt (correctly: izsakot) visiem pateicību*  
 end.LOC.PL I.NOM want.COND sing.INF fog.LOC.SG tear.PRS.3  
 window.NOM.SG express.PTCL all.DAT.PL gratitude.ACC.SG  
*par visu.*  
 for all.ACC.SG  
 ‘In the end, I would like to sing “The Window is Crying in the Fog”, expressing my gratitude to all for everything.’

Finally, we must note the synonymous verbs *sacīt* and *teikt* ‘say’, which are among the most elementary verbs. Though their semantics do not differ, they are distributed by tense and moods and are related, to some extent, to aspect as well. The verb *sacīt* is used in the present tense and the debitive and imperative moods and is interpreted as imperfective. The verb *teikt* is mainly used in the past and future tense, the infinitive form, and the conditional mood, and is regarded as perfective. This distribution also applies to the prefixed verbs derived from these verbs: *nosacīt* / *noteikt* ‘determine’, *izsacīt* / *izteikt* ‘express’, *piesacīties* / *pieteikties* ‘apply’ and so on. In the aforementioned (16), a learner commits an error, forming an indeclinable participle from the verb *izteikt*, but it should be formed from the verb *sacīt* – *izsakot*. In (17), the infinitive *sacīt* would be replaced by the verb *teikt*.

- (17) *Pirmkārt, es vēlos sacīt jums liels paldies!*  
 first I.NOM wish.PRS.1SG say.INF you.DAT.PL big thank\_you  
 ‘First of all, I want to say thank you so much!’

## 4. Conclusions

In Latvian, verbal aspect is an implicit category that is not provided in textbooks for Latvian as a foreign language. When learners are not provided with an explanation of the aspect either by a teacher or by their textbooks, or when they simply have not yet learned the verbs, learners acquire aspect-related means during lexicon acquisition and by having their errors corrected. Apart from aspectual opposition, inchoative verbs are necessitated once learners begin to use the elementary verbs of state like *zināt* ‘know’ and *interesēties* ‘be interested’. Compared to the *perfective* / *imperfective* opposition and inchoative semantics, the use of *Aktionsart* verbs requires a higher, “native-like” proficiency of the language. Generalizing the tendency of aspectual opposition is a great challenge; however, explaining the aspect in didactics is a necessary task.

All the verbs analysed in this article are in the simple tense. The aspectual opposition is also related to the tense opposition *simple tense* and *compound tense*, by which some aspectual pairs, in our opinion, are distributed. For example, a non-prefixed verb in the present perfect is used to denote the marital status of a person or their circumstances of birth: *Viņš ir precējies* ‘He is married’, *Viņa ir šķīrusies* ‘She is divorced’, *Viņa ir dzimusi Rīgā* ‘She was born in Riga’. However, the corresponding past event is expressed by the perfective counterparts in the simple past tense: *Viņš apprecējās* ‘He (got) married’, *Viņa izšķīrās* ‘She (got) divorced’, *Viņiem piedzima meita* ‘Their daughter was born / They gave birth to a daughter’. Thus, the aspectual opposition for these verbs should be mentioned when learners acquire the compound perfect tense.

In this article, we did not examine how the grammar of learner’s first language may affect the acquisition of Latvian verbal aspect, because all the learners of Latvian in this research have studied English and the effect of the Japanese aspect system does not appear to be evident. Nevertheless, it is our future task to enlarge our corpus by collecting more data from learners with different linguistic backgrounds and considering the influence of their first and other languages.

### Abbreviations

1	1 <sup>st</sup> person
2	2 <sup>nd</sup> person
3	3 <sup>rd</sup> person
ACC	accusative
COND	conditional mood
DAT	dative
DEB	debitive
GEN	genitive
INF	infinitive
LOC	locative
NOM	nominative
PL	plural

PRS	present
PTCP	participle
PST	past
SG	singular

## References

1. Auziņa, Ilze, Berķe, Maija, Lazareva, Anta, Šalme, Arvils. 2016. *A2 Laipa. Latviešu valoda*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
2. Auziņa, Ilze, Berķe, Maija, Lazareva, Anta, Šalme, Arvils, Vaivade, Vineta. 2019. *B1 Laipa. Latviešu valoda*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
3. Beridze, Levans, Gabunia, Kaha. 2014. *Salatvelo: latviešu valoda gruzīnu studentiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
4. Ceplīte, Brigita, Darbiņa, Anna, Kalniņš, Harijs, Nātiņa, Dina (eds.). 2008. *Krievu-latviešu/latviešu-krievu vārdnīca*. Rīga: Avots.
5. Comrie, Bernard. 1981. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Fuchs, Robert, Werner, Valentin. 2020. Introduction. Tense and aspect in second language acquisition and learner corpus research. *Tense and Aspect in Second Language Acquisition and Learner Corpus Research*. Fuchs, Robert, Werner, Valentin (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 2–21.
7. Gružane, Valentina, Eča, Antonina, Sprogis, Velta. 1995. *Grammatika latyšskogo jazyka. Kratkij spravochnik*. 3. pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
8. Horiguchi, Daiki. 2013a. *New Express Latvian*. Tokyo: Hakusuisha.
9. Horiguchi, Daiki. 2013b. Priedēkļi kā internacionālismu “nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 45–56. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.3>
10. Horiguchi, Daiki. 2014a. Latviešu valodas aspektuālo nozīmju priedēkļverbu apguve salīdzinājumā ar krievu valodu. *Tagad*. 8, 22–32.
11. Horiguchi, Daiki. 2014b. Some remarks on Latvian aspect. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 22–32. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.4>
12. Horiguchi, Daiki. 2015. Latvian attenuative *pa*-verbs in comparison with diminutives. *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*. Arkadiev, Peter, Holvoet, Axel, Wiemer, Björn (eds.). Berlin-Boston: De Gruyter Mouton, 235–261. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110343953-006>
13. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press.
15. Klēvere-Velhli, Inga, Naua, Nikole. 2012. *Latviešu valoda studentiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
16. Mosely, Christopher. 1996. *Colloquial Latvian. The Complete Course for Beginners*. London and New York: Routledge.
17. Petit, Justyna, Petit, Daniel. 2004. *Parlons letton*. Paris: L'Harmattan.
18. Priedīte, Aija, Ludden, Andreas. 1999. *Lettisch intensiv!: das Lehrbuch der lettischen Sprache*. Hamburg: Baltica. Salaberry, Rafael, Shirai, Yasuhiro. 2002. L2 acquisition of tense-aspect morphology. *The L2 Acquisition of Tense-Aspect Morphology*. Salaberry, Rafael, Shirai, Yasuhiro (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 1–20.

19. Sarkanis, Alberts (ed.). 2011. *Latviešu-poļu vārdnīca. Słownik lotewsko-polski*. Rīga: Zvaigzne ABC.
20. Staltmane, Velta. 1958. *Verba veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
21. Staltmane, Velta. 1961. Par dažiem priedēkļa verbu skaidrojuma principiem latviešu literārās valodas vārdnīcā. *Valodas un literatūras institūta raksti*. 13, 193–207.
22. Svilāne Bartholomew, Terēze. 2010. *Complete Latvian: A Teach Yourself Guide*. London: Hodder Education.
23. Škrabals, Mihals. 2012. Vēlreiz par verba veidu no leksikogrāfa viedokļa. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 7, 131–141.
24. Škrabal, Michal. 2016. *Srovnávací aspekty lotyšského a českého lexikonu: Materiály k sestavení lotyšsko-českého slovníku*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.

## Kopsavilkums

Raksta mērķis ir apskatīt verba aspektu un ar to saistītus jautājumus, kas rodas latviešu valodas kā svešvalodas apguvē. Rakstā tiek analizēti latviešu valodas mācīblīdzekļi latviešu un citās valodās, kā arī apguvēju veidotie teksti. Galvenā uzmanība pievērsta verbu lietojumam aspekta opozīcijās *perfektīvs / imperfektīvs* un *inchoatīvs / statīvs*, kā arī citu akcion-sarta nozīmju sakarā.

Verba aspekts latviešu valodā ir implicīta kategorija. Tā ir viena no retajām kategorijām, kas tiek aprakstīta gramatikās, bet maz tiek skarta latviešu valodas kā svešvalodas mācīblīdzekļos. Analīze atklāj, ka apguves sākumposmā apguvēji iztiek bez priedēkļverbiem, bieži izsakoties par ierastām situācijām tagadnē. Nepieciešamība pēc perfektīvā priedēkļverba rodas, kad apguvēji apraksta vienreiz notikušu konkrētu situāciju pagātnē. Vēl nezinot aspekta opozīcijas jēdzienu un attiecīgu perfektīvo priedēkļverbu, apguvēji bieži lieto imperfektīvos pamatverbus. Līdzīga situācija ir vērojama inchoatīvajiem priedēkļverbiem. Tos apguvējiem nākas aizstāt ar imperfektīvajiem pamatverbiem, ko viņi jau ir apguvuši. Citu aspektuālu priedēkļverbu lietojums apguvējiem šķiet grūtāks, un tam nepieciešamas augstākas valodas iemaņas.

**Atslēgvārdi:** aspekts; perfektīvs; imperfektīvs; statīvs; inchoatīvs; priedēklis.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Darbības vārda veids latviešu un lietuviešu valodā – viena un tā pati vai tomēr atšķirīga kategorija?

### *Verbal aspect in Latvian and Lithuanian – is it the same or a different category?*

Andra Kalnača

Latvistikas un baltistikas nodaļa  
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija  
E-pasts: [kalnaca@latnet.lv](mailto:kalnaca@latnet.lv), [andra.kalnaca@lu.lv](mailto:andra.kalnaca@lu.lv)

Veids ir viena no būtiskām latviešu un lietuviešu valodas darbības vārda pazīmēm, taču veida nozīmju analīze un klasifikācija ir viens no sarežģītākajiem gramatikas jautājumiem. To nosaka fakts, ka veida nozīmju izteikšana ne latviešu, ne lietuviešu valodā nav pilnībā gramatizējusies, tāpēc atšķirībā no tādām gramatiskajām kategorijām kā laiks, izteiksme vai persona veida apraksts abu valodu gramatikās parasti atrodams gan darbības vārda darināšanas, gan formu veidošanas sadaļā. Tā kā veida apraksta tradīcijas baltu valodās vismaz daļēji veidojušās krievu valodniecības iespaidā, kur par galveno veida nozīmju opozīciju tiek uzskatīts nepabeigtais / pabeigtais darbības pretstatījums bezpriedēkļa un priedēkļa darbības vārdiem, tad šī opozīcija tikusi izvirzīta par svarīgāko arī baltu valodās. Tomēr, neraugoties uz zināmu līdzību, veida nozīmju īstenošanās baltu valodās ir gramatizējusies salīdzinoši mazāk. Turklāt atšķiras arī veida nozīmju izteikšanas nianse latviešu un lietuviešu valodā.

Raksts ir mēģinājums sastatīt abu baltu valodu veida nozīmju kopīgās un atšķirīgās iezīmes un to apraksta tradīcijas gramatikās sinhroniskā aspektā.

**Atslēgvārdi:** darbības vārds; gramatiskā kategorija; veids; nepabeigta / pabeigta darbība; vienkārtēja / daudzkārtēja darbība.

Latviešu un lietuviešu valoda ir radniecīgas, un daudzas gramatiskās parādības tajās ir līdzīgas, tomēr abas valodas nav vienādas, tāpēc vienu un to pašu leksisko vai gramatisko nozīmju izteikšana var atšķirties. Tas attiecas arī uz darbības vārda veida izteikšanas iespējām latviešu un lietuviešu valodā, kā arī uz to interpretāciju gramatikās. Tā kā veida nozīmes latviešu un lietuviešu valodas salīdzināmā aspektā līdz šim tuvāk nav aplūkotas, tad raksta mērķis ir abās baltu valodās vispārīgi salīdzināt šo nozīmju gramatizēšanos un izteikšanas iespējas, kā arī aprakstu gramatikās. Lai tas būtu iespējams, rakstā īsi aplūkota arī ar veida interpretāciju saistītā problemātika. Protams, pētījuma objekts – latviešu un lietuviešu valodas veida nozīmju sastatījums – ir pārāk apjomīgs un sarežģīts, lai to pilnībā aptvertu



vienā rakstā, tāpēc šī publikācija uzskatāma par šādu sinhroniski sastatāmu pētījumu temata pieteikumu.

Raksta nosaukumā ar terminu *kategorija* apzīmēta veida nozīmju grupa, savukārt raksta tekstā šis termins lietots tradicionālajā, t. i., gramatiskās kategorijas nozīmē, ar to saprotot gramatiskās nozīmes un gramatiskās formas vienību, kas balstās uz vismaz divu elementu pretstatu (Paulauskienė 1994, 24; Skujiņa 2007, 132; Kalnača, Lokmane 2021, 59).

Aspektoloģijā par darbības vārda veida nozīmju apraksta paraugu parasti tiek uzskatītas slāvu valodas un tajās esošā veida kategorija, kas balstās uz nepabeigtas / pabeigtas darbības opozīciju (plašāk sk., piem., Borik 2006, 20–22; Dimiņš 2019, 41). Proti, slāvu valodu aprakstā parasti tiek šķirts gramatiskais un leksiskais darbības vārda veids jeb *aspekts* un *akcijasarts* (plašāk sk., piem., Richardson 2007, 9–26). Ja gramatisko veidu pārstāv jau minētā nepabeigtas / pabeigtas darbības opozīcija, tad uz leksisko veidu attiecināmas tādas nozīmes kā vienkārtēja / daudzkārtēja, inhoatīva, ilgstoša u. c. darbība, kā arī citas ar daudzumu, darbības fāzēm vai darbības vietu saistītas nozīmes. Tomēr valodās, kas nav slāvu valodas, tāds gramatiskā un leksiskā darbības vārda veida šķirums visbiežāk nav īstenojams, jo veida nozīmju izteikšana vai nu nav tik lielā mērā gramatizējusies, vai arī gramatizētas citas nozīmes. Piem., angļu valodā gramatisku šķirumu ieguvīs ilgstošais jeb progresīvais veids, kas tiek izteikts ar palīgdarbības vārda *be* ‘būt’ finītas formas un *-ing* divdabja konstrukciju (piem., Matthews 2007, 321; de Swart 2012), sal. *I eat* ‘es ēdu (parasti, vispār PRS)’ – *I am eating* ‘es šobrīd ēdu’, *I ate* ‘es ēdu (parasti, vispār PST)’ – *I was eating* ‘es tobrīd ēdu’. Tāpēc aspektoloģijā, ja vien netiek aprakstītas slāvu valodas, vērojama tendence vairīties no strikta gramatiskā un leksiskā veida terminoloģiska šķiruma un runāt par veida jeb aspekta nozīmēm kopumā (sal. Comrie 1976; Tommola 1990; Klein 1994; Smith 1997). Piem., Deivids Kristals (*David Crystal* 1997, 29) definē veidu kā nozīmju grupu, kas galvenokārt attiecas uz to, kā darbības vārds izsaka darbības ilgumu vai laika attieksmes. Tādējādi veids raksturo darbības izpausmi atkarībā no sasniegtā rezultāta (nepabeigta, pabeigta, iesākta, daļēji veikta vai pāri mēram veikta darbība), daudzuma (vienkārtēja vai daudzkārtēja darbība), ilgstamības (momentāna vai ilgstoša darbība) u. c. pazīmēm (sk. arī Skujiņa 2007, 439; de Swart 2012).

Latviešu un lietuviešu valodā viena no darbības vārda raksturīgākajām pazīmēm ir spēja izteikt dažādas veida nozīmes, kas raksturo darbību gan kā nepabeigtu / pabeigtu (1), gan vienkārtēju / daudzkārtēju (2) opozīciju (piem., Ambrazas 1997, 234–237; Kalnača 2013, 534–535, 539–540; Kalnača, Lokmane 2021, 281–282; Deksne 2021, 24). Uz darbības pabeigtību abās valodas norāda darbības vārda priedēkļi, uz daudzkārtējumu – piedēkļi:

- (1) nepabeigta / pabeigta darbība
  - a. latviešu valodā  
*iet* – **ai-***ziet*, *lasīt* – **iz-***lasīt*
  - b. lietuviešu valodā  
*laužti* – **at-***laužti* ‘lauzt – atlauzt’  
*degti* – **su-***degti* ‘degt – sadegt’

- (2) vienkārtēja / daudzkārtēja darbība
- a. latviešu valodā  
*braukt – brauk-ā-t, sviest – svaid-ī-t*
  - b. lietuviešu valodā  
*braukti – brauk-y-ti* ‘svītrot – iter. svītrot’  
*šokti – šok-inē-ti* ‘lēkt – lēkāt’

Atšķirībā no tādām darbības vārda gramatiskām nozīmēm kā laiks, izteiksme vai kārtā, kuru izpausme saistīta ar formveidošanu, veids ir saistīts ar vārddarināšanu, piedēkļa (vai piedēkļa) un paša darbības vārda leksisko nozīmi, kā arī laika formām un to kontekstuālu lietojumu (latviešu valodas sakarā sk., piem., Kalnača 2013, 531; Horiguchi 2014; Kalnača, Lokmane 2021, 281). Turklāt abas iepriekš minētās veida nozīmes gan latviešu, gan lietuviešu valodā parasti nosakāmas jau darbības vārda nenoteiksmē (sk. (1), (2) piemēru), turklāt darbības vārda piedēkļi saglabājas visās finītajās un infinītajās formās (Soida 2009, 227–228).

Tas noteicis duālu veida nozīmju aprakstu valodas gramatiskajā sistēmā. Kā latviešu, tā lietuviešu gramatikās šīs nozīmes parasti aplūkotas divkārt – gan darbības vārda darināšanā, iztīrējot atvasināšanu ar piedēkļiem un piedēkļiem darbības daudzuma, laika, vietas u. c. nozīmju aprakstā, gan darbības vārda semantikas vai gramatiskā kategoriju apskatā saistībā ar izteicēja funkcijām (sk., piem., latviešu gramatikā Ahero et al. 1959, 330–370 un 564–582; Kalnača 2013, 278–291 un 533–541, arī Kalnača, Lokmane 2021, 281–289 un 307–313; lietuviešu gramatikā Paulauskienė 1994, 270–279 un 291–296; Ambrazas 1996, 288–290 un 402–406; 1997, 221–223 un 234–237).

Darbības vārda veida nozīmju saikne ar vārddarināšanu, kas vienlaikus ir arī gramatiskās abstrakcijas trūkuma pazīme, arī ir viens no iemesliem, kurš kavē to uzskatīt par īstu gramatisku kategoriju gan latviešu, gan lietuviešu valodā (latviešu valodas sakarā sk. Kalnača, Lokmane 2021, 281; Deksnis 2021, 24–25; tipoloģiskā aspektā par šo problēmu sk. Plungian 2011, 377).

Tomēr abu valodu gramatikās atrodami dažādi viedokļi par veida statusu valodā. Proti, veids aprakstīts ne tikai kā leksiski gramatiskā kategorija (piem., Ahero et al. 1959; Kalme, Smiltiece 2001; Nītiņa 2001; Paegle 2003), bet arī kā darbības vārda leksiski gramatiskā pazīme (Endzelīns 1951; Ambrazas 1996, 1997; Kalnača 2013, 2014; Kalnača, Lokmane 2021) vai klasificējoša kategorija (piem., Paulauskienė 1994).

Savukārt Jānis Endzelīns, analizējot darbības vārda veida nozīmju izteikšanu, „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 956) raksta: „Formālā starpība starp dažādiem darbības veidiem baltu valodās gan nav sveša, bet nebūt tik skaidri izteikta kā dažās slāvu valodās .. Visumā latviešu valoda, šķiet, te vairāk vai mazāk saskan ar leisu valodu.” Turklāt nevienā no saviem latviešu vai baltu valodu gramatikas pētījumiem J. Endzelīns (piem., 1951, 1971 vai 1982) veidu neuzskata par gramatisku kategoriju.

Lai gan Jāņa Endzelīna viedoklim latviešu valodniecībā vienmēr bijis liels iespaids, tomēr veida nozīmju aprakstā norāde par slāvu un baltu valodu veida atšķirībām nav bijusi izšķiroša, jo kopš „Mūsdienu latviešu literārās valodas

gramatikas” (Ahero et al. 1959) publicēšanas 20. gs. 50. gadu otrajā pusē latviešu valodniecībā aizsākusies tradīcija interpretēt veidu kā gramatisku kategoriju, kas „raksturo verba izteikto darbību kā savā norisē ierobežotu vai neierobežotu” (op. cit., 564), t. i., kā pabeigtu vai nepabeigtu. Kaut arī J. Endzelīns runā par dažādu darbības veidu formālu starpību, „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” izcelta tikai viena aspektuālo nozīmju grupa – nepabeigtas / pabeigtas darbības opozīcija. No mūsdienu skatu punkta tas jāatzīst par visai tiešu krievu gramatikas tradīcijas pārcēlumu latviešu valodas darbības vārda sistēmas analīzē. Līdzīgi vārdi sakāmi arī par lietuviešu darbības vārda aprakstu, jo politiskie notikumi 20. gs. vidū būtiski ietekmējuši ne tikai Latvijas un Lietuvas valstu vēsturiskos likteņus, bet arī – lai cik tas neliktos savādi – latviešu un lietuviešu valodas aprakstu, mēģinot to tuvināt krievu valodas sistēmai. Latviešu valodniecībā svarīga loma te bijusi arī Veltas Staltmanes (1958a, b, c, d; 1961) pētījumiem par darbības vārda veidu, kas, būdami savam laikam novatoriski, interpretē nepabeigtas / pabeigtas darbības opozīciju kā vārddarināšanas un formveidošanas pazīmju mijiedarbi, t. i., kā derivatīvi gramatisku kategoriju latviešu valodā. Iespējams, ka V. Staltmanes pieeja iespaidojusi darbības vārda veida atspoguļojumu gramatikas kategorijas veidolā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959) un šī principa turpinājumu Vilmas Kalmes un Guntas Smiltneieces (2001), Dainas Nītiņas (2001) un daļēji arī Dzintras Paegles (2003) latviešu valodas morfoloģijas aprakstos.

Tādējādi var uzskatīt, ka gramatiskā apraksta tradīcijas latviešu un lietuviešu valodā ir līdzīgas – veids interpretēts kā darbības vārda vārddarināšanas un formveidošanas sistēmas šķīruma neitralizācija (vai vārddarināšanas un formveidošanas nozīmju pārklāšanās), jo neatkarīgi no autora skatu punkta gramatiskās kategorijas izpratnē tiek saglabāta abu sistēmu saikne. Tomēr, ieskatoties veida nozīmju izteikšanas līdzekļos latviešu un lietuviešu valodā, aina ir atšķirīgāka.

Pirmajā brīdī abas valodas šķiet visai tuvas tai ziņā, ka nepabeigtas / pabeigtas darbības marķēšanā izmantota bezpriedēkļa / priedēkļa darbības vārdu opozīcija, bet vienkārtējas / daudzkārtējas darbības marķēšanā – bezpriedēkļa / priedēkļa darbības vārdu opozīcija (darbības vārda vienkāršo un salikto laika formu sastatāms lietojums šai pētījumā netiks tuvāk aplūkots, par to plašāk sk. Kalnača 2013, 541–545; 2014, 109–114). Taču ir vismaz divas būtiskas latviešu un lietuviešu valodas veida nozīmju izteikšanas atšķirības.

Pirmkārt, latviešu valodā kā margināla kustības darbības vārdu mērķa izteikšanas pazīme fiksējamas konstrukcijas *darbības vārds + apstākļa vārds*, kam atbilst ar priedēkļiem atvasināti darbības vārdi, t. i., saskatāma savstarpēja priedēkļa un apstākļa vārda atbilsme (piem., Endzelīns 1951, 960–961; Holvoet 2001, 132–146; Horiguči 2016; Kalnača 2017; Deksnē 2021, 71–72):

- (3) a. *iet iekšā – ie-iet*  
 b. *iet ārā – iz-iet*  
 c. *iet augšā – uz-iet*  
 d. *iet lejā – no-iet*  
 e. *iet projām – aiz-iet*

Šo konstrukciju apraksta tradīciju saistībā ar darbības vārda veida nozīmēm un priedēkļu semantiku latviešu valodniecībā aizsācis Jānis Endzelīns 1905. un 1906. gadā publicētajā divdaļīgajā pētījumā „Latyshskie predlogi” (sk. atkārtotā izdevumā 1971, 625–626, kā arī 1951 960–961), piem., priedēkļa *at-* t. s. *aizstājējs* apstākļa vārds *nost*:

- (4) *at-* un *nost*  
*ar tuo [nūju] varuot ... velnu atgaiņāt...*  
*Līdz rītam gaiņāja velnu nuo ... kapa nuost*

J. Endzelīns aplūko tikai konstrukcijas *bezpriedēkļa darbības vārds + vietas nozīmes apstākļa vārds*. Viņa ideju iespaidā šīs konstrukcijas (gan definējot tās plašāk – darbības vārda un apstākļa vārda konstrukcijas) kā marginālas veida nozīmju kontekstuālas izteicējas aplūkotas visās latviešu gramatikās un gramatiskās sistēmas aprakstos līdz mūsu dienām (piem., Ahero et al. 1959; Nītiņa 2001; Paegle 2003; Kalnača 2013; 2014; Kalnača, Lokmane 2021).

J. Endzelīns (1951, 961) un Aldona Paulauskiene (*Aldona Paulauskienė* 1994, 294) piemin šāda tipa veida nozīmju korelācijas iespēju arī lietuviešu valodā:

- (5) a. *eiti (iš) – išeiti* ‘iet (ārā) – iziet’  
 b. *imti (nuo) – nuimti* ‘ņemt (nost) – noņemt’

Jāuzsver, ka konstrukcijas, kaut arī iespējamas, tomēr lietuviešu valodā nav tik izplatītas. J. Endzelīns (ibid.) raksta: „Dažiem priedēkļiem arī leišu valodā ir aizstājējas formas. [...] Bet latviešu valodā, šķiet, tādu aizstājēju formu lietojums ir daudz plašāks nekā leišu valodā. Un latviešu aizstājējām formām atbilst nozīmes ziņā lībiešu un igauņu formas (somu valodās, kā zināms, nav verbu priedēkļu) .. Tā kā gandrīz visi lībieši ir pārlatvinājušies, tad plašā aizstājēju formu lietošana latviešu valodā varbūt pa daļai ir lībiešu pārlatvinājuma sekas.”

Neiedziļinoties diskusijā par šo konstrukciju cilmi latviešu valodā (plašāk sk. Kalnača 2004; 2005; 2015), jānorāda, ka viedoklis atšķiras, vai latviešu valodā bezpriedēkļa darbības vārds kopā apstākļa vārdu izsaka nepabeigtu (Paegle 2003; Soida 2009; Kalnača 2013, 2014) vai pabeigtu (Ahero et al. 1959; Kalme, Smiltnece 2001) veidu. Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi* 2016) uzskata – viens un tas pats bezpriedēkļa darbības vārda un apstākļa vārda savienojums atkarībā no saziņas situācijas un konteksta var izteikt gan nepabeigtu, gan pabeigtu veidu (sk. arī Dimiņš 2017, 70). Tas liek domāt, vai vispār aspekta izteikšanas sakarā var runāt par īpašām darbības vārda un apstākļa vārda konstrukcijām. Tā, piem., Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2001, 146) noraida šādu konstrukciju postulēšanu, uzskatot tās par divu leksēmu neobligātu kombināciju. Tam pilnībā var pievienoties (sk. arī Kalnača 2017).

Latviešu valodas aprakstā nepietiekami akcentēts, ka šīs konstrukcijas iespējamas gan bezpriedēkļa, gan priedēkļa darbības vārdiem, kas izsaka uz noteiktu mērķi orientētu kustību, t. i., teliskas nozīmes darbības vārdiem (piem., Kalnača 2017; Dimiņš 2017):

- (6) a. *skriet prom* – **aiž**-*skriet prom*  
 b. *skriet šurp* – **at**-*skriet šurp*  
 c. *kāpt augšā* – **uz**-*kāpt augšā*  
 d. *kāpt lejā* – **no**-*kāpt lejā*

Proti, vietas nozīmes apstākļa vārds, ja nepieciešams, pievienojas tieši teliskas nozīmes darbības vārdiem, precizējot darbības mērķi vai virzienu. Tomēr pabeigtas darbības nozīmes galvenais rādītājs latviešu valodā ir darbības vārda piedēklis. T. s. teliskās konstrukcijas pašas par sevi aspekta nozīmi neizsaka, turklāt vietas nozīmes apstākļa vārds blakus darbības vārdam nav obligāts (Toops 2001; Kalnača 2017). Tāpēc tās ar darbības vārda veidu latviešu (un arī lietuviešu) valodā nebūtu saistāmas, jo ir kontekstuāla parādība (Kalnača, Lokmane 2021, 289). No teikuma struktūras viedokļa raugoties, svarīgi atzīmēt, ka teliskas nozīmes darbības vārdi teikumā var piesaistīt ne tikai vietas nozīmes apstākļa vārdus, bet arī prievārda savienojumus vai laika nozīmes apstākļus, kas veic tādu pašu mērķa vai virziena precizētāju funkciju (piem., Hauzenberga-Šturma 1979; tipoloģiskā aspektā sk., piem., Borik 2006; de Swart 2012; Dimiņš 2017).

Otra latviešu un lietuviešu valodas veida nozīmju atšķirība ir tā, ka lietuviešu valodā ar piedēkli *-inē-* no piedēkļa darbības vārdiem, kas izsaka pabeigtu darbību, iespējams darināt nepabeigtas darbības iteratīvus darbības vārdus (piem., Paulauskienė 1994, 294; Ambrazas 1997, 237).

- (7) a. *atsakyti* – **atsakinēti** ‘atbildēt – iter. atbildēt’  
 b. *perrašyti* – **perrašinėti** ‘pārrakstīt – iter. pārrakstīt’

Šāds vārddarināšanas tips savukārt nav pārstāvēts latviešu valodā (piem., Kalnača 2004; 2013, 540–541; 2014, 108–109), lai gan lietuviešu valodas sufiksam *-inē-* formāli un arī semantiski atbilst latviešu valodas *-inā-* (Endzelīns 1951, 840). Latviešu valodā piedēklis *-inā-*, darinot darbības vārdus no darbības vārdiem (gan pirmatnīgiem, gan ar piedēkli atvasinātiem) iesaistās atšķirīgos vārddarināšanas tipos, nevienā no tiem nepiešķirot nepabeigtas darbības nozīmi (piem., Kalnača, Lokmane 2021, 304), sal.:

- (8) V – V  
 a. nekauzatīvs – kauzatīvs darbības vārds (*trans.*)  
*ēst* – **ēdināt**, *elpot* – **elpināt**, *noputēt* – **noputināt**  
 b. vienkārtēja darbība – daudzkārtēja darbība (*trans.*)  
*urbt* – **urbināt**, *vest* – **vedināt**, *pavērt* – **pavirināt**

Tāpēc jāsecina, ka lietuviešu valodā vairāk gramatizējušies tieši darbības vārda iteratīvo nozīmju izteikšana, kas var kombinēties ar nepabeigtas / pabeigtas darbības nozīmēm. Turklāt iterativitāte lietuviešu valodā tiek izteikta arī formveidošanā, kur ar piedēkli *-dav-* tiek veidotas īpašas daudzkārtējas pagātnes formas (piem., Paulauskienė 1994, 326–332; Ambrazas 1996, 298–299):

- (9) *nuėjo* – **nueidavo** ‘gāja – iter. gāja’

Latviešu valodā šādām daudzkārtējas pagātnes formām nav analoga, darbības vārda gramatisko formu sistēmā atkārtota darbība īpaši iezīmēta netiek.

Ar darbības vārda nepabeigtas / pabeigtas un vienkārtējas / daudzkārtējas darbības veidu savstarpēji saistītu vārddarināšanas tipu trūkums latviešu valodā liecina par atvasinātu darbības vārdu leksiski gramatisku specializāciju (plašāk sk. Kalnača 2004; 2013, 541; 2014, 108). Atvasinājumi ar piedēkļiem ietilpst nepabeigta / pabeigta veida opozīcijā, savukārt atvasinājumi ar piedēkļiem ir saistāmi ar vienkārtējas / daudzkārtējas darbības pretstatījumu. Lietuviešu valodā šādu atvasinājumu sistēma ir sarežģītāka, jo arī no piedēkļa darbības vārdiem ar piedēkļiem iespējams atvasināt iteratīvus darbības vārdus.

## Secinājumi

Darbības vārda veids latviešu un lietuviešu valodā ir viena un tā pati nozīmju grupa. Tomēr tā nav klasificējama par darbības vārda gramatisku kategoriju. Turklāt katrā baltu valodā attīstījušās savas veida nozīmju izteikšanas nianšes. Latviešu valodā vairāk tiek akcentēts darbības vārda izteiktās darbības teliskums (konstrukcijas *darbības vārds* + *apstākļa vārds*), savukārt lietuviešu valodā – daudzkārtējas darbības izteikšana.

Veida nozīmju īstenošanās gan latviešu, gan lietuviešu valodā ir atkarīga no darbības vārda leksiskās nozīmes, piedēkļu un piedēkļu semantikas, konteksta, kā arī veida nozīmju saiknes ar laika formu sistēmu. Tāpēc veida nozīmju latviešu un lietuviešu valodas sastatāmajā analīzē turpmāku pētījumu uzdevums būtu arī bezpriedēkļa / priedēkļa darbības vārdu lietojuma sastatāma analīze dažādās laika formās. Tā kā darbības vārda laika formu sistēmas funkcionēšana latviešu un lietuviešu valodā daļēji ir atšķirīga, prognozējams, ka arī veida nozīmju īstenošanās saistībā ar bezpriedēkļa / priedēkļa darbības vārdiem dažādās laika formās, visticamāk, abās valodās atsevišķās nianšēs būs dažāda.

## Saīsinājumi

<i>iter.</i>	iteratīvs darbības vārds
PRS	tagadne
PST	pagātne
<i>trans.</i>	transitīvs darbības vārds
V	darbības vārds

## Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
3. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
4. Borik, Olga. 2006. *Aspect and Reference Time*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199291298.001.0001
5. Comrie, Bernard. 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Deksnis, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.

7. Dimiņš, Dens. 2017. Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar priedēkļa dubultojumu ar priedēkli vai apstākļa vārdu. *Res Latvienses*. IV, 63–73. DOI: <https://doi.org/10.22364/RL.4.6>
8. Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>
9. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
10. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyshskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655. [Pirmizdev.: Jur'ev, 1905–1906.]
11. Endzelīns, Jānis. 1982. Baltu valodas skaņas un formas. *Darbu izlase*. IV<sub>2</sub>. Rīga: Zinātne, 411–619.
12. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1979. Zur Frage des Verbalaspekt im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 93, 279–316.
13. Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
14. Horiguchi, Daiki. 2014. Some remarks on Latvian aspect. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 22–32. DOI: 10.22364/vnf.4
15. Horiguchi, Daiki. 2016. Priedēkļa un adverbs atbilstība konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7, 31–40. DOI: 10.22364/vnf.7
16. Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas morfoloģija un vārddarināšana*. Liepāja: LiePA.
17. Kalnača, Andra. 2004. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 13, 5–34.
18. Kalnača, Andra. 2005. A Study of Aspect Correspondences Between Latvian and Finnish. *Kalbu studijas. Studies about Languages*. 7, 26–29.
19. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
20. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. DOI: <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
21. Kalnača, Andra. 2015. Konstrukcijas *bezpriedēkļa verbs + adverbs* un somugru ietekme latviešu valodā. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemas*. 3, 175–185.
22. Kalnača, Andra. 2017. The construction *non-prefixed verb + spatial adverb* in Latvian. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 8, 1, 75–95. DOI: <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.05>
23. Klein, Wolfgang. 1994. *Time in Language*. London: Routledge.
24. Matthews, Peter H. 2007. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
25. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
26. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
27. Plungian, Vladimir A. 2011. *Vvedenie v grammaticheskiju semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: RGGU.
28. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
29. Richardson, Kylie R. 2007. *Case and Aspect in Slavic*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199291960.001.0001

30. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
31. Smith, Carola. 1997. *The Parameter of Aspect*. 2<sup>nd</sup> ed. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
32. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
33. Staltmane, Velta. 1958a. *Par verba veidiem mūsdienu latviešu valodā*. Disertācija filol. zin. kand. grāda iegūšanai. Rīga: [b. i.].
34. Staltmane, Velta. 1958b. Perfektīvā un imperfektīvā veida verbu gramatisks raksturojums mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. VI, 27–35.
35. Staltmane, Velta. 1958c. Priedēkļa verbu veidiskās nozīmes mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. VII, 13–22.
36. Staltmane, Velta. 1958d. Verba veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47.
37. Staltmane, Velta. 1961. Par dažiem priedēkļa verbu skaidrojuma principiem latviešu literārās valodas vārdnīcā. *Valodas un literatūras institūta raksti*. XIII, 193–207.
38. Swart, Henriëtte de. 2012. Verbal aspect. *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Binnick, Robert I. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 752–780. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195381979.001.0001
39. Tommola, Hannu. 1990. On Finnish “aspect” in discourse. *Verbal Aspect in Discourse*. Thelin, Nils B. (ed.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 349–364. DOI: <https://doi.org/10.1075/pbns.5>
40. Toops, Gary H. 2001. The grammar of “paraphrastic imperfectives” in Latvian and Upper Sorbian. *Slavic and East European Journal*. 45(1), 96–113.

## Summary

The aspect is one of the most significant features of Latvian and Lithuanian verbs. However, the analysis and classification of aspectual meanings is a particularly complex question in grammar of both languages.

It depends on the fact that aspectual meanings are not completely grammaticalized in Latvian and Lithuanian. Therefore, unlike such categories as tense, mood or person, the description of verbal aspect usually is divided between word-formation and inflection in grammars of both languages. The description of verbal aspect is at least partially rooted in Russian linguistics, where the main aspectual opposition is imperfect / perfect verbal meanings based on unprefixed / prefixed verb pairs. For this reason, the opposition of imperfect / perfect aspect is considered as the main one also in the Baltic languages. Despite the similarities, the aspectual meanings are significantly less grammaticalized in Baltics. In addition, there are different aspectual peculiarities both in Latvian and Lithuanian. This research can be considered as an attempt to compare synchronically aspectual features and traditions of their description in grammars of Latvian and Lithuanian.

**Keywords:** verb; grammatical category; aspect; imperfective / perfective action; semelfactive / iterative action.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)



## Lexicogrammatical aspects in English for dentistry acquisition materials

### *Zobārstniecības jomā lietojamās angļu valodas apguves materiālu leksiski gramatiskais aspekts*

Indra Karapetjana, Gunta Roziņa

Department of English Studies  
Faculty of Humanities, University of Latvia  
Visvalža iela 4a, Riga, LV-1050, Latvia  
E-mail: [indra.karapetjana@lu.lv](mailto:indra.karapetjana@lu.lv), [gunta.rozina@lu.lv](mailto:gunta.rozina@lu.lv)

In the 21<sup>st</sup> century, globalization and massive migration have increased the global demand for effective transnational communication skills in English in the health care workplace and academic contexts, including dentistry. English for Dentistry falls under the umbrella of English for Specific Purposes (ESP): this refers to teaching and learning English as a foreign language in a particular domain. While the role of grammar acquisition in ESP courses is often understated in the key theoretical literature on ESP, this article highlights the importance of lexicogrammatical knowledge. Dentistry students and practitioners in Latvia highly value the accuracy in communication since the knowledge of various syntactic and morphological rules of grammar and their use in the dentistry-related context contribute to the accuracy required in the performance of different communicative tasks, for instance, asking for, explaining, and providing information, giving instructions. Besides, if dentists are unable, for example, to explain a diagnosis, agree on treatment options with the patient in a meaningfully accurate way, the dentist's authority may be undermined, resulting in unsuccessful communication. The case study reports on the tasks employing lexicogrammatical strategies in the material "Dentistry and Language Integrated Learning", which has been developed by the authors of this article working in close collaboration with individual academic staff at the Faculty of Medicine of the University of Latvia. The material piloted amongst both dentistry practitioners and students suggests that the applied strategies of morphological derivation, for instance, recognizing and building new words by gaining control of affixation devices, can be considered as useful tools in the new lexeme meaning-making process in dentistry. As a result, this study has attempted to support the assumption that ESP and content and language integrated learning (or CLIL) are compatible and can be efficiently mastered in the professional discourse development process.

**Keywords:** English for Dentistry; lexicogrammatical aspects; derivational morphology.

## 1. Introduction

English for Specific Purposes (ESP) as an approach in applied linguistics focuses on learners' current and/or future academic or occupational communication needs that would enable them to function in the target academic or professional situation using the English language. ESP is a broad field, and it comprises two main branches, namely, English for Academic Purposes and English for Occupational Purposes, which, in turn, are divided into various sub-branches (for example, Dudley-Evans, St John 1998, 6; Anthony 2018, 14). In the context of the present study, English for Dentistry is seen as a sub-branch of English for Specific Academic Purposes and English for Specific Occupational Purposes.

The existence of English for Dentistry owes much to the spread of English as a lingua franca of science, medicine, health care, dentistry, as well as to the use of English as a medium of medical education in non-Anglophone countries. English for Dentistry is an approach to English language training in dentistry-related disciplinary discourses which addresses the current and/or future academic and/or occupational language needs of learners with the help of meaningful English language acquisition materials and methods. Academic needs in dentistry refer to the study-related needs of learners at university, while occupational needs refer to the needs of learners in a workplace setting. It should be noted that the language needs of dentistry practitioners can address the areas of their professional and/or scholarly interests.

Discourse acquisition in any discipline, including dentistry, depends on comprehensible input. Admittedly, disciplinary discourse in dentistry is established through spoken and written modes of communication. To gain competence in dentistry discourse construction and to meet the communicative needs of language learners, it is vital to identify and describe lexicogrammatical patterns that govern this disciplinary discourse. Following the identified patterns that are necessary for performing a variety of communicative tasks seems to be an essential prerequisite for meeting the communicative needs of language learners as well; this, for example, can be referred to as acquiring such language strategies as asking for information, explaining the medical condition, providing a patient with information, or offering medical assistance.

Thus, the present study aims to determine lexicogrammatical commonalities that characterise the word-building principles applied in the field of dentistry and to take those typical features as “a benchmark” for dentistry-related content acquisition.

The research methodology was established considering its qualitative perspective, where a case study design was used to gain a profound understanding replete with meaning for dentistry and language integrated learning, focusing on discovery rather than on confirmation. Following the student-centred approach, which provides an important methodological perspective on language study and constitutes the core of the state-of-the-art in the educational field, the study attempted to emphasize the significance of student-centred exploration over

teacher-centred explanation. Research findings were derived considering the empirical results achieved while conducting Erasmus+ project “Dentistry and Language Integrated Learning”, which, by and large, has gained the project quality nomination “Wings 2019” (*Spārni 2019*) awarded by the Ministry of Education and Science, Latvia in 2019.

The case study under analysis refers to the study of the particularity of a single case, namely, the word-building acquisition strategies the use of derivational affixes as a meaning-making process in the blended learning material “Dentistry and Language Integrated Learning” (Roziņa, Henkuzena, Karapetjana 2018).

The design of the case study had four main components. First, in the pre-stage of material development, the following research questions were posed: What are typical word-building patterns of the dentistry register? What types of word-building strategies can be used to assist learners in acquiring the patterns? The research pre-stage envisaged close collaboration with individual academic staff at the Faculty of Medicine, the University of Latvia, with the purpose to align the needs of the target groups, the dentistry practitioners, with the work they carry out or with the work the students, would-be dentists, would do in the professional context in the future. Being advised and guided by dentistry field specialists, the authors of the present research selected relevant dentistry-related texts and figured out lexicogrammatical patterns that were embedded in the texts selected. As a result, meaningful tasks employing lexicogrammatical acquisition strategies were designed. Second, in 2017, the designed materials were piloted within a group of ten practising dentists who represented the Faculty of Medicine of the University of Latvia. During this period, twelve practising dentists, who work in rural and urban areas in Latvia, provided their insightful comments. Third, considering the obtained evaluative reviews from the practising dentists, the exercises and tasks were adjusted. Fourth, as a post-stage of the blended-learning material development, the tasks were piloted with a group of eleven disciplinary students, who attended a summer school as part of the Erasmus+ project “Dentistry and English Language Integrated Learning” in 2018. At this point, it is important to note that dentistry and language learning refers to a situation in which English is used as a tool in the learning of dentistry in which both the language and the subject have a joint role.

## 2. Grammar acquisition in ESP

Although the role of grammar acquisition in ESP courses is often understated in the key theoretical literature, it is the context that determines the use of grammar that must be attended to; thus, it is important to give attention to grammatical accuracy if this interferes with the comprehension of meaning (Dudley-Evans, St John 1998, 80). Consequently, lexicogrammatical content in ESP courses is relevant to meet the communicative expectations of the discipline.

The term ‘lexicogrammar’ (for example, Halliday, Matthiessen 2004, 7) refers to the interdependence of grammar and vocabulary in the process of meaning

making. Also, Lewis (1993, 137) emphasizes the same relation between grammar and vocabulary: “Individual words [...] have their own grammar” and contends that “grammar is the search for powerful patterns” (ibid.). From a discourse perspective, the study of grammar cannot be delimited from semantic and lexical considerations. In this study, we use the terms ‘lexicogrammar’ and ‘grammar’ interchangeably to refer to the typical lexical and grammatical environment of a sign as it is used in dental discourse.

It is possible to identify three types of grammar practice: mechanical, meaningful, and communicative (Apse, Farneste 2020, 5–6). Mechanical tasks focus on the form and can be practised by drilling, while meaningful tasks make use of model texts by raising learners’ awareness of the use of the form in real-life contexts. The third type of grammar practice implies that learners produce their own texts using the form and meaning (ibid.).

As claimed by Ellis (1997), in form-focused instruction, production-based instruction has been a traditional approach in grammar teaching. Various techniques for eliciting the production of targeted structures from learners exist, for instance, games, substitution drills, and blank-filling exercises. By referring to various empirical studies, Ellis (1997, 83) provides evidence that “the effects of form-focused instruction allow learners to manipulate the acquired structures consciously as well as use them accurately in communication”.

Input-based instruction defined as instruction that “involves the manipulation of the input that learners are exposed to or are required to process” (Ellis 2012, 285) emphasizes the importance of conscious noticing in input; this implies making learners aware of some grammatical features and their role in meaning comprehension in discourse and communication.

Ellis (2012) notes that both approaches can be effective as proved by the studies conducted to investigate the feasibility of both types of instruction.

### 3. Word-building patterns in dentistry

Dentistry is known for its large number of dental terms, which often originate from Latin and Greek (Dofka 2013). Since dental terminology is largely “standardized for formation, pronunciation, pluralization and meaning of terms” (Dofka 2013, 3), it is important to raise learners’ awareness of the main rules of the formation of terms.

Words are often formed by compounding, inflection, and derivation. A single- or double-root structure of the dental term in English provides the foundation for the term. When two roots are combined, a combining vowel *o* may be used to form a term, for example, the term *distocclusal* is formed from the roots *distal* and *occlusal*. Most of the content words in English can change their form by adding inflectional suffixes and/or derivational prefixes and suffixes, which qualify the meaning of the word. Some bound morphemes exhibit fundamental and generative features of English grammar, for example, the inflectional morpheme *-ed*, which is used to form the past tense of regular verbs. However, the generative

feature of the suffix *-s* for most plurals does not function well with dental terms, as much of the terminology in dentistry originates from Latin and Greek, so the rules for changing terms from singular to plural are predetermined by the conventions of those languages. For example, the ending *-a* in *gingiva* is changed to *ae*, by adding *-e* to make the plural form *gingivae*. The suffix *-er* is added to the verb *to examine* to indicate a person, *examiner*.

The present study deals with derivational affixes because they are more productive than inflectional suffixes; they provide syntactic and semantic information and are associated with more complex syntax of written discourse. Moreover, the word class of many words can be identified by the observation of their endings. To exemplify, the noun formation endings *-ology* (*histology*) and *-gnosis* (*diagnosis*) are typical noun endings and as such they form part of a pattern-generating system, which learners need to be aware of.

Adding affixes to existing words to form new words is common in English for dentistry. A prefix often indicates such information as quantity, colour, size, condition, location, for example:

- (1) *bi-* [two] as in *bifurcation* (in the meaning of quantity)
- (2) *hemi-* [half] as in *hemisection* (in the meaning of size)
- (3) *cyan-* [blue] as in *cyanosis* (in the meaning of colour)
- (4) *mal-* [bad] as in *malocclusion* (in the meaning of condition)
- (5) *ante-* [in front] as in *anterior* (in the meaning of location)

A derivational suffix qualifies or describes the meaning of the term. In dentistry discourse, suffixes may denote medical conditions, medical processes, or agents / persons concerned, for example:

- (6) *-ism* as in *bruxism* (in the meaning of tooth grinding)
- (7) *-opsy* [view] as in *biopsy* (in the meaning of medical processes)
- (8) *-ist* as in *orthodontist* (in the meaning of an agent/person involved)

Nation (2003, 263) emphasizes that language can be learnt “through being taught or deliberately learning new words, through learning new words by meeting them in context, and through recognising and building new words by gaining control of prefixes, suffixes and other word building devices”. Thus, consciousness-raising of the morphological structure of words and the combining methods can assist English language learners in the understanding of word meanings, in guessing them from context and the learning of unfamiliar words by relating these words to known words or affixes.

## 4. The case study

The process of material design followed a five-step sequence (Tomlinson 1998, 97). First, a need to develop materials in the field of dentistry and in the field of English language learning and their focus were identified in a survey administered

as part of the Erasmus+ project “Transversal Skills in Dentistry: Content and Language Integrated Approach”. It was concluded that dentists’ interpersonal, communication and social skills can be enhanced with the help of teaching materials that focus on maintaining a high degree of linguistic accuracy. As a result, dentists had an opportunity to use the acquired language in anticipated and/or complex linguistic situations, which developed their skills of coherent discourse construction (Karapetjana et al. 2017, 96). Second, texts were searched for and selected by the authors of this article working in close collaboration with individual academic staff at the Faculty of Medicine, the University of Latvia. Third, pedagogical realization of materials was implemented by meaningful input and form-focused instruction that emphasizes input processing. Fourth, physical production of materials took place, involving technical consideration of layout, type, size, and visuals.

The material design process was based on a well-known model by Hutchinson and Waters (1987, 109); it reveals that four main elements underlie material design, such as the input, content focus, language focus and task. The model suggests that language is acquired when comprehensible input is obtained, presented to learners through reading and listening. The input needs to be comprehensible, that is “material which relates to what we already know, but in some way modifies or extends it” (Lewis 1993, 25). Moreover, such factors as the needs of the target groups of learners, the learners’ attitude, motivation of the learner to turn input into intake, and the authenticity of the material were considered.

The content served as a means of conveying information and as a basis for revealing the subject matter of dentistry. Selecting authentic texts and adjusting them was a very challenging task, given the wide range of resources available. Considering this, the related tasks were designed so that they enabled the learners to transmit the dentistry-related information by a meaningful use of the acquired language.

The designed in-house study material (Roziņa, Henkuzena, Karapetjana 2018) consists of five units:

- 1) “Clinical Audit in Dentistry”;
- 2) “Communication and Crisis Communications”;
- 3) “Development of Interpersonal Communication Skills in Dentistry and in Oral Medicine”;
- 4) “Dental Diagnostic Terminology”;
- 5) “Early-Age Orthodontic Treatment”.

Each unit follows the following pattern: “General description”, Part 1 “Reading and reading strategies”, Part 2 “Lexicogrammar”, Part 3 “Follow-up assignments”.

Being aware of the knowledge type distinction by Tyler and Nagy (1989) and due to the focus of this study, the discussion below offers some insights into Part 2 “Lexicogrammar” of the developed study material. It focuses on selected approaches being adopted for enhancing learners’ derivational morphology awareness, which consists of relational, syntactic, and distributional aspects.

Relational knowledge allows learners to recognize that words are morphologically related to each other as well as recognize morphemes in words

and their meaning. For example, the noun *dentition* is related to the adjective *dental*. Syntactic knowledge helps learners be aware of the primary function of the derivational suffix, namely, changing the syntactic category of a word. For example, learners know that *illness* is a noun, as it is formed by being suffixed with *-ness* from the adjective *ill*. Distributional knowledge helps learners understand linguistic restrictions on the connections of roots and suffixes. This is influenced by the syntactic category of the word and how the derived words function in sentences. For example, the suffix *-ly* can be added to adjectives, as in *deep – deeply*, but not to nouns.

The designed material offers explanation of word-building patterns and the meaning of affixes. It is based on the principle that lexicogrammatical tasks are based on raising learners' awareness of the derivational patterns which underlie the texts in dentistry to which they are exposed in the study material. Awareness-raising is part of the process the learner can go through with new language in context, both the context of dentistry and co-text. It is expected that learners first become aware of the new affixes, recognise, distinguish, and then produce them. To reflect on practical activities pertaining to the use of lexicogrammatical strategies employed in the developed study material and to focus on their diversity, the following activities were grouped, considering:

1. Meaning creation in dentistry-related discourse, for example:

- (9) Match each prefix (*albus-*, *chlor-/o-*, *erythr-/o-*) in Column A with the colour (*white, blue, red*) it represents in Column B.
- (10) Underline the prefixes (*unilateral*) used in the following terms and write in the table what number or amount each represents (*one side*).
- (11) Give the meaning of the prefix underlined in the following words (*ultra-sonic, isograft*).
- (12) Using the prefixes given (*ecto-*), choose the prefix that best describes the meaning of the term (*outside*).
- (13) Match the prefix (*contra-*) in Column A to the term (*against*) it best describes in Column B.
- (14) Find the words in the text that are derived by means of the suffixes *-ial*, *-al*, *-ist*, *-ment*, *-ing* and fill in the table below. Discuss their meaning in context.
- (15) Study the bolded words in each sentence; underline the suffix denoting a medical procedure of the root element. Give the meaning of the word (*an endodontist may recommend an **apicoectomy**, if a second root canal cannot be performed*).
- (16) Explain or translate the literary meaning of the terms (*dented, dentine, dentistry, dentition, denture, denturist* formed from the root *dent*).
- (17) Explain the meaning of the terms (*ectoblastic, mesoderm, entelechy*, to encamp considering the meaning of the Greek prefixes *ecto-*, *ento-*, *meso-*, *en-*).

## 2. Language function allocation, for example:

- (18) *Decide whether the following words are well-formed or ill-formed. Write “Yes” next to the well-formed and write “No” next to the ill-formed words. (gingival – “Yes”, pharyngic – “No”).*
- (19) *Pay attention to the way the highlighted structures are formed and then produce sentences of your own using these structures.*

The above-mentioned activities were aimed at increasing learners’ awareness of derivational morphology in real-life dentistry context. During the piloting stages of the study material in 2017 and 2018, the target learners were involved in a series of activities that drew their attention to morphological forms within meaningful dentistry contexts. It was observed that the learners were quite successful in recognizing morphological relations between words that share a common morpheme (relational knowledge), they showed awareness of the syntactic properties of suffixes, especially when used in context (syntactic knowledge), while the acquisition of distributional constraints seemed less successful (distributional knowledge), as it required both comprehension and production. Overall, it can be said that the offered form-meaning tasks of word-building patterns in dentistry helped to raise the learners’ awareness of the derivational affixes used in the context of dentistry.

Practice of lexicogrammatical aspects in the material is not only sentence-based; rather, it is discourse-based. It was expected that learners’ awareness of derivational morphology would lead to enhanced lexicogrammatical knowledge, as well as better performance involving the knowledge of derivational morphology. Lexicogrammatical practice aimed at improving learners’ ability to produce coherent texts is discussed in Part 3 “Follow-up assignments” of the designed material, but it is not the focus of this study.

## 5. Conclusions

The present study stemming from the Erasmus+ project “Transversal Skills in Dentistry: Content and Language Integrated Approach” has arrived at the following conclusions:

1. Focusing on communication skill development to meet the target needs of language users is important in ESP; however, the role of lexicogrammatical aspects in the language acquisition process should not be underestimated, as grammar helps to make and understand meaning and, thus, is an important communicative goal.
2. Dentistry students and practitioners set a high value on accuracy in communication in health settings since the knowledge of various syntactic and morphological rules of grammar and their use in the dentistry-related context contribute to accuracy necessary to perform different communicative tasks, for instance asking for, explaining, and giving information, giving



- instructions. Besides, if dentists are unable, for example, to explain a diagnosis, agree on treatment options with the patient in a meaningfully accurate way, the dentist's authority over a patient may be undermined, resulting in unsuccessful communication. Thus, language plays a significant role in health care, including, dentistry as effective / accurate dentist-patient communication is widely recognized as important to clinical outcomes.
3. The knowledge of lexicogrammatical aspects is particularly useful for learners with specific goals in language use, namely reading texts in a particular discipline, writing reports, participating in subject specific conferences, communication with patients and so on.
  4. ESP materials developers and practitioners should be aware of the importance of derivational morphology in English for dentistry and should make learners aware of the functions of derivational morphemes in the context of meaningful language production.
  5. Establishing a solid synergy between the dentistry area and the use of the English language for instrumental purposes in the professional context can help to determine the choice of methodology for the development of the language resources to be used.

## References

1. Anthony, Laurence. 2018. *Introducing English for Specific Purposes*. London and New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351031189>
2. Apse, Vineta, Farneste, Monta. 2020. Fostering independent learning of English verb tense, aspect and voice forms at the tertiary level. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*. 10, 4–19. DOI: <https://doi.org/10.22364/BJELLC.10.2020>
3. Dofka, Charline M. 2013. *Dental Terminology*. 3<sup>rd</sup> edition. New York: Delmar, Cengage Learning.
4. Dudley-Evans, Tony, St John Maggie-Jo. 1998. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Halliday, Michael, Matthiessen, Christian. 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. 4<sup>th</sup> edition. London and New York: Routledge.
6. Ellis, Rod. 1997. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.5070/L481005256>
7. Ellis, Rod. 2012. *Language Teaching Research and Pedagogy*. West Sussex: Wiley-Blackwell. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0272263113000156>
8. Hutchinson, Tom, Waters, Alan. 1987. *English for Specific Purposes. A Learning-Centred Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511733031>
9. Karapetjana, Indra, Roziņa, Gunta, Henkuzena, Ieva, Zaura, Egija, Ribeiro, Sandra, Sarmiento, Clara. 2017. Transversal skills in the world of work: applied linguistics' approach. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*. 7, 87–97. DOI: <https://doi.org/10.22364/BJELLC>
10. Lewis, Michael. 1993. *The Lexical Approach. The State of ELT and a Way Forward*. Hove: Language Teaching Publications.

11. Nation, Paul. 2003. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Roziņa, Gunta, Henkuzena, Ieva, Karapetjana, Indra. 2018. *Dentistry and Language Integrated Learning*. Erasmus+ Agreement No. 2015-I-LV01-KA203-013401 [unpublished].
13. Tomlinson, Brian (ed.). 1998. *Materials Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Tyler, Andrea, Nagy, William. 1989. The acquisition of English derivational morphology. *Journal of Memory and Language*. 28, 649–667. DOI: [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(89\)90002-8](https://doi.org/10.1016/0749-596X(89)90002-8)

## Kopsavilkums

21. gadsimtā globalizācijas, masveida migrācijas un ar to saistīto valodu kontaktu ietekmē ir palielinājusies akadēmiskās angļu valodas loma, t. sk. veselības aprūpē. Vispārēju profesionālu nepieciešamību pēc angļu valodas akadēmiskajā kontekstā izjūt arī Latvijā zobārstniecības nozarē studējošie un strādājošie medicīnas darbinieki, kā arī mācību procesā iesaistītie mācītāji. Īpašu vajadzību apliecināt kvalitatīvas starptautiskās saziņas angļu valodas iemaņas izjūt mācītāji darbā ar ārvalstu studentiem. Zobārstniecības jomā izmantojamā angļu valoda ir attiecināma uz speciālā lietojuma angļu valodu (SLAV), par ko uzskatāma angļu valodas kā svešvalodas mācīšana un apguve noteiktā jomā. Nozīmīgākajos teorētiskajos darbos, kas saistīti ar SLAV, gramatikas apguves loma bieži vien nav bijusi pietiekami novērtēta, tāpēc par aktuālu šī raksta akcentu uzskatāma leksiski gramatisko zināšanu nozīme atbilstīgajā kontekstā. Zobārstniecības studenti un praktizējošie zobārsti Latvijā ir noteikuši augstas prasības precīzam valodas lietojumam, jo korekts gramatikas lietojums zobārstniecības kontekstā sekmē saziņas precizitāti, kas nepieciešama, piemēram, lūdzot sniegt vai skaidrojot informāciju, kā arī dodot norādījumus pacientu ārstēšanā. Turklāt, ja zobārsts, piemēram, nespēj pacientam izskaidrot diagnozi vai vienoties par ārstēšanas paņēmieniem pacientam saprotamā un precīzā veidā, pacienta uztverē var pazemināties zobārsta profesionālā autoritāte, tādējādi saziņa var izrādīties nesekmīga un turpmākā sadarbība var būt apdraudēta vai pat neiespējama. Šis raksts sniedz ieskatu uzdevumos, kuri ir attiecināmi uz leksiski gramatisko paņēmieni lietojumu un ir atspoguļoti mācību līdzeklī „Zobārstniecība un valodas integrēta apguve”. Sadarbojoties ar atsevišķiem Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes mācītājiem, šo mācību līdzekli ir izstrādājušas raksta autore. Mācību līdzeklis ir izmēģināts gan praktizējošu zobārstu, gan zobārstniecības studentu vidē SLAV apguves procesā. Mācību procesā iegūtie rezultāti liecina, ka izmantotie morfoloģiskie vārdu darināšanas paņēmieni var tikt uzskatīti par noderīgiem valodas līdzekļiem jaunu leksēmu nozīmju veidošanas procesā zobārstniecībā.

**Atslēgvārdi:** zobārstniecības jomā lietojamā angļu valoda; leksiski gramatiskais aspekts; vārddarināšana.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## A comparison of degree intensifiers across English corpora: Is it ‘flagrant’, ‘blatant’, or ‘sheer’ audacity?

### *Nozīmes pastiprinātāju salīdzinājums angļu valodas korpusos: drausmīga, kliegšana vai pilnīga nekaunība?*

Julija Korostenskienė, Lina Bikeliene

Institute of Foreign Languages  
Faculty of Philology, Vilnius University  
Universiteto St. 5, LT-01131, Vilnius, Lithuania  
E-mail: [julija.korostenskiene@flf.vu.lt](mailto:julija.korostenskiene@flf.vu.lt), [lina.bikeliene@flf.vu.lt](mailto:lina.bikeliene@flf.vu.lt)

Due to its free-adjointing nature, the category of adjuncts is generally viewed as somewhat peripheral to the forefront of grammatical relations. Meanwhile, given the significance of the media in the present world and the ever-growing prevalence of the notion of news values, outlining the criteria conducive to a message becoming news and including values such as *negativity*, *superlativeness*, *prominence*, *timeliness*, *proximity*, etc. (Bednarek, Caple 2014), the broad range of linguistic means encoding intensification, thereby foregrounding a given phenomenon, presents a considerable interest. In this corpus study, we focus on three adjectival emphasisers, *flagrant*, *blatant*, and *sheer*, and examine their use in *adjective + noun* collocations across a variety of English corpora on the *Sketch Engine* tool (Kilgariff et al. 2014) in the academic and the news registers: the “British Academic Written English Corpus”, the “Cambridge Academic English Corpus”, the “English Language Newspapers Corpus”, the “Brexit WR Corpus”, and the “English Timestamped JSI Corpus 2020–10”. We also consider the nominal element the adjectives in question collocate with, seeking to provide an account as to their differences in English. The findings of the study may have implications both for language classrooms and for more specialized fields, such as media studies.

**Keywords:** intensifiers; corpus; adjectives; collocations; media; academic; newspaper.

## 1. Introduction

As it is known, adjectives and adverbs form the category A – the category of adjunctival modifiers, with optionality being their definitional characteristics. Relatively unconstrained in use in terms of positioning and compatibility with elements modified, the category of intensification semantically is primarily associated with adverbs, especially degree adverbs; yet adjectives are viewed as natural intensifiers for nouns they modify (Cacchiani 2017). The present study

focuses on three intensifying adjectives – *flagrant*, *blatant*, and *sheer*. The research question was posed from informal observations that the three adjectives can combine with the same noun, e.g., *audacity*, the latter itself conveying a high pragmatic value:

- (1) *Her conduct in public was marked by a cynical impropriety, a flagrant audacity at which the world rubbed its eyes and wondered.* (Snaith 2020, 127)
- (2) *What makes her resonate so widely and so deeply? According to Jeetendr Sehdev, the author of The Kim Kardashian Principle: Why Shameless Sells (and How to Do It Right), it's a mix of vulnerability and blatant audacity.* (Silva 2020)
- (3) *With the ninth edition of Red Bull X-Alps just around the corner – and Suunto once again a main partner – we preview the sheer audacity of the race route.* (Suuntorun 2019)

An Internet source comments on the differences between *blatant* and *flagrant*: “many offenses can be both *blatant* and *flagrant*, but that doesn’t necessarily mean the words can be used interchangeably. It just depends on what you want to emphasise in your sentence. If you want to highlight the offender’s disdain for public scrutiny, you will probably want to use *blatant*. If you want to highlight the severity of the offense and how abnormal or appalling it is, you will probably want to use *flagrant*. It just depends on what you are trying to emphasise”. (<https://writingexplained.org/blatant-vs-flagrant-difference>)

Since there is no clear perspective on the differences between the three adjectives except the basic grammatical description of *flagrant* and *blatant* as *amplifiers* and *sheer* as an intensifier (Quirk et al. 1985, 429 ff.), we proceed from the assumption that, while attributed to different grammatical classes, the adjectives are nevertheless related through the semantic relation of synonymy, synonyms defined as items whose meanings partially overlap (Partington 1998 and references there). In our case, the minimum common ground of the three adjectives is that of a focus, or *salience*, in the Ontological Semantics terms (Nirenburg, Raskin 2004): all the three place in the forefront the meaning of the noun they modify, with *flagrant* and *blatant* additionally supplementing the noun collocate with an evaluative assessment which, as example (2) above suggests, does not necessarily result in the collocation being perceived negatively. Thus, we seek to further explore the differences between the three adjectives. The comparative corpus-driven analyses have long been known in the relevant literature (Vermeire 1979; Su 2017) however, to date they have not been concerned with the adjectives viewed in this study.

The article is structured, as follows. In Section 2, we consider the placement of the category of evaluation in contemporary linguistic explorations, seeking to outline a broader social context and motivation for the analysis and implications of use of the selected adjectives. Then we consider the grammatical and structural properties of *flagrant*, *blatant*, and *sheer*, as laid out in traditional

grammars, following the definitions of “WordNet” (2010). As our corpus study is concerned with two text genres – newspaper articles and academic texts, we motivate its relevance along two dimensions. The first dimension is framed by the concept of news values, originally a journalistic term, now incorporated in discursive studies. The second dimension is the previous research on evaluation in the academic register. In Section 3, we present our corpus survey across English corpora: the “British Academic Written English Corpus” (BAWE), the “Cambridge Academic English Corpus” (CAEC), the “English Language Newspapers Corpus” (SiBol), the “Brexit WR Corpus”, and the “English Timestamped JSI Corpus 2020–10” (EJSI). Our conclusions are summarized in Section 4.

## 2. Theoretical review

### 1.1. The category of evaluation

Evaluation is a broad lexico-grammatical category actively manifested in language, known under a variety of terms, depending on the applied methodological framework: e.g., *authorial stance* (Hunston, Thompson 2000; Hunston 2010), *stance* (Biber, Finegan 1989; Conrad, Biber 2000), *appraisal* (Martin, White 2005; Mei, Allison 2005; Vinagre, Corral Esteban 2018), *connotation* (Lyons 1977), *subjectivity* (Wiebe et al. 2001), etc.

As a response to the ever-growing demands for objectivity, impartiality, and fairness in the media, and, more specifically, as a reflection of the underlying power struggles in the analysis of discourse, the category of evaluation has come to the fore of the linguistic agenda. Traditionally, the linguistic analysis has evolved around the Saussurean notion of the sign as composed of the signifier and the signified, or form and content (Saussure 1986). Evaluation would normally be found among explorations of the rhetorical functions (Camiciottoli 2013; Dong, Jiang 2019). On the other hand, studies of the educational and academic discourse focus on how evaluation is expressed by native English speakers and non-native learners of English, as well as scholars writing for different disciplines. In the academic register, adjectives are among the most frequently used means to express evaluation, manifested through analysis, interpretation skills, or critical voice (Shaw 2006; Fortanet 2008; Cotton 2010; Bikeliene 2016).

In this study, the evaluative language is understood as “the broad cover term for the expression of the speaker’s or writer’s attitude or stance towards, viewpoint on, or feelings about the entities or propositions” (Hunston, Thompson 2000, 5). As the definition suggests, evaluation is manifested simultaneously on the linguistic and social planes (Du Bois 2007), the former concerned with specific lexico-grammatical and syntactic choices, whereas the latter – with the construction of the communicative situation. The latter is characterized by dialogicality and intersubjectivity, whereby the interactants, having a broad range of evaluative, epistemic, and affective devices at their disposal, respond to prior discussion, either aligning or disaligning with it (Hunston 2002; see also Mushin 2001; Du Bois

2007; Keisanen 2007). The power of stance-expressing means is thus manifested “as much in its taken-for-granted-ness as in overt expression of attitude” (Macken-Horarik, Isaak 2014, 67).

Within the linguistic field, the category of evaluation has changed its status from a supplementary position as a component of the sign (e.g., as contributing a connotative meaning) to an independent category, largely due to the social implications of evaluation (Labov 1972). In media research, evaluation is now a formative component in the notions of power, ideology and (de)legitimation (Fairclough 1995; van Dijk 1998, 2001; Molek-Kozakowska 2014). In journalistic research, *news discourse* and the growing journalistic authority are grounded in evaluative criteria. One such criterion is *news values*, roughly defined as a set of components having relevance for the recipient, e.g., *proximity*, *negativity*, etc. (Galtung, Ruge 1965; Cramer 2011; Hanitzsch 2011; Bednarek, Caple 2014). In social networks, evaluation is explored under the notion of *stance* (Thurlow, Mroczek 2011; Shifman 2013). Natural language processing applications explore the components of *stance* for sentiment analysis (Balahur, Turchi 2013).

In our approach, we view the evaluative adjectives under analysis as belonging to this more independently perceived and discursive category of *stance*. In addition to the well-known perception of qualifying adjectives as evaluative, the selected adjectives are markedly subjective (cf. Hewings 2004; Cotton 2010; Marzá 2011). Their effect is most straightforwardly observed with respect to *flagrant* and *blatant*, and, to a somewhat lesser extent, *sheer*: the former two are highly judgmental and thus immediately reveal the negative attitude of the speaker, while the latter accentuates and thereby foregrounds the item it modifies (White 2011).

It is reasonable to hypothesize on the semantic boundaries between the adjectives *blatant*, *flagrant*, *blatant*, and *sheer*. Given their inherently negative meaning, we perceive *flagrant* and *blatant* as lexically richer than *sheer*. While *sheer* may be encoded through the modality of salience, in Nirenburg and Raskin's (2004) terms, both *flagrant* and *blatant* may be described through a combination of the *salience* and the *evaluative* modalities: for vague evaluative contexts, such as illustrated in example (2) above, or in contexts where the noun has strong negative connotation, which is only enhanced by the modifying adjective, we could expect the meaning of the relevant adjective potentially to be reduceable only to the salience modality. According to this view, both *blatant* and *flagrant* thus share quite similar properties with *sheer*, whose “semantic meaning is limited to but highlighting the meaning expressed by the noun it modifies” (Partington 1998, 33). Next, we hypothesize that *sheer* would be more prevalent in the research corpus. Meanwhile, *flagrant* and *blatant* are expected to be more prominent in the social media and the news corpora: both are known for the high prevalence of stance-taking, with the expressed “concern for the rare and extreme”, in the news values (Cramer 2011, 70), as well as the “sensationalizing capacity” of news headlines through, among other phenomena, “dramatization” (Molek-Kozakowska 2014, 150 ff. and references therein).

## 2.3. The category of degree intensifiers

### 2.3.1. Adjectival intensification

In grammar, evaluative adjectives are referred to as intensifiers. Adjectives are also viewed as natural intensifiers for nouns they modify (Cacchiani 2017). Since adjectives and adverbs often stand in complementary distribution, they are sometimes attributed to the same category A (Newson et al. 2006). While this view is not unproblematic (e.g., Payne et al. 2010; McNally 2016), the predicative use being one of the issues, assuming that ideal categorizations are hardly possible, we view the definition of intensification given to adverbs as applicable to adjectives, too.

Adjectival members of the category can be subdivided further into emphasisers, amplifiers, and intensifiers or downtoners (Quirk et al. 1985; cf. Greenbaum 1996). Emphasizers add “a general heightening effect”, amplifiers are adjectives that “scale upwards from an assumed norm”. (Quirk et al. 1985, 429). Both classes are attributive adjectives, with amplifiers being quite a ‘fluid’ category, as its adjectives can become emphasisers in the absence of the extreme degree to be expressed, which semantically may be differentiated based on whether the literal or metaphorical meaning is conveyed. Thus, *total* in *total nonsense* is classified as an emphasiser, but as amplifier in *total destruction*. In addition, unlike emphasisers which are always attributive, the position of amplifiers depends on whether they express a high degree of the following adjective or not. If they do, they are regarded as central and inherent and are used attributively. Downtoners have a “lowering” effect, e.g., *slight* or *feeble* (ibid.).

In his discussion of sentential intensifiers, Greenbaum (1996, 51) notes: “In the absence of evaluative expressions in the context they may be interpreted as conveying either a high degree or a low degree.” Given these descriptions, we view *sheer* as an emphasizer or intensifier (Quirk et al. 1985, 429, cf. Greenbaum 1996), and *flagrant* and *blatant* as amplifiers.

### 2.3.2. A note on synonymy and collocations

Since the adjectives under analysis can occur in the attributive constructions and express a similar meaning, we categorise them as *descriptive*, or *cognitive synonyms* (Lyons 1977; Cruse 1986). They also form collocations, i.e., word combinations regularly occurring together and placed in terms of their fixedness anywhere between two randomly occurring words and idioms (Van Der Meer 1998). As collocating constituents, the three are characterized by the following properties (cf. ibid., 315): they form smaller-than-clause units with other lexical items, contributing the relevant meaning, and can be used as modifiers. Let us now examine the extent to which the three adjectives can be used interchangeably, or their *collocational overlap* (Partington 1998).

## 2.4. The senses of *blatant*, *flagrant*, and *sheer*

Below the definitions of *blatant*, *flagrant*, and *sheer* are given as formulated on the website Lexico.com, jointly run by Oxford University and Dictionary.com, accompanied by a representation of relational networks of each of the adjectives (Figures 1–3), based on the data of Princeton University’s “WordNet” (more on Visuwords™ see Breckon 2015):

- Blatant* – (of bad behaviour) done openly and unashamedly (<https://www.lexico.com/definition/blatant>)
- without any attempt at concealment; completely obvious; conspicuously and offensively loud; given to vehement outcry (WordNet 2010)
- Flagrant* – (of an action considered wrong or immoral) conspicuously or obviously offensive. (<https://www.lexico.com/definition/flagrant>)
- conspicuously and outrageously bad or reprehensible (WordNet 2010)
- Sheer* – nothing other than; unmitigated (used for emphasis) (<https://www.lexico.com/definition/sheer>)
- complete and without restriction or qualification; sometimes used informally as intensifiers; not mixed with extraneous elements; very steep; having a prominent and almost vertical front; so thin as to transmit light (WordNet 2010).

Given the interchangeable use of the adjectives, our quest is to examine their semantic range in present-day English corpora.

## 3. Methodology

Our corpus study examines the use of the three adjectives across the two registers – the academic and the news register. Three news corpora have been selected as they encompass a variety of news types from press to social media over the period of 1993 and 2020:

- 1) the “English Language Newspapers Corpus”, compiled of newspaper (broadsheets as well as tabloids) articles from such English-speaking countries as the UK, USA, India, Hong Kong, Nigeria, and the Arab world;
- 2) the “Brexit WR Corpus”, which contains news, blogs comments, forums, and Twitter posts;
- 3) the “English Timestamped JSI Corpus 2020–10”, which stores feeds of news articles from RSS-enabled sites all over the world.

Our analysis of the academic register is based on the data extracted from two corpora: the “British Academic Written English Corpus” and the “Cambridge Academic English Corpus”. The former was compiled as a pattern of British academic English and comprises pieces of proficient assessed student texts from a vast number of disciplinary areas at undergraduate and master’s levels. CAEC is made of undergraduate and postgraduate level written and spoken academic





The SiBol and EJSI corpora share three out of five strongest noun collocates of the adjective *sheer*: *scale*, *volume*, and *joy* (Table 1):

SiBol	Brexit WR	EJSI
<u>scale</u> (9.22)	<i>panic</i> (11)	<i>determination</i> (8.38)
<u>volume</u> (8.86)	<i>horror</i> (10.32)	<u>joy</u> (8.29)
<i>size</i> (8.79)	<i>desperation</i> (9.98)	<u>volume</u> (8.28)
<u>joy</u> (8.77)	<i>Nigeria</i> (9.69)	<i>magnitude</i> (8.26)
<i>weight</i> (8.19)	<i>existence</i> (9.58)	<u>scale</u> (8.24)

**Table 1.** Five strongest noun collocates (logDice) of the adjective *sheer* in the news register

The Brexit WR corpus stands out with its unique strongest collocations. Collocations formed with *panic* and *horror* are very strong, and the other three (formed with *desperation*, *Nigeria*, and *existence*) are close to the higher edge of the range. The fourth most common collocate – *Nigeria*, – however, is an erroneous marking (intended *turmoil*), as we exemplify with a concordance line in (4) below:

- (4) *When I think of the **sheer** turmoil Nigeria has been through in June alone, never mind 1 year, I clutch my stability like pear...* (Brexit WR #4889116)

This technical correction made; we can conclude that strongest noun collocates belong to the predominantly negatively connoted experiential field.

In the news register, *sheer* most frequently collocates with *number*, *scale*, *size*, and *volume* across all corpora, irrespective of the news type or time period (Table 2):

SiBol	Brexit WR	EJSI
<u>number</u>	<i>Panic</i>	<u>Number</u>
<u>scale</u>	<u>Size</u>	<u>Volume</u>
<u>size</u>	<i>Horror</i>	<u>Size</u>
<u>volume</u>	<i>Desperation</i>	<i>Amount</i>
<i>force</i>	<u>Number</u>	<u>Scale</u>

**Table 2.** Five most frequent noun collocates of the adjective *sheer* in the news register

#### 4.1.2. *Blatant*

The adjective *blatant* forms a considerably different number of collocations in the studied corpora, highlighting the unlawfulness of a given human activity (Figures 4–6).

Thus, it is not surprising that *disregard* and *lie* occur among five strongest noun collocates (logDice) of the adjective *blatant* in all the three news corpora (Table 3).



**Figure 4.** Nouns modified by *blatant* in SiBol



**Figure 5.** Nouns modified by *blatant* in Brexit WR



**Figure 6.** Nouns modified by *blatant* in EJSI

SiBol	Brexit WR	EJSI
<i>disregard</i> (9.59)	<i>untruth</i> (11.92)	<i>disregard</i> (11.24)
<i>violation</i> (9.09)	<i>porkie</i> (10.09)	<i>lie</i> (10.33)
<i>cheating</i> (8.81)	<i>disregard</i> (10.02)	<i>hypocrisy</i> (9.19)
<i>handball</i> (8.8)	<i>lie</i> (9.77)	<i>disrespect</i> (9.01)
<i>lie</i> (8.7)	<i>breach</i> (9.71)	<i>falsehood</i> (8.66)

**Table 3.** Five strongest noun collocates (logDice) of the adjective *blatant* in the news register

Two other most frequent collocates of *blatant* include *violation* and *attempt* (Table 4).

SiBol	Brexit WR	EJSI
<i>violation</i>	<i>lie</i>	<i>disregard</i>
<i>attempt</i>	<i>untruth</i>	<i>Violation</i>
<i>lie</i>	<i>liar</i>	<i>Lie</i>
<i>disregard</i>	<i>porkie</i> , <i>disregard</i> , <i>breach</i> *	<i>Attempt</i>
<i>discrimination</i>		<i>Racism</i>

**Table 4.** Five most frequent noun collocates of the adjective *blatant* in the news register. (\*The collocations share the same frequency)

4.1.3. *Flagrant*

Visual representations of nouns modified by *flagrant* in the SiBol, Brexit WR, and EJSI are provided below in Figures 7–9 respectively and are indicative of an uneven tendency.

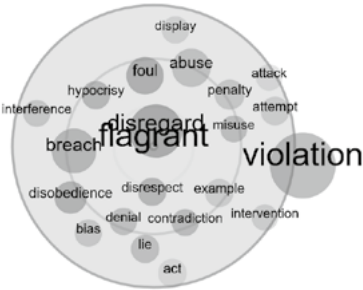
Since the only collocate of *flagrant* in Brexit WR is *abuse* ( $f \geq 2$ ), five strongest noun collocates (logDice) of the adjective can only be compared between SiBol and



**Figure 7.** Nouns modified by *flagrant* in SiBol



**Figure 8.** Nouns modified by *flagrant* in Brexit WR



**Figure 9.** Nouns modified by *flagrant* in EJSI

EJSI. *Flagrant* tends to form strong collocations with the nouns *disregard*, *breach*, *foul*, and *violation* in general news corpora. The differing instances – *denial* in SiBol and *disobedience* in EJSI, – are similar in that both suggest deviation from the norm, whether it be standard or expected behaviour.

SiBol	Brexit WR	EJSI
<i>disregard</i> (9.95)	<i>abuse</i> (9.12)	<i>disregard</i> (10.73)
<i>breach</i> (9.27)		<i>foul</i> (9.46)
<i>foul</i> (9)		<i>disobedience</i> (8.61)
<i>violation</i> (8.19)		<i>violation</i> (8.3)
<i>denial</i> (7.93)		<i>breach</i> (7.87)

**Table 5.** Five strongest noun collocates (logDice) of the adjective *flagrant* in the news register

SiBol	Brexit WR	EJSI
<i>breach</i>	<i>Abuse</i>	<i>Violation</i>
<i>violation</i>		<i>disregard</i>
<i>abuse</i>		<i>Breach</i>
<i>disregard</i>		<i>Abuse</i>
<i>foul</i>		<i>Foul</i>

**Table 6.** Five most frequent noun collocates of the adjective *flagrant* in the news register

*Abuse* is the most likely noun to be modified by the adjective *flagrant* in news register (Table 6). It is also notable that the general news corpora share all five most frequent noun collocates.

## 4.2. Comparison

Table 7 below shows that the adjectives *blatant* and *flagrant* share six noun collocates: *misuse*, *violation*, *disregard*, *foul*, *breach*, and *denial*. All the nouns, except the noun *denial*, form strong collocations with both adjectives.

Noun	Raw frequency with blatant	Raw frequency with flagrant	logDice for blatant	logDice for flagrant
<i>misuse</i>	25	4	<b>7.9</b>	6.1
<i>violation</i>	191	89	<b>9.1</b>	8.2
<i>disregard</i>	92	72	9.6	<b>10.0</b>
<i>foul</i>	19	36	7.3	<b>9.0</b>
<i>breach</i>	27	112	6.9	<b>9.3</b>
<i>denial</i>	2	22	3.9	<b>7.9</b>

**Table 7.** Nouns modified by *blatant/flagrant* in SiBol

The scarce number of extracted collocations with *blatant* and *flagrant* from Brexit WR resulted in no shared noun collocates.

The EJSI corpus data provided us with the longest list of shared noun collocates, many which, however, formed only weak collocations with the adjective *flagrant* (Table 8).

Noun	Raw frequency with blatant	Raw frequency with flagrant	logDice for blatant	logDice for flagrant
<i>lie</i>	299	9	<b>10.3</b>	5.8
<i>attempt</i>	202	10	<b>7.2</b>	3.0
<i>attack</i>	51	5	4.1	0.8
<i>interference</i>	55	6	<b>7.2</b>	4.3
<i>bias</i>	51	7	<b>6.7</b>	4.0
<i>act</i>	59	10	3.3	0.8
<i>example</i>	54	9	<b>5.3</b>	2.8
<i>display</i>	30	7	4.1	2.1
<i>hypocrisy</i>	65	9	<b>9.2</b>	7.7
<i>disrespect</i>	57	9	<b>9.0</b>	7.8
<i>misuse</i>	23	6	<b>7.5</b>	6.7
<i>abuse</i>	80	49	<b>6.1</b>	5.4
<i>intervention</i>	8	5	3.3	2.7
<i>disregard</i>	399	162	<b>11.2</b>	10.7
<i>denial</i>	13	7	<b>6.2</b>	6.0
<i>violation</i>	350	309	<b>8.4</b>	8.3
<i>penalty</i>	14	14	4.1	4.2
<i>contradiction</i>	12	6	6.6	<b>6.9</b>
<i>breach</i>	70	87	7.3	<b>7.9</b>
<i>foul</i>	10	43	6.3	<b>9.5</b>

**Table 8.** Nouns modified by *blatant/flagrant* in EJSI

According to Table 8, several collocates have almost an equal number of occurrences with both *blatant* and *flagrant*: *violation*, *penalty*, *breach* semantically all refer to transgression of rights, or its consequence.

In SiBol, *blatant* and *sheer* share four noun collocates, all of which form strong collocations with the former and weak collocations with the latter adjective (Table 9):

Noun	Raw frequency with <i>blatant</i>	Raw frequency with <i>sheer</i>	logDice for <i>blatant</i>	logDice for <i>sheer</i>
<i>disregard</i>	92	3	<b>9.6</b>	2.6
<i>misuse</i>	25	2	<b>7.9</b>	2.1
<i>lie</i>	94	6	<b>8.7</b>	3.3
<i>violation</i>	191	15	<b>9.1</b>	4.4

**Table 9.** Nouns modified by *blatant*/*sheer* in SiBol

In the news register, only the adjective *blatant* can be used in the predicative position (5):

- (5) “and “it is what it is”; oh, and it’s important that you have all three phrases “in your heart”. Elsewhere he’s a bit more **blatant**, encouraging swearing at babies and comparing Koran-burning pastor Terry Jones to Yosemite Sam. Just by visiting. (SiBol # 294747151)

Noun	Raw frequency with <i>flagrant</i>	Raw frequency with <i>sheer</i>	logDice for <i>blatant</i>	logDice for <i>sheer</i>
<i>disregard</i>	72	3	<b>10.0</b>	2.6
<i>violation</i>	89	15	<b>8.2</b>	4.4

**Table 10.** Nouns modified by *blatant*/*sheer* in SiBol

### 4.3. Academic register

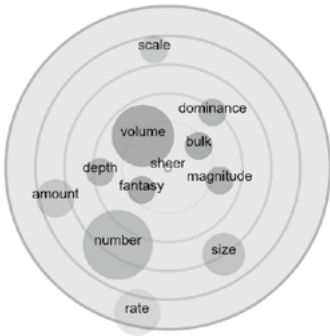
#### 4.3.1. Sheer

In the academic register, *sheer* forms collocations predominantly with abstract quantity nouns (Figures 10 and 11).

Tables 11 below features five strongest and five most common collocates of *sheer*, the abstract noun *fantasy* unexpectedly appearing among nouns of quantity in the former group. Within the grouping of five most common collocates are the nouns *number*, *amount*, and *size*.



**Figure 10.** Nouns modified by *sheer* in CAEC



**Figure 11.** Nouns modified by *sheer* in BAWE

Strongest noun collocates (logDice)		Most frequent noun collocates	
CAEC	BAWE	CAEC	BAWE
<i>number</i> (8.89)	<i>volume</i> (9.38)	<i>number</i>	<i>number</i>
<i>quantity</i> (8.82)	<i>bulk</i> (9.28)	<i>size</i>	<i>volume</i>
<i>size</i> (8.04)	<i>fantasy</i> (9.26)	<i>quantity, variety, scale,</i>	<i>rate</i>
<i>variety</i> (7.95)	<i>magnitude</i> (8.74)	<i>amount, frequency</i>	<i>size</i>
<i>scale</i> (7.64)	<i>depth</i> (8.31)		<i>amount</i>

**Table 11.** Five strongest (logDice) and five most frequent noun collocates of the adjective *sheer* in the academic register

4.3.2. *Blatant* (and *flagrant*)

The use of *blatant* in the academic register is very limited (Figures 12 and 13).

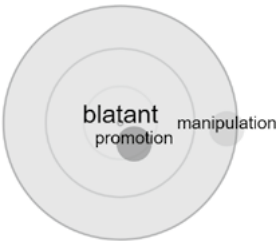
The two academic register corpora provided only three noun collocates at the frequency level  $f \geq 2$ : *promotion* (logDice 11.3) and *manipulation* (logDice 9.14) in CAEC, and *disregard* (logDice 11.3) in BAWE (Table 12).

Somewhat unexpectedly, not a single instance of the adjective *flagrant* was found in the CAEC corpus, while all the five instances in BAWE exemplify four very strong unique collocations: *valour* (12.41), *malpractice* (11.54), *disregard* (10.82), and *breach* (10.19) and one strong collocation *implicit* (10.0).

In the academic register, only one instance of a predicative use of *blatant* was found (6):

- (6) *of women in society through protagonist Nora. Though her fight against societal restraints fails to be as **blatant** as that of protagonist Edna in Chopin’s The Awakening, it is clear that Nora ‘cannot be herself in contemporary society.* (CAEC #3110650)

Thus, we see that the adjective *blatant* shares semantic properties and can be interchangeably used with the adjective *flagrant* in the news corpora, and, albeit in a very limited way, also appears in the academic corpus. In the news corpus, both



**Figure 12.** Nouns modified by *blatant* in CAEC



**Figure 13.** Nouns modified by *blatant* in BAWE

Noun	CAEC		BAWE	
	Raw frequency	logDice	Raw frequency	logDice
<i>promotion</i>	2	11.3		
<i>manipulation</i>	2	9.14		
<i>disregard</i>			2	11.3

**Table 12.** Noun collocates of the adjective *blatant* in the academic register

*blatant* and *flagrant* are used both in social and political contexts, but *blatant* shows greater flexibility in serving as a modifier for nouns denoting social or political wrongs of varying scale and ranging from *lie* to *racism*. The predicative position is also a focal one. The occasional use of *blatant* in the academic register, on the one hand, and modification of nouns referring to large-scale political phenomena in the news register suggest that the use of *blatant*, while strong on the negative evaluative pole, signals impartiality and objectivity. As *flagrant* is widely used in the news register, albeit with phenomena of lesser scope, and does not appear in the academic register, we conclude that it is representative of a more individualized and subjective perspective. The fact that *blatant* appears in the predicative position, while *flagrant* does not in our selection, suggests that *blatant* is a more *central* adjective relative to *flagrant*, following Quirk et.al criteria of centrality (1985). Finally, modifying nouns of quantity both in the news and the academic registers, and showing ability to modify both negatively and positively connoted nouns, *sheer* indeed reveals its properties as an intensifier.

Let us return to our initial research question on the use of the noun *audacity* with all the three adjectives. In the analysed corpora, *audacity* forms collocates only with *sheer*. LogDice coefficient indicates *sheer audacity* being stronger in the academic (8.46 in BAWE) than in the newspaper register (6.68 in SiBol). On the basis of the discussion above, we conclude that the three adjectives are positioned in the rightward spectrum of the impartiality – sensationalism scale in the following order: *sheer* – *blatant* – *flagrant* (see also Molek-Kozakowska 2014; Haw 2020). Further relation of *blatant* and *flagrant* to sensationalism may be the subject for future research.



## 5. Conclusions

In this study, we have explored the collocations formed by three intensifying adjectives *flagrant*, *blatant*, and *sheer* in the news and the academic registers. We have sought to demonstrate the significance of these adjectives as active participants in the construction of evaluation and stance. Corpus findings help outline the lexico-semantic areas covered by nouns each of the adjectives collocates with and can be applied both in language classrooms and in more specialized fields, such as media studies. Besides an account of the general usage peculiarities of the adjectives in question, the study may have implications for explorations along the impartiality – sensationalism scale.

## Abbreviations

BAWE	<i>The British Academic Written English Corpus</i>
Brexit WR	<i>The Brexit Corpus Without Retweets</i>
CAEC	<i>The Cambridge Academic English Corpus</i>
EJSI	<i>The English Timestamped JSI Corpus 2020–10</i>
SiBol	<i>The English Language Newspapers Corpus</i>

## References

1. Bednarek, Monika, Caple, Helen. 2014. Why do news values matter? Towards a new methodological framework for analysing news discourse in Critical Discourse Analysis and beyond. *Discourse & Society*. 25(2), 135–158. DOI: <https://doi.org/10.1177/0957926513516041>
2. Biber, Douglas, Finegan, Edward. 1989. Styles of stance in English: lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. *Text*. 9, 93–124. DOI: <https://doi.org/10.1515/text.1.1989.9.1.93>
3. Bikelienė, Lina. 2016. Evaluative language in Lithuanian students' English writing. A study of 'important' and 'interesting'. *Respectus Philologicus*. 29(34), 177–187. DOI: <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2016.29.34.16>
4. Breckon, Michelle. 2015. Visuwords: Online Graphical Dictionary. *Reference Reviews*, Vol. 29, No. 1, pp. 36–36. <https://doi.org/10.1108/RR-08-2014-0231>
5. *Brexit Corpus without Retweets (Brexit WR)*. Available at: [https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fbretxit\\_dedup](https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fbretxit_dedup)
6. *British Academic Written English Corpus (BAWE)*. The corpus developed at the Universities of Warwick, Reading and Oxford Brookes under the directorship of Hilary Nesi and Sheena Gardner (formerly of the Centre for Applied Linguistics, Warwick), Paul Thompson (formerly of the Department of Applied Linguistics, Reading) and Paul Wickens (School of Education, Oxford Brookes), with funding from the ESRC (RES-000-23-0800). Available at: <https://www.sketchengine.eu/british-academic-written-english-corpus/>
7. Cacchiani, Silvia. 2017. Cognitive motivation in English complex intensifying adjectives. *Lexis. Journal in English Lexicology*. 10, 1–21. DOI: <https://doi.org/10.4000/lexis.1079>

8. *Cambridge Academic English Corpus (CAEC)*. Available at: <https://www.sketchengine.eu/cambridge-academic-english-corpus/>
9. Camiciottoli, Belinda C. 2013. *Rhetoric in Financial Discourse*. Amsterdam / New York: Rodopi. DOI: 10.1075/jaic.4.3.08pal
10. Conrad, Susan, Biber, Douglas. 2000. Adverbial marking of stance in speech and writing. *Evaluation in Text*. Hunston, Susan, Thompson, Geoffrey (eds.). Oxford: Oxford University Press, 56–73.
11. Cotton, Fiona. 2010. Critical thinking and evaluative language use in academic writing: A Comparative cross-cultural study. *Developing Academic Literacy*. Blue, George M. (ed.). Bern: Peter Lang, 73–85.
12. Cramer, Peter A. 2011. *Controversy as News Discourse*. London, New York: Springer Netherlands. DOI: 10.1007/s10503-012-9283-6
13. Cruse, David A. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. *Definition of blatant* [online]. 2021. Oxford University Press. Available at: <https://www.lexico.com/definition/blatant>
15. *Definition of flagrant* [online]. 2021. Oxford University Press. Available at: <https://www.lexico.com/definition/flagrant>
16. *Definition of sheer* [online]. 2021. Oxford University Press. Available at: <https://www.lexico.com/definition/sheer>
17. Dijk, Teun A. van. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
18. Dijk, Teun A. van. 2001. Critical discourse analysis. *The Handbook of Discourse Analysis*. Schrifin, Deborah, Tannen, Deborah, Hamilton, Heidi E. (eds.). Oxford: Blackwell Publishers, 352–371.
19. Dong, Jihua, Jiang, Kevin. 2019. Construing evaluation through patterns: Register-specific variations of the introductory *it* pattern. *Australian Journal of Linguistics*. 39(1), 32–56. DOI: <https://doi.org/10.1080/07268602.2019.1542932>
20. Du Bois, John W. 2007. The stance triangle. *Stancetaking in Discourse*. Englebreton, Robert (ed.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 139–183. DOI: <https://doi.org/10.1075/pbns.164.07du>
21. *English Language Newspapers Corpus (SiBol)*. Available at: <https://www.sketchengine.eu/sibol-corpus/>
22. *English Timestamped JSI Corpus 2020-10 (EJSI)*. Available at: <https://www.sketchengine.eu/jozef-stefan-institute-newsfeed-corpus/#toggle-id-1>
23. Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow: Longman Pearson Education. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716400010973>
24. Fortanet, Inmaculada. 2008. Evaluative language in peer review referee reports. *Journal of English for Academic Purposes*. 7(1), 27–37. DOI: 10.1016/j.jeap.2008.02.004
25. Gablasova, Dana, Brezina, Vaclav, McEnery, Tony. 2017. Collocations in corpus-based language learning research: Identifying, comparing, and interpreting the evidence. *Language Learning*. 67(S1), 155–179. DOI: <https://doi.org/10.1111/lang.12225>
26. Galtung, Johan and Ruge, Mari Holmboe. 1965. The Structure of Foreign News: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers. *Journal of International Peace Research*. 1, 64–91. DOI: <https://doi.org/10.1177/002234336500200104>

27. Greenbaum, Sidney. 1996. *The Oxford English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
28. Hanitzsch, Thomas. 2011. Populist disseminators, detached watchdogs, critical change agents and opportunist facilitators: professional milieus, the journalistic field and autonomy in 18 countries. *International Communication Gazette*. 73(6), 477–494. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048511412279>
29. Haw, Ashleigh L. 2020. ‘Manufactured hysteria’: audience perceptions of sensationalism and moral panic in Australian news representations of asylum seekers. *Media International Australia*. 174 (1), 125–139. DOI: <https://doi.org/10.1177/1329878X19876093>
30. Hewings, Martin. 2004. An ‘important contribution’ or ‘tiresome reading’? A study of evaluation in peer reviews of journal article submissions. *Journal of Applied Linguistics*. 1(3), 247–274. DOI: <https://doi.org/10.1558/japl.v1.i3.247>
31. Hunston, Susan, Thompson, Geoffrey (eds.). 2000. *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1177/14614456020040041104
32. Hunston, Susan. 2002. *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524773>
33. Hunston, Susan. 2010. *Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780203841686
34. Keisanen, Tiina. 2007. Stancetaking as an interactional activity: challenging the prior speaker. *Stancetaking in Discourse*. Englebretson, Robert (ed.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 253–283. DOI: <https://doi.org/10.1075/pbns.164>
35. Kilgarriff, Adam, Baisa, Vít, Bušta, Jan, Jakubíček, Miloš, Kovář, Vojtěch, Michelfeit, Jan, Rychlý, Pavel, Suchomel, Vít. 2014. The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography*, 1, 7–36. Available at: <http://www.sketchengine.eu/>
36. Labov, William. 1972. *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
37. Lyons, John. 1977. *Semantics*, I. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165693>
38. Macken-Horarik, Mary, Isaac, Anne. 2014. Appraising appraisal. *Evaluation in Context*. Thompson, Geoff, Alba-Juez, Laura (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 67–92. DOI: <https://doi.org/10.1075/pbns.242>
39. Martin, James Robert, White, Peter Robert Rupert. 2005. *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230511910
40. Marzá, Nuria Edo. 2011. A comprehensive corpus-based study of the use of evaluative adjectives in promotional hotel websites. *Odisea*. 1(12), 97–123. DOI: <https://doi.org/10.25115/odisea.v0i12.222>
41. McNally, Louise. 2016. Modification. *Cambridge Handbook of Formal Semantics*. Aloni, Maria, Dekker, Paul (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 442–466. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139236157.016>
42. Mei, Siew W., Allison, Desmond. 2005. Evaluative expressions in analytical arguments: Aspects of appraisal in assigned English language essays. *Journal of Applied Linguistics*. 2(1), 105–127. DOI: 10.1558/japl.v2i1.105
43. Molek-Kozakowska, Katarzyna. 2014. Coercive metaphors in news headlines. *Brno Studies in English*. 40(1), 149–173. DOI: 10.5817/BSE2014-1-8

44. Mushin, Ilana. 2001. *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative Retelling*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/pbns.87>
45. Newson, Mark et al. 2006. *Basic English Syntax with Exercises*. Budapest: Bölcsész Conzorcium.
46. Nirenburg, Sergei, Raskin, Victor. 2004. *Ontological Semantics*. Cambridge, New York: Massachusetts Institute of Technology.
47. Partington, Alan. 1998. *Patterns and Meanings: Using Corpora for English Language Research and Teaching*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
48. Payne, John, Huddleston, Rodney, Pullum, Geoffrey K. 2010. The distribution and category status of adjective and adverbs. *WORD Structure*. 3(1), 31–81.
49. Quirk, Randolph et.al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: London.
50. Rychlý, Pavel. 2008. A lexicographer-friendly association score. *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing, RASLAN*. Sojka, Petr, Horák, Aleš. (eds.). Brno: Masaryk University. 6–9.
51. Saussure, Ferdinand de. 1986. *Course in General Linguistics*. Bally, Charles, Sechehaye, Albert, Riedlinger, Albert (eds.). New York: McGraw Hill Book Company.
52. Shifman, Limor. 2013. Memes in a digital world: Reconciling with a conceptual trouble-maker. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 18, 362–377. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcc4.12013>
53. Silva, Belisa. 2020. *The Kim K effect: Using Vulnerability to Influence the Masses*. Available at: <https://swaay.com/branding-lessons-from-kim-kardashian>
54. Snaith, John Collins. 2020. *Mrs. Fitz*. Frankfurt am Main: Outlook Verlag.
55. Su, Yujie. 2017. Corpus-based comparative study of intensifiers: *quite, pretty, rather, and fairly*. *Journal of World Languages*. 3(3), 224–236. DOI: <https://doi.org/10.1080/21698252.2017.1308306>
56. Suuntorun. 2019. *The Sheer Audacity of Red Bull X-Alps*. Available at: <https://www.suunto.com/sports/News-Articles-container-page/the-sheer-audacity-of-red-bull-x-alps/>
57. Thurlow, Crispin, Mroczek, Kristine. 2011. *Digital Discourse: Language in the New Media*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199795437.001.0001
58. Vermeire, Antoine R. 1979. *Intensifying Adverbs: A Syntactic, Semantic and Lexical Study of Fifteen Degree Intensifiers, based on an Analysis of two Computer Corpora of Modern English*. Doctoral Thesis. University of Lancaster (unpublished manuscript).
59. Vinagre, Margarita, Corral Esteban, Avelino. 2018. Evaluative language for rapport building in virtual collaboration: An analysis of appraisal in computer-mediated interaction. *Language and Intercultural Communication*. 18(3), 335–350. DOI: <https://doi.org/10.1080/14708477.2017.1378227>
60. White, Peter. R. R. 2011. Appraisal. *Discursive Pragmatics*. [Handbook of Pragmatics Highlights, 8]. Zienkowski, Jan, Östman, Jan-Ola, Verschueren, J. (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 14–36. DOI: <https://doi.org/10.1075/hoph.8>
61. *WordNet. A Lexical Database of English*. 2010. Princeton University. Available at: <https://wordnet.princeton.edu/>

## Kopsavilkums

Neobligātā saistījuma dēļ situanti parasti tiek uzskatīti par gramatisko attieksmju perifēriju. Tomēr plašais valodas līdzekļu klāsts, kas ietver nozīmes pastiprinājumu un reizē norāda uz noteiktām parādībām, pētniecībā ir īpaši interesants. Situanti plašsaziņas līdzekļu tekstos, kas mūsdienu sabiedrībā ir plaši izplatīti, ir īpaši nozīmīgi, jo kodē nozīmes pastiprināšanu un palīdz vēstījumam kļūt par ziņu, ietverot tādas vērtības kā *negatīvisms*, *vispārākā pakāpe*, *pamanāmība*, *savlaicīgums*, *tuvums* utt. (Bednarek, Caple 2014). Šajā pētījumā autore koncentrējas uz trim īpašības vārdu izteiktiem nozīmes pastiprinātājiem *drausmīgs*, *kliedzošs*, *pilnīgs*, vērtējot to izmantošanu kolokācijās *īpašības vārds + lietvārds* dažādos angļu valodas korpusos. Ar *Sketch Engine* rīka (Kilgarrieff et al. 2014) palīdzību aplūkots akadēmiskais un ziņu reģistrs šādos korpusos: „British Academic Written English Corpus”, „Cambridge Academic English Corpus”, „English Language Newspapers Corpus”, „Brexit WR Corpus” un „English Timestamped JSI Corpus 2020–10”. Pētījumā secināts, ka papildus jāaplūko arī kolokācijas lietvārda semantika. Pētījuma rezultāti ir izmantojami gan angļu valodas apguvē, gan specializētos pētījumos, piem., mediju izpētē.

**Atslēgvārdi:** pastiprinātāji; korpusi; īpašības vārdi; kolokācijas; plašsaziņas līdzekļi; akadēmiskais; laikraksts.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

**Gramatikas mācību satura variācijas  
pamatizglītības posmā:  
latviešu valodas standartu analīze (1992–2018)**

***Variations of grammar learning content at elementary  
school: Analysis of Latvian Language Standards  
(1992–2018)***

Diāna Laiveniece, Linda Lauze

Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte

Liepājas Universitāte

Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3401, Latvija

E-pasts: [diana.laiveniece@liepu.lv](mailto:diana.laiveniece@liepu.lv), [linda.lauze@liepu.lv](mailto:linda.lauze@liepu.lv)

Apskatītajā laika posmā (1992–2018) ir izstrādāti trīs pamatizglītības standarti ar atšķirīgu latviešu valodas mācību saturu. Pētījuma mērķis ir analizēt gramatikas jautājumu īpatsvaru šajos dokumentos, lai izvērtētu gramatikas mācību satura atbilstību plānotajiem mācību rezultātiem, ko izsaka mācību priekšmeta mērķis un uzdevumi. Šim nolūkam veikta dokumentu deskriptīvā analīze, latviešu valodas standartu teksta ekscerpēšana, gramatikas mācību satura salīdzināmā analīze un tiešie novērojumi.

Raksts sastāv no trijām daļām. Vispirms ir raksturota gramatikas jēdziena izpratne. Tad ir sniegts pārskats par latviešu valodas pamatizglītības standartu izstrādi. Trešajā daļā ir analizēts gramatikas saturs un tā nozīme valodas kompetences veidošanā. Latviešu valodas skolotājiem ir svarīgi izprast, ko no dzimtās valodas gramatikas bērns izmanto neapzināti, bet kas jāapgūst apzināti.

Var secināt, ka gramatikas jautājumu īpatsvars latviešu valodas mācību saturā, pavisam skatoties, ir samazinājies, jo ir mainīti akcenti, salīdzinot ar 1992. gada dokumentu, kur astoņu tēmu satura izklāstā vairāk nekā puse ir veltīta gramatikas jautājumiem. 2004. gada standartā svarīga ir komunikatīvā kompetence, bet 2018. gada standartā – valodas lietojuma pragmatiskais aspekts, teksts un valodas jaunrade. Mūsdienu lingvodidaktikā gramatikas apguve notiek saistībā ar noteiktu kontekstu – runas situāciju, tekstu –, nevis izolēti, kā tas lielā mērā ir bijis latviešu kā dzimtās valodas apguves līdzšinējā praksē. Valodas izmantojums nav iedomājams bez lingvistiskās kompetences, kuras pamatu veido gramatika.

**Atslēgvārdi:** latviešu valoda; gramatika; pamatizglītības standarts; latviešu valodas mācību saturs; morfoloģija; sintakse.

## Ievads

Latviešu valodas, tostarp gramatikas, mācību saturu – ko mācīt, cik mācīt un kādā secībā piedāvāt mācību vielu – Latvijā tradicionāli ir noteikušas mācību programmas, sākot no 20. gs. otrās desmitgades, kad izdoti pirmie tautskolu programmas projekti (Programas projekts 1916; Programu projekts 1921), līdz pat mūsdienām. Mācību programmas statuss Latvijā ir mainījies: no obligāta skolotāja darbību noteicoša dokumenta 20. gs. programma ir kļuvusi vien par „rekomendējoša rakstura” izdevumu (Lasenberga 1992b, 3), jo „skolotājs ir pilnībā atbildīgs par to, lai viņa skolēni iegūtu standartam atbilstošu izglītību” (Lasenberga 1992a, 3). Šāda latviešu valodas apguves reglamentējošo dokumentu statusa maiņa notiek 1992. gadā, kad Latvijā tiek izdots pirmais pamatzglītības standarts latviešu valodā.

Raksta **mērķis** ir analizēt latviešu valodas gramatikas jautājumu īpatnību pamatzglītības standartos ar nolūku salīdzinoši izvērtēt gramatikas mācību satura atbilstību standartā formulētā mācību priekšmeta mērķa un uzdevumu, resp., mācību rezultātu, sasniegšanai.

Pētījuma nodomu lielā mērā ir ietekmējis pēdējos gados sabiedrībā valdošais satraukums par jauno kompetenču pieeju, kas visai radikāli maina gan mācību saturu (mācību priekšmetu standartus), gan veidu, kādā mācību saturs turpmāk tiks apgūts un kā šī apguve tiks vērtēta. Šajās diskusijās uzmanība tikusi pievērsta arī latviešu valodas kā dzimtās valodas kvalitātei un apguvei, radot mītus, ka „gramatikas akcents kļūst sekundārs” (Kļaviņa 2019) un „gramatikas apguve ir ļoti fragmentāra” (Apine 2020), kam vēl pievienots maz argumentēts apgalvojums, ka latviešu valodu vairs nemāca kā dzimto valodu, bet gan kā svešvalodu (sk. arī Ozola 2019). Tāpēc rakstā ierādīta vieta arī citātiem no preses un komentāriem sociālajās vietnēs, lai pētītu gan sabiedrībā esošo izpratni par termina *gramatika* nozīmi, gan viedokļus saistībā ar gramatikas apguvi.

Par pētījuma materiālu izraudzīti pamatzglītības standarti latviešu valodā (pavisam seši izdevumi), kas izdoti no 1992. gada 21. jūlija līdz 2018. gada 27. novembrim (sk. 1. tabulu raksta pielikumā). Analīzes nolūks ir sastāt gramatikas satura piedāvājumu ar standartā formulētajiem sasniedzamajiem rezultātiem, lai varētu spriest par gramatikas komponenta pietiekamību latviešu valodas mācību saturā.

Raksta izvirzītā mērķa sasniegšanai izmantota dokumentu deskriptīvā analīze, lai raksturotu latviešu valodas standartu attīstību kopš 1992. gada izdevuma līdz mūsdienām; latviešu valodas standartu teksta ekscerpēšana, lai atlasītu pētniecības materiālu – gramatikas mācību satura formulējumus; gramatikas mācību satura salīdzināmā analīze, lai noteiktu korelāciju starp apgūstamo gramatikas mācību saturu un standartos formulētajiem sasniedzamajiem rezultātiem; empīriskā diskursa satura analīze, lai ieskicētu sabiedrības lingvistisko attieksmi pret gramatiku un tās mācīšanu skolā, kā arī tiešie novērojumi. Papildus izmantots praktiskais materiāls, ko veido ap 150 Liepājas Universitātes dažāda vecuma maģistrantūras studentu patstāvīgie darbi (kopš 2009. g.) studiju kursā „Tekstveide”.

## 1. Gramatikas jēdziena izpratne latviešu valodniecībā

Kad sabiedrībā dažādos kontekstos runā par gramatiku, nereti pats jēdziens tiek saprasts metonīmiskā nozīmē kā viss latviešu valodas mācību saturs, ko māca skolā vai apgūst individuāli. Par to liecina, piem., dažu rakstu nosaukumi plašsaziņas līdzekļos:

- (1) a. *Indietis Kumars: „Latvijas cilvēki ir ļoti forši, bet jūsu gramatika gan ir sarežģīta”* (kasjauns.lv, 23.10.2017.)
- b. *„Labie” un „sliktie” gramatikas policisti soctīklos* (delfi.lv, 09.07.2020.)

Sociālajā tīklā „Facebook” ir izveidota domubiedru grupa „Tika, tika, gramatika”, kur pārsvarā tās dalībnieki publicē ierakstus un fotogrāfijas par latviešu valodas pareizrakstības pārkāpumiem publiskajā vidē. Internetā, izklaides blogā „Fenikss Fun”, piedāvātajā testā „Cik labi tu pārzini latviešu valodas gramatiku?” ietverta arī vārdu ortogrāfijas pārbaude (sk. fenikssfun.com).

Hadumoda Busmane (*Hadumod Bussmann* 2006, 482) norāda, ka termina *gramatika* pamatā ir vārds *burts* (gr. *grámma*), kas atspoguļo tā sākotnējo saistību ar alfabētu antīkajā laikmetā, bet mūsdienu valodniecībā pamatnozīmē gramatika ir zināšanu kopums un zinātnes nozare par dabisko valodu morfoloģijas un sintakses likumsakarībām. Šajā tradicionālajā nozīmē netiek ietverta fonētika, fonoloģija un semantika. Laika gaitā gramatikas jēdziena izpratne ir mainījusies. Par pārmaiņām, kas ir skārušas klasisko valodu gramatiku, piem., Rīgas izglītības vēsturē, jau ir publicēts Gitas Bērziņas un Brigitas Cīrules pētījums (2019).

Plašāka gramatikas izpratne ir zinātniskajā latviešu valodas izpētē. Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatiku” (1951) veido trīs pamatdaļas: skaņu mācība, vārdu mācība un teikumu mācība. Ir skaidrs, ka gan vēsturiskās, gan pozicionālās skaņu pārmaiņas atspoguļojas noteiktās vārdformās, tādējādi fonētikas un morfoloģijas parādības ir cieši saistītas. Daina Nītiņa (2016, 52), raksturodama J. Endzelīna lingvistiskos uzskatus, atzīst, ka viņš „galveno uzmanību veltīja valodas pārmaiņu cēloņu noskaidrošanai, to cēloņsakarību noteikšanai” un ka apjoma ziņā (pēc gramatikas nodaļām atvēlēto lappušu skaita) vairāk ir analizētas fonētikas un morfoloģijas parādības. Šāds dalījums arī ievērots, piem., Valerijas Bērziņas-Baltiņas gramatikā (1994; pirmizdevums 1942. gadā), kas paredzēts skolai un pašmācībai. Tāpat jaunākajā latviešu valodas akadēmiskajā izdevumā „Latviešu valodas gramatika” (Nītiņa, Grigorjevs 2013), kur līdzās vārddarināšanas, morfoloģijas un sintakses daļai ir iekļauts fonētikas un fonoloģijas, morfēmikas un morfonoloģijas apraksts, ir piemērots plašākais skatījums.

Latviešu valodas pamatzglītības standartu analīzē minētais valodniecības termins tiek lietots tradicionālajā nozīmē, ar to apzīmējot valodas parādības, kas attiecas uz morfoloģiju un sintaksi, kā arī vārddarināšanu (sk. 2. nozīmi Skujiņa 2007, 131–132). Šāda izpratne izmantota arī Brigitas Ceplītes un Laimdota Ceplīša „Latviešu valodas praktiskajā gramatikā” (1991, 5), kuras priekšvārdā raksturota gramatikas būtība: „Par gramatiku sauc arī vārdu formu un teikumu



uzbūves modeļu kopumu, kas objektīvi pastāv valodā. Šie modeļi ir jāapziņo valodas lietotājiem, lai varētu pareizi veidot izteikumus konkrētās runas situācijās.”

## 2. Standarts kā latviešu valodas mācību satura noteicējs

### 2.1. Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā (1992)

1992. gada janvāra beigās profesionāļu vērtējumam tiek nodots dokumenta projekts „Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā” (Lasenberga 1992a). To izstrādājusi LR Izglītības ministrijas Mācību satura departamenta darba grupa. Atsauksmju, papildinājumu vai alternatīvu variantu iesniegšanai tiek atvēlēts mēnesis. Standarta projektā latviešu valodas kursam norādīti pavisam seši mērķi, kas formulēti no skolotāja pozīcijām. Uz gramatisko aspektu attiecināmi divi no tiem (Lasenberga 1992a, 4):

- 1) pilnveidot domu izteikšanas prasmi – loģiski sakarīgi, gramatiski pareizi un leksiski precīzi izteikt domas runā un rakstos;
- 2) izkopt stabilas ortogrāfijas un interpunkcijas prasmes un iemaņas.

Standarta projekta struktūra veidota, daļēji pārņemot 1989. gada eksperimentālās programmas uzbūvi, proti, atsevišķās blakus kolonnās uzskaitīts mācību saturs un prasmes, veidojot sastatījumu. 1989. un 1990. gada programmās skolēniem apgūstamais mācību saturs sastatu izkārtots trīs kolonnās: 1) „Temats”, 2) „Pamatjēdzieni”, 3) „Prasmes un iemaņas”. Galvenā ideja – norādīt, kādas prasmes skolēnam ir jāiegūst, strādājot ar noteiktu latviešu valodas mācību saturu. Satura izklāstā, kas iekļauts standarta projektā, akcentēta jēdzienu apguve. Nav skaidras norādes par to, ka standartā noteiktais mācību saturs ir 9. klases jeb pamatzglītības beigu rezultāts – tas skolotājam jāizsecina pašam no visai skopā priekšvārda: „Pēc izglītības standarta ieviešanas (pamatskolā – no 1992./93. mācību gada) skolotājam būs tiesības un arī pienākums organizēt mācību procesu patstāvīgi, t. i., strādāt pēc paša veidotām mācību programmām, pēc saviem ieskatiem izvēloties standartā paredzētā satura apguves secību un tai nepieciešamo laiku. IM piedāvātajām mācību programmām būs rekomendējošs raksturs.” (Lasenberga 1992a, 3)

Latviešu valodas skolotājiem tas neapšaubāmi bija šoks. Skolotājiem, kas visu laiku pieraduši strādāt pēc programmām, kur katram mācību satura tematam un apakštematam ir ne tikai sava noteikta vieta katrā pamatskolas klasē, bet norādīts arī tā apguvei nepieciešamais stundu skaits, kas turklāt strikti saskaņots ar ministrijas izstrādāto perspektīvo mācību plānu, tāda „brīvība”, kas vienlaikus ietver gan tiesības, gan pienākumus un lielu atbildību, bija gūti izprotama un pieņemama. Tomēr, neraugoties uz visu, 1992. gada 26. jūnijā LR IM ar pavēli Nr. 311 apstiprina „Pamatizglītības standartus latviešu valodā un literatūrā”, kas – salīdzinājumā ar standartu projektu – kļuvuši vēl skopāki valodiskajā izteiksmē, resp., mācību satura atspoguļojumā un pelēkāki poligrāfiskajā izpildījumā. Tā ar Zaigas Lasenbergas (kā atbildīgās par izdevumu) parakstu, kas datēts ar 1992. gada

21. jūliju, 7500 eksemplāru bezmaksas izdevuma standartu tiek izplatīti Latvijas skolās, lai noteiktu latviešu valodas mācību saturu turpmākos 12 gadus.

Gramatikas saturs šajā dokumentā atklāts sadaļās „Morfoloģija” un „Sintakse”. Turklāt, salīdzinot ar standarta projektu, kur sintakses sadaļai bija nošķirtas vēl trīs apakšnodaļas: 1) „Vienkārša teikuma sintakse”, 2) „Salikta teikuma sintakse” un 3) „Teksta sintakses jautājumi”, standartā viss sapludināts kopā, veidojot daudz nepārskatāmāku un līdz ar to skolotāja praktiskajā darbā grūti lietojamu mācību satura aprakstu.

## 2.2. Pamatizglītības mācību priekšmetu standarti: Latviešu valoda 1.–9. klasei (2004)

No 2000. gada februāra līdz 2004. gada jūnijam Izglītības satura attīstības projektā, kas finansēts, piesaistot Pasaules Bankas kredītlīdzekļus, norit darbs pie jaunu mācību priekšmetu standartu izstrādes. ISAP Mācību priekšmetu standartu komponenta darba grupa strādā pie vairākiem uzdevumiem, no kuriem galvenais: izstrādāt „Valsts pamatizglītības standarta” (Rāta 1998) prasībām atbilstošus jaunus standartus trim mācību priekšmetiem, tostarp latviešu valodai kā dzimtajai valodai (Matesoviča 2004, 4). Jauno pamatizglītības reformu plānots uzsākt 2005./2006. mācību gadā.

Līdz ar 2004. gada standartu latviešu valodā kā mācību priekšmetā ienāk vairākas novitātes gan mācību satura aprakstā, gan sasniedzamā rezultāta aprakstā un pat lingvodidaktikas terminoloģijā (Matesoviča 2004, 15):

- 1) mācību priekšmeta obligātais saturs izkārtots atbilstoši trim kompetencēm – komunikatīvajai kompetencei, valodas kompetencei un sociokultūras kompetencei. Pielikumā norādīts arī mācīšanās kompetences saturs valodu jomas mācību priekšmetiem;
- 2) sasniedzamais rezultāts attiecībā uz katras kompetences saturu formulēts pēctecīgi 3., 6. un 9. klasei, ļoti pārskatāmā veidā – trijās paralēlās slējās. Standarta valodiskajos formulējumos tiek izmantota ne vairs pierastā deklaratīvā forma, mācību satura atsegumam nosaucot valodniecības terminus un prasmju aprakstam lietojot darbības vārdus nenoteiksmē, bet gan izmantojot 3. personas darbības vārdus, kas raksturo skolēnam sasniedzamos rezultātus, tādus kā *saskata, nosaka, atšķir, saprot, izprot, zina, veido, lieto, izmanto* u. tml. Mācību saturs vairs nav nošķirts no prasmēm, bet veido vienotu veselumu, piem., „Apzināti un mērķtiecīgi lieto pēc izteikuma mērķa un emocionālās nokrāsas dažādus teikumus.” (Latviešu valoda 1.–9. klasei 2004, 1–A–1);
- 3) kompetence kā centrālais jēdziens, kas definēts šādi: nepieciešamās zināšanas, profesionālā pieredze, izpratne kādā noteiktā jomā, jautājumā un prasme zināšanas un pieredzi izmantot konkrētā darbībā.

Gramatikas jautājumu apguves nepieciešamība ietverta vienā no standartā formulētajiem mācību priekšmeta uzdevumiem, proti, radīt skolēnam iespēju „apgūt valodas funkcionēšanas likumības un īpatnības” (Latviešu valoda 1.–9. klasei

2004, 1–A–1), kas liek domāt, ka gramatikas jautājumi standartā traktēti funkcionālajā aspektā. Taču mācību priekšmeta obligātajā saturā un satura sadalījumā, norādot pamatprasības mācību priekšmetu apguvei 3., 6. un 9. klasē, funkcionālo pieeju valodas, jo īpaši gramatikas, jautājumu aplūkojumam konstatēt var tikai daļēji. Valodas kompetences saturs aprakstīts, satura nošķīrumam izmantojot četras sadaļas: 1) „Vispārīgie valodniecības jautājumi”, 2) „Teksts”, 3) „Teikums” un 4) „Vārds”. Gramatikas jautājumi ietverti pēdējās trijās sadaļās, un gramatikas mācību saturs formulēts septiņās prasībās.

2006. gadā notiek jauns pavērsiens standartu vēsturē, proti, tie pirmo reizi tiek noteikti kā likums: LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 1027 „Noteikumi par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem”, kas pieņemti 2006. gada 19. decembrī un stājas spēkā jau pēc dažām dienām – 23. decembrī (MK noteikumi 1027 2006). Ja neņem vērā pārsteigumu, ka „Latviešu valoda: Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei” šajā dokumentā parādās tikai 9. pielikumā kā ne pārāk svarīgs mācību priekšmets, nekādas izmaiņas mācību saturā nav veiktas – tas ir tas pats 2004. gada standarts, tikai zudis pārskatāmais un pēctecīgais izkārtojums, līdz ar to standarts kā skolotājiem saistošs dokuments kļuvis nepārskatāms un grūti lietojams ikdienas mācību procesā.

Gandrīz tas pats sakāms arī par turpmākajām standartu versijām: MK noteikumi Nr. 530 „Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem”, kas pieņemti 2013. gada 6. augustā un stājas spēkā 22. augustā (MK noteikumi 530 2013), un MK noteikumi Nr. 468 „Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem”, kas pieņemti 2014. gada 12. augustā, stājas spēkā 23. augustā un savu spēku zaudē 2020. gada 1. septembrī (MK noteikumi 468 2014). Vienīgā atšķirība no 2006. gada dokumenta ir tā, ka šajos pēdējos MK noteikumos latviešu valodas standarts ir novietots 2. pielikumā kā pirmais un līdz ar to arī svarīgākais mācību priekšmets.

## 2.3. Sasniedzamie rezultāti valodu mācību jomā, beidzot 3., 6. un 9. klasi. I. Mācību saturs valodu jomā: Latviešu valoda (2018)

2016. gada 17. oktobrī Valsts izglītības satura centrs uzsāk apjomīgu projektu „Kompetenču pieeja mācību saturā” jeb iniciatīvu ar nosaukumu „Skola 2030”, kas ilgs līdz 2023. gada beigām. Projekta mērķis ir „izstrādāt, aprobēt, pēctecīgi ieviest Latvijā tādu vispārējās izglītības saturu un pieeju mācīšanai vecumā no pirmsskolas gadiem līdz vidusskolai, kā rezultātā skolēni gūtu dzīvei mūsdienās nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmes”. (Par projektu. *Skola 2030*) Projekta darbības rezultātā top jauns pamatizglītības standarts latviešu valodā, kas kā MK noteikumi Nr. 747 „Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem” tiek pieņemti 2018. gada 27. novembrī (MK noteikumi 747 2018) un stājas spēkā 2020. gada 1. septembrī.

Darba grupa izšķiras par zināmā mērā paradoksālu rīcību, proti, mācību priekšmetu satura aprakstā vispār iztikt bez termina *kompetence*, ko latviešu valodas

skolotāji pieraduši lietot jau kopš 2004. gada. Jaunajā standartā netiek izmantots arī piedāvātais latviskotsais sinonīms *lietpratība*, kas definēts jau „Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā”: „Uz labām zināšanām un profesionālo pieredzi, kā arī izpratni noteiktā jomā, jautājumu lokā u. tml. balstīta prasme savas zināšanas un pieredzi izmantot konkrētā darbībā.” (Skujiņa 2000, 93) Taču tiek respektēts jēdzienā *lietpratība* ietvertais virsmērķis – lietpratība kā mācīšanās rezultāts, kā indivīda spēja „kompleksi lietot zināšanas, prasmes un paust attieksmes, risinot problēmas mainīgās reālās dzīves situācijās” (Mērķis: lietpratība. *Skola 2030*).

„Skola 2030” definē jēdzienu *valodu pratība*: „Skolēns dzimtajā valodā saprot vecumam piemērotus literārus un informatīvus tekstus (tostarp digitālajā vidē), izprot valodas lomu personīgās un nacionālās identitātes veidošanā, izmanto mutvārdu un rakstu valodu noteiktās saziņas situācijās, izmanto lasītprasmi sevis emocionālai un intelektuālai bagātināšanai, kā arī citu priekšmetu apguvei; svešvalodas lieto kā starpkultūru saziņas līdzekli, mutvārdu un rakstveida saziņā izmantojot kontekstam atbilstošu vārdu krājumu un valodas struktūras.” (*Valodas. Skola 2030*)

Latviešu valodas mācību saturs jaunajā standartā sakārtots, izmantojot trīs savstarpēji saistītas sadaļas: 1) „Saziņas nolūks kontekstā”, 2) „Teksts un tekstveide”, 3) „Valodas struktūra”, tādējādi respektējot pēctecību, sistemātiskumu un integritāti kā pamatprincipus, uz kuriem balstīta jaunā satura izveide (Izglītība mūsdienīgai lietpratībai. *Skola 2030*, 5).

Gramatikas mācību saturs ir koncentrēts standarta 3. daļā „Valodas struktūra”. Tai doti šādi vadmotīvi jeb lielās idejas: „Valodas ir sistēmiskas. Skaņas un rakstzīmes veido vārdus, vārdi veido teikumus un izteikumus. Radoši darbojoties ar skaņām, vārdiem un teikumiem, mēs veidojam izpratni par valodu un tās uzbūvi.” (MK noteikumi 747 2018) Šeit uzsvērts galvenais, kas tieši gramatikas jautājumu traktējumā atšķir šo standartu no iepriekšējiem – uz gramatikas elementiem jāraugās kā uz valodas „būvmateriālu”, ko apzina, iepazīst un piesavina, radoši darbojoties. Proti, gramatikas jautājumi nav apgūstami paši par sevi, bet gan kopsakarā ar funkciju, ko tie veic valodā (konkrētā teikumā, izteikumā, tekstā). Gramatikas saturs pēctecīgi (3. klase → 6. klase → 9. klase) aptver šādus aspektus: 1) vārdarināšanu, 2) vārdšķiras, 3) sintaktiskās konstrukcijas un teikumu veidošanu, 4) interpunkciju, kopā veidojot astoņās prasībās izteiktu gramatikas mācību saturu.

Jaunajā standartā (MK noteikumi 747 2018) vairs nav pierasto mācību mērķu formulējumu. Sasniedzamie rezultāti izteikti t. s. lielajās idejās (angl. *big ideas*), kas uzskatāmas par valodas filozofiskajām tēzēm, kuras ļauj savienot atsevišķas zināšanas (plašāk sk. Kalnbērziņa 2018).

## 2.4. Gramatikas jautājumi latviešu valodas standartos 1992–2019

Tā kā 1992. gada standarts ir formulēts tikai pamatizglītības beigu posmam, pirmais salīdzinājums veikts, izmantojot sasniedzamā rezultāta aprakstu 9. klasei. Ilustrējumam izmantoti trīs gramatikas temati – 1) vārdšķiru sistēma, 2) sintaktiskās konstrukcijas un 3) teikumu uzbūve (sk. 2. tabulu pielikumā). Jāsaka gan, ka, šādi sastatot, salīdzinājums veidojas visai nosacīts, jo 2004. gada un 2018. gada

standartā atspoguļotais rezultāts skatāms iekļaujoši, proti, 6. klase iekļauj 3. klases rezultātu, un 9. klase iekļauj 3. un 6. klases rezultātu, tādējādi 9. klases formulējumi vienlaikus ir gan visaptveroši (īpaši 2018. gada standartā), gan nepilnīgi.

Salīdzinājums uzskatāmi parāda, ka gramatikas saturs jaunākajā standartā nebūt nav nivelēts vai mazināts un nekādi nebūtu raksturojams kā „sekundārs” vai „fragmentārs”. Gluži pretēji – standarta formulējumos skaidri iezīmēta gramatikas mācību jēga un mērķis, t. i., valodas lietojums tekstā.

### 3. Gramatikas saturs un tā nozīme valodas kompetences veidošanā

Izglītības aspektā ir nozīmīgs dzimtās valodas un svešvalodas sastatījums pēc attieksmes pret gramatiku un tās mācīšanas metodiku: vai ir jāņem vērā kādas būtiskas atšķirības, vai arī galvenās gramatikas parādības ir samērā universālas, ka to apguve ir līdzīga, neskatoties uz valodas veidu. Strukturālā jeb gramatiskā pieeja ilgu laiku ir dominējusi gan dzimtās valodas, gan svešvalodas apguvē. Skolas absolventa nespēja brīvi sazināties svešvalodā dažādās dzīves situācijās kā rakstveidā, tā mutvārdos ir bijis nopietns pamats pārejai uz funkcionālo un komunikatīvo pieeju svešvalodas mācībās. Tajā pašā laikā latviešu valodas kā dzimtās valodas mācības noritēja autonomi atbilstoši pamatizglītības standartiem (to izdevumiem 1992. un 2004. gadā).

Viens no jauninājumiem 2018. gada dokumentā ir lielākas nozīmes piešķiršana starppriekšmetu saiknei gan starp valodu mācību jomas, gan citu jomu mācību priekšmetiem. Jēdziens *izglītošanās joma* pirmo reizi minēts „Valsts pamatizglītības standartā”: „Izglītošanas jomas atklāj būtiskākos izglītošanas virzienus, kuros skolēnam nepieciešams gūt pieredzi un vispusīgu sagatavotību, lai varētu veiksmīgi darboties tagad un arī nākotnē.” (Rāta 1998, 12) Šeit formulētas četras izglītošanās jomas: 1) „Valoda”, 2) „Es un sabiedrība”, 3) „Māksla”, 4) „Tehnoloģiju un zinātņu pamati”. Jomā *Valoda* ietverti šādi galvenie mācību priekšmeti: dzimtā valoda, latviešu valoda (skolās, kas īsteno mazākumtautību izglītības programmas), svešvalodas un literatūra (Rāta 1998, 13). Valodu mācību jomā sasniedzamie rezultāti tiek īstenoti latviešu valodā, mazākumtautību dzimtajā valodā un svešvalodā, un standarta 7.1. punktā dots detalizēts valodu mācību jomas raksturojums.

Jaunā standarta nostādnes ir radījušas neizpratni un satraukumu gan skolotajiem, gan plašākai sabiedrībai. Ir izskanējušas bažas par latviešu valodas lietojuma kvalitātes pazemināšanos un nepieciešamība kaut ko mainīt, lai situācija kļūtu labāka, piem., Iveta Ratniņa, latviešu valodas un literatūras skolotāja: „Visneveiklākais ir pamatskolas latviešu valodas mācību saturs – ar tādu netaps ne valodnieki, ne grāmatu redaktori. Nedrīkst dzimto valodu mācīt pēc svešvalodu metodes, kur centrā ir topiks<sup>1</sup>, piemēram, par sportu, un daži uzdevumiņi, no kuriem tu, iespējams, vari izlobīt, taču vari arī neizlobīt gramatiku. Dzimtajā

<sup>1</sup> Sarunu tēma (svešvalodas mācību procesā).

valodā jāsāk ar sistēmu.” (Pētersone 2020) Velga Kalēja, Limbažu novada ģimnāzijas latviešu valodas un literatūras skolotāja: „Zināšanu līmenis krītas, un tam ir jāmeklē cēloņi.” (Birzkope 2019) Analizējot skolotāju viedokļus, var secināt, ka dažkārt tiek jaukts mācību programmas parauga un standarta saturs. Jāuzsver, ka programmas parauga izmantošana skolotāja darbā nav obligāta – skolotājs var veidot pats savu programmu, kā viņš to redz, kā būtu jābūtu, lai sasniegtu standartā noteikto.

Pārmaiņām ir izteikts arī atbalsts, apgalvojot, ka ar labām valodas sistēmas zināšanām vien mūsdienās nepietiek, lai būtu nodrošināta prasme tās lietot. Jānim Veckrācim (2020, 170) darbā ar Ventpils Augstskolas studentiem, kuri dzimto valodu ir mācījušies, iespējams, pēc 1992. vai 2004. gada pamatizglītības standarta, radies šāds atzinums: „Arī latviešu valodas mācību saturs skolā būtu jāpārskata, pārbīdot akcentus atbilstoši aktuālajām vajadzībām. Reizēm diezgan pārsteidzoši var novērot, ka gramatikas teorijas zināšanas ir salīdzinoši labas, tomēr nav prasmes šīs zināšanas izmantot funkcionāli daudzveidīgā un precīzā izteiksmē.” Minētā akcentu maiņa ir iestrādāta jaunajā standartā (sk. 2. tabulu).

Šaubas par gramatikas apguvi (vai skolā gramatikas ir pietiekami, vai tās nav par maz) un veidu, kā tā skolēniem mācāma, Latvijas sabiedrībā – lielākoties jau profesionāļu vidū – saasinājušās laiku pa laikam. Jāsaka gan, ka diskusijas tikušas vērstas pretējā virzienā, proti, kā samazināt apgūstamās gramatikas daudzumu skolās (Laiveniece 2018). Piem., Mārtiņš Gaide (1942, 12–13), tolaik latviešu valodas inspektors, 1942. gadā izdod tēzēs sakārtotas norādes tēvu valodas mācīšanai, kur attiecībā uz valodas mācību (gramatiku) lasāms (citātā saglabāta autora lietotā rakstība):

- „1. Pamatskolas kursā izceļama valodas prakse, t. i., likumības uz kuŗām balstāma pareiza runa un raksts.
2. Valodas mācībā apskatāmās formas saistāmas ar satura izpratni, kas dod ieskatu tēvu valodas uzbūvē un stiprina valodas izjūtu. Tukšu formu mācīšanās nav vēlama. [...]
4. Kā materiāls valodas mācībā izmantojama dzīvā bērnu valoda un labi literātūras paraugi.
5. Valodas mācības likumībām jāizaug no piemēriem un pēc šīm likumībām bērniem pašiem jādarina savi piemēri.”

Dzimto valodu bērns apgūst soli pa solim, precīzāk, mēnesi pa mēnesim, pirms pirmās izglītības iestādes apmeklēšanas sākuma. Dažādu zinātņu pētnieki ir nodarbinājis jautājums, kā tas notiek, ka bērns agrīnā vecumā spēj izmantot dažādu valodas līmeņu vienības un iekļaut gramatikas sistēmā, kuru neviens viņam nav mācījis. Var pievienoties Stīvena Pinkera (*Steven Pinker* 1994, 39–40) teiktajam, ka, protams, neviens nedomā, ka vecāki nodrošina bērnus ar eksplīcītām gramatikas stundām, tomēr mātes viņiem piedāvā implicītas stundas ar biežām valodiskām darbībām *dod–nem*, atkārtojumiem un vienkāršotu gramatiku. Piem., latviešu ģimenēs, skatoties kopā ar bērnu attēlus grāmatās, vecāki netieši māca dzimtes kategoriju, jo izmanto nevis vispārējo jautājumu *Kas tas ir?*, kurš ir tipisks

latviešu valodas kā svešvalodas apguves sākumposmā, bet izvēlas to norādāmo vietniekvārdu, kas atbilst attēlā redzamajam priekšmeta apzīmējumam valodā, resp., lietvārda dzimtei. Tādējādi tiek lietots arī jautājums *Kas tā ir?* Līdzīgi tiek mācīta arī skaitļa kategorija.

Jāpiebilst, ka sākotnējās grūtības var radīt izņēmumi, kas neatbilst gramatikas sistēmai. Piem., mazi bērni vīriešu dzimtes lietvārdam *puika* mēdz piesaistīt sieviešu dzimtes īpašības vārdu pēc analogijas ar vārdu savienojumiem, ko veido citi 4. deklinācijas lietvārdi: *mīla mamma, laba puika* (plašāk sk. Markus 2018, 24–37). Iemācīt bērnam lietot valodas sistēmas izņēmumus ir skolas uzdevums.

Noams Čomskis (*Noam Chomsky* 1959, 30–31) jau 20. gs. 50. gadu beigās ir iebildis pret apgalvojumu, ka bērns mācās valodu, tikai novērodams un atdarinādams pieaugušos un citus bērnus. N. Čomskis (1957) ir izvirzījis hipotēzi par iedzimto struktūru (angl. *inborn structure*), citiem vārdiem, iedzimto valodas apguves mehānismu, kura pamatā ir izpratne par abstraktiem dzimtās valodas vārddarīnāšanas un sintakses modeļiem, kas ļauj uz to pamata veidot un saprast neierobežotu skaitu reālu vārdu un izteikumu. Plašāk N. Čomska sākotnējie uzskati un to attīstība, kā arī pretrunas ir raksturoti Džīnas Aičisones (*Jean Aitchison* 2015, 113–130) grāmatas „Runātpējīgais zīdītājdzīvnieks” 5. nodaļā ar zīmīgiem jautājumiem nosaukumā – *Vai smadzenēs ir sagatave? Vai lingvistiskā informācija var būt iedzimta?* Mūsdienu autori atbalsta N. Čomska idejas un atzīst, ka dzimtās valodas apguvē pastāv iedzimts bioloģisks mehānisms (piem., Fāters 2010, 234–235; Druvieta, Baltiņš 2017, 50–53; Markus 2018, 130). Tas sākotnēji kompensē valodas datu ierobežojumu un ir daļa no bērna kā cilvēka ģenētiskā mantojuma un tāpēc universāla visā sugā (Freidin 2020, 40). Pētījumi šajā virzienā ir turpināmi, jo nešaubīgu atbilžu vēl uz visiem jautājumiem nav.

Ir svarīgi zināt, ko no dzimtās valodas gramatikas bērns izmanto neapzināti, bet kas jāapgūst apzināti. Šīs teorētiskās zināšanas būtu ļoti nepieciešamas dzimtās valodas skolotājiem, lai izprastu, kas no gramatikas patiešām ir jā māca un kam laiks nav jātērē, ja bērns nekļūdās, piem., locīšanas paradigmā. Ja bērna valodas lietojums apliecina ieradumu teikumā izmantot objektu nominatīvā pie darbības vārda vajadzības izteiksmē, tad ir lieki skaidrot izplatītos valodas kultūras pārkāpumus ar objektu akuzatīvā šāda tipa saistījumā, tādējādi samulsinot skolēnu netīši viņam iemācot sintakses kļūdu.

Lingvodidaktiskās pieejas maiņa latviešu valodas standartos ir noteikusi atšķirības morfoloģijas un sintakses pamatjautājumu apguvē. 1992. gada pamatizglītības standartā ir vislielākais gramatikas īpatsvars. Astoņu tēmu satura izklāstā vairāk nekā puse ir veltīta gramatikas jautājumiem. Uzmanība ir veltīta visu sintakses līmeņu vienībām – vārdu savienojumam, vienkāršam teikumam, saliktam teikumam un tekstam – un sintaktiskajām konstrukcijām, kuru izpratne ir svarīga stabili interpunkcijas iemaņu izveidē, kas ir viens no sasniedzamajiem mērķiem. Pēc 1992. gada pamatizglītības standarta mācāmie gramatikas jautājumi ir atbilstoši, lai būtu sasniedzams plānotais latviešu valodas kursa „pamatuzdevums – augsta runas un rakstu kultūra” (Lasenberga 1992b, 3).

2004. gada standarta pamatprasībās mācību priekšmeta apguvei liela vieta atvēlēta tekstam, kurā tiek lietotas visu valodas līmeņu vienības. Tādējādi mācību saturā vairākkārt savīti kopā leksikoloģijas un sintakses jautājumi, bet sadaļā „Vārds” – fonētikas, leksikoloģijas un morfoloģijas aspekti. Izņēmums ir tēma „Teikums”, kas veltīta sintaksei un interpunkcijai. Gramatikas jautājumu īpatsvars ir samazināts. Piem., morfoloģijā no mācību satura izņemta dziļāka izpratnes veidošana par katru vārdšķiru atsevišķi, bet sintaksē – vārdu savienojumi.

2018. gada pamatizglītības standartā ir turpināta akcentu maiņa no autonomas gramatikas satura apguves uz teksta vienību funkcionēšanas likumsakarībām saziņā, akcentējot valodas pragmatisko aspektu. Gramatikas saturā iekļauta jaunrade, kas vērtējama atzinīgi. Sasniedzamie rezultāti paredz, ka skolēns izmanto vārd darināšanas paņēmienus, lai darinātu jaunvārdus savā tekstā, un ka viņš spēj skaidrot neierastus interpunkcijas lietojuma gadījumus. Gramatikas satura īpatsvars ir samazināts, proti, standartā nav ietverti vairāki pamatskolā tradicionāli skatīti mācību satura jautājumi (Laiveniece 2018, 87): darbības vārda konjugācijas, vietniekvārdu iedalījums pēc nozīmes, nelokāmās vārdšķiras, salikta pakārtota teikuma palīgteikumu klasifikācija, jaukts salikts teikums. Tikai nākotne rādīs, vai ir iespējams izveidot stabilas latviešu valodas lietojuma prasmes, piem., interpunkcijā, balstoties vien uz praktiskajām iemaņām un valodas izjūtu, bez teorētiskajām zināšanām.

Izmantojot piemēru par vienu no morfoloģijas pamatjautājumiem, salīdzināms gramatikas saturs apskatītajos pamatizglītības standartos korelācijā ar zīmīgiem novērojumiem par skolu absolventu lingvistisko kompetenci. 1992. gada latviešu valodas standartā ir noteikts, ka skolēns pazīst visu vārdšķiru vārdus. Ieviešot kompetenču pieeju 2004. gada pamatizglītības standartā, latviešu valodā tiek padziļinātas skolēnu zināšanas četru kompetenču mijiedarbībā, tādējādi valodas kompetence paredz, ka skolēns izprot vārdšķiru sistēmu. Savukārt 2018. gada standartā ir akcentēta skolēna aktīva un radoša līdzdarbošanās latviešu valodas apguvē, paredzot, ka ir pietiekami, ja skolēns nosaka, pie kuras vārdšķiras vārds pieder. Tādējādi 3. klasē tiek apgūtas četras lokāmās vārdšķiras, 6. klasē – visas patstāvīgās vārdšķiras, bet nelokāmās vārdšķiras nevienā pamatskolas posmā netiek pieminētas.

Var novērot, ka daļa studentu, kuru pamatizglītība iegūta 2004. gada vai, retāk, 1992. gada standarta darbības laikā, neatšķir īpašības vārdu no divdabja, kas teikumā lietots atributīvā nozīmē, piem., šādos vārdu savienojumos, kas izrakstīti no pašu izvēlētiem tekstiem kā atbilstoši modelim *īpašības vārds + lietvārds*:

- (2) *izdēdējusi sega*
- (3) *vizuļojošos tērpos*
- (4) *mīlestība neizprotamā*
- (5) *atstāto gleznu*

Latviešu valodā ir lokāmie divdabji, kam iespējama konversija resp. adjektīvizācija, un gramatikas izpratnē, kas veidojas skolā, šis varētu būt sākums, kam būtu svarīgi pievērst uzmanību filoloģijas studijās augstskolā. Ir sastopami arī gadījumi, kad teikumā lietvārda ģenitīva forma maldīgi tiek uzskatīta par īpašības vārdu:



- (6) **mūsdienu cilvēks**
- (7) **nabaga bērni**
- (8) **vanna ir metāla**

Tā ir izplatīta latviešu valodas morfoloģijas un sintakses parādība, ka gan īpašības vārds, gan lietvārds ģenitīvā tiek lietots atributīvā funkcijā. No vienas puses, varētu neuztraukties, jo sintaktiskā funkcija ir atpazīta. No otras puses, var mazināties izpratne par vārdu krājumu, vārdšķirām un to iederīgu lietojumu, vai nominālā vārdkopā par atkarīgo komponentu precīzāk būtu izvēlēties lietvārda ģenitīvu vai īpašības vārdu, piem., *pedagoģijas* vai *pedagoģisks*.

Ir vērts minēt vēl pāris novērojumu no studentu patstāvīgā darba, kur ir jāizveido pēc izvēles trīs dažādi vārdu saistīšanas modeļi trīs patstāvīgo vārdšķiru vārdiem – lietvārdam, īpašības vārdam un darbības vārdam. Izplatīta teorētiska kļūme ir saistīta ar apstākļa vārdiem, kas radušies no īpašības vārdiem: apstākļa vārda vietā lietots īpašības vārds, kā (9) *īpašības vārds* + *darbības vārds* un (10) *īpašības vārds* + *īpašības vārds*.

- (9) a. **gaiši spīd**  
b. **smagi strādā**
- (10) a. **izcili skaists**  
b. **koši sarkans**

Trūkst izpratnes par to, ka prievārds kā palīgvārds nevar būt par patstāvīgu vārdkopas modeļa komponentu, jo tas piesaista lietvārdu vai vietniekvārdu noteiktā locījumā. Iespējams, ka šādu maldīgu izpratni veicina lielais sarunvalodas īpatsvars publiskajā telpā un ikdienas saziņai raksturīgais prievārdu lietojums konstrukcijās ar nomena sintaktisko nullformu, kā, piem., *Televizoru jau es skatos bez*. vai *Ar vai bez?* (sk. Lauze 2004, 45–46). Deivids Kristals (*David Krystal* 2019, 47), aprakstīdams, kā gramatika izpaužas valodas lietojumā, pamatoti uzsver: „Bez savirknēšanas teikumos vārdiem ir maza jēga. Šī patiesība bērniem ir jāapgūst. Arī pieaugušajiem ir jāapzinās likumi, kā vārdi kombinējami teikumos.”

## Secinājumi

Bez gramatikas nav valodas – tieši tik vienkārši tas ir. Tāpēc visas diskusijas un polemikas gan profesionāļu, gan neprofesionāļu starpā par to, vai jaunajā standartā ir gramatika, pēc būtības ir liekas – ja ir valoda, ir arī gramatika. Mūsdienu skolā viss, kas saistīts ar gramatiku, vieglāk asociējams, izmantojot vārdu savienojumu *lingvistiskā kompetence* – terminu, kas jau vairāk nekā 15 gadus (kopš 2004. gada standarta) apvieno to dzimtās valodas mācību saturu, kurš skolās, biežāk gan lietojot terminu *valodas kompetence*, tiek uzlūkots par normatīvu. Bez valodas kompetences ieguves nav iespējams valodas lietojums vispār – vārdus teikumos un teikumus tekstā kārtoti, balstoties uz latviešu valodas gramatiku, un bērni to dara kopš brīža, kad sāk runāt. Lingvistiskā kompetence ir komunikatīvās kompetences pamata līmenis, kas nebūtu vairs jāapšaubā.

Jaunajā standartā ir tikai mainīti akcenti: valodas struktūra (gramatika, valodas kompetence) nav nolikta priekšplānā, kā tas bijis ierasts. Mūsdienu lingvodidaktika valodas likumu un lietojuma normu apguvi neiesaka praktizēt bez saistības ar kontekstu – runas situāciju, tekstu. Tāpēc pirms valodas struktūras apguves rezultāta ir formulētas prasības skolēnu zināšanām un prasmēm saistībā ar saziņu kontekstā (tā tas bija arī 2004. gada standartā – komunikatīvā kompetence tika formulēta pirms valodas kompetences), kā arī tekstu un tekstveidi.

Pētījumi par gramatikas nozīmi latviešu valodas kā dzimtās valodas saturā noteikti būtu turpināmi, jo, visticamāk, gramatikas nozīme latviešu valodas stundās turpmāk varētu tikt nivelēta vēl vairāk. Tomēr valodas lietojums praksē – ar biežām atkāpēm no gramatiskajām normām – parāda, ka latviešu valodas gramatika nevar tikt uzskatīta par dzimtās valodas apguves blakusproduktu, ko bērns, sākot runāt savā dzimtajā valodā, apgūs tāpat bez mācīšanās. Gramatikas normu un likumsakarību apguve ir ne tikai daļa no mācību satura, tā ir arī loģiskās un valodiskās domāšanas attīstības būtiska sastāvdaļa, tāpat kā kulturāla un gramatiski precīza valoda ir daļa no izglītota cilvēka personības.

## Saīsinājumi

IM	Izglītības ministrija
ISAP	Izglītības satura attīstības projekts
ISEC	Izglītības satura un eksaminācijas centrs
IZM	Izglītības un zinātnes ministrija
LR	Latvijas Republika
MK	Ministru kabinets
PB	Pasaules Banka

## Avoti

1. Apine, Liene. 2020. Mērķtiecīga virzība uz izglītības sistēmas degradēšanu. 2. daļa: saruna ar latviešu mammu, uzņēmēju Elību Bogušu. *DDD*, 24(470). Pieejams: <http://fronte.lv/2020/12/merktieciga-virziba-uz-izglitibas-sistemas-degradesanu-2-dala/>
2. Birzkope, Ilva. 2019. Latviešu valodas pratība mūsdienās. *Auseklis*. 5. Pieejams: <https://www.auseklis.lv/uploads/files/tuvplana-04i.pdf>
3. Izglītība mūsdienīgai lietpratībai: mācību satura un pieejas apraksts. *Skola 2030*. 2019. Pieejams: <https://static.lsm.lv/documents/ge.pdf>
4. Kļaviņa, Gunta. 2019. Kas notiek ar latviešu valodu? Saruna ar dzejnieci un latviešu valodas skolotāju Ivetu Ratinīku. *jauns.lv*. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/sievietem/332974-kas-notiek-ar-latviesu-valodu-saruna-ar-dzejnieci-un-latviesu-valodas-skolotaju-ivetu-ratiniku>
5. Lasenberga, Zaiga (red.) 1992a. *Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā*: projekts. Rīga: Latvijas Republikas Izglītības ministrija.
6. Lasenberga, Zaiga (red.) 1992b. *Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā*. Rīga: Latvijas Republikas Izglītības ministrija.
7. *Latviešu tautskolas programmas projekts*. 1916. Maskava: b. i.

8. *Latvijas tautskolas (pirmskolas, pamatskolas, papildu skolas) programu projekts*. 1921. Rīga: Anša Gulbja apgāds.
9. Matesoviča, Zane (red.). 2004. *Mācību priekšmetu standartu komponents: Ievadjautājumi*. B. v.: Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, Izglītības sistēmas attīstības projekts.
10. Mācību jomas. *Skola 2030*. 2019. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/merki-skolenam/macibu-jomas>
11. Mērķis: lietpratība. *Skola 2030*. 2019. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/macibu-satura-pilnveide/merkis-lietpratiba>.
12. Noteikumi par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem. 9. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei. *Ministru kabineta noteikumi*. Nr. 1027, 19.12.2006.
13. Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem. 2. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei. *Ministru kabineta noteikumi*. Nr. 530, 06.08.2013.
14. Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem. 2. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei. *Ministru kabineta noteikumi*. Nr. 468, 12.08.2014.
15. Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem. 2. pielikums: I. Mācību saturs valodu jomā. Latviešu valoda. *Ministru kabineta noteikumi*. Nr. 747, 27.11.2018.
16. Ozola, Andra. 2019. Valoda ir instruments, kurš jākopj un jāskaņo ik dienu. *Skolas Vārds*. 03(165), 20–23. Pieejams: [file:///C:/Users/User/Downloads/Skolas\\_Vards\\_Nr\\_3\\_2019.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Skolas_Vards_Nr_3_2019.pdf)
17. *Pamatizglītības mācību priekšmetu standarti. Latviešu valoda 1.–9. klasei*. 2004. Rīga: Izglītības satura un eksaminācijas centrs.
18. Par projektu. *Skola 2030*. 2019. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/par-projektu>
19. Pētersone, Ilze. 2020. „Sastopoties ar mulķību, nespēju klusēt, tāpat redzot sliktu reformu, man ir ko teikt!” Saruna ar Ivetu Ratinīku. *Latvijas Avīze*. 05.12.2020. Pieejams: <https://www.la.lv/sastopoties-ar-mulkibu-nespeju-kluset-tapat-redzot-sliktu-reformu-man-ir-ko-teikt-saruna-ar-ivetu-ratiniku>
20. Rāta, Anna (sast.) 1998. *Valsts pamatizglītības standarts*. B. v.: Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, Izglītības satura un eksaminācijas centrs.
21. Valodas. *Skola 2030*. 2019. Pieejams: <https://domaundari.lv/cepure/index.php?joma=2&izg=1>
22. [www.delfi.lv](http://www.delfi.lv) (ziņu portāls)
23. [www.kasjauns.lv](http://www.kasjauns.lv) (ziņu portāls)

## Literatūra

1. Aičisone, Džina (*Aitchison, Jean*). 2015. *Runātspējīgais zīdītājdzīvnieks. Ievads psiholingvistikā*. Druviete, Ina (tulk.), Baltiņš, Māris (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
2. Bērziņa-Baltiņa, Valerija. 1994. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Zvaigzne ABC.

3. Bērziņa, Gita, Cīrule, Brigita. 2019. Klasisko valodu gramatika Rīgas izglītības vēsturē. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 11–24. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10.03>
4. Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
5. Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdota. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.
6. Chomsky, Noam. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
7. Chomsky, Noam. 1959. A Review of Skinner's Verbal Behavior. *Language*. 35, 1, 26–58.
8. Druviete, Ina, Baltiņš, Māris. 2017. *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
9. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
10. Fāters, Heincs (*Vater, Heinz*). 2010. *Ievads valodniecībā*. Balode, Ineta (tulk.). Rīga: Zinātne.
11. Freidin, Robert. 2020. *Adventures in English Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108767774>
12. Kalnbērziņa, Vita. 2018. Lielās idejas un to atvasinājumi valodu mācību jomas standartos? *Tagad*. 1(11), 53–62.
13. Kristals, Deivids (*Crystal, David*). 2019. *Mazā valodas grāmata*. Druviete, Ina (tulk.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
14. Laiveniece, Diāna. 2018. Latviešu valodas mācību saturs laiku lokos. Ko? Cik? Un vai vispār? *Tagad*. 1(11), 73–90. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/par-latviesu-valodas-apguvi/zurnals-tagad>
15. Lauze, Linda. 2004. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
16. Markus, Dace. 2018. *Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā*. Rīga: Zinātne.
17. Martena, Sanita, Laiveniece, Diāna, Šalme, Arvils. 2020. *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem: rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem*. [b. v.] Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: [https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/02/LVA\\_lingvodidaktika\\_web.pdf](https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/02/LVA_lingvodidaktika_web.pdf)
18. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
19. Nītiņa, Daina. 2016. *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
20. Pinker, Steven. 1994. *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind*. London: Penguin Books.
21. Skujiņa, Valentīna (red.). 2000. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
22. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
23. Veckrācis, Jānis. 2020. Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 15, 160–170.

## Summary

Three basic education standards with different content of the Latvian language have been developed in Latvia between 1992 and 2018. The aim of the research is to analyse the proportion of grammar issues in these documents to evaluate the compliance of grammar learning content with learning outcomes. The following research methods have been used – descriptive analysis of documents, the excerpting of the text of Latvian language standards, comparative analysis of grammar learning content, and direct observations.

The paper consists of three parts. First, the understanding of the concept of grammar is described. Then an overview of the development of Latvian language basic education standards is given. The third part analyses the content of grammar and its role in the development of language competence. It is important for Latvian language teachers to understand what the child uses unconsciously from the grammar of the mother tongue, and what must be learned consciously.

It can be concluded that the proportion of grammar issues in the content of Latvian language teaching has decreased compared to the 1992 document, where more than half of the content of the eight themes is devoted to grammar issues because accents have been changed. The 2004 standard has an important communicative competence, the 2018 standard – the pragmatic aspect of language use and language creativity. In modern linguodidactics, grammar learning takes place in a definite context – speech situation, text – rather than in isolation, as has been the practice of learning Latvian as a mother tongue for more than a century (mainly in the 20<sup>th</sup> century), when text was only a means of identifying grammatical structures. The use of language is inconceivable without language competence based on grammar.

**Keywords:** Latvian language; grammar; basic education standard; Latvian learning content; morphology; syntax.

## PIELIKUMS

1. tabula. Pārskats par latviešu valodas standartiem (1992–2018)

	Gads	Nosaukums	Izdošanas ziņas	Piezīmes
1.	1992	Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā	LR IM Apstiprināti ar IM pavēli Nr. 311 26.06.1992.	Vēsturiski pirmais standarts latviešu valodā; pirms tam mācību saturu noteica priekšmeta programma
2.	2004	Pamatizglītības mācību priekšmetu standarti Latviešu valoda 1.–9. klasei	IZM un PB ISAP ISEC, 2004  Stājas spēkā no 2005./2006. mācību gada	<u>Jauns standarts</u> ; izstrādāts, balstoties uz <i>Valsts pamatizglītības standartu</i> (apstiprināts 30.04.1998.) un MK <i>Noteikumiem par valsts izglītības standartu</i> (Nr. 462, 05.12.2000.)
3.	2006	Noteikumi par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem 9. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei	MK noteikumi Nr. 1027, 19.12.2006.  Stājas spēkā 23.12.2006. Zaudē spēku 22.08.2013.	2004. g. standarta versija ar nelieliem redakcionāliem labojumiem. Salīdzinoši nepārskatāms sakārtojums. Pirmo reizi mācību priekšmetu standarti tiek izdoti kā MK noteikumi.
4.	2013	Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem 2. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei	MK noteikumi Nr. 530, 06.08.2013.  Stājas spēkā 22.08.2013. Zaudē spēku 01.06.2014.	Atjaunota MK noteikumu versija. Attiecībā uz latviešu valodu standartā izmaiņu nav kopš 2006. g.

5.	2014	Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem 2. pielikums: Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei	MK noteikumi Nr. 468, 12.08.2014.  Stājas spēkā 23.08.2014. Zaudē spēku 01.09.2020.	Attiecībā uz latviešu valodu standartā izmaiņu nav kopš 2006. g.
6.	2018	Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem 2. pielikums: Sasniedzamie rezultāti valodu mācību jomā, beidzot 3., 6. un 9. klasi. I. Mācību saturs valodu jomā. Latviešu valoda	MK noteikumi Nr. 747, 27.11.2018.  Stājas spēkā 01.09.2020.	<u>Jauns standarts</u> , kas izstrādāts projektā „Kompetenču pieeja mācību saturā” (Skola 2030)

**2. tabula.** Pārskats par standartos atspoguļoto mācību rezultātu, beidzot 9. klasi (kategorijas: vārdšķiru sistēma, sintaktiskās konstrukcijas, teikumu uzbūve)

	<b>Pamatizglītības standarti latviešu valodā un literatūrā (1992)</b>	<b>Pamatizglītības mācību priekšmetu standarti: Latviešu valoda 1.–9. klasei (2004)</b>	<b>Sasniedzamie rezultāti valodu mācību jomā, beidzot 3., 6. un 9. klasi. I. Mācību saturs valodu jomā: Latviešu valoda (2018)</b>
Vārdšķiru sistēma	Iedalīt vārdšķiras: lokāmās (deklinējamās un konjugējamās) un nelokāmās, patstāvīgie, palīgvārdi un izsaukmes vārdi. Pazīt visu vārdšķiru vārdus. Orientēties vārdu gramatiskajās kategorijās.	Izprot vārdšķiru sistēmu.	Apzināti izvēlas un lieto dažādu vārdšķiru vārdus un to gramatiskās formas noteikta mērķa un efekta radīšanai runā vai rakstveida tekstā. Nosaka vārdu piederību vārdšķirai un vārdu gramatiskās formas.

Sintaktiskās konstrukcijas un interpunkcija	Pazīt savrupinājumus teikumā, lietot runā un rakstos. Atšķirt divdabja teicienu no citiem savrupinājumiem. Pazīt teikumos vienlīdzīgus teikuma locekļus. Pareizi lietot runā un rakstos vienlīdzīgus teikuma locekļus un atkārtotus teikuma locekļus. Lietot runā un rakstos uzrunu, uzrunas grupu un uzrunas teikumu. Pareizi lietot runā un rakstos iespraudumus.	Saskata vārdu sintaktiskos sakarus, savrupinājumus un vārdus, kas nav teikuma locekļi.	Zina un atdala ar pieturzīmēm savrupinājumus un iespraudumus. Veido tekstu, izmantojot daudzveidīgas sintaktiskās konstrukcijas atbilstoši savām iecerēm un teksta adresātam.
Teikumu uzbūve un interpunkcija	Pareizi runā un rakstos veidot teikumu, to analizēt. Lietot dažādus saliktus teikumus runā un rakstos, pareizi novietot un saistīt salikta teikuma daļas.	Veido un raksturo dažāda veida teikumus pēc uzbūves, ievērojot interpunkcijas normas.	Veido tekstu, izmantojot daudzveidīgas sintaktiskās konstrukcijas atbilstoši savām iecerēm un teksta adresātam. Veidojot tekstu, ievēro latviešu valodas interpunkcijas normas, pamato interpunkcijas zīmju lietojumu savā un citu tekstā. Skaidro neierastu interpunkcijas zīmju lietojumu literāros darbos un informatīvos tekstos.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)



**Rīgas neolatīniskie teksti latīņu valodas apguvē:  
Bazīlija Plīnija „Encomium Rigae”  
jeb Rīgas antoloģiju gaidot<sup>1, 2</sup>**

***Neo-Latin texts of Riga in the teaching of Latin:  
“Encomium Rigae” by Basilius Plinius  
or waiting for Anthologia Rigensis***

Mārtiņš Laizāns

Humanitāro zinātņu fakultāte  
Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050  
E-pasts: [martins.laizans@lu.lv](mailto:martins.laizans@lu.lv)

Rakstā aplūkots pašreizējais stāvoklis neolatīniskās kultūras un literatūras apguvē. Lielākoties uzmanība pievērsta tieši neolatīniskajai literatūrai, t. i., pieejamajām mācību grāmatām un citiem valodas un kultūras apguves līdzekļiem. Būtiskākie un jaunākie no tiem rakstā īsi aprakstīti un savstarpēji salīdzināti. Tā kā neolatinitāte kā parādība bija Eiropu visaptveroša no 14. līdz pat 19. gs. sākumam (formāli neolatinitāte turpinās pat līdz mūsdienām), tad arī kādreizējā Livonijas galvaspilsētā Rīgā tika sacerēti un izdoti teksti, kas sarakstīti latīņu valodā. Dzejnieks un ārsts Bazīlijs Plīnijs, kas uzskatāms par vienu no Rīgas humānistiem, ir sacerējis vairākus slavinājuma un didaktiskās dzejas darbus. Pats zināmākais no tiem – „Slavas dziesma Rīgai” (1595) – ir ticis izmantots arī neolatīniskās literatūras apmācībā, kas, ņemot vērā Rīgas humānistu tekstu mazzināmību, mazpieejamību un mazpētītību, uzskatāms par eksotiskas ekstravagances gadījumu. Tādējādi rakstā aplūkots un analizēts arī vācu skolotāja Mihaēla Fellerā veidotais metodiskais materiāls, kurā iekļauts minētais Plīnija teksts.

**Atslēgvārdi:** antoloģija; Bazīlijs Plīnijs; „Encomium Rigae”; neolatinitāte; Rīgas humānisms; latīņu valodas didaktika.

<sup>1</sup> Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā „Rīga Literata: Rīgas humānistu neolatīniskais mantojums Eiropas „Respublica Litteraria” ietvarā” (Nr. lzp-2019/1-0259).

<sup>2</sup> Rakstu nebūtu iespējams izveidot bez Ludviga Bolcmaņa neolatīnisko pētījumu institūta (*Ludwig Boltzmann Institute for Neo-Latin Studies*) resursiem un atbalsta, it sevišķi Floriana Šafenrāta (*Florian Schaffenrath*) sniegtās iespējas šī raksta autoram būt institūta viespētniekam 2020. gadā. Īpaša pateicība par palīdzību raksta tapšanā institūta pētniekiem Simonam Smetsam (*Simon Smets*) un Gāboram Almāši (*Gábor Almási*).

## Ievads

Tā kā lielākā daļa neolatīniskās kultūras apgūvē izmantoto mācību materiālu ir vai nu atsevišķi tekstu izdevumi (padziļinātām mācībām tematiski vai par kādu autoru), vai arī neolatīnisko tekstu antoloģijas, tad ir vērts tos aplūkot padziļināti, lai iezīmētu pašreizējo situāciju (t. i., pieejamos materiālus), kā arī izvērtēt iespējamās virzienus, kādos varētu un būtu vēlams šos materiālus attīstīt nākotnē. Lai rakstu nepadarītu pārmēru garu un garlaicīgu, tad izvērtējumam lielākoties atlasīti kopš 2010. gada tapušie darbi (konteksta aptveršanai arī daži mazliet senāk izdoti darbi), lai gan dažādas neolatīnisko tekstu antoloģijas sastopamas arī iepriekšējos gadsimtos (piem., 17. gs. un vēlāk izdotās „*Delitiae CC Italarum poetarum*” („100 itāliešu dzejnieku izlase”) sešos sējumos, kam ir analogi arī vairākās citās tā laika Eiropas zemēs (sk. Laurens 2004, 380–381)). Iezīmējot šādu neolatīniskās kultūras apmācību fonu, kas lielākoties sastāv no tekstu antoloģijām, tiks aplūkots arī konkrēts didaktisks un metodisks materiāls, kas izstrādāts, par pamatu ņemot Bazilija Plīnija (*Basilus Plinius*, 1570–1605) „Slavas dziesmu Rīgai”, sastatot to ar citiem rakstā aplūkotajiem mācību līdzekļiem. Šāds sastatījums ļaus parādīt atsevišķu Rīgas humānistu tekstu, kas tapuši 16. un 17. gs. vēsturiskajā Livonijas teritorijā (lielākoties Rīgā), iekļaušanos mūsdienu neolatīnisko tekstu pētniecībā un to izmantojumā mācībās.

## 1. *Materia originalis*

Rakstā pamatā aplūkots, kādi ir neolatīniskās kultūras, it sevišķi literatūras, apgūvei pieejamie materiāli, raksta gaitā aprakstīta to uzbūve un tie savstarpēji salīdzināti. Mācību materiāli, t. sk. antoloģijas ar neolatīniskajiem tekstiem, veic vairākas funkcijas, proti, tie iepazīstina gan ar vēsturisko laikmetu un kontekstu, tie norāda uz valodiskām atšķirībām un jauninājumiem sastatā ar antīko (lielākoties klasisko) un viduslaiku latīņu valodu, kā arī aplūko pārveidojumus literāro žanru attīstībā saistībā ar jau iepriekš pieminētajiem latīņu valodas attīstības laikmetiem.

Ar jēdzienu *neolatīnitāte* (vai *jaunlatīnitāte*) tiek saprasts latīņu valodas attīstības posms no 14. gs., vairumā gadījumu no itāliešu humānista Frančesko Petrarkas (*Francesco Petrarca*, 1304–1374) latīņu valodā sacerētajiem darbiem, līdz pat mūsdienām atsevišķos gadījumos. Būtu jāmin, ka šajā rakstā tiks lietots apzīmējums *neolatīniskā kultūra*, *neolatīniskā literatūra*, tomēr latviešu valodas pētnieciskajā vidē sastopams arī apzīmējums *neolatīņu valoda* vai *neolatīņu literatūra* (piem., Cīrule, Gorņeva 2020, 12), kas sākotnēji varētu šķist maldinošs – tas rada asociācijas, ka ir bijusi kāda tauta neolatīņi, lai gan, sastatot apzīmējumus *neolatīniskā literatūra* un *neolatīņu literatūra*, abi dēvējumi ir vienlīdz pamatoti. Līdzās apzīmējumam *neolatīnitāte* vai *neolatīniskā valoda* sastopami arī apzīmējumi *humānistu latīņu valoda* (*Humanist Latin*) vai *renesanses latīņu valoda* (*Renaissance Latin*) (Riley 2017, vii), kuri pamatā norāda tieši uz to pašu latīņu valodas attīstības posmu. Mūsdienu tekstu izdevumos un antoloģijās liela uzmanība

vienmēr tiek pievērsta materiāla tekstoloģiskajam aspektam, tā kā zemsvītras piezīmēs vai paskaidrojumos tiek norādīti oriģinālo rokrakstu vai pirmizdevumu teksti, kas ir vai nu laboti, vai pielāgoti mūsdienu rakstībai, vai arī tādā veidā mūsdienu teksta izdevējs labo senāku izdevumu kļūdas un nepilnības. Sastopami arī tekstu krājumi, kuri pārklāj vairākus laikmetus vai īpašus latīņu valodas lietojuma gadījumus – piem., Ričarda Apšera-Smita juniora (*Richard Upsher Smith Jr.* 2015) grāmatā aplūkota gan viduslaiku latīņu valoda, gan neolatinitāte, pievienojot tām kā atsevišķu aspektu arī baznīcas latīņu valodu, kas tomēr attiecināma uz abiem laikposmiem, lai gan pēdējais bieži vien nonāk sadūrē ar neolatinitāti valodas tīrības un izsmalcinātības apsvērumu dēļ.

Nav brīnums, ka pēdējos gados tiek arvien aktīvāk izdoti gan mācību materiāli par neolatīnisko literatūru, gan mācībās izmantojamas antoloģijas, jo neolatīniskās kultūras pētniecība ir uz viļņa – līdz 21. gs. tā ilgu laiku tikusi atstāta novārtā kā otršķirīga iepretī nacionālajām kultūrām un literatūrām. Par to liecina blīvā dažādu pārskata un uzziņu izdevumu izdošana, piem., visaptveroša un regulāri papildināta „Brill’s Encyclopaedia of the Neo-Latin World” (Ford, Bloemendal, Fantazzi 2014), kā arī mazāka apjoma vispārīgi uzziņu krājumi „A Guide to Neo-Latin Literature” (Moul 2017) un „The Oxford Handbook of Neo-Latin” (Knight, Tilg 2015). Tāpat pēdējos gados universitāšu mācību programmās tiek piedāvāti specializēti studiju kursi par neolatinitāti kopumā, piem., Leidenes Universitātē Nīderlandē – „Reading Neo-Latin Literature” (De Beer 2020) un Kembridžas Universitātē – „Introduction to Neo-Latin Literature” (Taylor [b. g.]).

Antoloģijas un citi mācību izdevumi tiek veidoti, balstoties vairākos principos. Lielākoties tās ir tekstu izlases, kas sakārtotas hronoloģiski, pēc literārā žanra vai kādas noteiktas parādības, piem., reliģiskās piederības – „Jesuit Latin Poets of the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> Centuries” (Mertz, Murphy, IJsewijn 1989), tematikas – „The Latin of Science” (Epstein, Spivak 2019) vai reģionalitātes – „An Anthology of British Neo-Latin Literature” (Manuwald, Houghton, Nicholas 2020), vai arī atlasot fragmentus no viena teksta – „Columbus’ First Voyage. Latin Selections from Peter Martyr’s *De Orbe Novo*” (Iacona, George 2020). Šīs izlases var būt gan vienvalodīgas (tikai latīņu avoteksti vai arī tikai tulkojumi kādā tautas valodā), gan divvalodīgas. Tās ir veidotas kā izdevumi grāmatas formātā vai arī pieejamas kā tekstu kopas tiešsaistē.

Vēl viens aspekts, ko var ņemt vērā, cenšoties klasificēt antoloģijas un līdzīgus mācībās izmantojamus līdzekļus, ir palīgmateriālu daudzums un veids. Šajā aspektā antoloģijas vienojošie un atšķirīgie elementi tiks aplūkoti šajā apakšnodaļā, izvērstāk pievēršoties atsevišķām antoloģijām.

Tomēr, pirms ķerties klāt atsevišķu izdevumu aplūkojumam, jāmin Toma Hendriksona (*Tom Hendrickson* 2018c) vērtējums par stāvokli neolatinitātē – „[...] even if we did want to teach Neo-Latin, there aren’t a lot of pedagogical resources available.” („[...] pat ja mēs vēlētos mācīt neolatinitāti, nav pieejami īpaši daudz mācību resursu.”<sup>3</sup>) Jāpiebilst, ka kopumā ar neolatinitāti saistīto materiālu

<sup>3</sup> Šeit un turpmāk citātu tulkojumus latviešu valodā ir veicis raksta autors.

klāsts arvien paplašinās, tas uzskatāms par trūcīgu vien salīdzinājumā ar klasiskās latīņu valodas mācību materiālu daudzumu. Kopumā var teikt, ka 1979. gads būtu uzskatāms par laikmetīgo neolatīniskās literatūras antoloģiju atspēriena gadu. Šajā gadā tiek izdotas veselas divas antoloģijas – Alesandro Perozas (*Alessandro Perosa*) un Džona Sperova (*John Sparrow*) sastādītā „Renaissance Latin Verse” (1979) un Freda Nikolsa (*Fred J. Nichols*) „An Anthology of Neo-Latin Poetry” (1979). Tie vēl joprojām uzskatāmi par hrestomātiskiem darbiem un tiek izmantoti arī 21. gs. antoloģiju sastādīšanā kā paraugi. Minēto iemeslu dēļ ir vērts šīs antoloģijas īsi iztirzāt.

Antoloģijā „Renaissance Latin Verse” (Perosa, Sparrow 1979, 331–347) atlasītie teksti sadalīti nodaļās, kuras atbilst mūsdienu Eiropas valstīm, izņemot nodaļu par Dalmāciju, kura arī mūsdienās īsti neiekļautos nacionālu valstu klasifikācijā. Nodaļā par katru valsti ir apakšnodaļas par atsevišķiem autoriem to dzimšanas gada hronoloģiskā secībā. Apmēram pusi grāmatas aizņem itāliešu humānistu darbi (op. cit., 4–322), kopumā 48 autori. Antoloģijā iekļauta tikai dzeja, turklāt visplašākajā žanru klāstā, nevienam no tiem neizceļot kā galveno vai svarīgāko. Autoru klāstā ir gan ierasti autori, varētu pat teikt, neolatīnitātes klasiķi, piem., Frančesko Petrarka un Jakopo Sanacaro (*Jacopo Sannazaro*, 1458–1530), gan mazzināmie vai iepriekš nepublicētie, tikai manuskriptos saglabājušies autori, ja sastādītājiem to teksti šķituši ievērtības cienīgi. Katrs piedāvātais teksta fragments secīgi numurēts, autori katram fragmentam piešķirušī pašizdomātu nosaukumu angļu valodā, kas reizēm šķiet pašmērķīgi pārspīlēts, reizēm pat bezgaumīgs. Kopumā šī dzejas antoloģija aptver 338 tekstus, kas ir gan pilnā apjomā, gan fragmentāri, garumā no dažām vārsēm līdz pat vairākām lappusēm. Sniegtas īsas ziņas par katra autora dzīvi un darbību, zemsdvītras piezīmēs sniegts katra teksta fragmenta raksturojums. Antoloģijas teksti ir latīniski, savukārt piezīmes sniegtas angļu valodā.

Sastādītāji norāda – lai gan humānisms un neolatīniskā dzeja bija pārnacionāla parādība, tomēr pētījumu, kuros būtu aplūkota visu valstu neolatīniskā dzeja, trūkst (Perosa 1979, xxii), tādējādi attiecīgā antoloģija ir zināms mēģinājums ja ne gluži veikt šādu pētījumu, tad vismaz apkopot tekstus no iespējami vairāk valstīm reprezentatīva līdzsvara dēļ. Tāpat sastādītāji norāda uz tekstu pieejamības problēmu, līdz ar to uzskatīdami, ka tas ir būtisks iemesls piedāvāt panorāmisku antoloģiju (Perosa 1979, xxiii).

Savukārt „An Anthology of Neo-Latin Poetry” (Nichols 1979, iv) priekšvārdā tiek norādīts uz šāda veida tekstu kopuma multifunkcionalitāti: „A work designed to serve excellently as a textbook, this anthology also has much to offer all scholars of the Renaissance.” („Šis darbs, kas lieliski kalpo par mācību grāmatu, tikpat lielā mērā būs noderīgs visiem renesanses pētniekiem.”) Izdevumā teksts ir divvalodīgs (latīņu avots un tā tulkojums angļiski), tas sadalīts divās lielās nodaļās – viena par Itāliju, otra par Ziemeļeiropu –, kopumā iekļaujot 26 autorus (nodaļās attiecīgi 15 un 11 autori). Sniegtas piezīmes par tekstiem, plašs bibliogrāfisko norāžu klāsts, kā arī glosārijs, izvērsti ievadraksts. Atlases kritērijs izvēlētajiem un iekļautajiem autoriem un to darbu fragmentiem ir literārā izcilība (*literary merit*) (op. cit., vii). Iekļauti gandrīz vai tikai pilni dzejoļi vai dzejoļu cikli, ņemot vērā tikai latīniski

sarakstītā izcilību, nevis (arī) nopelnus tautas valodās. Izdevumā tiek saglabātas pirmizdevumu tipogrāfiskās īpatnības, attaisnojot to ar tulkojuma klātbūtni, kas dažādos iespējamajos pārpratumos spēj novērst (op. cit., viii). Savukārt pašiem tekstu tulkojumiem ir mērķis palīdzēt saprast tieši latīņu tekstu, ko var ilustrēt ar diviem citātiem: „The purpose of the English translation is to help a reader to understand the Latin text.” („Angļu tulkojuma mērķis ir palīdzēt lasītājam saprast latīņu tekstu”, op. cit., viii) un „[...] my constant and overriding aim has been to help the reader who has some Latin make his way through Latin [...]” („[...] mans pastāvīgais un galvenais mērķis ir bijis palīdzēt lasītājam, kuram ir kādas latīņu [valodas zināšanas], tikt galā ar latīņu tekstu [...]”, op. cit., ix).

## 2. *Materia hodierna*

Turpmāk rakstā tiks aplūkotas antoloģijas, kas sastādītas 21. gs., it sevišķi kopš 2015. gada izdotās – šajā laikposmā tās tiek izdotas īpaši daudz. Vispirms jāmin „Anthologie de la poésie lyrique latine de la Renaissance” (Laurens 2004). Tajā ir plašs ievads par renesansi, agro jaunlaiku un neolatīnisko dzeju, kā arī izdevumā iekļautajiem autoriem (Laurens 2004, 7–42). Izdevumam ir arī vairāki pielikumi: hronoloģiska tabula par notikumiem un autoru dzīvi, īss antīkās metrikas ieskicējums, kurā aplūkoti krājumā biežāk sastopamie pantmēri, sniegtas arī piezīmes par antoloģijas tekstiem. Šajā grāmatā iekļauti 36 autori, sakārtoti hronoloģiskā secībā (no Petrarkas 14. gs. līdz franču barokam un 17. gs. vidum), atlasītie teksti sniegti latīniski ar parindeni franču valodā. Šī antoloģija piedāvā iepazīt tikai *lirisko* dzeju (*lyrical poetry*); tādi žanri kā didaktiskā dzeja nav iekļauti.

Kopš 2015. gada dažādi neolatīniskās kultūras un literatūras antoloģiski izdevumi ir piedzīvojuši pausumu. Šo mācību līdzekļu skaitā ir gan divvalodīgas antoloģijas (Korenjak 2019), gan antoloģijas, kurās kā pamattekst, tā pavadteksts ir tikai latīņu valodā (Minkova 2018). Līdzās antoloģijām šo mācību materiālu klāstu papildina mācību līdzekļi, kuros uzmanība vērsta uz kādām specifiskām neolatīnitātes parādībām, piem., zinātnes valodu (Epstein, Spivak 2019) vai Dienvidamerikā izmantoto latīņu valodu no 16. līdz 19. gs. (Williams 2015). Nemaz neminot plašo neolatīnisko avottekstu izdošanu mūsdienās. Piem., sērija „The I Tatti Renaissance Library” („Tatī renesanses bibliotēka”), kuru izdod Hāvarda Universitāte. Kopš 2001. gada sērijā izdotas 92 grāmatas. Ir skaidri redzams (sk. 1. apakšnodaļu), ka neolatīnitāte pēdējos gados ir raisījusi pētnieku un mācītspēku interesi, un šī plašā latīņu valodas daļa līdzās antīkajiem un viduslaiku latīņu valodas tekstiem ir kļuvusi par būtisku latīniskā kultūrmantojuma izpētes daļu gan cilvēku kultūrapziņā, gan mācību procesā.

Kā pirmā no pēdējos piecos gados tapušajām antoloģijām jāaplūko Marka Railija (*Mark Riley* 2017) sastādītā „The Neo-Latin Reader”, kurā ievietoti tekstu fragmenti no Petrarkas, kas ir tipisks neolatīnisko antoloģiju sākumpunkts, līdz pat franču dzejnieka simbolista Artūra Rembo (*Arthur Rimbaud*, 1854–1891) skolas laikā latīniski sacerētajiem dzejoļiem 19. gs. nogalē.

Īpatnēji, ka šīs grāmatas izdevēji norāda uz savu neatkarīgo raksturu. Proti, tas ir brīvprātības vadīts darbs, tāpēc neviens par sastādīšanu vai rediģēšanu / koriģēšanu nekādu atalgojumu nesāņem – grāmatas cena sedz tikai izdošanas izdevumus. Tādēļ ne velti grāmatas pasē ir norādīts, ka tekstā var būt sastopamas kādas kļūdas vai neprecizitātes („Large and complex digital editions undertaken with limited means must result in a certain number of textual errors or inaccuracies. For the most part these are apparent, irritating, and do not affect the meaning of the text.” (Riley 2017, iv)) Izdevēji gan uzreiz norāda, ka tas nekādā veidā neietekmē teksta izpratnes iespējas, kā arī lasītāji tiek aicināti norādīt kļūdas un nepilnības, ziņojot par to izdevējiem (op. cit., iv). Izdevumā ir gan ilustratīvais materiāls, kas norāda uz attiecīgā laikmeta vidi, mākslu, grāmatniecību un grāmatu mākslu, kā arī pielikumā piedāvā dažādu humānistu rokrakstu (abās nozīmēs) paraugus. Izdevumā ir daudz zemsvītras piezīmju, kas paskaidro gan teksta filoloģisko, gan kultūrkontekstuālo aspektu. Pievērsoties katram jaunam autoram un darbam, par tiem sniegts īss pārskats. Izdevumā pārstāvēti dažādi žanri, reģioni, gadsimti, kā arī, kas īpatnēji un netipiski sastatā ar iepriekšējām un citām antoloģijām, kā atsevišķa sadaļa iekļauti teksti no t. s. Jaunās pasaules („Latin in the New World”, Riley 2017, 295–366), t. i., teksti, kas tapuši mūsdienu Ziemeļu un Dienvidamerikas teritorijā no 16. līdz 18. gs. Tāpat arī iekļauts īss pielikums par to, kādas ir būtiskākās atšķirības un attīstības pakāpes no viduslaiku latīņu valodas līdz neolatinitātei. Kā min viens no šīs grāmatas recenzentiem Owens (Owens 2017), tad: „The introductory material and the variety and value of the selections could make this book an appropriate choice for inclusion in a graduate survey course in Renaissance or Neo-Latin Latin.” („Ievadmateriāls un [tekstu] izlases daudzveidība un vērtība var šo grāmatu padarīt par piemērotu izvēli iekļaušanai universitāšu studijuursos par renesansi vai neolatīnisko valodu.”)

Kā nākamais jāaplūko mūsdienām samērā eksotiskais un netipiskais Milenas Minkovas (*Milena Minkova* 2018) sastādītais „Florilegium recentioris Latinitatis”. Tajā gan visi teksti, gan viss zinātniskais aparāts (piezīmes, biogrāfijas, ievads) ir tikai latīniski. Grāmatā iekļauti 35 autori, pārstāvēts plašs valstu klāsts un, kā ierasts, pirmais autors ir Petrarka, bet antoloģija tiek noslēgta ar 20. gadsimta itāliešu dzejnieka Džovanni Paskoli (*Giovanni Pascoli*, 1855–1912) dzeju, sakārtojot autorus hronoloģiskā secībā. Sastādītāja gan apgalvo, ka visaptverošas neolatīniskās literatūras antoloģijas līdz 2018. gadam nepastāv, tāpēc ir vajadzība tādu veidot skolēnu un studentu vajadzībām (Minkova 2018, xvi). Martins Korenjaks (*Martin Korenjak* 2019, 19) paša sastādītās antoloģijas priekšvārdā min, ka „[šajā izdevumā] ir patiešām plaša un apgūstamajam priekšmetam mērķtiecīga tekstu atlase, [kas izmantojama] skolās un universitātē” („[...] recht breit gefächerte Auswahl für Universität und Schule”), kam piekrīt arī latīniste Johana Lugina (*Johanna Luggin* 2020, 216): „This volume will be useful to any teacher preparing a class on Neo-Latin texts.” („Šis izdevums būs noderīgs ikvienam mācībspēkam, kas gatavojas nodarbībām par neolatinitāti.”) Par šo izdevumu ļoti atzinīgi izsakās arī tā recenzents Toms Hendriksons (2018a): „But it’s not only a welcome new resource for Latinists, it’s also a model for how to teach Latin, in Latin.” („Tas ir ne tikai gaidīts

jauns līdzeklis latīnistiem, tas ir arī paraugs, kā mācīt latīņu valodu latīniski”) un „Minkova’s Florilegium is a book that has been sorely needed, and it is a rich addition to a field almost destitute of teaching resources.” („Minkovas „Florilegium” ir grāmata, kas bijusi stipri vajadzīga, un tā ir bagātīgs papildinājums nozarei, kurā teju vai pastāv mācību līdzekļu trūkums”). Par godu šādam notikumam recenzents savu izvērtējumu publicējis arī latīņu versijā (sk. Hendrickson 2018b).

M. Minkovas izdevumam līdzīgi veidots ir Hosē Rohas Kareras (*José A. Rojas Carrera* 2017) izstrādātais „*Conspectus litterarum Latīnārum ab antīquīs temporibus ad nostram novissimam aetātem, cum flōrilegiō*”. Ar M. Minkovas darbu to vieno valoda – tajā izmantota tikai latīņu valoda. Sākumā ir pārskats par laikmeitiem un autoriem, pēc tam ir sastādītāja atlasīti īsi tekstu fragmenti.

Martina Korenjaka (2019) sastādītajā „*Neulatein. Eine Textsammlung*” iekļauti 46 autori, izdevums sadalīts divās daļās – prozas tekstos (31 autors) un dzejā (15 autori). Identiski M. Minkovai sākumpunkts ir 14. gs. vidū ar Petrarkas vēstuli, savukārt noslēgums – 20. gs. sākumā ar Dž. Paskoli dzeju. Ievadā vispārīgs pārstāsts par neolatinitāti, kurā ietverts arī paskaidrojums par antoloģijas uzbūvi un mērķiem (Korenjak 2019, 19–23). Tekstu tulkojumi ir burtiski, dzejas tekstiem piedāvāti parindeņi. Kā norāda sastādītājs (op. cit., 18–19), šis izdevums vairāk iecerēts plašākai publikai. Norādot uz iepriekš izdoto antoloģiju saturu, M. Korenjaks pamato, ka šajā izdevumā lielākoties ievietoti prozas teksti iepretim iepriekšējo izdevumu dzejas pārsvaram (op. cit., 19). Noslēgumā iekļauts pārskats par metriku.

Jaunākā vispāreuropeiskā antoloģija „*An Anthology of European Neo-Latin Literature*” (Manuwald, Hadas, Nicholas 2020) iekļauta jaunveidotā sērijā „*Bloomsbury Neo-Latin Series*”. Sērijas paspārnē tiks attīstīti divi tematiskie virzieni – „*Early Modern Texts and Anthologies*” un „*Studies in Early Modern Latin Literature*”. Jau pašā sērijas anotācijā teikts (Manuwald, Hadas, Nicholas 2020, iii), ka „*These editions are primarily aimed at students and scholars and intended to be suitable for use in university teaching [...]*” („Šie izdevumi galvenokārt paredzēti studentiem un zinātniekiem kā piemēroti [līdzekļi] mācībām universitātē”), tāpat skaidri norādīts, ka tā izmantojama kā mācību (palīg)līdzeklis. Antoloģijā sniegts samērā plašs ievads, kurā iztirzāts neolatinitātes vēsturiskais fenomens, neolatīniskā literatūra un tās žanri, tāpat arī paskaidroti izdevuma mērķi un mērōgs, kā arī atrunāti izmantotie ortogrāfijas un interpunkcijas principi. Lai gan tiek norādīts, ka ģeogrāfiskais pārklājums ir samērā tradicionāls, tiek izteiktas pietiekami drošas prognozes, ka pavisam drīzā nākotnē būs antoloģijas arī ar Austrumeiropas, Skandināvijas un Spānijas autoru neolatīnisko darbu paraugiem (op. cit., 16). 19 antoloģijā iekļautie teksti atlasīti, lai aprādītu žanrisku daudzveidību, daudzveidības labad piedāvājot 14 atšķirīgu žanru tekstus. Tas uzskatāms par jauninājumu šādu antoloģiju sastādīšanā, tā kā iepriekšējās pievērsās drīzāk vienam žanram vai, līdzvērtīgi pārstāvētot prozu un dzeju, nepiedāvāja no tām pārāk plašu žanru klāstu, izņemot M. Railija (2017) antoloģiju, kurā sastopama lielāka pārstāvēto žanru palete sastatā ar citiem izdevumiem. Vēl viens jauninājums ir hronoloģiskais sākumpunkts – tas ir 16. gs., tādējādi ierastais Petrarka atstāts ārpus šī

krājuma. Sastādītāji to apzinās, šādam lēmumam ir arī pamatojums – daži vairākzināmi autori jau iekļauti gana daudzās līdzīgos izdevumos (par to var arī pārliecināties no pārskata šajā rakstā), tāpēc nebūtu vērts vēlreiz atkārtoties. Otra šīs sērijas izdevuma ievadā būtībā atkārtots tas pats, tikai vairāk attiecīgi iztirzājot britu autorus, savukārt izdevuma iekārtojums un komentāri veidoti pēc tādiem pašiem principiem.

Pievēršoties materiāliem, ko patiešām varētu saukt par mācību materiāliem šaurā nozīmē, jāmin Amerikas Savienoto Valstu apgāds „Bolchazy-Carducci”, kas specializējas visu laikmetu latīņu un grieķu valodas mācību līdzekļu izdošanā visu līmeņu šo valodu apguvējiem. Pēdējos gados tiek izstrādāti arī dažādi materiāli tieši par neolatinītāti, tādējādi apliecinot gan šī latīņu valodas laikmeta nozīmības atjaunotni, gan pētniecības interesi. Viens no tiem ir antoloģija un mācību līdzeklis „Columbus’ First Voyage. Latin Selections from Peter Martyr’s De Orbe Novo” (Iacona, George 2005). Šim izdevumam ir gan priekšvārds, gan ievads, gan Kolumba kuģojuma hronoloģija, vairāki tekstu fragmenti, kas papildināti ar piezīmēm par vārdu krājumu, latīņu tekstu un kontekstu, tāpat arī sniegts materiāls ar dažādiem tekstiem, kas var veicināt latīņu valodas apguvi, arī bibliogrāfija un latīņu-angļu leksikons.

Vēl viens no šī apgāda izdevumiem ir R. Apšera-Smita juniora (2015) grāmata „Ecclesiastical, Medieval, and Neo-Latin Sentences”, kurā apvienoti vairāki postklasiskās latīņu valodas laikmeti. Jānorāda, ka šī grāmata ir fakultatīvs papildinājums (uz grāmatas 1. vāka norādīts, ka tā „veidota, lai papildinātu Vīloka latīņu valodu” („Designed to Accompany *Wheelock’s Latin*”)), šķiet, pašai slavenākajai un visvairāk izmantotajai latīņu valodas apguves grāmatai Amerikas Savienotajās Valstīs – „Wheelock’s Latin”. To savulaik sastādījis amerikāņu skolotājs Frederiks Vīloks (*Frederic Wheelock* 1956), un kopš 1956. gada tā piedzīvojusi jau septiņus papildinātus un uzlabotus izdevumus. R. Apšera-Smita juniora papildinošais izdevums sastāv no 40 nodaļām, kas ir ciešā sazobē ar „Wheelock’s Latin” aplūkotajām tēmām un nodaļu izkārtojumu. Uz šī izdevuma didaktisko raksturu norāda kaut vai sadaļa „Suggestions for Using This Book” (Upsher Smith Jr. 2015, xvii) („Ieteikumi, kā izmantot šo grāmatu”), iezīmējot auditoriju, kas būtu latīņu valodas apguvēji un skolotāji. 40 nodaļās piedāvātas atsevišķas ļoti plaša autoru klāsta sentences (jeb izteikas), katrai arī norādīta sarežģītības pakāpe (kopumā piecas pakāpes). Katrai izteikai (sentencei) piedāvāts arī vārdu skaidrojums vai tulkojums. Vēl viena liela sadaļa ir „Locī Immutatī” („Neadaptētās tekstvietas”), kas ir garāki nemainīti avotekstu fragmenti (kopā 16) – gan no Svētajiem Rakstiem, gan baznīctēvu tekstiem, gan citiem viduslaiku sacerējumiem, taču neolatiniskie teksti šajā sadaļā nav iekļauti. Lai gan pats grāmatas virsraksts piesaka plašāku hronoloģisko areālu, pirmais pielikums liecina, ka pamatā izdevums vērsts uz viduslaiku latīņu valodu (arī baznīcas latīņu valoda, pat ja turpināja pastāvēt arī renesansē un agrajos jaunlaikos un saglabāja viduslaikos aprobēto terminoloģiju, drīzāk bija pretstāve neolatinītātei), tā kā tajā tiek aplūkotas tikai viduslaiku un baznīcas latīņu valodā sastopamās pārmaiņas iepretim klasiskajai latīņu valodai (ņemot vērā, ka šis izdevums ir palīg līdzeklis „Wheelock’s Latin”, kas pamatā māca klasisko latīņu



valodu). Tāpat iekļauts pielikums ar īsām avottekstu autoru biogrāfijām, apgūstamo vārdu sarakstu, iekļauti trīs rādītāji – sastopamās atsaucēs uz Svētajiem Rakstiem, liturģiskajiem un maģistērija dokumentiem, kā arī garīdznieku un citiem neklasiskā laikmeta autoriem.

Tā kā minētā izdevniecība atrodas Amerikas Savienotajās Valstīs, tad nav brīnums, ka uzsvars neolatīniskajos tekstos likts uz tādiem, kas saistīti ar t. s. Jauno pasauli, kuras daļa ir arī mūsdienu Amerikas Savienotās Valstis. 2015. gadā izdots mācību līdzeklis „Latin of New Spain” („Jaunās Spānijas latīņu valoda”), ko sastādījusi Roza Viljamsa (*Rose Williams*). Izdevumā iekļauti seši autori un četri tekstu žanri. Katram tekstam sniegts gan glosārijs, gan atsevišķi tajā sastopamo jaunvārdu saraksts un skaidrojums. Pēc katra teksta ir arī jautājumu sadaļas par gramatiku, vārdu lietojumu un teksta izpratnes aspektiem. Iekļautas arī kartes un attēli. Tāpat arī pievienoti vairāki pielikumi – personu, vietu un jēdzienu rādītājs, vēsturisks laika nogrieznis, runas figūras, dzejas metrika un vienots sastopamo jaunvārdu saraksts, kā arī latīņu-angļu glosārijs. Tekstu izlase sakārtota hronoloģiski saistībā ar aprakstītajiem vēsturiskajiem notikumiem (t. i., vairāku autoru rakstīto piedāvājot pārmaiņus). Izdevums tematiski sadalīts divās lielās nodaļās („Pirms eiropiešiem” un „Spāņu ierašanās”, tādā veidā norādot būtisku robežšķirtni Amerikas kontinenta vēsturē), katru attiecīgi sadalot sīkākās apakšnodaļās.

Tematiski sašaurināts izdevums ir arī „The Latin of Science” (Epstein, Spivak 2019), kas pārklāj visus latīņu valodas attīstības posmus no antīkajiem laikiem līdz pat Īzakam Ņūtonam (*Isaac Newton*), ierobežojot tekstu atlasī ar zinātnes vēsturei un zinātniskās terminoloģijas attīstībai būtiskām tekstuālām liecībām.

Savukārt tiešsaistē pieejams Vorikas Universitātes Renesanses pētījumu centra (*Centre for the Study of the Renaissance, University of Warwick*) gan atlasītu materiālu klāsts, gan pieejamo resursu saraksts (piem., lasāmviela iesācējiem un padziļinātiem interesentiem, kā arī saites uz digitālām tekstu kolekcijām – <https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/neolatintexts/>). Šis centrs piedāvā arī jau sagatavotu neolatīnisko brīvpieejas tekstu krājumu, ko izstrādājusi Neolatīnisko pētījumu biedrība (*Society for Neo-Latin Studies*), kas izmantojams neolatīnitātes apmācībā – [https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls\\_teaching\\_anthology/](https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls_teaching_anthology/). Šī ir viena no retajām vispārīgajām antoloģijām, kuras sākumpunkts nav Petrarka, bet gan Džovanni Pontano (*Giovanni Pontano*, 1426–1503) (jāmin gan, ka lielākais uzsvars šajā krājumā ir uz autoriem, kuriem lielākoties ir saikne ar mūsdienu Lielbritāniju). Galvenā mērķauditorija ir studenti ar bakalaura grādu (*postgraduate students*). Autori to centušies sastādīt pēc iespējas plašu gan žanriski, gan hronoloģiski (līdz pat 20. gs.). Ievadā antoloģijai teikts, ka atlasītajiem tekstiem sniegta gan vēsturiska, gan kontekstuāla informācija, bibliogrāfija turpmākai lasīšanai, burtisks teksta tulkojums ar piezīmēm, dzejai sniegta arī pantmēri (Knight, Moul 2015).

### 3. *Ad te iam venio SCHOLA...* jeb Bazilijs Plīnijs neolatinitātes apmācībā

Pievēršoties vietējai videi, t. i., neolatīnisko materiālu pieejamībai latviešu valodā, kam saistība ar Rīgu (vai plašāk arī Livoniju), jākonstatē, ka šādi specifiski materiāli nepastāv. Tomēr nav tā, ka autoriem, kas saistāmi ar kādreizējo Livonijas un tagadējo Latvijas teritoriju, it sevišķi Rīgu, nebūtu pievērsta uzmanība vispār. Proti, ir izveidots viens mācību materiāls par Baziliju Plīniju vācu valodā. Par zināmiem priekšdarbiem, lai nākotnē būtu šādi materiāli arī latviešu valodā, uzskatāmi Rīgas humānistu neolatīnisko tekstu izdevumi ar atdzejojumiem latviski. Latviešu valodā kopš Latvijas 20. gs. 90. gadiem ir pieejami atsevišķu tekstu tulkojumi divvalodīgos (Augustīna Eicēdija (*Augustinus Eucaedius*, 16. gs.) „Aulaeum Dunaidum” („Daugavas paklājs”, 2014, latviski atdzejojuši Roberts Šestaks un Diāna Fogeļe), Salomona Franceļa (*Salomon Frenzelius*, 1561–1605) „De vera nobilitate et litterarum dignitate” („Par patieso labietību un zinību cieņu”, 2020, latviski atdzejojis Ojārs Lāms) vai vairākvalodīgos izdevumos (Bazilija Plīnija „Encomium Rigae”, 1997, parindeni veidojusi Ināra Ķemere, latviski atdzejojis Leons Briedis, krieviski – Ludmila Azarova, angļiski – Pēteris Cedriņš, vāciski – Matias Knolls). Tas apliecina, ka neolatinitātes pētniecība Latvijā virzās kopsolī ar Eiropas kopīgā mantojuma padziļinātu izpēti pārējā pasaulē.

Tātad neolatīnisko tekstu un humānisma laikmeta latīņu valodas apguvē tiek izmantoti arī Rīgas humānistu teksti. Piemērs šādam izmantojumam ir rīdzinieka un livonieša Bazilija Plīnija dzejdarbs „Slavas dziesma Rīgai” (*Encomium Rigae*, 1595), kas izdots 16. gs. izskaņā. Plīnija „Slavas dziesma Rīgai” neolatinitātes apguvei izmantojis seno valodu skolotājs Mihaēls Fellers (*Michael Feller*, 2014) no Vācijas, mācību materiāls publicēts pedagogiem paredzētā izdevumā „Die alten Sprachen im Unterricht” („Senās valodas apmācībā”). Plīnija teksts piedāvāts kopā ar Eneja Silvio Pikolomini (*Enea Silvio Piccolomini*, 1405–1464), vēlākā pāvesta Pija II (*Pius II*), prozas tekstu „Par Eiropu” (*De Europa*, 1458), kurā no 89. līdz 95. nodaļai aprakstīta tagadējās Latvijas un Lietuvas teritorija.

Par Plīnija tekstu, kuru sagatavojis M. Fellers, sastopama arī viena recenzija (jānorāda, ka tajā gan neprecīzi norādīts, ka Plīnija „Slavas dziesma Rīgai” sacerēta heksametrā, lai gan šis darbs sadzejots elēģiskajā distihā – „Die ausgewählten Texte stammen aus dem in Hexametern abgefassten Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae des Riga'schen Dichters Basilius Plinius [...]”, Rabl 2005, 39). Tā kā teksts publicēts seno valodu pasniedzējiem un skolotājiem paredzētā izdevumā, tad aprakstīta gan tekstu izvēle, gan kā attiecīgais materiāls būtu lietojams mācību procesā.

Pamatojot attiecīgās tēmas izvēli, sastādītājs norāda, ka kopš 2004. gada Eiropas Savienībai ir pievienotas vairākas Austrumeiropas valstis. Likumsakarīgi tiek uzdots jautājums, vai gadījumā nebūtu vērts tās iepazīt arī caur latīnisko kultūrmantojumu, tā kā ziņas par tām ir pieejamas kopš romiešu laikiem (piem., romiešu vēsturnieka Tacīta darbos), turklāt daudz vairāk informācijas latīniski tiek apgūts par Jauno pasauli, nevis tiešajiem kaimiņiem (Feller 2014, 5). Sastādītājs

min, ka attiecīgā teksta izvēli gan ierobežo daži faktori: apgrūtinātā tekstu pieejamība, kā arī vācu tulkojumu trūkums (op. cit., 5–6). Tiek minēts, ka šajos tekstos arī humānisms Rīgā patiešām parādīts Eiropas kontekstā: „Zugleich zeigt sich die Wirkungsmacht des Humanismus als gesamteuropäischer Erscheinung, können doch ein italienischer und ein livländischer Autor inhaltlich recht problemlos nebeneinander behandelt werden.” (op. cit., 6) („Vienlaikus humānisma iespaida spēks parādās kā Eiropai kopīga parādība, gan itāliešu, gan livoniešu autori [t. i., Plīnijs un Pikolominī – aut. piez.] saturiski var bez sarežģījumiem tikt aplūkoti viens otram līdzās.”). Kā vienu no šiem saturiski līdzvērtīgajiem aspektiem M. Fellers min vēlmi pārvarēt barbariskumu, kas vērojams arī Plīnija tekstā – „Der Text zeigt beispielhaft jene für den Humanismus wesenhafte gesamteuropäische „Suche nach der eigenen historischen Identität jenseits der Barbaren, die einem stets aus dem von Italien aus vorgehaltenen Spiegel entgegenblickten.”” (op. cit., 2014, 7) („Piem. teksts parāda humānismam būtiskos, Eiropai kopīgos „vēsturiskās pašu identitātes meklējumus viņpus barbarisma, kuri lūkojas pretim no spoguļa, kas pavērsts no Itālijas”.”)

Izveidotā mācību līdzekļa ievadā M. Fellers paskaidro, ka Plīnija darbs iekļauts „Citādā atklāšanas” sadaļā (*Entdeckung des Fremden*), kas sastāda vienu no neolātinisko tekstu apguves daļām mācību kursā (op. cit., 2014, 8). Lai gan Plīnija teksts sniegts tāds, kāds tas ir oriģinālizdevumā, M. Fellers (2014, 11) atsevišķas iekļautās sadaļas ir īsinājis (piem., tādas, kurās pārāk blīvi vērojamas atsauces uz klasiskajiem latīņu dzejas autoriem). Pēc ievada tiek piedāvāti materiāli trim paraugstundām, kurās iespējams darboties ar Plīnija un Pikolominī tekstiem.

M. Felleras sagatavotais materiāls uzskatāms par metodisku līdzekli, tā kā tajā salīdzinājumā ar iepriekš rakstā iztirzātajiem materiāliem daudz sīkāk un izvērstāk aprakstīts, tieši kā ar konkrētajiem teksta fragmentiem veidot skolēniem gan gramatisku, gan vēsturisku un literāru izpratni par attiecīgo laikmetu un literāro kultūru. Tā kā materiāls paredzēts ģimnāzistiem, tad iekļauti arī dažādi ieteikumi ar radošiem uzdevumiem saistībā ar tematu un tekstiem (piem., zīmējumi, grupu prezentācijas u. c.).

M. Felleras rakstam kā pielikumi pievienoti konkrēti uzdevumi, kas skolēniem, apgūstot vielu, būtu jāveic. Tie saistīti ar tekstu fragmentu tulkošanu (op. cit., 2014, 18), tabulu veidošanu, kas labāk palīdz saprast tekstus (op. cit., 2014, 19–20). Pēc katra piedāvātā fragmenta ievietoti divu veidu uzdevumi – tādi, kas palīdz labāk izprast teksta saturu (*Inhalt*), piem., jautājumi par ģeogrāfiju, kas parādās 15. gs. un 16. gs. tekstā. Tāpat arī pievienoti ar valodu (*Sprache*) saistīti jautājumi, piem., jāatrod tekstā debespūšu nosaukumi, šie nosaukumi jāpārveido nominatīvā, kā arī jānosaka atsevišķu vārdkopu gramatiskā konstrukcija (op. cit., 2014, 21). Kopumā piedāvāti 12 tekstu fragmenti (pieci Plīnija un seši Pikolominī fragmenti, kā arī viens noslēdzošais Petra Roizija (lat. *Petrus Royzcius*, sp. *Pedro Ruiz de Moros*, 16. gs. dzejnieks, kurš uzturējies arī mūsdienu Lietuvas teritorijā) epitāfijs). Viscaur materiālam sniegtas divējādas piezīmes par leksiku – apgūstamie vārdi (*Lernwortschatz*) iepretim tekstam, kā arī zemsvītras piezīmēs dažādi gramatisko formu skaidrojumi, veselu frāžu tulkojumi, mazāk zināmu vārdu tulkojumi,

kā arī citas līdzīga rakstura piezīmes. Pēc fragmenta par lietuviešu pagānu dievībām un reliģiskajiem rituāliem labākai konteksta izpratnei piedāvāts arī fragments no Maikla Džordana (*Michael Jordan*), mītu un reliģiju pētnieka, darba par pasaules mītiem (op. cit., 2014, 30).

Tā kā M. Fellerā veidotais materiāls paredzēts skolēniem, tad lielākā uzmanība vērsta uz vārdu krājumu, gramatiku un atbilstošu tekstu tulkošanu. Īsi un vispārīgi aplūkoti arī satura jautājumi, tomēr netiek risināti literāri (tēlainās izteiksmes līdzekļi, atsauces uz antīkajiem paraugiem u. c.) un žanriski jautājumi (savstarpēja salīdzināšana, katra īpatnības utt.). Jāmin, ka tekstu fragmenti no abiem autoriem ir viens otru papildinoši, t. i., tie nevis aplūko vienu un to pašu tematu, bet mijas, piem., tiek piedāvāts viens Plīnija teksts, kurā aprakstīta teitoņu ierašanās Livonijā (op. cit., 2014, 25), savukārt nākamais ir Pikolominī fragments par Livonijas ģeogrāfiju un dabu (op. cit., 2014, 26).

## Secinājumi

Kā redzams no rakstā iztirzātā, mūsdienās neolatīniskās literatūras un kultūras pētniecība un tās apguvei pieejamo mācību materiālu klāsts kļūst plašāks un specializētāks. Kā viens no šobrīd plašāk izmantotajiem mācību līdzekļiem ir neolatīnisko tekstu antoloģijas. To sastādīšanas principi ir pamatā līdzīgi, tomēr katrā izdevumā vērojamas arī atšķirības, piem., daži iekļauj tikai tekstus un īsas piezīmes par autoriem un izvēlētajiem fragmentiem, citi savukārt ietver arī glosārijus, kartes, attēlus, ievadus par neolatīnitāti kopumā u. tml. aprakstus.

Aplūkotās antoloģijas, pieminētā uzziņu literatūra un aprakstītie mācību līdzekļi kopumā norāda, ka ceļš uz pilnvērtīgiem mācību līdzekļiem neolatīnitātes apguvē ir pakāpenisks. Vispirms tiek izdoti mūsdienām pielāgoti tekstu izdevumi un tekstu antoloģijas, kas savukārt veicina interesi un pētniecību, kā arī specifiskāku un mērķtiecīgāku mācību materiālu izveidi. Jānorāda, ka lielākā daļa mūsdienās pieejamo antoloģiju un jaunveidoto mācību līdzekļu *palīgvaloda* ir angļu, lai gan arvien vairāk šāda tipa darbu ir arī vāciski, franciski u. c. valodās.

Bazilija Plīnija „Slavas dziesmas Rīgai” izmantojums neolatīniskās kultūras un literatūras apguvē ir pierādījums, ka arī Rīgā tapušie teksti ir nozīmīgas laikmeta liecības, kas paplašina mūsu priekšstatus par attiecīgo laiku un ideju apriti. Tādējādi Rīgas humānistu neolatīniskie teksti ir potenciāls, kas izmantojams turpmākai Rīgas un Livonijas izcelšanai Zinību valstības (*Respublica Litteraria*) kartējuma izšķirtspējas uzlabošanai – „Rīgas antoloģija”, kurā apkopoti un komentēti spilgtākie Rīgas humānistu latīniski sacerētie teksti, būtu ieguvums ne tikai Latvijas kultūras un literatūras vēstures pilnīgākai izziņai, bet arī Rīgas humānistu raitākai atgriešanai starptautiskā aprītē.

## Literatūra

1. Centre for the Study of the Renaissance (University of Warwick). *Collections of Neo-Latin Texts on the web*. Pieejams: <https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/neolatintexts/>
2. Cīrule, Brigita, Gorņeva, Ilona. 2020. Antīkā teorētiskā doma un pilsētas slavinājums: recepcijas aspekti Bazīlija Plīnija poēmā „Slavas dziesma Rīgai”. *Letonica*. 40, 7–25.
3. De Beer, Susan. 2020. *Reading Neo-Latin Literature*. Pieejams: <https://studiegids.universiteitleiden.nl/courses/103404/reading-neo-latin-literature-occasion-and-intertext>
4. Eicēdijs, Augustīns. 2014. *Daugavas paklājs*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
5. Epstein, Marcelo, Spivak, Ruth (eds.). 2019. *The Latin of Science*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers.
6. Feller, Michael. 2014. „Ad quos Romanorum ducum...”. *Die Alten Sprachen im Unterricht*. 61(4), 5–41.
7. Ford, Philip, Bloemendal, Jan, Fantazzi, Charles (eds.). 2014. *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*. Leiden, Boston: Brill. DOI: [https://doi.org/10.1111/rsr.12217\\_1](https://doi.org/10.1111/rsr.12217_1)
8. Frencelis, Salomons. 2020. *Par patieso labietību un zinību cieņu*. Rīga: Collegium Humanitatis.
9. Hendrickson, Tom. 2018a. *A Defining Moment for Neo-Latin Studies*. Pieejams: <https://medium.com/in-medias-res/a-defining-moment-for-neo-latin-studies-7d2e28e0be2b>
10. Hendrickson, Tom. 2018b. *Studia Neo-Latina Maturare Coeperunt*. Pieejams: <https://medium.com/in-medias-res/studia-neo-latina-maturare-coeperunt-6c43889d9591>
11. Hendrickson, Tom. 2018c. *Why So Few Of Us Teach Neo-Latin*. Pieejams: <https://eidolon.pub/why-so-few-of-us-teach-neo-latin-3f85eb1984b6>
12. Iacona, Constance, George, Edward (eds.). 2005. *Columbus' First Voyage: Latin Selections from Peter Martyr's De Orbe Novo*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers.
13. Knight, Sarah, Tilg, Stefan (eds.). 2015. *The Oxford Handbook of Neo-Latin*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1163/22141332-00303008-05
14. Knight, Sarah, Moul, Victoria. 2015. *Introduction. What is Neo-Latin Literature?* Pieejams: [https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls\\_teaching\\_anthology/anthology\\_introduction\\_-\\_vm\\_and\\_sk\\_-\\_updated\\_version\\_sept\\_2015.pdf](https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls_teaching_anthology/anthology_introduction_-_vm_and_sk_-_updated_version_sept_2015.pdf) DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139248914.001>
15. Korenjak, Martin (Hrsg.). 2019. *Neulatein: Eine Textsammlung. Lateinisch / Deutsch*. Stuttgart: Reclam.
16. Laurens, Pierre (éd.). 2004. *Anthologie de la poésie lyrique latine de la Renaissance*. Paris: Gallimard. DOI: <https://doi.org/10.3406/rhren.2007.3010>
17. Luggin, Johanna. 2020. Florilegium Recentioris Latinitatis. *Renaissance Quarterly*. 73(1), 215–216. DOI: <https://doi.org/10.1017/rqx.2019.498>
18. Manuwald, Gesine, Houghton, Luke, Nicholas, Lucy (eds.). 2020. *An Anthology of British Neo-Latin Literature*. London: Bloomsbury Academic. DOI: 10.5040/9781350098930
19. Manuwald, Gesine, Hadas, Daniel, Nicholas, Lucy (eds.). 2020. *An Anthology of European Neo-Latin Literature*. London: Bloomsbury Academic. DOI: 10.5040/9781350157323

20. Mertz, James, Murphy, John, IJsewijn, Josef (eds.). 1989. *Jesuit Latin Poets of the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> Centuries: An Anthology of Neo-Latin Poetry*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers.
21. Minkova, Milena (ed.). 2018. *Florilegium recentioris Latinitatis*. Leuven: Leuven University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/rqx.2019.498>
22. Moul, Victoria (ed.). 2017. *A Guide to Neo-Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139248914>
23. Nichols, Fred. J. 1979. *An Anthology of Neo-Latin Poetry*. New Haven, London: Yale University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0009840X00236706>
24. Owens, Patrick M. 2017. *The Neo-Latin Reader: Selections from Petrarch to Rimbaud*. Pieejams: <http://bmcr.brynmawr.edu/2017/2017-07-07.html>
25. Perosa, Alessandro, Sparrow, John. 1979. *Renaissance Latin Verse. An Anthology*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/2861122>
26. Plinius, Basilius. 1595. *Encomium Rigae*. Lipsiae: Zacharias Berwald.
27. Plīnijs, Bazīlijs. 1997. *Slavas dziesma Rīgai*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, Jumava.
28. Rabl, Jonas. 2015. [b. nosauk.] *Forum Classicum. Zeitschrift für die Fächer Latein und Griechisch an Schulen und Universitäten*. 58(1), 39.
29. Riley, Mark. 2017. *The Neo-Latin Reader*. St. Augustine: Sophron Editor.
30. Rojas Carrera, José A. 2017. *Conspectus litterarum Latīnārum ab antīquīs temporibus ad nostram novissimam aetātem, cum flōrilegiō*. Pieejams: [https://www.academia.edu/44322846/Conspectus\\_litter%C4%81rum\\_Lat%C4%ABn%C4%81rum\\_ab\\_ant%C4%ABqu%C4%ABs\\_temporibus\\_ad\\_nostram\\_novissimam\\_%C3%A6t%C4%81tem\\_cum\\_fl%C5%8Drilegi%C5%8D](https://www.academia.edu/44322846/Conspectus_litter%C4%81rum_Lat%C4%ABn%C4%81rum_ab_ant%C4%ABqu%C4%ABs_temporibus_ad_nostram_novissimam_%C3%A6t%C4%81tem_cum_fl%C5%8Drilegi%C5%8D)
31. Society of Neo-Latin Studies. *Neo-Latin Anthology published by the Society of Neo-Latin Studies*. Pieejams: [https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls\\_teaching\\_anthology/](https://warwick.ac.uk/fac/arts/ren/snls/snls_teaching_anthology/)
32. Upsher Smith, Jr., Richard. 2015. *Ecclesiastical, Medieval, and Neo-Latin Sentences*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers.
33. Taylor, Andrew. [b. g.] *Neo-Latin 1: Introduction to Neo-Latin literature, from 1350 to 1700*. Pieejams: <https://www.mml.cam.ac.uk/nl1>
34. Williams, Rose (ed.). 2015. *Latin of New Spain*. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers.

## Summary

This article takes a look at the available teaching resources of Neo-Latin culture and literature. The main focus is the Neo-Latin literature, i.e., the textbooks in circulation that are used in classrooms. Other resources for the teaching of Neo-Latin literature have likewise been taken into consideration. The most essential and the most recent ones of these resources has been described and compared in the article. As Neo-Latinity was a phenomenon that at least linguistically united Europe from the 14<sup>th</sup> century to the beginning of the 19<sup>th</sup> century, texts were composed and published in Latin also in the former capital of Livonia – Riga. The poet and physician Basilius Plinius, which can be regarded as one of the Riga humanists, produced several works of panegyric and didactic poetry. The most well-known of these works – “Encomium Rigae” (1595) – has been used as a source in the creation of a teaching material of Neo-Latin literature. Due to the virtual obscurity, inaccessibility and lack of

research dedicated to the texts by Riga humanists, this particular case can be deemed an extravagant exception. Thus, the article considers this case – the teaching material produced by the German teacher Michael Feller – and seeks to analyse how the text by Plinius has been employed as a means for teaching Neo-Latin culture and literature.

**Keywords:** anthology; Basilius Plinius; “Encomium Rigae”; Neo-Latin; Riga humanism; teaching Latin.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Ciešamās kārtas konstrukcijas „Skolēnu pārspriedumu korpusā”<sup>1</sup>

### *Passive constructions in the “Corpus of Students’ Essays”*

Kristīne Levāne-Petrova

Mākslīgā intelekta laboratorija  
Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte  
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija  
E-pasts: [kristine.levane-petrova@lumii.lv](mailto:kristine.levane-petrova@lumii.lv)

Verba kārta un ar to saistītie jautājumi vienmēr ir bijis aktuāls gramatikas izpētes objekts, kas bijis daudzu valodnieku interešu lokā. Arī latviešu valodā verba kārta, jo īpaši ciešamā kārta, ir aplūkota dažādās latviešu valodas gramatikās, tai ir arī veltīts daudz atsevišķu pētījumu. Lai arī latviešu valodai ir daudz aprakstu un pētījumu par ciešamo kārtu un ciešamās kārtas formām, tomēr līdz šim latviešu valodas ciešamās kārtas veidi gandrīz nav aplūkoti. Tāpēc šajā rakstā tiks analizētas ciešamās kārtas konstrukcijas, to veidi un citi ar pasīvu saistīti aspekti „Skolēnu pārspriedumu korpusā”, proti, mazākumtautību skolu un latviešu valodas mācībvalodu vidusskolu skolēnu latviešu valodas eksāmena darbos. Pētījums tiks veikts ne tikai kvalitatīvā, bet arī kvantitatīvā aspektā.

Raksta pirmajā daļā īsi aplūkota ciešamā kārta latviešu valodā. Raksta otrajā daļā analizētas dinamiskā pasīva konstrukcijas specializētajā korpusā, bet raksta trešajā daļā analizētas statiskā pasīva konstrukcijas specializētajā korpusā. Gan dinamiskā, gan statiskā pasīva analīzē aplūkota pasīva formu izplatība, pasīva veidi, vārdu secība pasīva konstrukcijās, pasīva konstrukcijas un darītājs.

**Atslēgvārdi:** valodas korpusi; ciešamā kārta; dinamiskais pasīvs; statiskais pasīvs; darītājs; teikuma priekšmets; tēma; rēma.

## levads

Verba kārta un ar to saistītie aspekti vienmēr ir bijis aktuāls gramatikas izpētes objekts, un dažādos laikos tam ir pievērsušies daudzi pētnieki, kas pārstāv dažādas valodniecības skolas un pētniecības metodes. Arī latviešu valodniecībā verba kārtai un ar to saistītajiem jautājumiem ir veltīts daudz uzmanības.

<sup>1</sup> Pētījums sagatavots Valsts pētījumu programmas projekta „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) apakšprojektā „Latviešu valodas apguve” sadarbībā ar Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas apguvēju korpusa izveide: metodes, rīki un izmantojums” (Nr. lzp-2018/1-0527).



Latviešu valodniecībā verba kārtā un ciešamā kārtā ir raksturotas gan dažādos laikos iznākušajās latviešu valodas gramatikās (piem., Stender 1761, 36; Endzelīns 1951, 983–984; Ahero et al. 1959, 547–553; Kalnača 2013, 502–507), gan arī analizētas atsevišķos pētījumos (piem., Veidemane 2002, 415–422; Holvoet 2015, 367–394; Lindström, Nau, Spraunienē, Laugalienē 2020, 129–213; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 27–128). Aplūkojot ciešamo kārtu gramatikās, parasti tiek raksturotas ciešamās kārtas formas, reizēm to lietojums, kamēr ciešamās kārtas konstrukciju veidi ir minēti tikai vienā latviešu valodas gramatikā (Kalnača 2013, 50) un vairākos ārvalstu pētnieku veiktos latviešu valodas pasīva aprakstos (piem., Holvoet 2001, 159–160; Nau, Holvoet 2015, 11). Arī pētījumi saistībā ar latviešu valodas pasīva veidiem gandrīz nav atrodamī, izņemot Nikoles Nauas, Birutes Spraunienes un Vaivas Žeimantienes (*Nicole Nau, Birutē Spraunienē, Vaiva Žeimantienē* 2020) publikāciju, kurā, analizējot ciešamās kārtas konstrukcijas ar *tikt*, aplūkoti arī pasīva konstrukciju veidi vispārīgā korpusa datu kopā. Tāpēc šajā rakstā tiks kvantitatīvi un kvalitatīvi analizētas pasīva konstrukcijas, to veidi un citi ar pasīvu saistīti aspekti „Skolēnu pārspriedumu korpusā” (turpmāk – SPK).

„Skolēnu pārspriedumu korpus” tiek veidots, lai pētītu skolēnu latviešu valodas prasmes un nodrošinātu datus balstītu latviešu valodas mācību un metodisko materiālu izstrādi. SPK ir iekļauti 468 pārspriedumi no 12. klases latviešu valodas eksāmenu darbiem (apmēram 185 000 vārdlietojumu). Tie ir latviešu mācībvalodas vidusskolu, mazākumtautību skolu un valsts ģimnāziju audzēkņu darbi no Kurzemes, Latgales un Rīgas. SPK ir iekļauti nelaboti teksti, paturot visas skolēnu pieļautās drukas, interpunkcijas u. c. kļūdas. Tādā korpusā ir iespējams ne tikai analizēt, kas skolēnu latviešu valodas zināšanās būtu uzlabojams, bet arī veikt visdažādākos gramatikas u. c. pētījumus, piem., pētīt latviešu valodas ciešamās kārtas konstrukcijas. Jāatzīmē, ka specializēts korpus ir tāds, kurā teksti apkopoti pēc kādas noteiktas pazīmes, un pētījumi tādos korpusos neļauj izdarīt secinājumus par visu valodu kopumā.

Lai analizētu, cik un kādas pasīva konstrukcijas tiek lietotas korpusā, SPK meklētas visas darbības vārdu pasīva formas visās izteiksmēs, laikos, personās, dzimtēs un skaitļos. Lai korpusā atrastu iespējami daudz šādas formas, tās tika meklētas pēc palīgverba pamatformas un morfoloģiskā marķējuma, izmantojot regulārās izteiksmes, piem., [lemma="tikt"][]{0,3}[tag="vmnpd...psnp."]. Ar šādiem vaicājumiem tiek atrasti arī darbības vārdi noliegumā, izteikumi ar paplašinātajiem starp izteicēja daļām u. c. analizējamās konstrukcijas. SPK ir automātiski morfoloģiski marķēti, tāpēc tajā var būt kāda nepareizi marķēta vārdforma (Paikens 2007, 235–240; 2016, 267–277; Paikens, Rītuma, Pretkalniņa 2012, 267–277), un, izmantojot iepriekš minētos meklēšanas vaicājumus korpusā, ne visas analizējamās formas bija iespējams atrast. Tāpat jāņem vērā daudzās skolēnu pieļautās kļūdas, kas neļauj precīzi marķēt visas vārdformas.

Raksta pirmajā daļā aplūkota ciešamā kārtā latviešu valodā: ciešamās kārtas formu veidošana, darītājs un pasīva veidi. Raksta otrajā daļā analizētas ciešamās kārtas dinamiskās formas specializētajā korpusā, bet raksta trešajā daļā – ciešamās kārtas statiskās formas korpusā SPK.

## 1. Ciešamā kārtā latviešu valodā

Mūsdienu latviešu valodā ciešamās kārtas vienkāršo laiku formas tiek veidotas no palīgdarbības vārda *tikt* kopā ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi<sup>2</sup> (*-ts(-a)*). Šīm formām ir raksturīga procesa nozīme (*dinamiskais pasīvs*), piem., (1), (3). Savukārt ciešamās kārtas salikto laiku formas tiek veidotas no palīgdarbības vārda *būt* kopā ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi (*-ts(-a)*), un šīm formām ir raksturīga stāvokļa un vienlaikus rezultatīva nozīme (*statiskais pasīvs*), piem., (2), (4) (Ahero et al. 1959, 552–553; Holvoet 2001, 163–166; Kalme, Smiltnece 2001, 223; Kalnača 2013, 505). Izteicējā ietilpstošais divdabis saskaņojas ar teikuma priekšmetu dzimtē, skaitlī un locījumā, bet palīgdarbības vārds saskaņojas skaitlī un personā (1), (2).

- (1) *Mūsdienās pateicoties likumiem un tehnoloģijām paliek arvien grūtāk pārkāpt likumu, jeb kurā gadījumā **tiksi noķerts** un **sodīts**.*
- (2) *Biļetes uz šiem svētdiem **ir izpārdotas** jau dažās stundās.*
- (3) *Darbā **tiek paradīts**, ka mīlestība starp māti un viņas dēlu nekad nepazūdīs, pat viss sarežģītākos gadījumos.*
- (4) *Bieži vien **ir dzirdēts**, ka cilvēkiem ar slimībām ir eteicami lasīt grāmatas, bet kapēc?!*

Šajā rakstā formas, kas latviešu valodniecībā tradicionāli tiek sauktas par ciešamās kārtas vienkāršo un salikto laiku formām, tiek sauktas par dinamiskā un statiskā pasīva formām. Detalizētāk par dinamisko un statisko pasīva formu šķīrumu un terminiem sk. Holvoet 2001, 163–166; Kalnača 2013, 505; Ivulāne 2015, 98–101; Kalnača, Lokmane 2015, 139–140.

Parasti ciešamās kārtas statiskā pasīva 3. personas formās izteicējā ietilpstošais palīgdarbības vārds *būt* var tikt izlaists, piem., (5), (6) (Ahero et al. 1959, 553; Kalme, Smiltnece 2001, 224; Nītiņa 2001, 81):

- (5) *[..] es papildus noskatījos arī filmu “Ezera sonāte”, kas **uzņemta** pēc R. Ezeras romāna “Aiza” motīviem.*
- (6) *Daudz kritušo, zemnieku saimniecības **izpostītas**.*

Latviešu valodā līdzīgi kā lielākajā daļā valodu ciešamās kārtas teikumos darītājs parasti neparādās (Givón 2001, 126; Kalnača 2013, 503), tomēr latviešu valodā darītājs ciešamās kārtas teikumos ir sastopams gan statiskajā pasīvā (7) (Nītiņa 2001, 81; Kalnača 2013, 503; Kalnača, Lokmane 2021, 261), gan arī dinamiskajā pasīvā (8):

- (7) *Mūsdienās daudzi jaunieši jūtas **ģimenes** neuzklausti.*
- (8) *Šādā veidā kultūra ne tikai **tiek cilvēku veidota**, bet arī virza cilvēkus kādā kopējā domu virzienā, jo tā tiek nodota no cilvēka uz cilvēku..*

<sup>2</sup> Turpmāk rakstā ciešamās kārtas pagātnes divdabis tiks minēts tikai kā divdabis, jo citi divdabji šajā rakstā netiek analizēti.

Jāatzīmē, ka latviešu valodā dinamiskā pasīva konstrukcijas ar darītāju (8) ir fiksētas tikai pēdējos gados (Nau, Holvoet 2015, 14; Holvoet, Daugavet, Spraunienē, Laugalienē, 2019, 205; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 48–49), tāpēc latviešu valoda tika uzskatīta par vienu no retajām valodām, kurā dinamiskā pasīva konstrukcijas ar darītāju nav sastopamas (Nau 1998, 38; Holvoet 2001, 166; Genušienē 2006, 43; Keenan, Dryer 2007, 331).

Kārtas formu opozīcija latviešu un citās valodās tradicionāli balstās uz pārejošiem neatgriezeniskiem darbības vārdiem, kas spēj piesaistīt tiešo objektu akuzatīvā, jo tiem piemīt spēja pilnībā nodrošināt kārtas formu opozīciju un ar to saistītu teikumu sintaktiskās struktūras maiņu darītāja statusa pazemināšanai un cietēja statusa paaugstināšanai (9), (10).

(9) *Bērza kungs **tika iespundēts** būrī, kas atradās mežā.*

(10) *Pēc šī romāna **tika uzņemta** filma, par godu Latvijas simtgadei.*

Šādas pasīva konstrukcijas tiek dēvētas arī par tiešā objekta pasīvu (Kalnača 2013, 503), pamata pasīvu (a. *basic passive*) (Keenan, Dryer 2007, 328), personas pasīvu (a. *personal passive*) (Holvoet 2001, 159; Nau, Holvoet 2015, 5), pasīvu ar teikuma priekšmetu ar darītāju / bez tā (a. *subjectful agented / agentless passive*) (Genušienē 2006, 43; 2016, 99).

Tāpat latviešu valodā ciešāmās kārtas formas tiek veidotas arī no neatgriezeniskiem, nepārejošiem darbības vārdiem (11). Tas tiek saukts par bezobjekta pasīvu (Paegle 2003, 124; Kalnača 2013, 503; 2014, 143), bezpersonas pasīvu (a. *impersonal passive*) (Holvoet 2011, 159), pasīvu bez teikuma priekšmeta (a. *subjectless passive*) (Genušienē 2006, 43).

(11) *Algas paceltas, **ir domāts** uz priekšu, jo lielākas algas, jo lielāka pensija.*

Tālāk rakstā analizētas dinamiskā un statiskā pasīva konstrukcijas, to veidi un citi ar pasīvu saistīti aspekti specializētajā korpusā SPK kvantitatīvā un kvalitatīvā aspektā.

## 2. Darbības vārdu dinamiskā pasīva formu lietojums korpusā SPK

Analizējot korpusa SPK datus, fiksēta 401 dinamiskā pasīva forma. Vairums konstrukciju ir īstenības izteiksmes vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personas (15) visos laikos, tomēr dažas no tām ir arī atrastas īstenības izteiksmes 1. (12), (13) un 2. personā (14) (sk. detalizētu statistiku 1. tabulā):

(12) *Kad **tiku iepazīstināts** ar internetu, kas manu gadsimtu nošķir no pārējiem vairāk, kā jebkas cits, mana prāta darbības principi lielā mērā bija nostiprinājušies.*

(13) *Mēs **tiekam audzināti** pēc viena principa, pēc noteiktiem standartiem, ja mēģināsi atšķirties, uz tevi atskatīsies.*

- (14) *Mūsdienās pateicoties likumiem un tehnoloģijām paliek arvien grūtāk pārkāpt likumu, jeb kurā gadījumā **tiksi noķerts un sodīts**.*
- (15) *Sniedziņš ātri vien **tiek padzīts** no fermas.*

Korpusā ir fiksētas astoņas dinamiskā pasīva formas vēlējuma izteiksmē (16).

- (16) *Bet, tā vietā, lai sapņotu par to, autori ir izvēlējušies mudināt lasītāju rīkoties un domāt tā, lai šī ideja arī **tiktu realizēta**.*

Izteikumam modālu nozīmi var piešķirt arī modāli verbi, piem., saliktā verbālā izteicējā ietilpstošs modālais verbs *varēt, vēlēties* u. c. (17), (18), (19).

- (17) *Vērtības, kuras pastāv mūžīgi **var tikt apspriestas** gan pagātnē, gan mūsdienās.*
- (18) *Kad sabrūka PSRS, kad Latvija atkal iegūva savu neatkarību, un bija atcelta cenzūra, grāmatu tirgū sāka plūst ārkartīgi liels grāmatu, eseju, dzeju skaits, kuri **nevarēja tikt publicēti** PSRS laikos.*
- (19) *Neviens **nevēlas tikt nosodīts** par saviem darbiem, taču nereti tā notiek, jo jūtamies nepārliecināti par savu rīcību.*

	Dinamiskais pasīvs		
PERSONA	1.	2.	3.
PRS	4	–	235
PST	1	–	136
FUT	–	1	16
COND	8		
DEB	–		
OBL	–		
KOPĀ	401		

1. tabula. Darbības vārdu dinamiskā pasīva laika, izteiksmju un personu formu biežums

388 no 401 analizētajiem izteikumiem dinamiskajā pasīvā starp izteicēja daļām (palīgdarbības vārda *tikt* un divdabja) paplašinātājs netika atrasts (20). Tikai 11 izteikumos no 401 starp izteicēja daļām tika fiksēts apstākļa vārds (21), pa vienam gadījumam vietniekvārds *sev* (22) un lietvārds *cilvēku* (23). N. Nauas, B. Spraunienes un V. Žeimantienes (2020, 49) rakstā ir secināts, ka tas norāda uz augstu dinamiskā pasīva konstrukcijas izteicēja daļu savstarpējo sasaisti un, domājams, ir iemesls, kāpēc darītājs vai kāds cits arguments šādās konstrukcijās starp izteicēja daļām nav bieži sastopams – citi elementi starp izteicēja daļām to sadalītu.

- (20) *Grāmatā šī robeža **tiek pārtraukta** un sekas ir karš.*
- (21) *Šajā darbā **tika plaši aprakstītas** Latvijas ainas, kuras vienmēr zaļo un zied.*

- (22) *Jauniešiem atšķiras vērtību sistēmas un kritēriji, pēc kuriem vērtības **tieks** sevi nostādītas.*
- (23) *Šādā veidā kultūra ne tikai **tieks cilvēku veidota**, bet arī virza cilvēkus kādā kopējā domu virzienā, jo tā tiek nodota no cilvēka uz cilvēku.*

Kā jau raksta 1. nodaļā minēts, tikai pēdējā laikā latviešu valodas dinamiskā pasīva konstrukcijās fiksēts darītājs. Arī korpusā SPK ir atrasts viens šāds teikums (23).

Vairumam analizēto pasīva konstrukciju (375) teikuma priekšmets ir nominatīvā:

- (24) *Mūsdienās viss **tieks risināts** tikai caur politisko ceļu.*

Šādās konstrukcijās izteicējā ietilpstošais divdabis saskaņojas ar teikuma priekšmetu nominatīvā (24).

Korpusā SPK atrasti arī teikumi ar ietvertu teikuma priekšmetu (Lokmane 2013, 734), piem., (12), (14), (25), un teikumi ar kontekstā minētu teikuma priekšmetu, piem., (26), (27).

- (25) *Ikdienā mūsdienu jauniešiem neatliek daudz laika lasīt grāmatas, jo ir daudz citu lietu, kas aizņem brīvos dzīves mirkļus, taču jau ar pirmajām klasēm skolā **tiekam radināti** pie grāmatu lasīšanas.*
- (26) *Indrāņu māte mīlēja bērnus arī pēc tā, ka **tika izdzīta** no savas mājas un dzīvoja vecajā pirtī.*
- (27) *Grāmatā stāsts ir par Edmundu Bērzu, kas kopā ar sievu ir arhitekti. Līdz **tika iesprostots** būrī, viņš skrēja pakaļ tikai naudai un slavai.*

Par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu, kas saskaņojas ar izteicējā iekļauto divdabi (vai vismaz viens no šiem elementiem), tiek uzskatītas arī tādas pasīva konstrukcijas ar teikuma priekšmetu, kas ir kādā no atkarīgajiem locījumiem, piem., ģenitīvā. Tātad (28) un (29) teikums ietilpst pasīva konstrukcijās ar teikuma priekšmetu, jo latviešu valodā teikuma priekšmets var būt arī ģenitīvā (Lokmane 2013, 715).

- (28) *Aizdomājoties, es nonāku pie secinājuma, ka mūsdienās lielākā daļa filmu **tieks veidotas** pēc grāmatu motīviem.*
- (29) *Ik gadu tajā [Latvijas leņnumā] **tieks uzskaitīti** vairāk kā desmit Latvijas iedzīvotāju, kuri pierāda gan to, ka cilvēka sirds ir plaša un dāsna, gan arī to, ka cilvēki prot to novērtēt.*

Tāpat ciešamās kārtas konstrukcijas ar palīgteikumu vai infinitīvu teikuma priekšmeta funkcijā ir uzskatāmas par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu:

- (30) *Mūsdienās **tieks uzskatīts**, ka grāmatas lēnām zaudē savu spēku, tas tiek mazāk lasītas, jo jaunas tehnoloģijas, piemēram, e- grāmatas, aizstāv grāmatu lasīšanu.*
- (31) *Grāmatas **tieks rakstīts**, kā cilvēki dzīvoja senajā Ēģiptē, Romā vai mūsdienās, vai nākotnē.*

- (32) **Tiek uzskatīts**, ka mūs sagaida 3. kara laiki un vēl plašāki tehnoloģiju uzplaukumi, bet vai tas tiešām būs tik drīz?

Kopumā fiksēti 10 šādi izteikumi, kur ciešamās kārtas konstrukciju veido transitīvs verbs ar informācijas sniegšanas nozīmi, piem., *atainot* (2 reizes), *teikt* (1 reizi), *uzskatīt* (2 reizes), *rakstīt* (1 reizi), *stāstīt* (2 reizes), *parādīt* (2 reizes). Šādās konstrukcijās palīgteikums sniedz izvērstu notikuma skaidrojumu.

Ciešamās kārtas konstrukcijas ar teikuma priekšmetu nominatīvā pirms izteicēja (SV) ir fiksētas 233 reizes, savukārt ciešamās kārtas konstrukcijas ar teikuma priekšmetu nominatīvā aiz izteicēja (VS) ir fiksētas 142 reizes. Tātad vārdu secība korpusā SPK analizētajās dinamiskā pasīva konstrukcijās ir diezgan brīva. Nereti analizētajos izteikumos ar VS vārdu secību pirms izteicēja ir atrodams adverbiālas nozīmes paplašinātājs (33), reizēm arī netiešais objekts datīvā (34).

- (33) *Mūziķu radītajā mākslā tiek ielikta dvēsele un emocijas, kas bieži vien ietver aktuālus notikumus.*
- (34) *Lasītājam tiek parādīta dzīve 13. gadsimta Latvijā – tēlu konflikti, idejas attēlo reizē Raini un sižeta laika ideoloģiju.*

Tēma un rēma ir aktuālā daļjuma komponentes (Skujiņa 2007, 388). Tēma ir „izteikuma daļa, kas ir ziņojuma sākumpunkts un pauž informāciju par ziņojuma priekšmetu, piemēram, *Grāmata ir uz galda*. Tēma visbiežāk izsaka jau zināmo informāciju, kam piesaista jauno informāciju” (Skujiņa 2007, 394), savukārt rēma ir „izteikuma daļa, kas ir ziņojuma galvenais saturs un pauž informāciju par tēmu, piemēram, *Grāmata ir uz galda*. Rēma visbiežāk izsaka jauno informāciju un teikumos ar tiešo vārdu kārtu vienmēr ir beigās” (Skujiņa 2007, 325). Ciešamās kārtas konstrukcijās ar VS vārdu secību teikuma priekšmets parasti ir rēma, tas pauž jaunu informāciju (35) (Valkovska, Lokmane 2013, 799; Valkovska 2016, 92–93; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 51), savukārt tēmas funkciju teikuma priekšmets parasti uzņemas pasīva konstrukcijās ar SV vārdu secību (36) (Valkovska, Lokmane 2013, 799).

- (35) **Tiek veidoti** pieminekļi un objekti.
- (36) *Sevis izprašana ļoti labi tiek atspoguļota A. Bela romānā “Būris”.*

Teikuma priekšmets var būt rēma arī ciešamās kārtas teikumos ar verbu, kas piesaista trīs argumentus, tad tēma var būt netiešais papildinātājs un attiecīgi tiek izvirzīts teikuma sākumā (34) (Valkovska 2016, 92–93). Ja teikuma sākumā ir izvirzīts adverbiālas nozīmes paplašinātājs, tas var būt tēma, savukārt teikuma priekšmets – rēma (33).

Par pasīva konstrukcijām bez teikuma priekšmeta ir uzskatāmas konstrukcijas, kas veidotas no transitīva verba, kurās ir tikai netiešais objekts. Korpusā SPK fiksēti tikai 15 šādi teikumi, piem., (37), (38):

- (37) *Novelē “Purva bridējs” tiek stāstīts par Kristīni, kura iemīlas Edgarā.*
- (38) *Romānā arī tika rakstīts par Lauras atmiņām no Sibīrijas un dažādažām personībām, kuras viņa tur iepazīna.*

Pasīva konstrukcijās bez teikuma priekšmeta, bet ar netiešo objektu, tāpat kā pasīva konstrukcijās ar palīgteikumu teikuma priekšmeta funkcijā, izteicējā ir lietoti transitīvi verbi ar informācijas sniegšanas nozīmi (*runāt, stāstīt, uzzināt, rakstīt, samēlot* u. c.). Arī pasīva konstrukcijās ar netiešo objektu pirms izteicēja bieži vien ir adverbiālas nozīmes paplašinātājs (37), (38).

Jāsecina, ka specializētajā korpusā SPK analizētajām dinamiskā pasīva konstrukcijām lielākajā daļā gadījumu teikuma priekšmets ir nominatīvā, darītājs tajās netiek minēts, izņemot vienu gadījumu. Par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu tiek uzskatītas arī tādas pasīva konstrukcijas, kurās teikuma priekšmeta funkcijā ir lietvārds ģenitīvā, verbs nenoteiksmē vai palīgteikums. Analizētās dinamiskā pasīva formas vairumā gadījumu tiek veidotas no transitīviem dažādas semantikas vārdiem, un tām ir raksturīga gan SV, gan arī VS vārdu secība. Runāšanas verbi ir īpaši saistāmi ar pasīva konstrukcijām, kurās ir tikai netiešais objekts vai palīgteikums teikuma priekšmeta funkcijā. Korpusā SPK ciešamās kārtas konstrukcijas pārsvarā ir lietotas īstenības izteiksmē, citās izteiksmēs, proti, ar modālu nozīmi vai izteicējā ar semantisko modificētāju, izteikumu ir maz. Detalizēta dinamiskā pasīva statistika ir redzama 3. tabulā.

### 3. Darbības vārdu statistiskā pasīva formu lietojums korpusā SPK

Specializētā korpusa SPK dati uzrāda (sk. 2. tabulu), ka statistiskais pasīvs ir lietots biežāk par dinamisko pasīvu (sk. 1. tabulu). Jāatzīmē, ka, korpusā analizējot konstrukcijas ar verbu *būt* un ciešamās kārtas pagātnes divdabi, nereti tika konstatēts, ka izteicējā ietilpstošais ciešamās kārtas pagātnes divdabis ir adjektīvējies, tāpēc šādas konstrukcijas (39) (40) ir uzskatāmas par nominālām, ne verbālām (Lokmane 2012, 33; 2013, 719; Ivulāne 2015, 105; sk. arī Levāne-Petrova 2019). Šajā pētījumā tika analizētas tikai ciešamās kārtas konstrukcijas.

- (39) *Šī grāmata ir piemērota visa vecuma cilvēkiem, jo dzīvē nekad nav par vēlu sākt mācīties, vēl vairāk lasīt un izglītoties*
- (40) *Kaut arī to sirdis nav apslēptas dziļi un no pirmā acu skatiena šķiet, ka šie cilvēki vienmēr izrāda savas emocijas, arī viņi ir noteiktā mērā noslēgti.*

Korpusā SPK tika fiksētas 535 statistiskā pasīva formas. Vairums konstrukciju ir īstenības izteiksmes vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personas (43) visos laikos, tomēr dažas no tām ir arī atrastas īstenības izteiksmes 1. (41), (42) un 2. personā (sk. detalizētu statistiku 2. tabulā).

- (41) *Lielāko daļu savas dzīves esmu pavadījis 21. gadsimtā, bet esmu audzināts kā 20. gadsimta bērns.*
- (42) *Romāna viens no galvenajiem varoņiem atrodoties būrī saprata, ka mēs visi esam ieslodzīti sava prāta būrī.*
- (43) *Šajā darbā ir attēlots viena cilvēka dzīves stāsts.*

Ciešamās kārtas statiskā pasīva 3. personas formās izteicējā ietilpstošais palīgdarbības vārds *būt* mēdz būt izlaists (44) (Ahero et al. 1959, 553; Kalme, Smiltiece 2001, 224; Nītiņa 2001, 81).

(44) *Arī Latvija **iekļauta** Eiropas savienība (2001 gadā).*

Korpusā SPK tika atrastas arī piecas statiskā pasīva salikto laiku formas, piem., (45), (46).

(45) *Mūsu dzimtene **ir bijusi okupēta**, bet mūsu senči nekad nav padevušies un vienmēr ir atguvuši mūsu dzimteni, tā ir sava veida motivācija Latvijas jaunajai paaudzei.*

(46) *Bet tieši šajā laikmetā mēs izgudrojam tik daudz jauna un medecīna arī **nav bijusi tik atīstīta**, kā mūsdienās.*

Izteikumi fiksēti arī vēlējuma (47) un vajadzības izteiksmē (48):

(47) *Kad galveno varoni Edmundu Bērzu nolaupa un iesloga būrī, tev ir sajūta **it kā tu pats būtu ieslodzīts**.*

(48) *Sapņiem **nav jābūt aizmirstiem**, bet tajos nevajag dzīvot.*

Latviešu valodā teikuma priekšmets vai tā aizstājējs datīvā ir teikumos ar izteicēju vajadzības izteiksmē un teikumos ar saliktu izteicēju, kura sastāvā ir semantiskais modificētājs (Lokmane 2013, 716). Tātad izteikuma (48) teikuma priekšmets *sapņiem* ir datīvā, un tas saskaņojas ar izteicējā iekļauto divdabi *aizmirstiem* skaitlī un locījumā. Tāpat tas ir pārveidojams īstenības izteiksmē – *sapņi nav aizmirsti*, iegūstot subjektu nominatīvā un saskaņojumu ar izteicējā ietilpstošo divdabi. Jāsecina, ka arī šādi izteikumi vajadzības izteiksmē, tāpat kā izteikumi ar teikuma priekšmetu ģenitīvā (sk. iepriekš rakstā), ir uzskatāmi par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu. Tas pats ir attiecināms arī uz izteikumiem ar izteicējā iekļautiem semantiskajiem modificētājiem:

(49) *Jā, protams, jūs teiksiet, ka tas nav godīgi, kā viņa sevi uzvēdas, bet no citas puses, viņai, kā sievietei, **grības mīlēt un būt mīlētai**.*

	Statiskais pasīvs		
PERSONA	1.	2.	3.
PRS	18	1	391
PST	2	–	99
FUT	1	–	12
COND	10		
DEB	1		
OBL	–		
KOPĀ	535		

2. tabula. Darbības vārdu statiskā pasīva laika, izteiksmju un personu formu biežums



62 gadījumos starp izteicēja daļām ir kāds paplašinātājs – visbiežāk adverbs (50), bet var būt arī vietniekvārds (51) vai partikula (52), vai lietvārds (53):

- (50) *Cilvēka dzīve **ir cieši saistīta** ar apkārtējo sabiedrību.*
- (51) *Cilvēkiem šis posms dzīvē, paliks ilgi atmiņā, jo **ir daudz kas piedzīvots**.*
- (52) *Šijās grāmatās **ir arī atspoguļota** sevis uzupurēšanās.*
- (53) *Šādā veidā Rūdolfis mīlestības vadīts sabojāja attiecības ne tikai ar Baronu, bet arī ar priesteri, tas pierāda to, ka cilvēki, kuri **ir sirds vadīti**, paši rada sev liekas problēmas.*

Tradicionāli latviešu valodniecībā tādi teikumi kā (53), (54) tiek uzskatīti par ciešamās kārtas konstrukcijām ar darītāju ģenitīvā (Nītiņa 2001, 81; Kalnača 2013, 503), tomēr statistiskajā pasīvā ciešamās kārtas konstrukcijās darītājs nav iespējams (Geniušienē 2006, 31; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 6). Tāpēc A. Holvūts un arī citi pētnieki izteikumus ar atkarīgo vārdkopas elementu ģenitīvā (53), (54) sauc par teikumiem ar darītāja konstrukciju (a. *agentive construction*) un par statistiskā pasīva konstrukcijām neuzskata (plašāk sk. Holvoet 2001, 166–171; Holvoet, Daugavet, Spraunienē, Laugalienē 2019; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 4).

- (54) *Mēs šeit **esam lielāku mērķu vadīti** – kādam tā ir mūzikas veidošana, dzijas sacerēšana, palīdzēšana citiem.*

Lielākajai daļai analizēto statistiskā pasīva konstrukciju (484) teikuma priekšmets ir nominatīvā:

- (55) *Rūdolfis Blaumanis arī **ir ievietots** Latvijas Kultūras kanonā, literatūras nozarē.*

Latviešu valodā darbības vārda nenoteiksmes forma var būt teikuma priekšmeta funkcijā (Lokmane 2013, 716). Tādējādi arī izteikumi ciešamajā kārtā ar infinitīvu teikuma priekšmeta funkcijā (56), (57) uzskatāmi par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu:

- (56) *Agrāk vecākiem **bija aizliegts pamest** Latviju, kas, manuprāt, ierobežoja skatījumu uz dzīvi.*
- (57) *J. Podnieka filmai „Vai viegli būt jaunam?” ir motora simbols, kurš izraisīja Atmodu, iedrošināja cilvēkus runāt par problēmām, par kurām **bija aizliegts runāt**.*

Ciešamās kārtas konstrukcijas ar teikuma priekšmetu nominatīvā pirms izteicēja (SV) ir fiksētas 341 reizes, savukārt ciešamās kārtas konstrukcijas ar teikuma priekšmetu nominatīvā aiz izteicēja (VS) ir fiksētas 143 reizes. Tātad vārdu secība korpusā SPK analizētajās statistiskā pasīva konstrukcijās ir diezgan brīva. Parasti analizētajās konstrukcijās ar SV vārdu secību teikuma priekšmets ir tēma (58), bet tas var būt arī rēmas daļa (59). Tādā gadījumā teikuma priekšmets parasti ir novietots aiz verba, un teikums sākas ar adverbīālas nozīmes paplašinātāju (59) (Valkovska, Lokmane 2013, 799; Nau, Spraunienē, Žeimantienē 2020, 79).

- (58) *Šī cenzūra **bija izteikta** Latvijas vēsturē 20. gs.*  
 (59) *Šādās grāmatās **ir atspoguļotas** cilvēku atmiņas un tā brīža sajūtas.*

Korpusā nav fiksēts daudz (19) ciešamās kārtas konstrukciju, kurās ir tikai netiešais objekts (60), (61). Statiskajā pasīvā, tāpat kā dinamiskajā pasīvā, ir fiksēti līdzīgi izteikumi, kur ciešamās kārtas konstrukciju veido transitīvs verbs ar informācijas sniegšanas nozīmi (*runāt, stāstīt* u. tml.):

- (60) *Pēdēja **bija** latviešu un literatūras stundā Regīnas Ezeras „Aka”, kur **ir runāts** par mīlestību, nabadzību un nelaimi.*  
 (61) *Savā dzīvē **es biju** teātrī tikai trīs reizes un mana vismīļākā izrāde **ir** veidota pēc Māra Bērziņa romāna „Svina garša”, kur **ir stāstīts** par jaunieši Otrā pasaules kara gaitā.*

Korpusā SPK fiksēta arī viena pasīva konstrukcija (62), kas veidota no neatgriezeniska, nepārejoša verba, lai izteiktu vispārinājumu, regulāri vai ilgstoši veiktu darbību vai arī bezpersonisku fakta konstatāciju (Paegle 2003, 124; Kalnača 2013, 503).

- (62) *Algas **paceltas, ir domāts** uz priekšu, jo lielākas algas, jo lielāka pensija.*

Tātad specializētajā korpusā SPK analizētajām statiskā pasīva konstrukcijām lielākajā daļā gadījumu ir teikuma priekšmets nominatīvā. Fiksētas arī darītāja konstrukcijas. Arī statiskā pasīva analīzē par pasīva konstrukcijām ar teikuma priekšmetu tiek uzskatītas tādas pasīva konstrukcijas, kurās teikuma priekšmeta funkcijā ir lietvārds ģenitīvā, datīvā, verbs nenoteiksmē vai palīgteikums. Analizētās statiskās pasīva formas vairumā gadījumu tiek veidotas no transitīviem dažādas semantikas vārdiem, un tām ir raksturīga gan SV, gan arī VS vārdu secība. Arī statiskajā pasīvā runāšanas verbi ir saistāmi ar pasīva konstrukcijām, kurās ir tikai netiešais objekts. Korpusā SPK ciešamās kārtas konstrukcijas pārsvarā ir lietotas īstenības izteiksmē, citās izteiksmēs piemēru ir maz. Detalizēta statiskā pasīva statistika ir redzama 2. tabulā.

## Secinājumi

Specializētā korpusa SPK analīze liecina, ka statiskais pasīvs tiek lietots biežāk par dinamisko pasīvu. Jāatzīmē, ka precīza ciešamās kārtas lietojuma statistika latviešu valodā būtu nākotnes izpētes jautājums, jo mūsdienu latviešu valodā fiksētas tikai ciešamās kārtas lietojuma tendences kādā datu kopā.

Gan dinamiskajā, gan statiskajā pasīvā dominē pasīva konstrukcijas ar teikuma priekšmetu. Tātad tādas pasīva konstrukcijas, kur teikuma priekšmets ir nominatīvā un saskaņojas ar izteicējā iekļauto divdabi. Latviešu valodā par ciešamās kārtas konstrukcijām ar teikuma priekšmetu ir uzskatāmas arī tādas konstrukcijas, kurās teikuma priekšmeta funkcijā ir lietvārds vai tā aizstājējs ģenitīvā vai datīvā, verba nenoteiksme vai palīgteikums. Abos latviešu valodas pasīvos fiksētas konstrukcijas ar izteicējā lietotiem transitīviem vārdiem ar informācijas sniegšanas nozīmi

bez teikuma priekšmeta, bet ar netiešo objektu. Savukārt pasīva konstrukcija, kas veidota no neatgriezeniskiem un nepārejošiem vārdiem un kas arī uzskatāma par pasīvu bez teikuma priekšmeta, ir fiksēta tikai vienu reizi statiskajā pasīvā.

Visas pasīva konstrukcijas pārsvarā fiksētas īstenības izteiksmes 3. personas vienskaitļa un daudzskaitļa tagadnē un pagātnē. Korpusa SPK dinamiskā un statiskā pasīva konstrukcijās atrasti tikai daži piemēri atstāstījuma izteiksmē un viens piemērs vajadzības izteiksmē. Arī izteikumi ar izteicējā iekļautiem semantiskajiem modificētājiem ir tikai daži. Korpusā netika fiksētas pasīva konstrukcijas atstāstījuma izteiksmē. Tātad korpusā SPK fiksētajām pasīva konstrukcijām nav raksturīga ne modāla, ne arī evidenciāla nozīme, proti, skolēni, rakstot pārspriedumus, pārsvarā lieto ciešāmās kārtas formas īstenības izteiksmē.

Dinamiskajā un statiskajā pasīvā vienlīdz bieži ir novērojama gan SV, gan VS vārdu secība. Nereti abos pasīvos ar teikuma priekšmetu aiz verba (VS) ir novērojams adverbiālas nozīmes paplašinātājs. Pasīva konstrukcijās ar VS vārdu secību teikuma priekšmets parasti ir rēma. Parasti abos pasīvos izteicēja daļas ir nedalāmas. Starp tām ir reti novērojams kāds paplašinātājs, piem., darītājs vai adverbiālas nozīmes paplašinātājs. SKP analizētajās pasīva konstrukcijās ir fiksēti arī darītāji.

Lai arī SPK ir iekļauti mazākumtautību skolēnu pārspriedumi, tomēr, analizējot pasīva konstrukcijas šajā korpusā, var secināt, ka mazākumtautību skolēniem teikuma priekšmeta saskaņošana ar izteicējā esošo divdabi, kā arī citi pasīva formu izveides aspekti grūtības nerada.

## Saīsinājumi un apzīmējumi

a.	angļu valoda
COND	vēlējuma izteiksme
DEB	vajadzības izteiksme
FUT	nākotne
OBL	atstāstījuma izteiksme
PRS	tagadne
PST	pagātne
SPK	<i>Skolēnu pārspriedumu korpus</i>
S	teikuma priekšmets
V	izteicējs

## Avots

*Skolēnu pārspriedumu korpus*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Pārspriedumi>

## Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

3. Geniušienė, Emma. 2006. Passives in Lithuanian (in comparison with Russian). *Passivization and Typology: Form and Function*. Abraham, Werner, Leisiö, Larisa (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 29–61.
4. Geniušienė, Emma. 2016. *Passive constructions in Lithuanian: Selected Works of Emma Geniušienė*. Kibort, Anna, Maskaliūnienė, Nijolė (eds.). Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/scls.179>
5. Givón, Talmy. 2001. *Syntax*. 2. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
6. Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
7. Holvoet, Axel, Daugavet, Anna, Spraunienė, Birutė, Laugalienė, Asta. 2019. The agentive construction in Baltic and Fennic. *Minor Grams in Baltic, Slavonic and Fennic. Baltic Linguistics*. 10, 195–236. DOI: <https://doi.org/10.32798/bl.364>
8. Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīdzināt lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
9. Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas morfoloģija un vārddarināšana*. Liepāja: LiePA.
10. Kalnača, Andra. 1998. Verba darāmās un ciešamās kārtas sinonīmija. *Linguistica Lettica*. 3, 155–162.
11. Kalnača, Andra. 2011. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
12. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
13. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw, Berlin: De Gruyter Open. DOI: <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2015. The passive forms of the Latvian debitive and their distribution. *Contributions to Morphology and Syntax. Proceedings of the Fourth Greifswald University Conference on Baltic Languages*. Kessler, Stephan, Judžentis, Arturas (eds.). Berlin: Logos Verlag, 131–147.
15. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. DOI: <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
16. Keenan, Edward L., Dryer, Matthew S. 2007. Passive in the world's languages. *Language Typology and Syntactic Description*. I. *Clause Structure*. Shopen, Timothy (eds.). 2<sup>nd</sup> ed. Cambridge: Cambridge University Press, 325–361.
17. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Ciešamās kārtas perfekta formu variācijas latviešu valodā. *Baltistica*. 54(1), 63–82. DOI: <https://doi.org/10.15388/baltistica.54.1.2371>
18. Lokmane, Ilze. 2012. Saitiņas primārajā un sekundārajā predikācijā. *Valoda: nozīme un forma*. 2, 32–38.
19. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
20. Lindström, Liina, Nau, Nicole, Spraunienė, Birutė, Laugalienė, Asta. 2020. Impersonal constructions with personal reference. *Baltic Linguistics*. 11, 129–213. DOI: <https://doi.org/10.32798/bl.700>
21. Nau, Nicole. 1998. *Latvian. Languages of the World*. Materials 217. München: Lincom Europa.
22. Nau, Nicole, Holvoet, Axel. 2015. Voice in Baltic: An overview. *Voice and Argument Structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 1–36.

23. Nau, Nicole, Spraunienė, Birutė, Žeimantienė, Birutė. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. DOI: <https://doi.org/10.32798/bl.699>
24. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apraksts)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
25. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. Rīga: Zinātne.
26. Paikens, Pēteris. 2007. Lexicon-based morphological analysis of Latvian language. *Proceedings of the 3<sup>rd</sup> Baltic Conference on Human Language Technologies (Kaunas, October 2007)*. Čermák, František, Marcinkevičienė, Rūta, Rimkutė, Erika, Zabarskaitė, Jolanta (eds.) Vilnius: Vytautas Magnus University, Institute of the Lithuanian Language, 235–240.
27. Paikens, Pēteris. 2016. Deep neural learning approaches for Latvian morphological tagging. *Proceedings of Human Language Technologies – the Baltic Perspective*. 289, 136–143. DOI: <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-701-6-160>
28. Paikens, Pēteris, Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma. 2013. Morphological analysis with limited resources: Latvian example. *Proceedings of the 19<sup>th</sup> Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Oepen, Stephan, Hagen, Kristin, Johannessen, Janne Bondi (eds.). Linköping: Linköping University Electronic Press, 267–277.
29. Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–367.
30. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
31. Stender, Johann, Gotthard. 1761. *Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichte*. Braunschweig: gedruckt im Fürstl. großen Waisenhouse.
32. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–800.
33. Valkovska, Baiba. 2016. *Vārdu secības komunikatīvais aspekts mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
34. Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.

## Summary

The category of voice and especially the passive voice is always a topic of great interest among the researchers of various persuasions. Latvian is not an exception. Thus far, the category of voice, the passive voice and the related phenomena have been described in different Latvian grammars, many aspects of the voice have also been analysed by different researchers in the individual studies. Although the Latvian language has many descriptions and studies on the passive voice, the types of the passive of the Latvian language have not been examined until now. Therefore, this paper will analyse the passive constructions, types of passive and related aspects of the passive voice in the “Corpus of Students’ Essays”. This is a specialized corpus that contains 468 students’ essays from the 12<sup>th</sup> grade Latvian language exam ([http://nosketch.korpuss.lv/#dashboard?corpname=vidusskolu\\_diktati](http://nosketch.korpuss.lv/#dashboard?corpname=vidusskolu_diktati)).

The first part of the article deals with the brief description of the passive voice in Latvian: the types of passive constructions, an agent, the formation of passive voice constructions, and other phenomena related to the passive voice. The second part of the article analyses the dynamic passive constructions, while the third part of the article scrutinises the stative passive constructions in the specialized corpus. Both dynamic and stative passive analysis considers the distribution of passive forms, passive types, word order in passive constructions, passive constructions and the agent.

This work has received financial support from the Latvian Council of Science under the grant agreement No. lzp-2018/1-0527 (“Development of Learner Corpus of Latvian: methods, tools and applications”) in synergy with the Latvian State Research Programme “Latvian Language”, agreement No. VPP-IZM-2018/2-0002 (subproject “Acquisition of Latvian Language”).

**Keywords:** voice; passive voice; dynamic passive; stative passive; theme; rheme; subject; specialized corpus.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse

### *Verb sense distinction: Theory and practice*

Ilze Lokmane

Latvistikas un baltistikas nodaļa  
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija  
E-pasts: [ilze.lokmane@lu.lv](mailto:ilze.lokmane@lu.lv)

Laura Rituma

Mākslīgā intelekta laboratorija  
Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte  
Raiņa bulvāris 29, Rīga LV-1459, Latvija  
E-pasts: [laura@ailab.lv](mailto:laura@ailab.lv)

Rakstā aplūkoti elektroniskā resursa „Latviešu valodas leksiskais tīkls” (*Latvian WordNet*) veidošanas principi un tapšanas gaita, jo īpaši resursa izveidei nepieciešamā daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmas pārskatīšana un vienotu nozīmes šķiršanas kritēriju izstrāde. Vārdu nozīmju pārskatīšana ir nepieciešama, pirmkārt, lai pārliecinātos, vai vārdnīcā minētā nozīmju sistēma laika gaitā nav mainījusies, otrkārt, lai elektroniskās vārdnīcas *Tēzaur.lv* šķirkli padarītu pārskatāmu un lietotājam viegli uztveramu un, treškārt, lai atvieglotu elektroniskajā resursā iekļaujamo semantisko attiecsmju – sinonīmijas, hiponīmijas, meronīmijas un antonīmijas – noteikšanu.

Teorētiskajā daļā īsi raksturotas galvenās semantikas atziņas, kas attiecas uz daudznozīmīgu vārdu, īpaši verbu, semantisko struktūru saistībā ar leksikogrāfijas praksi, – atsevišķu nozīmju jeb leksiski semantisko variantu tipu, savstarpējās attiecsmes, skaidrošanas veidi un attēlošana vārdnīcā. Galvenā uzmanība veltīta nozīmju nošķiršanas kritēriju aprakstam un analīzei, korpusa datu izmantošanai nozīmju nošķiršanā, tuvāk aplūkots arī nozīmes nianse jēdziens un nianšu attiecsmes ar virsnozīmi.

Raksta empīriskajā daļā detalizēti aplūkota trīs dažādas semantikas un saistāmības verbu *domāt*, *spēlēt* un *dot* nozīmju sistēmas izveide. Nozīmju nošķiršanā izmantoti šādi kritēriji: semantisko elementu analīze, semantiskā saistāmība, sintaktiskā saistāmība, iespēja aizstāt ar sinonīmu vai ekvivalentu citā valodā. Konstatēts, ka nozīmju nošķiršanas pamatā liekams kritēriju kopums un tas, kuri kritēriji izrādās svarīgāki, atkarīgs no verba semantiskās grupas.

**Atslēgvārdi:** elektronisks valodas resurss; leksiskā semantika; daudznozīmība; sinonīmija; saistāmība.

## levads

Šī raksta tapšanu rosināja nepieciešamība pārskatīt un, ja nepieciešams, mainīt latviešu leksikogrāfiskajos avotos, resp., latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, atrodamo vārdu semantikas dalījumu atsevišķās nozīmēs jeb leksiski semantiskajos variantos. Šāda vajadzība ir radusies, veidojot jaunu elektronisku resursu latviešu valodai.

„Latviešu valodas leksiskais tīkls” (angļu val. *Latvian WordNet*; turpmāk tekstā LVLТ) ir leksiski semantisks resurss, kurā tiek attēlotas semantiskās attiecības starp vārdiem, precīzāk, vārdu nozīmēm<sup>1</sup>. Šāds resurss jau ir izveidots gandrīz visām Eiropas valodām (sk., piem., *EuroWordNet*). Tīkla pamatvienība ir sinonīmu kopa (angļu val. *synset* no *a set of synonyms*), kuru veido gan absolūtie, gan tuvie sinonīmi jeb vārdi kādā konkrētā nozīmē, kas ir identiska vai līdzīga cita vārda konkrētai nozīmei. Tātad, lai izveidotu sinonīmu kopas, ir ļoti svarīgi vispirms identificēt un skaidrot pašas nozīmes. Starp sinonīmu kopām tiek veidotas dažādas citas semantiskās attiecības – hiponīmija jeb virsjēdziena un apakšjēdziena attiecības, meronīmija jeb daļas un veselā attiecības, antonīmija jeb pretstata attiecības u. c. (par paradigmatisķajām attiecībām leksiskajā semantikā sk., piem., Cruse 2004, 143–176). Datorlingvistikā šāds resurss būs nozīmīgs teksta automātiskā semantiskā analīzē, un arī dažādos citos lingvistiskos pētījumos tas ļaus apkopot un analizēt resursā iekļautās sakarības, izmantojot mūsdienu tehnoloģiskās iespējas. Tas būs noderīgs arī valodas apguvējiem, jo ļauj ātri iegūt informāciju gan par vārda nozīmēm, gan semantiskajām attiecībām ar citiem vārdiem.

Paredzēts izveidot sinonīmu kopas un citas semantiskās attiecības 5000 biežāk lietoto patstāvīgo vārdu nozīmēm, lietojuma biežumu nosakot pēc statistikas „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (turpmāk tekstā – LVK2018; par korpusu plašāk sk. Levāne-Petrova 2019). Projektā izmantotais resurss ir Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas veidotā un uzturētā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca internetā *Tēzaurs.lv* (turpmāk tekstā – Tēzaurs), kurā ir apvienots materiāls no vairuma līdz šim izdoto latviešu valodas vārdnīcu, kā arī dažiem enciklopēdiskiem resursiem. Tomēr Tēzaurā ietvertu nozīmju inventāru izvēlētajiem vārdiem tika nolemts vispirms pārskatīt, lai izveidotu iespējami konsekventu, ne pārāk sāku un ne pārāk vispārīgu nozīmju šķīrumu, kas noderētu projekta mērķim.

Tāpēc šajā rakstā tiks analizēta darbības vārdu leksiski semantisko variantu jeb atsevišķu nozīmju nošķiršanas problemātika. Galvenā uzmanība pievērsta kritērijiem, pēc kuriem iespējams noteikt, cik un kādas nozīmes vārdam piemīt. Tā kā līdzšinējā latviešu leksikogrāfijas praksē šie kritēriji aplūkoti fragmentāri saistībā ar atsevišķu verbu (sk., piem., Bāliņa 1972) vai atsevišķu tematisko grupu (sk., piem., Freimane 1983) semantiku, rodas nepieciešamība veidot vienotu pieeju vismaz vienas vārdšķiras robežās.

<sup>1</sup> LVLТ veidošana ir uzsākta Latvijas Zinātnes padomes projektā „Latviešu valodas *WordNet* un vārdu nozīmju nošķiršana” (Izp-2019/1-0464), kurā piedalās abas šī raksta autore.



Raksta pirmajā nodaļā ir aplūkoti projektā izmantotie resursi un izvirzītie uzdevumi. Otrajā nodaļā īsi raksturota vārda leksiskā nozīme un tās atspoguļošana vārdnīcās, savukārt trešā nodaļa ir veltīta verba nozīmju nošķiršanas kritēriju analīzei. Ceturtajā nodaļā iztīrīta vārda nozīmes nianšu izpratne, kas ir viena no sarežģītākajām un līdz šim vismazāk aplūkotajām problēmām vienvalodas skaidrojošajās vārdnīcās, un arī šajā rakstā to nav iespējams pilnībā atrisināt, tikai ieskicēt projektā izvēlētos risinājumus. Lai parādītu, kā minētie kritēriji darbojas praksē, rakstā ir iekļauta arī empīriskā daļa, kurā aplūkota trīs dažādu semantisko grupu verbu polisēmija un analizēts nozīmju šķīrums pēc izvēlētajiem kritērijiem.

## 1. „Latviešu valodas leksiskā tīkla” izveides resursi, rīki un pirmie uzdevumi

Kā raksta ievadā minēts, LVLT izveidē galvenais resurss ir Tēzauris – skaidrojošā vārdnīca, kurā apkopots līdzšinējo skaidrojošo vārdnīcu un citu resursu materiāls. Četri primārie avoti Tēzaurā ir „Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca” (1972–1996, turpmāk tekstā – LLVV), Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” (1923–1932) un tās papildinājumi (1934–1946), kā arī „Latviešu konversācijas vārdnīca” (1927–1940). Biežāk lietoto vārdu skaidrojums pamatā pārņemts no LLVV, tātad veidots pagājušā gadsimta otrajā pusē. LLVV veidojis autoru kolektīvs, šķirkļi sadalīti starp autoriem pēc alfabētiskā, nevis semantisko grupu principa, turklāt pirmā sējuma izdošanu no pēdējā šķir krietns laika sprādis, tāpēc nozīmju nošķiršanas kritēriji un skaidrojumu izveide nav īstenota konsekventi. Kā pētījumā par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām konstatējis Juris Baldunčiks (2012, 118), jau pirmā LLVV sējuma recenzenti norādījuši, ka nozīmes reizēm skaidrotas pārāk sīki, reizēm pietrūkst vispārīgāka skaidrojuma. Dažkārt konstatējami lieki nozīmes komponenti, bet citkārt kāda būtiska komponenta trūkst.

Kopš LLVV izdošanas vārdu nozīmes var būt arī mainījušās – kāda nozīme nākusi klāt, kāda kļuvusi vispārīgāka, izveidojies jauns nozīmes pārnese. Daļu no šīm pārmaiņām ir fiksējuši „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (2003–2019, turpmāk tekstā – MLVV) veidotāji, tomēr, pētot MLVV iekļauto materiālu, nākas secināt, ka arī tur par pamatu daudzkreiz izmantots LLVV nozīmju dalījums. Daudznozīmīgiem vārdiem nozīmju skaitu mēģināts mazināt, piem., verbam *iet* LLVV ir dotas 15 nozīmes, bet MLVV – 10, pakārtojuma saiklim *ka* LLVV ir 10, bet MLVV – 5 nozīmes. Kā norāda vārdnīcas autori, nozīmju skaita samazinājums nenozīmē, ka līdz ar to būtu nepilnīgi atklāta attiecīgā vārda semantiskā struktūra. Atbilstoši vispārinot skaidrojumu, var panākt, ka tas aptver lielāku attiecīgās leksēmas semantiskās struktūras daļu (Zuicena 2010, 370).

Minēto iemeslu dēļ projekta sākumā tika izvirzīts mērķis pārskatīt 5000 vārdu nozīmju. Lai noprastu, cik liela būtu atšķirība, ja nozīmju sadalījumu veidotu pilnībā no jauna, tika veikts eksperiments, kurā šī raksta autore neatkarīgi viena no otras noteica nozīmju šķīrumu desmit daudznozīmīgiem vārdiem, balstoties tikai uz lietojumu LVK2018 un “LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusā” (turpmāk

tekstā – Saeimas korpus), un pēc tam salīdzinot vienotās par galarezultātu. Izveidotā nozīmju sistēma un nozīmju skaits vairākos gadījumos krietni atšķiras no LLVV un MLVV dotā. Taču paredzamais darbs veidot nozīmju šķirumu pilnībā no jauna, balstoties tikai uz lietojumu korpusā, būtu ļoti laukietilpīgs, turklāt tas daļēji pārklātos ar LU Latviešu valodas institūta jau veikto darbu, tāpēc kopumā tika nolemts izmantot Tēzaurā esošo nozīmju daļījumu kā pamatu, kas tiktu pārstrādāts pēc vienotiem nozīmju šķiršanas kritērijiem. Vienlaicīgi MLVV tiek izmantots kā būtisks papildu avots, lai salīdzinātu un ņemtu vērā leksikogrāfu paveikto mūsdienās.

Nozīmju pārskatīšanai tiek izmantots speciāli projekta mērķiem izstrādāts rediģēšanas rīks. Tajā ir iespējams: 1) rediģēt šķirkli, mainot vārda nozīmi, to secību un skaidrojumu, 2) aplūkot dažādus piemērus no dažādiem korpusiem un pievienot tos šķirkļa vārda nozīmēm vai ar šķirkļa vārdu saistītiem stabiliem vārdu savienojumiem, 3) veidot sinonīmu kopas un citas semantiskās attiecības starp dažādu vārdu atsevišķām nozīmēm.

Piemēru kopa, kas tiks izveidota projekta gaitā, ir paredzēta vairākiem mērķiem. Pirmkārt, piemēru atlase un pievienošana ļauj novērtēt, vai vārda nozīmju inventārs atbilst piemēriem un ir iespējams saprast, pie kuras nozīmes katrs piemērs pievienojams. Otrkārt, piemēri noder Tēzaura publiskajai versijai, lai lietotājam vārda nozīmes skaidrojums būtu vieglāk uztverams. Līdz šim Tēzaurā redzamie piemēri ir automātiski atlasīti no LVK2018 un parādās pie šķirkļa kopumā, bet tagad tie pievienoti pie katras nozīmes. Jāpiebilst, ka Tēzaura publiskajā versijā tiek rādīti tikai pāris reprezentatīvu piemēru. Savāktā piemēru kopa katrai nozīmei ir plašāka, un tā noder trešajam mērķim – tie ir apmācības dati, ko izmanto, lai trenētu datoru automātiskai vārdu nozīmju nošķiršanai.

## 2. Vārda leksiskā semantika un tās atspoguļošana vārdnīcās

Vārda leksiskā nozīme visbiežāk tiek definēta šādi: „Vispārināts reālijas (īstenības priekšmeta, parādības, dzīvas būtnes, abstrakta jēdziena) atspoguļojums apziņā” (Skujiņa 2007, 210). Patiesībā vārda nozīme veidojas kā vesela pazīmju kompleksa mijiedarbe. Šīs pazīmes ir: vārda attiecības ar realitāti, asociācijas, kas saistītas ar apzīmētajām reālījām, attiecības ar citiem vārdiem leksikas sistēmā un attiecības ar citiem vārdiem teikumā un tekstā (Jackson 2002, 15). Par šo pazīmju izmantošanu nozīmes noteikšanā būs runa 3. un 4. nodaļā.

LVLIT izveidē īpaši svarīgas ir atziņas par vārdiem ar vairākām nozīmēm jeb daudznozīmīgiem vārdiem. Atsevišķajām nozīmēm jeb leksiski semantiskajiem variantiem<sup>2</sup> ir zināma semantiska kopība, kas ļauj tās atzīt par viena vārda elementiem (Laua 1981, 19). Atšķirībā no strukturālas ievirzes teorijām, kas cenšas saskatīt skaidras robežas starp atsevišķām vārda nozīmēm (sk., piem., Cruse 2004, 108–114), kognitīvajā lingvistikā noraida klasisko kategoriju izpratni un uzskata,

<sup>2</sup> Īsuma labad raksta autore lieto terminu *nozīme* gan leksiski semantiskā varianta, gan vispārinājuma nozīmē.

ka vārda nozīmju lauks ir nepārtraukts, difūzs un atsevišķu nozīmju fiksēšana ir saistīta ar zināmu shematizāciju (Saeed 2000, 353–358; Žilinskaite-Šinkūniene 2013, 159). Tomēr, tā kā daudznozīmības koncepcija ir balstīta uz atzinumu par leksiskās nozīmes diskrešu organizāciju, pētnieki, jo īpaši leksikogrāfi, cenšas saskatīt stingras robežas tur, kur patiesībā vērojama neskaidra, izplūdusi starpzona (Taylor 2009, 144). Tādējādi nozīmju robežošanās visumā ir neizbēgama (tas tuvāk aplūkots raksta empīriskajā daļā), vienlaikus dalījums vārdnīcā jāveido tā, lai robežgadījumu nebūtu pārmērīgi daudz.

Leksiskās nozīmes sakarā svarīga arī prototipu teorija, kuras pamatā ir atziņa, ka kategorijām ir savs tipiskais pārstāvis un pārējie mazāk tipiskie pārstāvji, vismazāk tipiskie veido kategorijas perifēriju (Cruse 2004, 101). Daudznozīmīgu vārdu analīzē par pamatnozīmi atzīst prototipu, bet perifēriskos semantiskās struktūras locekļus – par atvasinātām nozīmēm. Verba nozīmju noteikšanā prototipiskās situācijas dalībnieki pretstatāmi atvasināto nozīmju situācijas dalībniekiem. Piem., verba *grūst* nozīmes veidojas šādi (Kuplā 2014, 83):

- 1) dzīvs subjekts pārvirza nedzīvu reāliju (*zēns grūž lodī*);
- 2) dzīvs subjekts fiziski ietekmē dzīvu reāliju (*spēlētājs grūž pretiniekam ar nūju*);
- 3) dzīvs subjekts maina nedzīvas reālijas konsistenci (*saimniece grūž miežus*);
- 4) dzīvs subjekts maina dzīva objekta stāvokli, iesaistot abstraktā objektā (*viņi grūž mūs karā*).

No kognitīvās lingvistikas pētījumiem izriet arī, ka vairums (ja ne visas) atvasināto nozīmju veidojušās uz metaforiska vai metonīmiska pārnese pamata (sk., piem., Cruse 2004, 110; Paducheva 2004, 155–176; Taylor 2009, 124–143). Leksikogrāfijas prakse gan rāda, ka ne vienmēr metaforisks vai metonīmisks pārnese nošķirts kā atsevišķa nozīme. Turklāt iespējams arī radošs vārda lietojums jaunā kontekstā jeb individuāla metafora, un nav viegli noteikt, vai tas fiksējams vārdnīcā vai ne. Jaunu nozīmju veidošanās ir process, tāpēc dažkārt nav nepārprotami nosakāms, vai tekstā ir vecās nozīmes lietojums neierastā kontekstā, pastāvošas nozīmes nianse vai jauna patstāvīga nozīme.

Jāuzsver arī, ka pieeja semantikā un leksikogrāfijā atšķiras. Semantikas pētījumos ir svarīgi izprast leksiskās semantikas būtību un ilustrācijai var izmantot tikai dažus izdevīgus piemērus, savukārt leksikogrāfam ir jānonāk pie diskretas jeb konkrētos leksiski semantiskos variantos dalītas semantiskās struktūras, turklāt leksikogrāfs nevar izvairīties no neērtiem vārdiem (sk., piem., Stammers 2008). Cenšoties vārdnīcā pēc iespējas pilnīgāk atklāt vārda leksisko semantiku un sniegt labus piemērus, ir jāsaskaras ar vairākām problēmām. Pirmkārt, pārāk sīks nozīmju dalījums padara šķirkļus milzīgus un nepārskatāmus, lietotājam grūti orientēties un atrast sev nepieciešamo, otrkārt, sīkas nozīmes nianse spēj nošķirt leksikogrāfs, tomēr parastam lietotājam bez valodnieka izglītības ir grūti šo šķirumu uztvert, treškārt, arī automātiskajiem algoritmiem vajag daudz vairāk apmācības paraugu, lai uztvertu atšķirību.

LVLIT izveidē mēģināts apvienot divus mērķus – gan izveidot tādu nozīmju šķirumu, kas ļauj labi saprast, kurā nozīmē katrs piemērs iederas, gan tādu, kas ļauj

apvienot vārdu nozīmes sinonīmu kopās. Pirmā mērķa labad drīzāk jāveic nozīmju vispārināšana un skaita samazināšana, salīdzinot ar līdzšinējo skaidrojošo vārdnīcu devumu, turpretim otrais mērķis prasa pēc iespējas saglabāt nozīmju nianšes, jo sinonīmiskas attieksmes nereti veidojas nevis starp nozīmēm, bet, piem., starp viena vārda nozīmi un cita vārda nozīmes niansi.

### 3. Nozīmju nošķiršanas kritēriji

Verbu nozīmju nošķiršanā izvirzīti trīs galvenie kritēriji: semantisko elementu analīze (sk., piem., Cruse 2004, 239–254), semantiskā un sintaktiskā saistāmība (sk., piem., Freimane 1983, 34–57), kā arī iespēja aizstāt ar sinonīmu (sk., piem., Jackson 2002, 94). To praktiskais izmantojums parādīts 5. nodaļā, tāpēc šeit īsi raksturosim šo kritēriju būtību un ar to lietošanu saistītās problēmas.

**Semantisko elementu analīze** ir mēģinājums vārda nozīmi sadalīt sīkāk, resp., noteikt komponentus, no kuriem nozīme sastāv, piem., *skriet* – ‘virzīties, ar kājām pārmaiņus samērā spēcīgi, elastīgi atsperoties no zemes, tā ka brīžam kājas neskar zemi’ (LLVV). Leksikogrāfijas praksē šādu vārda nozīmes skaidrošanas paņēmieni izmanto visai plaši un dēvē par aprakstošu. Svarīgi atrast būtiskās pazīmes, t. i., tās, kas raksturojamo reāliju atšķir no citām, un neminēt lieku informāciju. Specifisko pazīmju skaitam jābūt pietiekamam (Zuicena 2010, 370), un skaidrojumā izmantotajiem vārdiem jābūt vienkāršākiem par pašu skaidrojamo vārdu (Jackson 2002, 93).

Tomēr ar metodes izmantojumu saistītas vairākas problēmas. Pirmkārt, problemātiska ir semantisko elementu noteikšana, ņemot vērā, ka tiem var būt dažādas vispārinājuma pakāpes (Cruse 2004, 254–257). Vislabāk semantiskos elementus var noteikt, salīdzinot, piem., divu vārdu nozīmes vai viena vārda lietojumu dažādos kontekstos.

Otrkārt, problēmas rada semantisko elementu nosaukšana, jo jāizmanto dabiskās valodas vārdi un no vārdu izvēles var būt atkarīga arī semantisko elementu identificēšana. Šo problēmu cenšas risināt, izvēloties ierobežotu skaitu vārdu, kurus izmanto citu vārdu nozīmju skaidrošanai (vairāk par to sk., piem., Wierzbicka 1996, Goddard 1998). Tomēr tāda semantisko elementu inventāra, kas būtu izmantojams visu kādas valodas vārdu skaidrošanai, nav, un jādoma, ka tāds nav iespējams vai arī tas būtu pārāk apjomīgs, lai būtu ērti izmantojams.

Treškārt, semantisko elementu skaits nav galīgs; praksē katrs pētnieks izvirza sava pētījuma mērķim atbilstošu semantisko elementu komplektu. Tomēr leksikogrāfa darbā un arī elektronisko resursu veidošanā šāda pieeja nav atrisinājums, jo jāaptver visa valodas leksika.

Ceturtkārt, pat ja detalizēta semantisko elementu analīze ir iespējama, tomēr nav konkrēti nosakāms, cik un kādiem semantiskajiem elementiem jāatšķiras, lai vārdnīcā fiksētu dažādas nozīmes. Šeit konsekvents risinājums nav iespējams, un leksikogrāfa darbā parasti tiek izmantota intuīcija, lai noteiktu, kuri semantiskie elementi ir tik būtiski, ka to maiņa rada jaunu nozīmi. Ja katru gadījumu, kad

kāds semantiskais elements atšķiras, uzskatītu par jaunu nozīmi, iegūtu pārāk sīku nozīmju dalījumu.

Verbu **semantiskā saistāmība** ietver aprakstītās situācijas dalībnieku jeb argumentu semantiskās lomas (piem., darītājs, cietējs, izjutējs, ieguvējs, adresāts, līdzeklis) un vispārīgās semantiskās pazīmes (piem., *dzīvs / nedzīvs, persona / ne-persona, abstrakts / konkrēts, skaitāms / neskaitāms*). Līdzīgi kā semantisko elementu skaits, arī semantisko lomu skaits nav galīgs, un dažādās teorijās un dažādos pētījumos lieto atšķirīgus semantisko lomu kopumus (Saeed 2000, 149–178).

Tomēr galvenā problēma šīs metodes izmantošanā ir tā, ka nav precīzi nosakāms, kuras semantiskās lomas un semantiskās pazīmes ir pietiekami būtiskas, lai tās ņemtu vērā nozīmju nošķiršanā, piem., vai semantiskā opozīcija *cilvēks / citas dzīvas būtnes* ļauj atšķirt nozīmes vai ne. Šādu semantisko nianšu ir daudz, un, ja nozīmes analizē mēģinātu aprakstīt katru vārda saistījumu ar noteiktām semantiskām lomām un vispārinātām apkaimes elementu semantiskajām pazīmēm, tad nozīmju un to nianšu būtu tik daudz, ka vārda šķirklis būtu ļoti plašs, nepārredzams un grūti uztverams. Turklāt tas būtu pretrunā ar kognitīvās lingvistikas pieņēmumiem, ka cilvēkam pietiek zināt kategorijas tipiskos locekļus, lai spētu atpazīt pārējos. Skaidrojošās vārdnīcas mērķis būtu sniegt galvenās nozīmes un nozīmju nianšes, kas ļauj saprast vārda nozīmi konkrētā lietojumā.

**Sintaktiskā saistāmība** rāda, kādās sintaktiskās konstrukcijās vārds iesaistās, piem., vai tam iespējams saistījums ar tiešo vai netiešo objektu, noteiktas semantikas apstākļiem u. c. Te jāņem vērā ne tikai formālais aspekts (piem., kāds ir objekta locījums vai kāds saiklis ievada sekojošu palīgteikumu), bet arī gramatiskā semantika – piem., vai teikuma priekšmeta pozīcijā ir darītāja nosaukums vai kāda cita semantiskā loma. Tātad sintaktiskā saistāmība tiek analizēta kompleksā ar iepriekš aplūkoto semantisko saistāmību. Darbības vārdu nozīmju nošķiršanā raksta autore par būtiskām atzīst gramatiskā subjekta un gramatiskā objekta semantiskās lomas un semantiskās pazīmes (*dzīvs / nedzīvs, cilvēks / citas dzīvas būtnes, konkrēts / abstrakts*), kas var būt par pamatu nozīmju vai to nianšu šķiršanai. Dažkārt ņemtas vērā arī konkrētākas semantiskās pazīmes. Sintaktiskā saistāmība var būt īpaši svarīga atsevišķu verbu nozīmju nošķiršanā. Piem., verba *būt* nozīmes vārdnīcā tiek nošķirtas, balstoties galvenokārt uz konstrukcijām, kurās tas ietilpst. Tas ir saprotams, jo *būt* ir visvairāk desemantizējies verbs un kalpo galvenokārt gramatisko nozīmju (laika, personas, modalitātes) izteikšanai, leksiskā semantika ir ļoti vispārināta un bez sintakses atbalsta te nav iespējams iztikt.

Viens no sintaktiskās saistāmības aspektiem, kas tradicionāli tiek rādīts vārdnīcas šķirklī, ir pārejamība (transitivitāte) vai nepārejamība (intransitivitāte). Tā parāda, vai darbības vārdam ir iespējams saistījums ar tiešo objektu akuzatīvā (transitīvi verbi) vai tāda nav (intransitīvi verbi). Daudznozīmības sakarā svarīgi, ka vienam un tam pašam verbam var būt transitīvas un intransitīvas nozīmes. Šis aspekts kā viens no nozīmju šķiruma kritērijiem aplūkots arī leksikogrāfijas teorijā (sk., piem., Ozola 1970). Raksta autore nonākušas pie secinājuma, ka ne vienmēr iespējams vilkt skaidras robežas starp transitīvu un intransitīvu lietojumu, tāpēc šī

pazīme izmantojama tikai kompleksā ar citām (par to tuvāk sk. apakšnodaļā par nozīmes nianšu izpratni).

Kaut arī sintaktiskās saistāmības formālais aspekts varētu būt objektīvs (jo ir tieši novērojams) un samērā drošs nozīmju šķiršanas kritērijs, tomēr jāatzīst, ka dažkārt divas dažādas nozīmes var realizēties vienā un tajā pašā sintaktiskajā konstrukcijā un otrādi – viena nozīme dažādās konstrukcijās (sk., piem., verba *domāt* nozīmju analīzi 5.1. nodaļā).

**Aizstāšana ar sinonīmu** ir tradicionāls un plaši lietots paņēmieni nozīmes skaidrošanā, un to var izmantot arī nozīmju vai to nianšu nošķiršanā. Piem., vārds *spēlēt* ir aizstājams ar *atskaņot* saistījumā ar skaņdarba vai mūzikas nosaukumu (*spēlēt / atskaņot skaņdarbu, mūziku*), bet ne saistījumā ar mūzikas instrumenta nosaukumu (*spēlēt vijoli, bet ne atskaņot vijoli*). Tas ir pietiekams pamats nozīmes nianse šķiršanai. Arī hiponīmiskas attieksmes ar vārdiem *trinkšķināt, čīgāt* un citiem instrumentu spēlēšanas veidu nosaukumiem veidosies tikai šai vienai nozīmes niansei.

Ņemot vērā LVL struktūru un nepieciešamību fiksēt jēdzieniskās attieksmes starp vārdiem un to nozīmēm, sinonīmijas jēdziens iegūst īpašu nozīmību, un nozīmju skaidrojumos izmantotie sinonīmi var tieši norādīt uz sinonīmu kopām. Tomēr jāpatur prātā, ka valodniecībā nav vienotas sinonīmu izpratnes. Tradicionāli ar sinonīmiem saprot vārdus, kam ir „vienādas vai tuvas nozīmes” (Skujiņa 2007, 354), tomēr pēc šāda skaidrojuma sinonīmi ir grūti identificējami. Mēģinājumi definīciju precizēt, piem., sinonīmi ir „vārdi (resp., vārdu leksiski semantiskie varianti) ar vienādiem nozīmes galvenajiem komponentiem” (Veidemane 1970, 36) vai „vārdi, kuru semantiskā līdzība ir ievērojamāka par semantiskajām atšķirībām” (Cruse 2004, 154), tāpat nedod skaidrus kritērijus sinonīmu noteikšanā. Sinonīmu identificēšanā iespējams izmantot arī aizstāšanas metodi, bet šādi iespējams identificēt tikai absolūtos sinonīmus, kam ir vienādas nozīmes un kas savstarpēji nomaināmi jebkurā kontekstā. Pārējos gadījumos aizstāšana stilistisku vai jēdzienisku nianšu dēļ var būt iespējama tikai dažos kontekstos. Tāpēc jāatzīst, ka sinonīmija būtībā ir relatīvs jēdziens – vārdu nozīmes var būt vairāk vai mazāk sinonīmiskas, tajās var būt vairāk vai mazāk kopīgā.

## 4. Nozīmes nianšu izpratne

Vārda nozīmes nianse ir diezgan neskaidrs jēdziens, kaut gan leksikogrāfijas praksē tiek plaši izmantots. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” dota šāda definīcija: „No vārda pamatnozīmes vai sekundārās nozīmes nedaudz atšķirīgs jēdzieniskais saturs, kas neveido patstāvīgu leksiski semantisko variantu, piem., vārda *ceļš* pamatnozīmes ‘speciāli izveidota zemes strēle sauszemes transportlīdzekļu, arī gājēju kustībai’ nianse ‘vieta (upē, ezerā, jūrā) ūdens transportlīdzekļu kustībai’.” (Skujiņa 2007, 263) Definīcijā minētais ‘nedaudz’ ir grūti nosakāms.

Praksē latviešu leksikogrāfi ir rīkojušies dažādi. Ne 1987. gadā izdotajā „Latviešu valodas vārdnīcā”, ne labotajā un pārstrādātajā šīs vārdnīcas versijā,

kas iznāk 2006. gadā, nozīmes nianse vārdu nozīmju skaidrojumos atsevišķi nav numurētas, ievadā norādīts vienīgi, ka „nozīmes nianse skaidrojumā parādītas aiz semikola” (Bāliņa et al. 2006, 10). Pats nozīmes nianse jēdziens nav skaidrots. Savukārt „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” priekšvārdā teikts: „Par nozīmes niansi uzskatīta relatīvi patstāvīga nozīmes sastāvdaļa. Pamats nozīmes nianse izdalīšanai parasti ir sīkākas semantiskas atšķirības, kas attiecināmas uz vienu un to pašu nozīmi, kā arī vārda gramatiski funkcionālās īpatnības. Piem., verba *aizplūst* 1. nozīmei *Plūstot attālināties (piem., par šķidrumu, straumi)* viena no niansēm ir // *Izplatīties (par skaņām)*. Rādot nozīmes nianse, vārdnīcā iespējams veidot detalizētāku pārskatu par nozīmi, sīkāk raksturot vārda lietošanas nosacījumus.” (Bendiks et al. 1972, 11)

Elektroniskās „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” šķirkļos nozīmes nianse, sekojot „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” paraugam, tiek rādītas, bet vārdnīcas instrukcijā nianse jēdziens nav skaidrots: „Nozīmju skaidrošanai MLVV izmantots trīspakāpju semantiskais dalījums, kas pirmo reizi latviešu leksikogrāfijā lietots „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”. Vārda nozīmes daudznazīmju vārdiem apzīmētas ar arābu cipariem, bet sīkākas semantiskās atšķirības (nozīmes nianse) – ar paralēlu zīmi (/) vai semikolu. Paralēlu zīme likta, ja nozīmes nianse no nozīmes atšķiras diezgan ievērojami, bet semikols lietots gadījumos, kad atšķirības ir nelielas.” (<https://tezaurs.lv/mlvv/#/instrukcija>) Tātad nianšu nošķiršanas kritēriji nekur nav skaidri definēti, un vienīgi no šķirkļu struktūras var censties secināt, kādas semantiskas vai gramatiskas īpatnības bijušas tās pamatā.

Līdz šim Tēzaurā iekļautās nozīmes nianse pārņemtas no LLVV, tās var būt ļoti dažādas un pēc attieksmes pret virsnozīmi dalāmas tādos pašos tipos kā atvasinātās nozīmes attieksmē pret pamatnozīmi. Pirmkārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar kādu semantisko elementu. Piem., verbam *uztvert* ir 3. nozīme ‘satvert (ko krītošu, mestu u. tml.)’ ar nozīmes niansi ‘satvert un atsist (volejbola, tenisa u. tml. spēlē bumbas servi, gremdi, piespēli)’ (LLVV), tātad pievienots semantiskais elements ‘atsist’.

Otrkārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar semantisko saistāmību, proti, situācijas dalībnieku semantiskajām lomām vai semantiskajām grupām, pie kurām tie pieder. Piem., jau minētajai verba *uztvert* 3. nozīmei ‘satvert (ko krītošu, mestu u. tml.)’ ir arī otra nozīmes nianse ‘būt tādām, kurā (kas) tiek satverts, aizturēts u. tml., (tam) krītot, plūstot u. tml.’ (LLVV), tātad virsnozīme paredz dzīvu darītāju, savukārt nozīmes nianse – nedzīvu, piem., *filtrs uztver kaitīgas atkritumgāzes*. Gadījumos, kad dzīvs darītājs aizstāts ar nedzīvu, varam runāt par metaforisku nozīmes pārnese, tomēr verbam *uztvert* iekārtas vai priekšmeti darītāja lomā ir visai parasti, tāpēc tēlainību runātāji vairs neuztver un nozīmes nianse ir tieša, nevis pārneste. Dažos gadījumos līdzīgs nozīmes pārnese kvalificējams kā tēlainis, tādējādi nozīmes nianse atšķirībā no virsnozīmes ir pārneste, piem., verbam *staigāt* viena no 1. nozīmes ‘vairākkārt vai ilgstoši ejot, pārvietoties (parasti dažādos virzienos) – par cilvēku’ niansēm ir pārneste – ‘virzīties (par parādībām dabā, parasti vēju, mākoņiem)’ (LLVV). Tēlainības saglabāšanās saistāma ar retāku dabas parādību nosaukumu lietojumu darītāja pozīcijā.

Līdzīgā veidā var atšķirties arī cietēju semantiskās grupas. Piem., verbam *durt* ir pamatnozīme ‘virzīt (kur iekšā), parasti ar piepūli (ko asu, smailu)’ (LLVV), piem., *durt mietu zemē*. Šīs nozīmes niansei ‘virzīt (ko) virsū (kam tievam, smailam)’ cietējs ir priekšmets, kuru uzdur, piem., *durt desu uz iesma*, savukārt niansei ‘veidot (ar adatu, īlenu u. tml.) dūrienus, caurumus’ cietējs ir priekšmets, kas duršanas rezultātā rodas.

Treškārt, nianse no virsnozīmes var atšķirties ar sintaktisko saistāmību, piem., verbam *rakt* pamatnozīme ir uzskatīta par intransitīvu, jo iespējams lietojums bez tiešā objekta, piem., *Sapratu, ka jārok dziļāk!* (LVK2018). Divas šīs pašas nozīmes nianse LLVV kvalificētas kā transitīvas – viena bez jebkāda papildu semantiska skaidrojuma, acīmredzot tāpēc, ka verbu var lietot arī ar tiešo objektu, piem., *Kārlis raka siltumnīcā zemi* (LVK2018). Otrai transitīvajai nozīmei dots arī savs skaidrojums ‘durt lāpstu zemē un vērst augsnes virskārtu (piem., ko veidojot augsnes virskārtā)’ (LLVV), piem., *rakt puķu dobi*.

Šī raksta autore uzskata, ka par nozīmes niansi nebūtu jāuzskata transitīva verba lietojums bez tiešā objekta, ja tiešais objekts ir noprotams no konteksta vai situācijas vai arī ir tik vispārīgs, ka netiek nosaukts. Piem., vārdam *dzert* sniegta transitīva pamatnozīme ‘ieņemt mutē un norīt (šķidrumu)’ (LLVV) un intransitīva nozīmes nianse, kuru ilustrē tikai piemēri: *Dzert gribi?* (LVK2018). Vienīgi tad, ja intransitīvā lietojumā verba nozīmei pievienojas kāds jauns semantiskais elements, ir pamats nozīmes niansi šķirt, piem., verbam *lasīt* ir transitīva pamatnozīme ‘uztvert, saprast rakstu valodā (tekstu); uztverot, saprotot rakstu valodā (tekstu), runāt (to klausītājiem)’ un intransitīva nianse ‘būt tādām, kam piemīt spēja, prasme uztvert, saprast rakstu valodā (tekstu)’ (Tēzauris). Šajā gadījumā papildus saistāmības atšķirībai nianse ieguvusi semantisko elementu ‘prast’. Arī citos gadījumos formālā sintaktiskā saistāmība pati par sevi nav pietiekams pamats šķirt nozīmes nianse, ja tas nav saistīts ar semantiskām atšķirībām (sk. vārda *domāt* analīzi turpmāk rakstā).

Gan uz sintaktiskās, gan semantiskās saistāmības atšķirībām (precīzāk – uz semantiskās un sintaktiskās saistāmības savstarpējām attieksmēm) būtu attiecināmi gadījumi, kad ar vienu un to pašu verbu dažādos lietojumos tā pati situācija tiek atspoguļota no dažādiem skatu punktiem. Šādu gadījumu raksturošanai valodniecībā lieto terminu *diatēze*, kas nozīmē, ka situācijas dalībnieki paliek tie paši, bet mainās to sintaktiskais statuss. Piem., rakšanas darbībā ir iesaistīts gan darītājs (*cilvēks rok*), gan līdzeklis (*rakt ar lāpstu*), gan divu dažādu veidu cietēji – pārvietojamais (*rakt zemi*) un radāmais (*rakt bedri*). Sintaktiski var realizēt tikai vienu no cietējiem, bet situācija kopumā nemainās. Sintaktiskā subjekta pozīcijā var būt arī līdzeklis (*lāpsta labi rok, ekskavators rok*). Dažādi diatēzes gadījumi semantikas pētījumos aplūkoti visai plaši (Paducheva 2004, 51–79) un dalīti tipos, kas katrā valodā ir mazliet atšķirīgi. Citās semantikas teorijās šādi viena verba nozīmes pārnesumi ir raksturoti kā metonīmiski (Pustejovsky 1998, 31–33), savukārt kognitīvajā semantikā šis process raksturots kā perspektīvas maiņa vai profilēšana (Saeed 2000, 328–330) (sk. arī verba *spēlēt* analīzi 5.2. nodaļā).

Lai arī kā šī parādība tiktu interpretēta semantikā, leksikogrāfijā joprojām aktuāls paliek jautājums, vai šādas lietojuma atšķirības vārdnīcā vispār būtu



jāparāda (jo atšķiras tikai saistāmība, bet ne semantiskie elementi, kas ietilpst vārda nozīmē) un, ja jā, tad vai tās ir atsevišķas nozīmes vai vienas nozīmes nianšes. LVLTV veidošanā šī problēma pilnībā nav atrisināma, jo tam vajadzīgs plašāks dialektu tipu apkopojums visā valodas sistēmā, nevis tikai biežāk lietoto verbu grupā. Tomēr gadījumos, kad semantiskie elementi nemainās, autori sliecas šīs atšķirības kvalificēt kā nozīmes nianšes, nevis dažādas nozīmes. Kaut arī šādi metonīmiski pārnēsumi nereti ir ļoti regulāri un valodas lietotājiem vispārzināmi, tomēr precīzu informāciju, vai konkrētam vārdam tādu pārnēsumu lieto vai nelieto, būtu iespējams uzzināt tieši vārdnīcā.

LLVV nozīmes nianšes tiek veidotas tā, ka tās var tieši neatbilst galvenajai nozīmei – nozīme var iekļauties pamatnozīmes aprakstā, bet var arī atšķirties ar kādu semantisku elementu, nonākot pretrunā ar pamatnozīmē ietvertu informāciju, kas vārdnīcas lietotāju var mulsināt. LVLTV veidotāji, pārskatot nozīmes, cenšas pārveidot un vispārināt pamatnozīmes raksturojumu tā, lai tas būtu vispārīgāks un atbilstu nozīmes nianšēm, nenonākot pretrunā ar tām (sk. piem., verba *spēlēt* trešās nozīmes analīzi 5.1. nodaļā).

Nodaļas nobeigumā jāpiebilst, ka nozīmes nianšu skaits var būt atkarīgs no vārda nozīmju skaita vispār. Protams, nepieciešamība veidot pārskatāmu un ērti uztveramu šķirli var radīt vēlmi īpaši daudznozīmīgu vārdu sīkās nozīmes nianšes vārdnīcā nešķirt vai samazināt, jo „šķirkļis jau tā ir tik milzīgs, cilvēki apjūks”. Tomēr, ja vēlamies īstenot iespējami konsekventu pieeju, tad kritēriji vienādā mērā jāattiecinā uz visiem vārdiem. Arī raksta 1. nodaļā minētais projekta mērķis veidot sinonīmu kopas liek izmantot vienādus principus līdzīgas nozīmes vārdu nianšu izšķiršanā. Piem., vārdam *domāt* viena no daudzajām nozīmēm ir nozīme ‘rūpēties, gādāt (par kādu, par vēlamu rezultātu)’ (LLVV) bez kādām nozīmes nianšēm. Savukārt vārdam *rūpēties* ir šķirtas divas nozīmes atkarībā no tā, vai rūpju objekts ir cilvēks vai vēlamais rezultāts, bet verbam *gādāt* šī nozīme tiek attiecināta tikai uz cilvēku kā objektu. Lai izveidotu starp šīm nozīmēm atbilstošas sinonīmu kopas, būtu nepieciešams arī vārdam *domāt* šķirt vismaz nianšes atkarībā no rūpju objekta.

Tātad var secināt, ka kritēriji, kurus izmanto gan atsevišķu nozīmju, gan nozīmes nianšu nošķiršanā, ir vieni un tie paši – nozīmi veidojošie semantiskie elementi, semantiskā saistāmība ar dažādu semantisko lomu un dažādu semantisko grupu argumentiem, sintaktiskā saistāmība, kā arī semantiskās un sintaktiskās saistāmības savstarpējās attiecības. Tādēļ nav iespējams droši šķirt atsevišķu nozīmi no nozīmes nianšes, un tas ir atkarīgs no konkrētā leksikogrāfiskā avota autoru koncepcijas.

## 5. Dažādu semantisko grupu verbu daudznozīmība

Šajā raksta nodaļā aplūkoti semantiskās un sintaktiskās saistāmības ziņā atšķirīgi trīs dažādu semantisko grupu verbi. Atsevišķi aplūkota katra verba nozīmju sistēma, ietverot arī nozīmju nianšes, izskaidroti nozīmju nošķiršanā izmantotie

kritēriji, kā arī iztirzātas semantiskās analīzes gaitā radušās problēmas.<sup>3</sup> Gandrīz visi ilustratīvie piemēri ņemti no LVK2018.

## 5.1. Domāt

*Domāt* pieder pie prāta darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir vienvalents, tād intransitīvs. Domāšanas subjekts visās nozīmēs ir cilvēks, tāpēc nozīmju diferenciēšanā svarīga ir objekta un adverbālās nozīmes paplašinātāju esamība un semantika – domāšanas veids, domu saturs u. tml.

**1. nozīmei** ‘izziņas darbībā censties noskaidrot objektīvās īstenības parādības, to būtību, veidot spriedumus, secinājumus par tām’, kuru varētu skaidrot arī ar sinonīmiem ‘prātot, izzināt’, raksturīgi, ka tās semantiskā un sintaktiskā apkaime ir visplašākā. Varētu teikt, ka šī nozīme parādās bez tipiskas apkaimes, jo tā nav tik specifiska kā vairākām atvasinātajām nozīmēm:

- (1) *Tās audzina skolēnos precizitāti un kārtību, māca **domāt** un savus spriedumus pamatot.* (LVK2018)

Tomēr noteiktus apkaimes tipus var konstatēt arī pamatnozīmei. Pirmkārt, apkaimē mēdz būt veida apstākļi, kas var būt izteikts gan ar veida apstākļa vārdu (2), gan lietvārda lokatīvu (3):

- (2) *Tā attīsta audzēkņos spējas analītiski un kritiski **domāt**.* (LVK2018)  
 (3) *[..] gan sieva, gan vīrs sāk **domāt** vienkāršos nepaplašinātos teikumus [..]* (LVK2018)

Otrkārt, apkaimē mēdz būt ar papildinātāju nosaukts domu saturs, proti, tas, par ko domā:

- (4) *Ja **domājam** par laulību un tikumību, tad galu galā šī nemateriālā sfēra taču ir nesalīdzināmi svarīgāka kā naudiskās, materiālās lietas.* (LVK2018)

Treškārt, domu saturs un reizē veids var būt izteikts arī ar objekta palīgteikumu. Svarīgi, ka šo palīgteikumu ievada kāds patstāvīgs vārds – apstākļa vārds vai vietniekvārds – saikļa funkcijā (teikumus varētu arī papildināt – *domāt par to, kā / kāds / kāpēc* [..]), bet ne saiklis *ka* (kas jau norāda uz otro nozīmi):

- (5) *[..] jaunās dāmas jau **domāja**, kā skaistāk un pievilcīgāk gērbties.* (LVK2018)  
 (6) *Bille sāka **domāt**, kāds brīnums ar viņu varētu notikt.* (LVK2018)

1. nozīmei ir viena nianse ‘iztēlē, atmiņā veidot tēlus, ainas; iztēloties, atcerēties’, kas no virsnozīmes atšķiras ar to, ka dominē nevis prātošana un izzināšana,

<sup>3</sup> Šajā rakstā analizēto verbu jaunizveidoto Tēzaura nozīmju sistēmu salīdzinājums ar LLVV tabulu veidā atrodams projekta tīmekļvietnē [https://wordnet.ailab.lv/data/documents/2021/Lokmane\\_Rituma-verba-pielikums.pdf](https://wordnet.ailab.lv/data/documents/2021/Lokmane_Rituma-verba-pielikums.pdf).

bet gan iztēlošanās, turklāt iztēloties var gan to, kas noticis pagātnē (tātad atcerēties), gan to, kas nekad nav noticis, bet pastāv cilvēka domu pasaulē. Šī nianse visbiežāk realizējas noteiktā apkaimē, piem., ja domu saturs īstenojas kā tiešā (7) vai noģiedamā (8) runa:

- (7) *Un es **domāju** sevī: „Varbūt es iestāšos.”* (LVK2018)  
 (8) *Es **domāju**: ja es būtu zēns, tad gan es gribētu būt priesteris.* (LVK2018)

Tiešais objekts 1. nozīmei nav raksturīgs, izņemot vienīgi satura objektu (*domāt dziļas / savas domas* u. tml.), kas var norādīt uz jau minēto nozīmes niansi:

- (9) *Vajadzēja domāt **kaut ko gaišu**.* (LVK2018)

**2. nozīmi** var skaidrot ar sinonīmu ‘uzskatīt’, tās tipiskā apkaime ir objekta palīgteikums, ko ievada saiklis *ka*:

- (10) *Katrs klusuciešot **domā**, ka tieši viņš kļuvis par viņsaules vārdu upuri.* (LVK2018)

Starp teikuma daļām var būt bezsaikļa saistījums, tomēr nozīme paliek tā pati neatkarīgi no tā, vai saiklis *ka* tiek lietots vai ne:

- (11) *Kad mani sit nost, **domā**, viņa raud?* (LVK2018)

Apkaimē var būt arī deiktisks veida apstākļa vārds *tā, tāpat*, kas norāda uz vājinātu pārliecību un nozīmes niansi, kas skaidrojama ar sinonīmiem ‘likties, šķist’ (sal. šķituma verbu apkaime – *tā jau man likās*):

- (12) – *Tā jau es **domāju**, – viņa nosaka, izvelk no kabatas maciņu, no maciņa spožu latu un padod Billei.* (LVK2018)  
 (13) *Ziedaļa laikam **domāja tāpat**, gāja un patiesi – bija pļaviņa ar it labu zāli un pļaviņai pa vidu šaura tērcīte.* (LVK2018)

Iespējama arī kombinēta apkaime, kur ir gan apstākļa vārds, gan objekta palīgteikums:

- (14) – *Re, ku’, es jau tā **domāju**, ka vienai vēl vajag būt.* (LVK2018)

Kā norādīts raksta teorētiskajā daļā, sintaktiskā apkaime ne vienmēr ir pietiekams nozīmju šķiršanas kritērijs. LVK2018 ir piemēri ar vietniekvārdu *kas* tiešā objekta funkcijā. Atkarībā no tā, vai dominē domu satura jeb tēmas vai viedokļa jeb uzskata nozīme, piemērus iespējams piekārtot pirmajai (15) vai otrajai (16) nozīmei.

- (15) *Un, ko **domā** Klusu māte, pie zārka sēdēdama, neviens neuzminēs.* (LVK2018)  
 (16) *Ziedaļa mētāja galvu, slaistīja ausis un šņāca, visādi izrādīdama, ko viņa **domā** par tādu tramdīšanu mājās un atpakaļ.* (LVK2018)

**3. nozīme** ‘rūpēties, gādāt (par vēlamu rezultātu)’ tieši izriet no pirmās, jo arī tās tipiskā apkaime ir *domāt par kaut ko*. Uz šo nozīmi norāda objekta

semantika – ar prievārdu piesaistīti tādas semantikas vārdi kā *attīstība, drošība, peļņa, laulības, saderināšanās, kopīga nākotne* utt. – tādas vēlamas lietas, kuru iegūšanā jāiegulda pūles. Nozīmes saikne ar pamatnozīmi ir metonīmiska – domāt, lai noteiktā veidā rīkotos:

- (17) [...] *katrs īpašnieks sāktu domāt tikai par savu peļņu.* (LVK2018)

Apkaimē bez objekta nosaukuma var būt arī nolūka palīgteikums:

- (18) *Sekmīgi tas notiks tad, ja skolotājs [...] domās arī par to, lai topošais speciālists pārzinātu visdažādākos ar nākamo profesiju saistītus vides jautājumus.* (LVK2018)

Nozīmes nianse ‘rūpēties, gādāt (par kādu)’ metonīmiski izriet no virsnozīmes: rūpēties par kāda labklājību, tāad rūpēties par kādu:

- (19) – *Domā tikai par sevi, par mūsu ģimeni...* (LVK2018)

Vienādās apkaimes dēļ var rasties grūtības nošķirt rūpēšanās nozīmi no pamatnozīmes. Iespējami arī robežgadījumi, jo vēlamais mērķis vispirms ir prātošanas, izziņas objekts, tikai pēc tam seko rīcība, resp., rūpēšanās:

- (20) *Sāku domāt par pārcelšanos uz Rietumu krastu.* (LVK2018)

**4. nozīme** ‘būt nolūkam, nodomam, gribēt, arī paredzēt, gatavoties (ko darīt)’ realizējas specifiskā apkaimē – kopā ar darbības vārda nenoteiksmi:

- (21) *Ar viltu tiki domājīs virvju vijēju šrāgā iepirkties?* (LVK2018)  
(22) – *Ko tu domā darīt ar tiem?* (LVK2018)

Šie piemēri ilustrē to, kā apkaime korelē ar pārmaiņām semantikā, proti, savienojumā *domāt pārcelties uz Rietumu krastu* īstenojas nodoma un gatavošanās nozīme, turpretim *domāt par pārcelšanos uz Rietumu krastu* – spriešanas, pārdomu, nevis aktīvas plānošanas nozīme.

**5. nozīme** ‘paredzēt kādam nolūkam’ ir specifiska ar to, ka tā īstenojas galvenokārt vienā gramatiskā formā – ciešāmās kārtas pagātnes divdabja formā, un apkaimē ir nolūka apstāklis:

- (23) *Bibliotēka domāta ne tikai lasīšanai, bet arī sarunām.* (LVK2018)

Arī **6. nozīme** ‘saprast, precizēt, uztvert runas priekšmetu’ visbiežāk realizējas ciešāmās kārtas pagātnes divdabja formā (24), tomēr atrodami arī darāmās kārtas piemēri noteiktā apkaimē – *domāt ko ar ko* (25) vai *domāt ko* (26):

- (24) *Šajā gadījumā ar „mulķiem” parasti ir domāti jau pieauguši vīrieši.* (LVK2018)  
(25) *Lai mēs noticētu, lai mēs neņirgtu, kur nu, lai mēs vispār saprastu, ko viņš ar to bija domājis.* (LVK2018)  
(26) *Tu domā mīlestību?* (LVK2018)

Varam secināt, ka verba *domāt* nozīmes un nozīmju nianse bija iespējams šķirt, izmantojot galvenokārt sintaktiskās un semantiskās saistītības analīzi, kā palīgmetodes lietojot iespēju aizstāt ar sinonīmu un semantisko elementu analīzi.

## 5.2. Spēlēt

*Spēlēt* pieder pie fiziskas darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir divvalents, tātad transitīvs. Nozīmju nošķiršanā izšķirīgi ir tas, pie kādas semantiskās grupas pieder sintaktiskais objekts: spēles un rotaļas, teātris vai lomas, mūzika vai mūzikas instrumenti. Atšķiras arī darbības veids, tātad nozīmes semantiskie elementi.

Vārda **1. nozīme** ‘veikt noteiktu darbību kopumu (spēli), kam ir sacensības pazīmes un ar ko cenšas sasniegt vēlamu rezultātu, izmantojot prasmes, iemaņas, arī apstākļu nejaušu sakritību; gūt prieku, izklaidēties’ ir definēta samērā plaši, jo spēles ir ļoti atšķirīgas un semantiskie elementi dažādi kombinējas atkarībā no spēles tipa, piem., vai spēles mērķis ir panākumi vai izklaide, vai spēlei ir noteikumi, vai tai raksturīga iztēlošanās vai atdarināšana.

- (27) *Iztukšojām pāris kokteiļus un viņš jau prašņāja, vai arī Elke spēlē golfu.* (LVK2018)
- (28) *Atvainojies viņš aizgāja to meklēt spēļu automātu zālē, kur divi čigāni šobrīd vientulīgi spēlēja pokeru.* (LVK2018)

LLVV šķirtas divas nozīmes, balstoties uz tā, vai spēlei ir mērķis gūt panākumus vai tikai izklaidēties. Otrās nozīmes sinonīms ir *rotaļa*, bet piemērā (29) redzams, ka arī rotaļai var būt sacensības elementi un noteikts mērķis:

- (29) *Arī rotaļas ir kļuvušas organizētākas: ja bērni spēlē kādu komandu spēli, tad Šnobelis viņus sadala divās grupās tā, lai abas grupas spēku ziņā būtu vienlīdzīgas.* (LVK2018)

Mūsaprāt, būtiska pazīme drīzāk varētu būt izlikšanās un atdarināšanas elements, kur parādās tuvums teātra spēlei un kas tagad Tēzaurā izcelts kā nozīmes nianse:

- (30) *Tur Jančelis un Bille spēlēja „pašiem savu māju”, kad citu nebija sētā.* (LVK2018)

Reizē ar vienas vispārīgas verba nozīmes izveidošanu tika koriģētas arī vārda *spēle* nozīmes – divas apvienotas vienā.

**2. nozīme** aizstājama ar sinonīmiem ‘atveidot, tēlot’. LLVV kā objekts minēts tikai drāmas daiļdarbs, bet ne loma, kas klasificēta kā metonīmiski motivēta nozīmes nianse. Tomēr piemēru vairums LVK2018 ir tieši lomu spēlēšana, tāpēc likās loģiski nozīmes skaidrojumu padarīt vispārīgāku, bet apakšnozīmi dzēst. Šis būtu gadījums, kad metonīmija neparādās kā atsevišķa nozīme vai nozīmes nianse un abi objektu tipi – daļa (loma) un veselais (izrāde) – īstenojas vienā nozīmē:

- (31) *Eidis ļoti vēlējās šo lomu spēlēt „Indulī un Ārijā”.* (LVK2018)

- (32) *Dailes teātra aktrise pauž prieku par iespēju spēlēt teātri savā dzimtajā pilsētā.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir viena nianse, kas skaidrojama ar sinonīmu 'izlikties' un identificējama pēc noteiktām apkaimes leksēmām tiešā objekta funkcijā – *spēlēt gudrinieku, mulķi, politiķi, spēlītes, teātri* (pārnestā nozīmē):

- (33) *Milzīgas lata likmes, miljards Parex glābšanai, valsts finanšu krahs, bet viņš spēlē gudrinieku – un kas Latvijai no tā?* (www.diena.lv)

**3. nozīmi** 'atskaņot skaņdarbu ar mūzikas instrumentu, instrumentiem vai iekārtu' no iepriekšējām atšķir gan darbības raksturs, tātad semantiskie elementi, gan argumentu semantika, proti, sintaktiskais subjekts ir cilvēks, sintaktiskais objekts ir mūzika vai skaņdarbs, bet līdzeklis ir mūzikas instruments vai iekārta. Četrās nozīmes niansēs spilgti izpaužas diatēze:

- 1) mūzikas instruments ir sintaktiskais objekts (*Meitene spēlē vijoli*);
- 2) mūzikas instruments ir sintaktiskais subjekts (*Vijole spēlē skumju mūziku*);
- 3) subjekts ir iekārta, kas atskaņo mūziku (*Radio spēlē rokmūziku*);
- 4) subjekts ir mūzika (*Virtuvē skaļi spēlēja mūziku*).

Šīs nozīmes sinonīmu kopas izveidē redzams, cik būtiski izmantot vienus un tos pašus kritērijus nozīmju nošķiršanā – tā kā vārda *atskaņot* nozīmes ir šķirtas pēc subjekta semantiskās grupas, attiecīgi arī *spēlēt* 3. nozīmē jāšķir nozīmes nianšes tā, lai varētu precīzi parādīt, ar kuru no tām veidojas sinonīmu kopa.

Kopumā verba *spēlēt* nozīmju nošķiršanā vissvarīgākais kritērijs ir situācijas dalībnieku semantika, tātad semantiskā saistāmība, un iespēja aizstāt ar sinonīmu, turpretim sintaktiskā saistāmība visām nozīmēm ir gandrīz vienāda, īsti intransitīva ir tikai trešās nozīmes nianse (*mūzika spēlē*).

### 5.3. Dot

*Dot* pieder pie fiziskas darbības verbu semantiskās grupas, pamatnozīmē tas ir trīsvērtis, tātad transitīvs, un bez tiešā objekta akuzatīvā piesaista arī netiešo objektu datīvā. Semantiski verbs *dot* ir diezgan izplūdis, jo dodamajam objektam ir plaša amplitūda – no konkrēta priekšmeta līdz abstraktiem stāvokļiem, apstākļiem u. tml. Subjekta pozīcijā var būt ne tikai cilvēks vai cilvēku grupa, bet arī, piem., apstākļi, proti, viss, kas var būt par cēloni tam, ka kāds kaut ko iegūst. Tātad došanas darbība valodā tiek interpretēta ļoti plaši kā cēloņsakarība. Minēto semantisko īpatnību dēļ verbs *dot* ir bieži lietots un tam ir plaša apkaime. Šis ir arī viens no tiem verbiem, kura ekvivalenti daudzās pasaules valodās mēdz gramatizēties (Heine, Kuteva 2002, 149–155) – tas nozīmē, ka paša verba semantika sniedz arvien mazāku ieguldījumu vārdu savienojuma semantikā. Iespējams, tieši šī iemesla dēļ vairākām verba *dot* nozīmēm gan LLVV, gan Tēzaurā nošķirts vairāk nozīmes nianšu nekā iepriekš aplūkotojumiem.

**1. nozīme** 'sniegt (priekšmetu ar roku vai instrumentu), lai kāds paņemtu, saņemtu' raksturo fizisku darbību, kurā gan darītājs, gan saņēmējs ir dzīvas būtnes, bet dodamais objekts (semantisko lomu teorijā – tēma) ir priekšmets:

- (34) – *Nu tad **dod** to grozu un desmit santīmus šurp.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir trīs nozīmes nianse – pirmajām divām ir sarunvalodas stilistikā nokrāsa un atbilstoši sinonīmi ‘pārdot’ un ‘maksāt’ (35):

- (35) *Bet ne jau Saeima lems, cik **dot** par cūku, cik dot par govi, par vēl kaut ko.* (Saeimas korpus)

Trešā nianse ir pārnesta un skaidrojama ar sinonīmiem ‘veltīt, dāvināt, ziedot, upurēt’, šeit objekts ir nevis priekšmets, bet gan abstrakts nojēgums (mīlestība, dziesmas u. c.):

- (36) *Vai tad ir vēl kāds, kurš **dod** mīlestību?* (LVK2018)

**2. nozīme** ‘atļaut lietot vai iegūt īpašumā (parasti kādas materiālas vērtības)’ no pamatnozīmes atšķiras ar semantiskajiem elementiem, jo raksturo nevis fizisku došanas darbību, bet atļaujas sniegšanu kaut ko lietot vai iegūt īpašumā:

- (37) *Mācītājmājā apmeties bārdains pops un izsludinājis, ka visiem, kas pāriešot ķeizara ticībā, ķeizars **došot** zemi.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir trīs nozīmes nianse – viena ar sarunvalodas nokrāsu ‘izprecināt’, piem., *dot meitu par sievu*, otra arī ar sarunvalodas nokrāsu, turklāt novecojusi ‘piešķirt tiesības nodarbināt (kādu cilvēku)’, piem., *dot dēlu par ganu*, trešā ‘piešķirt nosaukumu, nosaukt’, piem., *dot bērnam vārdu*. No virsnozīmes tās atšķiras ar objekta semantiku.

**3. nozīme** ‘ražot, radīt (materiālas vai garīgas vērtības)’ no pirmajām divām atšķiras ar to, ka objekts iepriekš neeksistē, bet gan tiek radīts, turklāt var būt gan konkrēts, gan abstrakts:

- (38) *Pie atbilstošas kopšanas [...] dobes **dod** ražu vairākus gadus pēc kārtas.* (LVK2018)

**4. nozīme** ‘piešķirt, sagādāt, nodrošināt, izraisīt (piemēram, kādus apstākļus, stāvokli); būt par pamatu, nosacījumu (piemēram, kādam stāvoklim, darbībai)’ izriet no otrās un atšķiras ar abstraktu objektu. Tā var raksturot gan apzinātu nodrošināšanu, gan nejaušu cēloni, tātad centrā izvirzās cēlonības attiecības starp subjektu un objektu.

- (39) *Droši vien tāpēc viņš vis nesamierinājās ar īslaicīgu popularitāti, ko **dod** deputāta amats.* (LVK2018)

Šai nozīmei ir divas nozīmes nianse, kas identificējas pēc gramatiskās formas vai specifiskas sintaktiskās apkaimes: pirmā nianse ‘būt iedzimtam’ realizējas divdabja formā, piem., *viņam no dabas ir daudz dots*, otrā – kopā ar nenoteiksmi un skaidrojama ar sinonīmu ‘ļaut’:

- (40) – ***Dodiet** man arī pamēģināt, – Bille lūdz Mudītes māti.* (LVK2018)

**5. nozīme** ‘sniegt informāciju mutvārdos vai rakstveidā, parādīt (piem., ar žestu)’ no iepriekšējām atšķiras ar objekta semantisko grupu – tā ir informācija:

- (41) *Norādes dot jau es varu, bet domāt jādomā pašam.* (Emuāri)

Šai nozīmei ir trīs nianse, pirmā ir skaidrojama ar sinonīmu 'ievietot' un identificējama pēc apkaimes – leksēmas, kas nosauc kādu tekstu:

- (42) *Latvietim, kamēr nekas labāks nav sacerēts, jāpieturas pie Konversācijas vārdnīcā dotās mīlestības definīcijas.* (LVK2018)

Otrā nianse 'būt zināmam' realizējas divdabja formā:

- (43) *Invariantu metodes būtība – atrast piemērotu īpašību, kas piemīt sākumā dotajiem lielumiem un nemainās procesa gaitā.* (LVK2018)

Trešā nianse 'nogādāt signālu, datus, informāciju no vienas iekārtas uz otru' ir jauna un izsecināma no korpusa materiāliem. Objekts joprojām ir informācija, bet informācijas avots un saņēmējs ir nevis dzīvas būtnes, bet iekārtas:

- (44) *Siksna pat spēja vienlaicīgi dot signālu gan uz Garmin GPS iekārtu, gan uz telefonu.* (Emuāri)

6. un 7. ir stilistiski iezīmētas sarunvalodas nozīmes, kas attiecīgi skaidrojamā ar sinonīmiem 'noteikt' (45) un 'sist' (46):

- (45) *Kaut gan Merkam tikai nesen bija palikuši trīsdesmit gadi, druknā auguma, kailā galvīdus un raupjo sejas vaibstu dēļ viņam varētu dot arī četrdesmit.* (LVK2018)
- (46) *Ja es prastu dot pretī, mēs kautos.* (LVK2018)

8. nozīme ir no valodas normas viedokļa nevēlama 'šis, pašreizējais', kas realizējas ciešāmās kārtas divdabja formā:

- (47) *Ja šo apstākļu nav, tad tā dotajā gadā augļķermeņus gluži vienkārši neveido.* (LVK2018)

LLVV minētā pēdējā nozīme 'šaut' netika konstatēta nevienā korpusā; LLVV ilustrācijai minēti tikai divi viena autora piemēri, tāpēc šāds lietojums būtu uzskatāms par individuālu nozīmes pārnese, nevis valodā nostiprinājušos nozīmi.

Kopumā var secināt, ka verba *dot* nozīmju nošķiršanā vissvarīgākās ir tiešā objekta (akuzatīvā) semantiskās grupas. Divos gadījumos nozīmju vai to nianšu nošķiršanā ir svarīga paša verba gramatiskā forma (pagātnes ciešāmās kārtas divdabja *dots*).

## Galvenie secinājumi

Vārda leksiskās semantikas dalījums atsevišķās nozīmēs jeb leksiski semantiskajos variantos var būt dažāds atkarībā no mērķa. LVLTL izveidē mērķis ir nonākt pie tāda nozīmju šķīruma, kas ļautu izveidot sinonīmiskas, hiponīmiskas, meronīmiskas un antonīmiskas saites starp nozīmēm un nozīmju niansēm un vienlaikus būtu



pārskatāms un viegli uztverams jebkuram elektroniskās vārdnīcas Tēzaurs lietotājam, arī valodas apguvējiem.

Nozīmes tiek šķirtas, balstoties uz kritēriju kopuma. Izmantotie kritēriji ir šādi: semantiskie elementi, kas ietilpst verba nozīmē, semantiskā saistāmība (argumentu semantiskās lomas un vispārīgas semantiskas pazīmes), sintaktiskā saistāmība (argumentu sintaktiskās funkcijas un formālās izteikšanas veidi), kā arī iespēja aizstāt ar sinonīmu.

Kurš kritērijs ir visnoderīgākais, tas atkarīgs gan no verbu semantiskās grupas, gan individuālām saistāmības un leksiskās semantikas īpatnībām. Pārejošajiem vārdiem *spēlēt* un *dot* visvarīgākā ir semantiskā saistāmība ar objektu, resp., objektu semantiskās grupas, vienīgi vārdam *domāt* vienlīdz informatīva izrādījiesies gan semantiskā, gan sintaktiskā saistāmība (piem., objekta formālā izveide un iespēja piesaistīt noteiktu tipu palīgteikumus). Subjektu un objektu semantiskā grupa ir ciešā sakarā ar darbības norisi – tādām semantiskajiem elementiem, kas veido vārda nozīmi. Visos gadījumos iespēju robežās izmantota arī iespēja aizstāt ar sinonīmu, paturot prātā nepieciešamību veidot sinonīmu kopas.

Ņemot vērā, ka vārda semantika ir difūza un nozīmju lauks ir nepārtraukts, nozīmes izriet cita no citas un tāpēc robežojas. Tomēr leksikogrāfijā vispār un arī LVL sakarā svarīgi, lai robežpiemēru būtu iespējami maz, jo pretējais liecinātu par neadekvātu nozīmju šķirumu.

Kaut gan nozīmes nianse jēdziens nav skaidri definēts, tomēr leksiskā tīkla izveidē verbu nozīmes nianšu šķirums izrādījies lietderīgs. Nepieciešams formulēt virsnozīmi pietiekami vispārīgi, lai tajā ietilptu arī nianse. Kritēriji, pēc kuriem tās šķirtas, ir tie paši, kas ļauj nošķirt pašas nozīmes: visbiežāk nianse atšķiras ar semantisko saistāmību, īpaši subjekta vai objekta semantisko grupu. Vienlaikus nozīmes nianse ir veids, kā parādīt metonīmiskus (retāk metaforiskus) pārneseumus, kam nevar piešķirt atsevišķas nozīmes statusu. Tomēr jāuzsver, ka konsekvents risinājums nozīmes nianšu nošķiršanā, visticamāk, nav iespējams, jo nav nosakāms precīzi, cik lielām vai būtiskām jābūt atšķirībām, lai varētu postulēt atsevišķu nozīmi.

## Saīsinājumi un apzīmējumi

Emuāri	<i>Latviešu valodas emuāru korpus</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVL	<i>Latviešu valodas leksiskais tīkls</i>
LVV	<i>Latviešu valodas vārdnīca</i>
MLVV	<i>Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca</i>
Saeimas korpus	<i>LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus</i>
Tēzaurs	<i>Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca internetā Tēzaurs.lv.</i>

## Avoti

1. *Latviešu valodas emuāru korpuss*. Pieejams: [www.korpuss.lv/id/Emu](http://www.korpuss.lv/id/Emu)
2. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. 2018. gada versija. Pieejams: [www.korpuss.lv/id/LVK2018](http://www.korpuss.lv/id/LVK2018)
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: [www.tezaurs.lv/lvv](http://www.tezaurs.lv/lvv)
4. *LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss*. Pieejams: [www.korpuss.lv/id/Saeima](http://www.korpuss.lv/id/Saeima)
5. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: [www.tezaurs.lv/mlvv](http://www.tezaurs.lv/mlvv)
6. *Tēzaurus.lv*. Pieejams: [www.tezaurs.lv](http://www.tezaurs.lv)

## Literatūra

1. Baldunčiks, Juris. 2012. Pārskats par nozīmīgākajām vienvalodas vārdnīcām: skaidrojošās vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, etimoloģijas vārdnīca, slenga vārdnīca. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Lauzis, Aldis (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–194.
2. Bāliņa, Rita. 1972. Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Grabis, Rūdolfs (red.). Rīga: Zinātne, 255–273.
3. Bāliņa, Rita et al. 2006. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
4. Bendiks, Hermanis et al. (red.). 1972. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.
5. Cruse, Allan D. 2004. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
6. *EuroWordNet*. Pieejams: <https://archive.illc.uva.nl/EuroWordNet/>
7. Freimane, Inta. 1983. *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
8. Jackson, Howard. 2002. *Lexicography. An Introduction*. London, New York: Routledge.
9. Goddard, Cliff. 1998. *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
10. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
11. Kuplā, Ieva. 2014. Kompleksa pieeja daudznozīmīga verba semantiskās struktūras analīzē. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 77–92. DOI: 10.22364/vnf.4
12. Laua, Alise. 1981. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
13. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10>
14. Ozola, Ārija. 1970. Par verba transitivitāti un intransitivitāti. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne, 95–102.
15. Paducheva, Elena. 2004. *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury.
16. Pustejovsky, James. 1998. The generative lexicon. *Language*. 73(3), 597–600. DOI: <https://doi.org/10.2307/415891>
17. Saeed, John I. 2000. *Semantics*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers.

18. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
19. Stammers, Jonathan. 2008. *Unbalanced, Idle, Canonical and Particular: Polysemous Adjectives in English Dictionaries*. *Lexis*. 1. Pieejams: <https://journals.openedition.org/lexis/771>
20. Taylor, John R. 2009. *Linguistic Categorization*. Oxford: Oxford University Press.
21. Veidemane, Ruta. 1970. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.
22. Wierzbicka, Anna. 1996. Semantics. Primes and universals. *Journal of Linguistics*. 74(1), 180–183. DOI: <https://doi.org/10.2307/417582>
23. Zuicena, Ieva. 2010. Vārda nozīmes skaidrojums „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14(1), 369–374.
24. Žilinskaite-Šinkūniene, Egle. 2013. Prievārdu pētīšanas metodes. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 159–171. DOI: 10.22364/vnf.3

## Summary

The article deals with the principles and process of creation of the electronic lexical database *WordNet* for the Latvian language. The focus is directed at elaboration of common criteria for word sense distinction.

The theoretical part briefly describes key notions in lexical semantics as related to the semantic structure of polysemantic words, especially verbs. Special attention is paid to the types and mutual relations of senses, and their description in dictionaries. The main goal of this part is to elaborate common criteria for distinguishing verb senses according to semantic theory, lexicographic sources, and corpus data. In relation to this, the notion of subsense revealing subtle differences in meaning and its relations to the superordinate sense is described in detail.

The empirical part of the article discusses the system of senses of three polysemantic verbs belonging to different semantic groups – *domāt* ‘to think’, *spēlēt* ‘to play’, and *dot* ‘to give’. Discussion reveals practical application of the main criteria of word sense distinction, also highlighting some basic problematic issues. It has been concluded that verb sense distinction should be based on a complex of criteria, and the dominating criterion is chosen according to the semantic group the verb under analysis belongs to.

**Keywords:** electronic language resource; Latvian *WordNet*; lexical semantics; polysemy; synonymy; valency.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Standard Georgian language: History and current challenges<sup>1</sup>

### *Gruzīnu literārā valoda – vēsture un pašreizējie izaicinājumi*

Tamari Lomtadze

Akaki Tsereteli State University  
59 Tamar Mepe st., Kutaisi 4600, Georgia  
E-mail: [tamrikolomtadze@yahoo.com](mailto:tamrikolomtadze@yahoo.com)

This article outlines some debates and issues in the field of Georgian linguistics and offers a research agenda for standard Georgian language, including its history, phases of development, present-day challenges and prospects. There is a multitude of conflicting and even mutually exclusive ideas and points of view regarding these issues. My key point is to provide the periodization of the standard Georgian language that encompasses sixteen centuries, taking into consideration not only the level of normalization and standardization of the Georgian language in a particular historical period, but also the language variety on which the standard / literary language was based, and the institutions controlling and governing the development of the standard language. The point of departure here is the definition of the “standard” as a historically determined set of commonly used language assets, recognized by society as the most appropriate and prestigious variety due to its common usage and high cultural status. Using descriptive, synchronic, diachronic, and comparative research methods, I have tried to identify four phases / periods in the continuous history of the Georgian standard language spanning sixteen centuries.

**Keywords:** standard Georgian; periods of the Georgian standard language; old Georgian language; Middle Georgian language; Modern Georgian language.

## 1. Introduction

The history of the standard Georgian language is a history of language planning and policies, the unique amalgamation of which has created the language we use today. Yet, far from being historical relic, these language policies are ubiquitous in the modern era and continue to be appropriated and enforced by prescriptive

---

<sup>1</sup> The current work has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF), grant No. FR\_17-158, “Georgian Grammar between Norm and Variations”.

grammarians, Georgian language teachers, lexicographers, official institutions, and the community.

The periodization of the Georgian language depends on the extent to which it has been normalized and standardized during different phases of its development. Therefore, each scholar offers his or her own variant periodization, Shanidze's (1923), Chikobava's (1952) and Jorbenadze's (1989) variants being the most influential and widely discussed ones. There are some other viewpoints, as well (cf. Tchumburidze 1956, 24; Kavtaradze 1964; Tvaradze 1968; Dzidziguri 1978; Sarjeladze 1984; Gogolashvili 2013, 32). Most scholars tend to divide the history of standard Georgian language into two or three periods except for Besarion Jorbenadze, who identifies five distinctive periods (Jorbenadze 1989, 155). However, if we add to the above-mentioned criteria the vernacular language / dialect on which the linguistic standard was based in this or that period, and institutions in power / authorities controlling and defining the linguistic standard, we can identify four periods in the continuous development of Georgian literary / standard language:

- 1) The 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century: the so-called Old Georgian Language: presence of the common standard; absence of grammars; the standard was based on the rules established by the clergy (therefore, it was also referred to as church / ecclesial standard); the last phase saw the emergence of the so-called Hellenophile trends (the use of Greek grammatical constructions, derivation / word-building system, lexical borrowings (Ioane Petritsi and his followers)); the standard was controlled by the Church / ecclesial authorities.
- 2) The 12<sup>th</sup> century to mid-18<sup>th</sup> century: the so-called Middle Georgian Language: the beginning of the linguistic reform; domination of secular / vernacular elements over the standard language; rejection of Hellenophile tendencies; from the old standard, only linguistic heritage of Giorgi and Ekvtime Mtatsmindeli and their followers, which was closer to the vernacular language, was maintained; penetration of loan words of oriental origin; the standard was based on secular / vernacular speech variety (therefore, it is also referred to as secular / vernacular standard), which was not canonized in a timely manner due to the complicated political and socio-economic situation. Consequently, standard Georgian varied from region to region depending on social and geographical factors. There were no grammars, standard was established by the secular authorities / royal court.
- 3) The mid-18<sup>th</sup> century to mid-19<sup>th</sup> century: the so-called Anton's Period: the theory of three styles; the dominant style, bookish / scholarly / theological one, was based on the Church/ecclesial standard, while historical narratives and secular texts were based on secular/vernacular standard. Grammars were written, linguistic standard was established and maintained by the Church/ ecclesial authorities.
- 4) The mid-19<sup>th</sup> century to present: Modern Georgian language: new linguistic reform based on the 12<sup>th</sup> century secular / vernacular standard. Grammars were written, linguistic standard was established and maintained by

the secular government and, from the 20<sup>th</sup> century onward, standard Georgian was granted the status of official / state language of Georgia and protected by the Constitution, as well as state institutions.

## 2. Periodizing Georgian literary language

Akaki Shanidze distinguished three periods in the development of standard Georgian: Old Georgian (from the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century); Middle Georgian (from the 12<sup>th</sup> to 19<sup>th</sup> century) when we had no common standard language; and the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries when Modern Georgian was shaped (Shanidze 1920, 1976). Each of these periods saw substantial changes in graphical and writing systems, i. e., at the level of orthography, as well as at the level of grammar and vocabulary.

Arnold Chikobava (1952, 364–369) divides the history of standard / literary Georgian into two periods: from the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century, when the common linguistic standard took shape, and from the 12<sup>th</sup> to 20<sup>th</sup> century when the new linguistic standard emerged and, consequently, standard Georgian was implemented.

It should be noted that the division of the continuous development of the Georgian language spanning sixteen centuries that can be unmistakably traced through written texts is fairly conditional, as far as Georgian has remained relatively stable over the centuries, hence, old and medieval texts can be easily understood by a present-day cultivated reader. It is a common knowledge that, over the centuries, languages may change in such a way that new generations might have to study the language of their ancestors as a foreign language. This has been the case with English, Greek, Armenian, etc. The continuity of the standard / literary Georgian has not been achieved through its artificial separation from the vernacular language, it has always been closely interconnected with the everyday colloquial language. It should be also noted that throughout its sixteen-century history, Georgian language has developed three scripts that are still alive / active: Asomtavruli and Nuskhuri, that were widely spread before the 12<sup>th</sup> century, are still in limited ecclesial / liturgical usage and, vice versa, secular/vernacular Mkhedruli, the use of which was limited until the 12<sup>th</sup> century, is the dominant / major script today. Georgian scripts were granted the national status of intangible cultural heritage in Georgia in 2015 and inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2016.

However, if we take into consideration not only the above-mentioned criteria (normalization, standardization, graphization, continuity, etc.) but also the definition of “standard”, describing it as a term applied to the speech variety which, by the value of its cultural status and currency, is recognized by society as the most appropriate in a particular historical period, and the role of the official / state institutions in the formation of the linguistic standard, it seems reasonable to distinguish four periods in the history of standard Georgian language:

- 1) Old Georgian language (the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century);
- 2) Middle Georgian language (the 12<sup>th</sup> century to 1760s);

- 3) Anton's Period, or the Period of the so-called three styles (1760s to 1860s);
- 4) Modern Georgian (1860s to present); this period can be subdivided into two phases: 1860s–1920 and 1920–present; 1920 is a kind of milestone, when the Constitution granting Georgian language the status of official / state language was adopted during the years of the first independence (1918–1921).

According to the 11<sup>th</sup> century Georgian chronicler Leonti Mroveli, the first attempts of language standardization date as far back as the 4<sup>th</sup> century BC. He points out that the first Georgian state was formed at the end of the 4<sup>th</sup> century BC – it was the Kingdom of Kartli. The first king was Parnavaz who declared Georgian as a state language (Qhaukhchishvili 1955, 26; Pataridze 1980; Abashidze 1986, 10, 232, 466). There are important references to the ancient Colchis (Laz) academy scattered in historiographic sources. It can be assumed that standard Georgian already existed in the 4<sup>th</sup> century BC. However, this assumption thus far remains purely hypothetical and unverifiable, since we have no tangible proof of the existence of the Georgian script or normative grammar belonging to that age.

The first Georgian written monuments date back to the 5<sup>th</sup> century. These are epigraphic inscriptions, manuscripts, and historical-literary narratives. Even though no normative grammar books of that period survive until our time, the written monuments of the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century prove the existence of a standard language. All the written monuments were created according to the norms of the common literary language. However, it is unknown who implemented the linguistic standard, since we have no grammars belonging to those period and historical sources do not provide any evidence, either. Literary sources inform us that initially literary and/or scholarly works were produced at the courts of kings, noblemen, and bishops; later, after the intensification of monastic life, educational centres shifted to the monasteries. It is noteworthy that Georgians had educational and cultural centres in monastic complexes abroad, as well (Georgian monasteries of Palestine and Jerusalem, on Mount Sinai, Mount Athos, Black Mountain and elsewhere). Linguistic analysis of texts of this period, both in Georgia and abroad, confirms the existence of a common standard.

The 10<sup>th</sup> century author, Giorgi Merchule, provides evidence of the policy of linguistic unification in the 9<sup>th</sup> century Georgia. In particular, he points out that in the 9<sup>th</sup> century Georgia was the country where worship was conducted in Georgian (see Ingorokva 1954; Baramidze 1960, 186). In other words, this is the period when the royal house of Bagrationi was founded and prayers, masses and other liturgical services were held in Georgian throughout the country. As a matter of fact, the clergymen, who were far more influential than the nobility, were privileged to canonize / legalize the use of Georgian throughout the whole territory of Georgia.

The attitude of scholars of the same period towards the linguistic issues is quite strict; in his will, Giorgi Mtatsmindeli obliges all scribes and scholars to adhere to the established rules strictly (Kekelidze 1980, 226–229, 575). Such a categorical imperative for scribes shows that there was a standard Georgian, i.e., the variety of Georgian associated with formal schooling and written language (Gogolashvili 2013, 15).

It is generally considered that the very first period of the Georgian literary language (the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century) saw the emergence of the strictly normalized, standardized language. This period consists of three main phases: 1. The first one lasts from the 5<sup>th</sup> century to the end of the 7<sup>th</sup> century when the standard is associated with the Eastern Georgian dialect; 2. The second period covers the timespan from the 7<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century when the standard is based on the South-Western Georgian dialectic variety; 3. The third one covers the 11<sup>th</sup> century, when the Hellenophile trends are intensified.

The process of standardization of the literary language largely depends on the socio-political and economic situation in the country. Georgia, devastated by the Arab conquests (especially from the 8<sup>th</sup> century), is split into several kingdoms and principalities by the end of the 8<sup>th</sup> century. East Georgia is in a particularly difficult situation. Therefore, South-West Georgia becomes the political-cultural centre and, consequently, South-Western Georgian dialect serves as a basis of the linguistic standard defined by the clergy. That is why Sarjveladze (1997, 11) divides Old Georgian into two sub-periods (the 5<sup>th</sup> to 8<sup>th</sup> century and the 9<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century).

It is worthy of note that texts dated by the 5<sup>th</sup> to 9<sup>th</sup> century were written in the so-called Asomtavruli or Mrglovani ('round') alphabet (containing 37 letters). The name was given because of the round and large outline of the letters. It is a two-line system: all letters are of the same size and placed between two lines. From the 9<sup>th</sup> century, based on the round script, the angular variety emerges. Round letters are replaced by angular ones, and at the same time, the two-line system is replaced by a four-line system, which means that the letters of the middle, upper and lower registers are formed. The name "Nuskhuri" is used alongside with "Kutkhuri" – 'angular'. This script was used to rewrite religious texts, sacred books / scriptures, etc. There is an opinion that all three types of writing (the third one – Mkhedruli – will be discussed below) are development phases of the same script: Asomtavruli (the 5<sup>th</sup> to 9<sup>th</sup> century) and Nuskhuri (the 9<sup>th</sup> to 12<sup>th</sup> century), followed by Mkhedruli from the 13<sup>th</sup> century to the present day. However, there is also an opinion that all three scripts coexisted simultaneously, and they varied only in terms of their domination and usages at different times.

It is true that a lot of texts written between the 5<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> century, especially the translated ones, are accompanied by a body of commentary to describe the grammatical processes but the work "Sitkvai Artrontatvis" (literal translation: 'On Letters') written in the 11<sup>th</sup> century is considered to be the oldest grammatical work that has reached contemporaneity. It discusses specific grammatical issues of the Georgian language. Eprem Mtsire's theory of translation and a new system of Georgian punctuation date back to the 11<sup>th</sup> century as well.

This period is referred to as Old Georgian literary language by most scholars. There is a common standard, but there are no grammars or norms. The standard is based on the language of the Bible, scriptures, and other sacred texts and is controlled by the clergy. Thus, in the case of Georgian, the linguistic standard was established and maintained by the high-rank clergymen who lived and worked in



Georgia (almost in all provinces of the country: Meskhet-Javakheti, Kartli, Tao-Klarjeti, etc.) as well as at cultural and educational centres abroad (Palestine, Mount Sinai, Mount Athos).

From the 12<sup>th</sup> century, when the secular power / authority of the royal court considerably increased and secular motives started to emerge in literature, the earlier tradition of the literary language was, to a certain extent, broken and new standards and norms were being refined and evolved gradually.

In the 12<sup>th</sup> century, the country made important progress in virtually all areas of life (economic growth, stabilization of political situation, social welfare, etc.). Secular government, the royal court of Georgia, held a higher position in the social hierarchy than the clergy. The changes were also reflected in the language. Namely, the old standard, which had undergone little change from the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century, was considerably affected. The great Georgian poet Shota Rustaveli stands out as the leader of the ongoing linguistic reform. In the 12<sup>th</sup> century, he wrote a chivalric long poem “The Knight in the Panther’s Skin” which turned out to be a milestone in the history of medieval Georgian literature and pivotal in reforming the Georgian language. The long poem played a crucial role in implementing a new linguistic standard. Rustaveli preserves some of the old linguistic forms but he frequently avoids using outmoded / obsolete grammatical and lexical entities that gradually dropped out of the language, introducing new lexical units / neologisms, syntactic constructions and modernizing the vocabulary. As Arabuli (2005, 21) puts it:

“The author of “The Knight in the Panther’s Skin” refused to accept outdated norms of classical literary Georgian as manifested in the body of sacred writings and concluded the reform that had been maturing in the realm of the Georgian language for centuries due to the coexistence of rich written literary tradition and a strong, vibrant vernacular language. He preserved the best elements from the old standard, combining them with the lively linguistic experience. The poet left a new language to the future generations which, at the same time, maintained close connection with its roots.” Some scholars believe that no substantial change of equal importance has taken place in the history of Georgian literary language after Rustaveli, arguing that the history of standard language should be divided into two periods: before and after Rustaveli (cf. Chikobava 1952).

It is from this period that the third type of Georgian script, Mkhedruli, characterized by a four-line system like Nuskhuri, and roundness like Mrgvlovani, becomes the dominant writing system. The name is given because it was mainly used in secular / vernacular literature.

In terms of linguistic norms, the language of the 10<sup>th</sup> century written texts is closer to that of the 5<sup>th</sup> century texts than to the language of Rustaveli’s poem. In short, Georgian literary language was subordinated to one and the same linguistic standard during the 5<sup>th</sup>–11<sup>th</sup> centuries.

However, the changes began after the Mongol invasion in the mid-13<sup>th</sup> century. The country was devastated by the Mongols politically, economically, and socially. The linguistic standard gradually deteriorated and eventually nearly vanished. The language was burdened and littered with barbarisms and grammatical forms

of heterogeneous origin. Linguistic issues that required urgent attention remained unaddressed. To summarize, during the Middle Ages (from the late 13<sup>th</sup> to 18<sup>th</sup> century) linguistic standard varied from one region to another and, obviously, common standard Georgian was no longer practiced. The written texts of that period provide ample evidence of the existence of a number of linguistic variations and the disappearance of standard Georgian. Literary works were mostly translated from Persian, Arabic, Turkish and oriental vocabulary dominated over the native stock of words.

The 17<sup>th</sup> century witnessed the revival of standard / literary Georgian. In 1629, "The Georgian-Italian Dictionary" was printed in Rome (compiled by Stephano Paolini who was assisted by Georgian Nikiphore Irbach). It was followed by the first printed textbook of Georgian grammar entitled "Georgian (Iberian) Grammar" by Francesca Mario Majo, published in Rome in 1670. The author used the system of philological grammar based on Latin grammars.

However, in the second half of the 18<sup>th</sup> century, Anton I, Catholicos-Patriarch of Georgia, wrote the grammar of the Georgian language in which he embodied his overtly conservative linguistic views and attitudes towards the language and its standardization. The first Georgian normative grammar written by Catholicos-Patriarch Anton Bagrationi (in the 1860s) sums up all the grammatical treatises of that period. Anton's main goal was to revive the standard Georgian language, but grammatical norms formulated by him were not based on the colloquial language.

As mentioned above, the integrity of the Georgian literary language was shaken by the 18<sup>th</sup>-century political turbulences; single standard literary language disappeared. These circumstances stimulated Anton Bagrationi to create "Georgian Grammar" (1759, 1764). His linguistic endeavours, despite his decent goals, resulted in implementing three styles instead of a single overarching linguistic standard. As a matter of fact, it was the first normative grammar written in Georgian (Babunashvili 1970, 8). Furthermore, Anton made changes to the spelling. He added 2 letters to the Georgian alphabet.

The theory of three styles, canonized by Anton, is important in terms of language policy. He argued that homogeneous language could not be used simultaneously in vernacular speech, liturgy, and philosophy. Therefore, he set the old Georgian standard (prevalent in the 11<sup>th</sup> century) for high style, declaring it standard Georgian, and secular / vernacular standard for historical narratives and everyday speech.

However, this was not the way to save standard Georgian. The revival of the 11<sup>th</sup> century linguistic standard led to the break-up with the vernacular language. In response, large-scale reforms aiming at reviving and canonizing standard Georgian began in the nineteenth century, but the Russian Empire actively opposed the reforms. The language policy of the Russian Empire was very rigorous. Georgian was regarded as a primitive language. Education in Georgian language was prohibited. Georgian was deprived of the rights of an official / state language. Therefore, not only the norms, but also the issue of status had to be regulated and resolved.

In the 1860s, national liberation movement erupted in Georgia. One of its main goals was to restore the status and function of the Georgian language. Ilia Chavchavadze's unflinching endeavours to prepare theoretical basis for the normalization of the language proved to be pivotal in implementing a new vernacular standard and paving the way for the regularization of the grammar and democratization of the language. Ilia Chavchavadze's groundbreaking essay "A few words on Revaz Eristavi's Translation of Kozlov's "Madman"" (1861) was the first attempt to implement and promote the spoken/colloquial Georgian language. The essay was a turning point in the reform of Georgian orthography. Chavchavadze reformed the Georgian alphabet removing 5 outmoded / obsolete letters (ჟ, ჳ, Ⴆ, Ⴇ, Ⴈ) from it. Thus, Ilia Chavchavadze laid foundation to the modernization of the Georgian language.

In the second half of the 19<sup>th</sup> century, important grammatical works were published in periodicals. Special emphasis was made on grammatical variations and normative problems.

In fact, in the last quarter of the 19<sup>th</sup> century, unified Georgian literary language based on certain theoretical foundations was shaped. This was crucial for the normalization and standardization processes at an early phase of the development of modern Georgian language.

Gaining independence at the beginning of the 20<sup>th</sup> century and the foundation of the Georgian University and National Academy of Sciences led to the final standardization of the Georgian language.

At the dawn of the 20<sup>th</sup> century, Nicholas Marr helped to lay the foundations of modern Georgian grammar (Marr 1925; Marr, Brier 1931). He and his disciples Ivane Javakhishvili, Ioseb Kipshidze, Akaki Shanidze established the Georgian linguistic circle at the University of St. Petersburg that was further expanded and strengthened by the establishment of the first Georgian university – Tbilisi University in 1918. Many Georgian public figures, negatively disposed towards the opening of Tbilisi State University, feared that Georgian would never become the language of education, culture and scholarship. However, their fears turned out to be unfounded. In January 1918, the foundation of the first Georgian university transformed Georgian into the language of science and scholarship. As early as 1921, the special learned committee at the University published a bulletin addressing several controversial orthographic issues. The same year, academic council for terminological issues, chaired by Ivane Javakhishvili, was established.

On May 26, 1918, after the declaration of the independence of Georgia, Georgian was declared as the state language of the Democratic Republic of Georgia.

This was the first legal document containing a constitutional clause that defined the status of the state language in the history of the Georgian statehood. Unfortunately, independent Georgia and, consequently, its constitution did not last: the constitution was adopted on February 21, 1921, and after four days, on February 25, Georgia was annexed by Russia.

The Democratic Republic of Georgia became the Soviet Socialist Republic of Georgia. A new constitution was adopted in 1922. This constitution also granted Georgian the status of the state language.

In 1925, under the guidance of Vukoil Beridze, the central terminological commission was formed, and the government established the State Terminology Commission; in 1934, the State Commission for the Implementation of Georgian Literary Norms was formed under the People's Commissariat, and in 1935, Commission for the Implementation of Literary Norms was founded at the university.

In 1936, based on the Institute of Caucasian Studies, N. Marr Institute of Language, History and Material Culture was founded. It started publishing monographs and dictionaries that helped, on the one hand, to modernize the vocabulary and to enrich Kartvelian / Georgian and Caucasian linguistic studies, on the other. The Georgian Academy of Sciences was founded in spring of 1941. In the same year, the Institute of Linguistics (IL) was established within the Academy of Sciences. IL played a major role in the protection of the purity of language, continuously updating scholarly and scientific terminology and publishing modern dictionaries, monographs, and periodicals. 1941 saw the release of "The Georgian Orthographic Dictionary" compiled by Topuria and Gigineishvili.

In 1946, the Committee for the Implementation of the Literary / Standard Language Norms was established under the presidium of the Academy of Sciences, and since 1953 it functioned under the Council of Ministers of Georgia. The chairmanship of the commission was automatically assigned to the Chairman of the Council of Ministers. The academic staff of the IL together with the State Commission managed to implement an appropriate linguistic system by mutual agreement, introducing common norms and regulations for oral as well as written language which have remained virtually unchanged to this day.

In 1950–1964, the eight-volume set of "The Georgian Explanatory Dictionary" was published under the editorship of Academician Arnold Chikobava.

In 1970, the serial edition of "The Modern Georgian Literary Language Norms" was launched. It was successively published in the years to follow (Gigineishvili 1970).

In 1978, a new draft constitution was published. Thereby Georgian was deprived of the state language status. It caused a wave of protest demonstrations, the government had to compromise, and Georgian retained its constitutional status of a state language.

In 1991, Georgia restored its national independence. On August 24, 1995, a new constitution of independent Georgia was adopted. According to Article 2(3), "The official language of Georgia shall be Georgian, and, in the Autonomous Republic of Abkhazia, also Abkhazian." Article 8, "Georgian is a state language of Georgia; in Abkhazia – Abkhaz, as well".

It should be further noted that in 1995 the Permanent State Commission of the Georgian Language was established, and in 1997 the State Chamber of the Language was founded. Both worked until 2004.

In 2015, the Parliament passed the bill of the state language, and in 2017 the Department of the State Language was established and tasked with implementing, protecting, and promoting Georgian as a state language.

### 3. Current challenges

Literary / standard language comprises a wide range of fields and areas within which it is used: education, culture, science, scholarship, literature, politics, press, radio and television, law, etc. Therefore, the state law on language incorporates several key linguistic and socio-linguistic conceptual and functional components:

1. Language as an identity marker.
2. The use of language in government and administration.
3. Language in education.
4. Language of cultural production.
5. Language of the media.
6. Language varieties.
7. Linguistic standardization.
8. Linguistic policy management.

In some of these areas, standard Georgian does not face any obstacles, but there are apheres where it is still difficult to cope with challenges. The Language Department oversees enforcing the language law. Some countries have several official / governmental bodies responsible for implementing language laws (Spain, Latvia, etc.). They safeguard the state language and ensures that it functions properly (Siguan 1992; Hirsu 2008). One of the factors hindering the full functioning of Georgian may be that only one body controls the implementation of the law. In some provinces mostly inhabited with ethnic minorities such as Javakheti, located in Kvemo (Lower) Kartli, Georgian is taught as a single subject at non-Georgian public schools, yet most students can hardly speak literary Georgian after leaving school.

The linguistic situation is much worse throughout the occupied territories of Georgia – Abkhazia and Tskhinvali: Georgian TV broadcasting, radio channels and press are not available, and Georgian is not used at the educational institutions. Therefore, it is impossible to spread standard Georgian there. Ethnic Georgians use only dialectal forms.

The current problems of the Georgian language are similar to those affecting other languages of major diffusion throughout the Western world. It has traditionally been considered that within a linguistic community, regardless of geographical and social differences, as a rule, there is a common / standard language which is used in formal schooling and by mass media and is privileged to have a higher cultural status than other language varieties (Siguan 1992). It is a cultivated language, which is also referred to as literary language, especially in Eastern European countries. In this traditional view, the common language should be regarded as a hierarchically organized system that can cover a wide variety of linguistic forms, including such subordinate speech variety as colloquial language, for instance.

This limitation and stratification of the different forms of a language demonstrates that diverse linguistic forms coexist and interact, influencing different forms of social and linguistic behaviour directly or indirectly, in more remote ways. However, the idea of hierarchically organized linguistic system has been questioned lately. The hierarchical approach that situated the written language above the oral/spoken one and evaluated language varieties by exclusively aesthetic criteria, distinguishing between formal and informal, literary, and colloquial / daily, “prestigious” / “correct” and “vulgar” / “incorrect”/“rude” linguistic forms, has come to be viewed as an outmoded cliché to be crushed. Demarcation lines between “correct” / “prestigious” and “incorrect” / “vulgar” linguistic forms have been blurred and, in many cases, completely disappeared. The hierarchy has been deconstructed by placing spoken language above the written one within the hierarchy of language system.

The reasons for this substantial change vary from the anti-authoritarian tendency of rejecting any form of elitism to the increasingly predominant role of audio-visual and digital mass media, and, consequently, the prevalence of the spoken language. Language teaching practices at schools have also been modified and adapted to comply with the requirements of greater linguistic freedom.

To this greater degree of freedom and receptivity, one must add all-encompassing social and technical changes, necessitating the coinage of neologisms / new terms to label and verbalize the new realities. In addition, computer systems are exerting an influence – in one way or another – on linguistic forms and style.

Furthermore, most of these technical novelties come through English; it serves as a kind of lingua franca that has a predominant presence in many social and theoretical contexts, including academic research, computerized management, communication systems, arts, sports, television, and so many other aspects of daily life. Thus, the pressure exerted by English on vocabulary and even on syntax has become the major challenge of Georgian language today.

In the face of these problems, decisive measures must be taken to normalize the language of mass media and education, and to protect standard Georgian from further degeneration and disintegration. The evolution of a language can be viewed as a series of successive crises which are the consequence of the need to adapt to constantly renewable social circumstances. However, current linguistic crisis seems to be substantially different from all those that have preceded it, making its outcomes unpredictable.

## 4. Conclusions

In conclusion, the history of standardization of the Georgian language can be briefly summarized, as follows:

1. The existence of the linguistic standard of the Georgian language is confirmed by the written documents of the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century. However, there were no normative grammars; collective rules for implementing the language system were developed by the clergy. The basis was the language of the Bible.

2. From the 12<sup>th</sup> to mid-18<sup>th</sup> century, as a result of the strong secular rule, the secular / vernacular language became the dominant standard. However, no sooner than it was canonized, the historical and political decline led to the gradual disappearance of linguistic standard.
3. From the mid-18<sup>th</sup> century to the second half of the 19<sup>th</sup> century, normative grammars appeared. Catholicos-Patriarch of the Georgian Orthodox Church, Anton I tried to re-establish old (ecclesial) standard in vain because this standard was too artificial and far from the vernacular Georgian.
4. By the end of the 19<sup>th</sup> century, new linguistic reforms, based mainly on the twelfth-century principles shaped by Shota Rustaveli, were implemented. The standard was established and maintained by the secular government. This situation continued into the 20<sup>th</sup> century; in the 20<sup>th</sup> century, normative grammars underwent substantial regularization, the vocabulary was also standardized and modernized; Georgian as a state language and its usages were promoted and protected by the Constitution; in the 21<sup>st</sup> century, Georgian is constitutionally protected as a state language; however, the usage of the standard language faces several difficulties described above. Currently, in the age of globalization, Georgian must rise to new challenges.

## References

1. abashidze, irak'li (red.). 1986. *kartuli sabch'ota entsik'lopedia*. tbilisi: gamomtsemloba nak'aduli. [Abashidze, Irakli (ed.). 1986. *Georgian Soviet Encyclopedia*. 10. Tbilisi: Ganatleba Press.]
2. arabuli, avtandil. 2005. *kartuli metqhvlebis k'ult'ura*. meore gamotsema. tbilisi: gamomtsemloba universal. [Arabuli, Avtandil. 2005. *The Culture of Georgian Speech*. 2<sup>nd</sup> edition. Tbilisi: Universal.]
3. babunashvili, elene. 1970. *ant'on p'irveli a kartuli gramat'ik'is sak'itkhebi*. tbilisi: gamomtsemloba metsniereba. [Babunashvili, Elene. 1970. *Anton I and the Issues of Georgian Grammar*. Tbilisi: Metsniereba Press.]
4. bagrat'ioni, ant'on. 1885. *kartuli ghramat'ik'a*. shedgenili ant'on I-is mier, gamotsemuli aleksandre ep'isk'op'osis sapisit, ts'inasit'qvaoba t. rapiel eristavisa. [Bagrationi, Anton. 1885. *Georgian Grammar*. Introduction by Rafiel Eristavi and printed by Publishing House of Archbishop Alexandre.]
5. ch'avch'avadze, ilia. 1991. oriode sitqhva tavad revaz shalvas dzis eristavis k'azlovidgan „sheshlilis” targmanzed. *ilia ch'avch'avadzis tkhulebani khut t'omad*, t'. 5. abashidze, giorgi (red.). tbilisi: gamomtsemloba metsniereba. [Chavchavadze, Ilia. 1991. A few words on Revaz Eristavi's translation of Kozlov's "Madman". *Ilia Chavchavadze's Works in Five Volumes*. 5. Abashidze, Giorgi (ed.). Tbilisi: Metsniereba Press, 7–26.]
6. chikobava, arnold (red.). 1950–1964. *kartuli enis ganmart'ebiti leksik'oni rva t'omad*. saqartvelos metsnierebata ak'ademiis gamotsema. [Chikobava, Arnold (ed.). *Georgian-Georgian Dictionary in Eight Volumes*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press.]
7. chikobava, arnold. 1952. *enatmetsnierebis shesavali*. tsu, tbilisi. [Chikobava, Arnold. 1952. *Introduction to Linguistics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.]

8. ch'umburidze, zurab. 1982. *kartuli salit'erat'uro enis ist'oriis periodizatsiisatvis: madly dedaenisa*. tbilisi: sabch'ota sakartvelo. [Chumburidze, Zurab. 1982. *Periodizing the History of Georgian Literary Language*. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo.]
9. Hirša, Dzintra. 2008. Institutions responsible for the language policy. *Break-out of Latvian*. Baltiņš, Māris, Druviete, Ina, Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: Zinātne.
10. dzidziguri, shota. 1978. mtlianoba oghond mravalgvari. *kartuli ena da lit'erat'ura sk'olashi*, 4, 42–51. [Dzidziguri, Shota. 1978. Heterogeneous Unity. *Georgian Language and Literature at School*. 34, 42–51.]
11. gigineishvili, ivane (red.). 1970. *tanamedrove kartuli salit'erat'uro enis normata k'rebuli*. tbilisi: gamomtsemloba metsniereba. [Gigineishvili, Ivane (ed.). 1970. *Collection of the Linguistic Norms of Modern Colloquial Georgian Language*. Tbilisi: Metsniereba Press.]
12. gogolashvili, giorgi. 2013. *kartuli salit'erat'uro ena, nark'vevebi*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. [Gogolashvili, Giorgi. 2013. *Georgian Literary Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.]
13. ingoroqhva, pavle. 1954. *Giorgi Merchule*. tbilisi: sabch'ota mts'erali. [Ingoroqhva, Pavle. 1954. *Giorgi Merchule*. Tbilisi: Sabchota Mtserali.]
14. javakhishvili, ivane. 1949. *kartuli paleograp'ia*. tbilisi: tbilisis sakhelmts'ip'o universit'et'is gamomtsemloba. [Javakhishvili, Ivane. 1949. *Georgian Paleography*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.]
15. jorbenadze, besarion. 1989. *kartuli dialekt'ologia*. ganatleba, tbilisi. [Jorbenadze, Besarioni. 1989. *Georgian Dialectology*. Tbilisi: Metsniereba Press.]
16. kavtaradze, ivane. 1964. *kartuli enis ist'oriisatvis*, 1. tbilisis universit'et'is gamomtsemloba. [Kavtaradze, Ivane. 1964. *On the History of Georgian Language*. 1. Tbilisi: Tbilisi University Press.]
17. k'ek'elidze, k'orneli. 1980. giorgi mtats'mindeli. *dzveli kartuli lit'erat'uris ist'oria*, t'. i. tbilisi: gamomtsemloba metsniereba, 213–233. [Kekelidze, Korneli. 1980. Giorgi Mtatsmindeli. *History of Old Georgian Literature*. I. Tbilisi: Metsniereba Press, 213–233.]
18. majo, pranchesk'o mario. 1643. *nashromi aghmosavlur enata shesakheb ts'igni p'irveli (kartuli gramat'ik'k'a)*. romi, sarts'munoebis gamavrtselebeli sasuliero sazogadoeba. [Majo, Francesco Mario. 1643. *Oriental Languages: Book 1 (Georgian Grammar)*. Rome: The Society for the Promotion of the Faith.]
19. Marr, Niko, Brier, Moris. 1931. *La Langue Georgienne*. Paris: Firmin-Didot et Cie.
20. mari, nik'o. 1925. *dzveli kartuli salit'erat'uro enis gramat'ik'a*. ssrk' metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba, mosk'ovi. [Marr, Niko. 1925. *Grammar of the Old Georgian Literary Language*. Moscow: Academy of Sciences Press.]
21. merchule, giorgi. 1960. grigol khandztelis tskhovreba. *chveni saunje: k'artuli mts'erloba ots t'omad*. t. 1. baramidze, aleksandre (red.). tbilisi: gamomtsemloba nak'aduli, 131–225. [Merchule, Giorgi. 1960. The life of Grigol Khandteli. *Our Treasure: Georgian Literature in 20 Volumes*. Vol. 1. Baramidze, Aleksandre (ed.). Tbilisi: Nakaduli Press, 131–225.]
22. oniani, aleksandre. 1978. *kartvelur enata ist'oriuli morpologiis sak'itkhebi*. gamomtsmloba ganatleba, tbilisi [Oniani, Aleksandre. 1978. *Issues of Historical Morphology of Kartvelian Languages*. Tbilisi: Ganatleba.]
23. pat'aridze, ramaz. 1980. *kartuli asomtavruli*. tbilisi: nak'aduli. [Pataridze, Ramaz. 1980. *Georgian Asomtavruli*. Tbilisi: Nakaduli Press.]



24. paolini, st'epane. 1629. *leksik'oni kartuli da it'aliuri*. shedgenili st'epano p'aoлинis mier, kartvel nik'ipore irbakhis, ts'm. basilis (ts'esis) beris dakhmarebit romi: sarts'munoebis gamavrtselebeli sasuliero sazogadoeba. [Paolini, Stefane. 1629. *Georgian-Italian Dictionary*. Compiled by Stefano Paolini, with the assistance of Nikifore Irbakh in Rome: The Society for the Promotion of Faith.]
25. Qhaukhchishvili, Simon (red.). 1955. *kartlis cxovreba*. 1. Tbilisi: Ganatleba. [Qhaukhchishvili, Simon (ed.). 1955. *Georgian Chronicles*. I. Tbilisi: Ganatleba.]
26. sarjveladze, zurab. 1984. *kartuli salit'erat'uro enis ist'oriis shesavali*. tsu, tbilisi. [Sarjveladze, Zurab. 1984. *Introduction to the History of Georgian Literary Language*. Tbilisi: Tbilisi State Pedagogical University Press.]
27. sarjveladze, zurab. 1997. *dzveli kartuli ena*. tsu, tbilisi. [Sarjveladze, Zurab. 1997. *Old Georgian Language*. Tbilisi: Tbilisi State Pedagogical University Press.]
28. shanidze, ak'ak'i. 1920. *subiekt'uri p'repiksi meore p'irisa da obiekt'uri p'repiksi mesame p'irisa kartul zmnashi*. t'filisis universit'et'is gamotsema, „sakhalkho sakmes” st'amba. [Shanidze, Akaki. 1920. *Second Person Subjective Prefix and Third Person Objective Prefix in the Georgian Verb*. Tiflis: Tbilisi University Press.]
29. shanidze, ak'ak'i. 1923. haemet'i t'ek'st'ebi da mati mnishvneloba kartuli enis ist'oriisatvis. *tpilisis universit'et'is moambe*. 3, 354–388. [Shanidze, Akaki. 1923. Texts with Extra '3' and Their Significance for the History of Georgian Language. *Tbilisi University Newsletter*. 3, 354–388.]
30. shanidze, ak'ak'i. 1976. *dzveli kartuli enis gramat'ik'a*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. [Shanidze, Akaki. 1975. *Grammar of the Old Georgian Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.]
31. Siguan, Miguel. 1993. Multilingual Spain. *European Studies on Multilingualism*. 2. Turell, Teresa M. (ed.). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
32. Tchumburidze, Zurab. 1956. *kartuli salit'erat'uro enisa da st'ilis sakitxebi*. Tbilisi: Saxelgami. [Tchumburidze, Zurab. 1956. *Issues of the Standard Georgian language and Style*. Tbilisi: Sakhelgami.]
33. top'uria, varlam, giginishvili, ivane. 1941. *sask'olo ortograp'iuli leksik'oni*. gamomtsemloba ganatleba. [Topuria, Varlam, Giginishvili, Ivane. 1941. *Orthographic Dictionary for Schools*. Tbilisi: Ganatleba Press.]
34. tvaradze, revaz. 1968. tkhutmet'sauk'unovani mtlianoba. *kartuli ena da lit'erat'ura sk'olashi*, 3, 40–51. [Tvaradze, Revaz. 1968. Fifteen-Century Unity. *Georgian Language and Literature at School*. 3, 40–51.]

## Kopsavilkums

Rakstā aplūkota virkne gruzīnu valodniecības diskusiju par gruzīnu literāro valodu, tās vēsturi, attīstības posmiem un mūsdienu izaicinājumiem un perspektīvām. Par šiem jautājumiem ir daudz pretrunīgu un pat savstarpēji noliedzošu uzskatu. Raksta autores galvenais mērķis ir analizēt sešpadsmit gadsimtu senās gruzīnu literārās valodas periodizāciju, ņemot vērā ne tikai gruzīnu valodas normēšanu konkrētā vēsturiskā periodā, bet arī literārās valodas pamatā esošo lietojuma daudzveidību, kā arī iestādes, kas kontrolē un pārvalda literārās valodas attīstību. Raksta pamatā ir šāda literārās valodas definīcija – literārā valoda ir vēsturiski noteiktu plaši izmantotu valodas līdzekļu kopums, ko sabiedrība atzinusi par piemērotāko un prestižāko valodas paveidu tās vispārējās izmantošanas un augstā kultūras statusa dēļ. Izmantojot

aprakstošu, sinhronisku, diahronisku un salīdzinošu pētniecības metodoloģiju, sešpadsmit gadsimtu nepārtrauktajā gruzīnu literārās valodas vēsturē identificēti un aplūkoti četri posmi.

**Atslēgvārdi:** literārā valoda; gruzīnu literārās valodas posmi; sengruzīnu valoda; vidus gruzīnu valoda; mūsdienu gruzīnu valoda.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## **„Es neuzskatu, ka latviešu valoda sastāv tikai no gramatikas”: vidusskolēnu valodas lietpratība un attieksme pret latviešu valodas mācīšanos<sup>1</sup>**

***“I don’t think that Latvian language consists only of grammar”: Secondary school students’ language proficiency and their attitudes towards learning Latvian***

Sanita Martena

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija  
Atbrīvošanas aleja 115, Rēzekne, LV-4601, Latvija  
E-pasts: [sanita.martena@rta.lv](mailto:sanita.martena@rta.lv)

Raksta pamatā ir divu pētījumu dati: par latviešu valodas prasmes līmeni, beidzot vidusskolu, (2018) un par skolēnu attieksmi pret latviešu valodas mācīšanu un mācīšanos (2018–2020). Datu interpretācijā ir izmantota valodas lietpratības teorija (Hulstijn 2015), proti, par to veidojošajiem komponentiem: pamata un augstāko jeb paplašināto valodas kognīciju. Pētījumā izmantotas arī teorētiskās atziņas par argumentēto rakstīšanu un galvenajām pazīmēm, kas liecina par augstā līmenī uzrakstītu darbu. Skolēnu teksti rakstā vairāk ir analizēti no viņu izvēlētajā pārspriedumu temata izpratnes aspekta, prasmes argumentēti paust savu viedokli un leksiskās sarežģītības aspekta.

Pārspriedums ir skolēnu sniegums, ko viņi latviešu valodā un citos mācību priekšmetos ir apguvuši 12 skolas gadu laikā bilingvālajās mazākumtautību skolās un skolās ar latviešu mācībvalodu. Pētījuma dati rāda, ka bez tradicionālajām interpunkcijas kļūdām (divdabja teicienu un citu savrupinājumu, salikta teikuma daļu atdalīšanas ar komatiem) skolēnu darbos ir vērojams vienvērtīgs vārdu krājums, proti, par maz tiek lietoti konkrēti jēdzieni, termini vai retāk sastopami vārdi. Pārspriedumos nav pietiekami precīzi un izvērsti raksturotas parādības, notikumi, cilvēki, un tas ir saistīts gan ar faktu nezināšanu, gan arī ar nepietiekamu vārdu krājumu.

Pētījumā par attieksmi pret latviešu valodas mācību procesu atklājas iespējamie iemesli, kas ietekmē skolēnu latviešu valodas apguvi un tās rezultātu. Ne tik motivējošas attieksmes pamatā, kā to atklāj skolēni, ir viņu grūtības saprast skolotāja latviešu valodas gramatikas un citu valodas jautājumu skaidrojumu, nepietiekama valodas funkcionālo aspektu iekļaušana mācību saturā, dažkārt arī līdzvērtīgas komunikācijas (starp skolēnu un skolotāju) trūkums.

**Atslēgvārdi:** valodas lietpratība; pamata un augstākā (paplašinātā) valodas kognīcija; argumentētā rakstīšana; pārspriedumi; attieksme pret valodas mācīšanos; latviešu valoda; valodas mācīšana.

---

<sup>1</sup> Raksts ir tapis ar Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” (Nr. IZM-2018/2-0002) atbalstu.

## Ievads

Raksta pamatā ir divu kopš 2018. gada veiktu pētījumu datu analīze, piedaloties Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” apakšprogrammā „Latviešu valodas apguve” (2018–2021) un Latviešu valodas aģentūras pētījumā „Attieksme pret latviešu valodu un tās mācīšanos” (2018–2020). VPP ir analizēti vidusskolas beidzēju, 12. klases skolēnu, pārspridumu teksti, kas tika radīti 2018. gada vasarā. Īpaša uzmanība šajos tekstos ir pievērsta skolēnu argumentētajai rakstīšanai, kas teorētiskajā literatūrā (Ferretti, Graham 2019) ir definēta kognitīvajā, sociokultūras un lingvistiskajā perspektīvā. No kognitīvās perspektīvas argumentētā rakstīšana ir raksturota kā problēmrisināšanas process, kurš ietver prasmi novērtēt informāciju no dažādiem avotiem, identificēt argumentus, integrēt tekstā tematam atbilstošu informāciju, izmantot zināšanas par teksta žanru un svarīgākais – izpratni par tematu. Kognitīvā dimensija ietver arī rakstītāja prasmi regulēt sevi rakstīšanas procesa laikā, lai sasniegtu retoriskos mērķus (fokuss uz iedomātu vai reālu adresātu, iekļaušanās rakstīšanai paredzētajā laikā u. tml.). No sociokultūras perspektīvas rakstīšana ir definēta „kā semiotisks rīks, kas ir komunikācijas un sociālo attiecību pamatā” (Ferretti, Graham 2019, 1347). Šādā rakursā tiek uzsvērtas noteiktas situācijas, sociokultūras konteksti, konvencijas, kas no vienas puses ietekmē pašu rakstīšanas procesu, bet no otras puses arī rakstītāja iekļaušanos sociālajos kontekstos. Lingvistiskā perspektīva nosaka, kādā veidā teksts ir aplūkojams un vērtējams no valodas viedokļa: kā ir respektēts teksta mērķis, žanrs, vārdu izvēle un gramatiskās struktūras. Tiek uzsvērts, ka prasmīgi rakstītāji ir pamanāmi vairāk „pēc elastīga valodas stila lietojuma nekā pēc fiksēta valodas pazīmju kopuma” (Ferretti, Graham 2019, 1352).

VPP dati labi atklāj skolēnu prasmi vai tieši otrādi – trūkumus un nepilnības gan tekstveidē, gan argumentētajā rakstīšanā, gan arī pareizrakstībā un citos ar valodas lietpratību saistītos jautājumos. Taču skolēnu pārspridumi nesniedz informāciju par iemesliem, kāpēc valodas zināšanas nav pilnīgas, tāpēc lietderīgi šajā ziņā ir LVA pētījuma dati par skolēnu attieksmi pret latviešu valodas apguvi un faktoriem, kas ir ietekmējuši un turpina ietekmēt noteiktas attieksmes (īpaši – negatīvas) veidošanos. Arī pēdējos gados publicētajā teorētiskajā literatūrā par valodu izglītību (piem., Nicholas, Starks 2014; Gkonou, Daubney, Dewaele 2017; Wild, Wildfeuer 2019) ir uzsvērts, ka pētījumos nepieciešams iekļaut vairāk pašu skolēnu vai studentu redzējumu par savu valodas mācīšanās procesu.

Raksta mērķis ir aplūkot būtiskākos trūkumus skolēnu prasmē argumentēti paust savas domas pārspridumu tekstos par izvēlēto tematu, identificēt problēmas latviešu valodas apguves procesā vidusskolas posmā, atklājot to potenciālo ietekmi uz skolēnu latviešu valodas lietpratību un attieksmi pret mācību procesu.

Rakstā ir ievads, trīs nodaļas un secinājumi. Pirmajā nodaļā ir aplūkota pētījuma teorētiskā bāze, kas ir pamats abu pētījumu datu analīzē, otrajā nodaļā ir dots pārskats par VPP iegūtajiem datiem un analizēti vidusskolēnu pārspridumi, trešajā nodaļā ir dots ieskats LVA pētījumā un analizēti atsevišķi dati, kas visspilgtāk atklāj skolēnu attieksmi pret latviešu valodas apguves procesu, izvirzot pieņēmumus par iemesliem, kuri vistiešāk ir ietekmējuši šo attieksmi.

Rakstā ir izmantoti vidusskolēnu pārspriedumu teksti un citāti no skolēnu fokusgrupu diskusijām (sīkāk par analīzē izmantotajiem materiāliem sk. otrajā un trešajā nodaļā).

## 1. Pētījuma teorētiskā bāze

Jaunākajos teorētiskajos pētījumos par valodas lietpratību un tās attīstīšanu skolās (Hulstijn 2015, Nicholas, Starks 2014, Wild, Wildfeuer 2019, Ferretti, Graham 2019 u. c.) ir vērojamas četras tendences:

- 1) definēt valodas lietpratību, meklējot atbilstošāko modeli, lai atklātu šī sarežģītā koncepta būtiskākās dimensijas un elementus;
- 2) meklēt galveno kodolu, kas veido valodas lietpratību, un perifērijas elementus, kas arī ir nozīmīgi lietpratības veidošanās procesos;
- 3) pievērst īpašu uzmanību argumentācijas prasmes izkopšanai kā mutvārdos, tā rakstu formā;
- 4) noteikt kopīgo un atšķirīgo valodas mācīšanās procesā skolēniem, kuri valodu apgūst kā dzimto valodu, un skolēniem, kuriem tā ir otrā valoda (jāsaka, ka arvien mazāk tiek veidoti izdevumi, kur ir vērojams šis šķērums, tieši otrādi – vienā izdevumā uzmanība tiek veltīta abām mērķgrupām: pirmās valodas apguvējiem (L1) un otrās valodas apguvējiem (L2), sk., piem., Wild, Wildfeuer 2019).

Iepriekš minētajos pētījumos par valodu izglītību īpaši tiek uzsvērti divi aspekti: kognitīvais un sociālais (resp., sociokultūras), proti, valodas izziņa, mācīšanās un lietojums noris noteiktās kopienās, tostarp – noteiktā mācību grupā (klasē) jeb kopienā (*learning community*), kurai arī ir ietekme uz valodas apguves procesu. Trešais – lingvistiskais – aspekts, kā jau raksta ievadā tika minēts, arī ir ļoti būtisks, taču pārdomas raisošs valodu izglītībā ir kļuvis nevis pats mācību saturs, kas jāapgūst skolēniem, bet veids, kā tas būtu darāms. Tieši valodas izziņas ceļš, pieeja, kā valoda būtu mācāma un apgūstama, ir temati, kas raisa diskusijas arī Latvijā, tāpēc rakstā lielāka uzmanība pievērsta kognitīvajam aspektam.

Raksta 1. nodaļā raksturoti iepriekš pieteiktie valodas lietpratības jautājumi Latvijas un latviešu valodas kā dzimtās valodas (LAT1) un kā otrās valodas (LAT2) apguves kontekstā.

Viena no pieejām, kā definēt valodas lietpratību, ir noteikt to raksturojošos komponentus, piem., Nīderlandes valodas lietpratības pētnieks Jans H. Hulsteins (*Jan H. Hulstijn* 2015) lieto šādus jēdzienus:

- 1) pamata valodas kognīcija (*basic language cognition*) un augstākā vai paplašinātā valodas kognīcija (*higher / extended language cognition*);
- 2) kodols (*core*) un perifērija (*periphery*).

Pētnieks valodas lietpratības definēšanā lieto terminu *kognīcija*, ar to saprotot valodas izziņāšanas procesu, kura laikā tiek iegūtas zināšanas un attīstītas prasmes izmantot šīs zināšanas praktiskā darbībā (Hulstijn 2015, 20). Ar jēdzienu *lietpratība* tiek saprastas gan zināšanas, gan prasmes, tāpēc angļu valodā lietotā vārdkopa

*language proficiency* latviski būtu atveidojama kā *valodas lietpratība*. Šobrīd no angļu valodas tulkotajos tekstos ir vērojama nekonsekvence, vārds *proficiency* ir tulkots gan kā *zināšanas*, gan kā *prasmes*, gan arī kā *valoda pārvaldība* (sk., piem.: <https://www.linguee.com/english-latvian/search?query=language+proficiency>).

Valodas kognīcijas jeb izziņas koncepts un tā elementu noteikšana ir nozīmīgi divu iemeslu dēļ:

- 1) lai labāk saprastu, kam pievērst vairāk uzmanības pamatskolas klasēs un kam – vidusskolās (ģimnāzijās);
- 2) LAT2 apgūvē tas palīdz labāk nošķirt, kas ir galvenais kodols, bez kā valodas lietpratība nav iespējama, un kuri elementi veido perifēriālo fonu, kas arī ir ļoti nozīmīgs paša valodas apguves procesa laikā, bet perifērijas elementi netiek tieši iekļauti pārbaudes darbos un netiek vērtēti ar atzīmi.

Jans H. Hulsteins (2015, 21) uzsver, ka pamata valodas kognīcija (PVK) ir kopīga visiem dzimtās valodas runātājiem, savukārt augstākā, paplašinātā valodas kognīcija (AVK) ir tā joma, kur ir novērotas vislielākās atšķirības starp dzimtās valodas runātājiem. Šīs divas valodas lietpratības formas viņš raksturo šādi: PVK attiecas uz implicītām, neapzinātām fonētikas, morfoloģijas un sintakses zināšanām, uz samērā eksplīcītām, apzinātām leksikas zināšanām (formas-nozīmes atbilstība) kombinācijā ar automatizētu visu šo zināšanu lietojumu runas un rakstu formā. Turklāt pieaudzis dzimtās valodas lietotājs (bez dzirdes problēmām) vienā sekundē var izrunāt un saprast apmēram divus trīs vārdus. Savukārt AVK ir pamata valodas kognīcijas paplašinājums, izvērsums, kas izpaužas leksiski un gramatiski sarežģītākos izteikumos (bieži – arī garākos), retāk lietotu vārdu un netipisku morfosintaktisko konstrukciju izmantošanā (Hulstijn 2015, 22).

Vērā ņemama ir arī J. H. Hulsteina (turpat, 22–23) atziņa, ka valodas izziņa, attīstība skolas laikā un pieauguša cilvēka dzīvē ne vienmēr ir nepārtraukta, secīgs veidojums (kontinuuums). Valodas kognīcijai piemīt dihotomija, proti, valodas izziņa, kā tika teikts iepriekš, ir aplūkojama kā divdaļīgs kopums (pamata un augstākā jeb paplašinātā). Šo atziņu viņš pamato ar argumentu, ka ir tādi valodas elementi (vārdi, izteikumi, konstrukcijas), kas valodā parādās ļoti bieži, bet ir ļoti liels daudzums valodas elementu, kuri valodā ir sastopami reti. Līdz ar to par augstāku līmeni signalizē retāk lietotu vārdu un konstrukciju lietojums, kas liecina par augstāku valodas lietpratības līmeni.

Pamata valodas kognīcija ir attiecināma uz to laika periodu, kad sākas dzimtās valodas apguve. Bērniem pieaugot, mācoties, lasot, attīstās arī viņu valoda; ir tikai likumsakarīgi, ka daudzveidīgāks vārdu krājums un sintaktiskās konstrukcijas būs sastopamas vecāko klašu skolēniem. Tajā pašā laikā valodas lietpratības teorijas autors (Hulstijn 2015, 22–23) uzsver, ka valodas prasmes līmeņa paaugstināšanās, kļūstot vecākiem, nenotiek automātiski. Dzimtajā valodā bieži vien tiek sasniegts noteikts pamatzināšanu un prasmju līmenis, kurš dzīves laikā tā arī netiek paplašināts. To tad ietekmē gan ģimene, gan sociokultūras, reģionālais fons, kas ir makrolīmeņa faktori (plašāk sk. Martena 2021), proti, te parādās valodas apguves sociālais aspekts, kam ir tikpat liela nozīme valodas apguves procesā kā kognitīvajam aspektam.

Līdzīgi par augstākas valodas prasmes kritērijiem, t. i., daudzveidīgu vārdu krājumu un sintaktisko konstrukciju lietojumu, tiek runāts arī teorētiskajā literatūrā par argumentācijas prasmes attīstīšanu (piem., Ferretti, Graham 2019), īpaši – vidusskolēnu esejās un citos ar argumentāciju saistītos rakstu darbos.

Savukārt attiecībā uz valodas izziņu un lietpratību cilvēkiem, kuri apgūst valodu kā otro valodu, J. H. Hulsteins (2015, 41) izmanto jēdzienus *kodols* un *perifērija*. Kodolu veido elementi, kas ir svarīgi kā valodas pamatzināšanu kopums, sākot ar fonētiku un beidzot ar pragmatiku. Savukārt perifērijas elementi ir tie, kas ir valodas apguves procesa fons un kas var būt nozīmīgi atsevišķās komunikatīvās situācijās. L2 lietpratības kontekstā ar kodola un perifērijas elementiem modelis vizuāli ir atveidojams šādi:

L2 lietpratība	
Kodols	Perifērija
Valodas kognīcija – valodas sistēmas izziņāšana (fonētika, morfoloģija, sintakse, leksika, pragmatika).	<ul style="list-style-type: none"> <li>Mijiedarbība (kā komunicēt ar citiem cilvēkiem).</li> <li>Stratēģiskās kompetences (kā komunicēt ar citiem cilvēkiem, ņemot vērā dažādus apstākļus, piem., noteiktu laika limitu vai ierobežotas valodas zināšanas).</li> <li>Metalingvistiskās zināšanas (eksplīcītas gramatikas zināšanas).</li> <li>Zināšanas par dažādiem diskursu tipiem runas un rakstu formā.</li> </ul>

1. tabula. L2 lietpratības kodola un perifērijas komponenti (pēc Hulstijn 2015, 42)

Kā redzams 1. tabulā un kā to uzsvēris pats autors (op. cit.), veiksmīga komunikācija gan mutvārdos, gan rakstu formā vienmēr būs atkarīga no lingvistiskajām zināšanām, tāpēc tās veido valodas izziņas procesa kodolu. Tajā autors īpaši ir uzsvēris pragmatikas zināšanas, definējot tās kā “zināšanas par formas un nozīmes atbilstību un valodas piemērotu lietojumu noteiktā saziņas situācijā” (Hulstijn 2015, 43). Savukārt valodas prasmju pārbaudījumos (eksāmenos) J. H. Hulsteins iesaka vērtēt integrēti visas četras prasmes: klausīšanos, runāšanu, lasīšanu un rakstīšanu, kā arī viena vai vairāku komponentu prasmes (piem., leksikas zināšanas), iekļaujot testēšanā arī komunikatīvo valodas prasmju pārbaudi (turpat, 43).

Kā jau iepriekš šai nodaļā minēts par atšķirībām starp pamata un augstāko valodas kognīciju, visbūtiskāk šīs atšķirības starp pamata līmeni un paplašinātu, izvērstu valodas prasmi ir vērojamas leksikā un gramatiskos konstrukciju lietojumā. Ļoti līdzīgas atziņas ir paustas arī teorētiskajā literatūrā par argumentēto rakstīšanu, piem., žurnāla „Reading and Writing” speciālizdevuma numurā „Argumentative Writing: Theory, Assessment, and Instruction” (Ferretti, Graham 2019). Leksiskā

sarežģītība kā viena no kvalitatīva rakstu darba pazīmēm tiek vērtēta pēc šādiem kritērijiem: vārdu krājuma daudzveidība, vārdu lietojuma biežums (atkārtošanās), vārdu precizitāte, konkrētība, polisēmija, unikālu vārdu lietojums. Savukārt darba sintaktiskā sarežģītība tiek analizēta, ņemot vērā šādus kritērijus: lietvārda frāzes garums, verba frāzes garums, teikumu garums, sintaktisko struktūru līdzība vai daudzveidība, verba ciešamās kārtas lietojums (MacArthur, Jennings, Philippakos 2019). Argumentētās rakstīšanas kontekstā bez leksiskās un sintaktiskās sarežģītības tiek uzsvērtas arī tādas laba rakstu darba pazīmes kā teksta kohēzija un satura saistījums, prasme pamatot savu domu, pierādīt to ar faktiem, statistiku u. tml., lietot pretargumentus, atklājot spēju saskatīt atšķirīgas perspektīvas un interpretēt dažādus viedokļus (Ferretti, Graham 2019).

Šajā rakstā, analizējot vidusskolēnu pārspriedumus, lielākoties uzmanība pievērsta viņu prasmei argumentēt savu domu, spējai izprast teksta virsrakstā iekļauto vārdu semantiku un prasmi veidot domas izvērsumu atbilstoši teksta virsrakstam, kā arī valodas lietpratībai kopumā, salīdzinot darbus, kas rakstīti latviešu valodā kā dzimtajā valodā un latviešu valodā kā otrajā valodā (nedaudz raksturojot skolēnu sniegumu arī reģionālajā aspektā).

## 2. 12. klases skolēnu centralizētā latviešu valodas eksāmena pārspriedumi (2018)

Kopš 2019. gada latviešu valodas korpusu vietnē ir pieejams 2018. gada 12. klases beidzēju centralizētā latviešu valodas eksāmena pārspriedumu tekstu korpus (sk. <http://www.korpuss.lv/id/P%C4%81rspriedumi>). Dažādiem pētījumu mērķiem ir aplūkojami 409 pārspriedumi, kuri atsevišķi ir klasificēti pēc diviem kritērijiem: ģeogrāfiskā areāla (Rīga, Latgale, Kurzeme) un pēc skolas izglītības programmas (vidusskola ar latviešu mācībvalodu, ģimnāzija, mazākumtautību vidusskola). Tekstu izpēte gan atklāj, ka skolēnu darbu iedalījums pēc izglītības programmas ir formāls un neatbilst reālo situāciju, proti, skolēni, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda, mācās arī vidusskolās un ģimnāzijās ar latviešu mācībvalodu. Tas ir nosakāms gan pēc garumzīmju lietojuma kļūdām (īpaši vārda saknē), gan arī pēc vārdu saskaņošanas un vārdkopu lietojuma vienkāršos un saliktos teikumos.

Skolēnu pārspriedumu korpusā visi teksti ir anonīmi, tie ir kodēti, un šādi kodi ir izmantoti arī rakstā minētajos skolēnu pārspriedumu citātos: vispirms ir numurs, kas vienkārši norāda uz tekstu secību, tālāk ir burts, kurš norāda uz reģionu (r-Rīga, l-Latgale, k-Kurzeme), bet pēdējais saīsinājums sniedz ziņas par izglītības programmu (lvs-latviešu mācību valodas vidusskola, mts-mazākumtautību skola, vg-valsts ģimnāzija). Piem., 23. teksts no Rīgas latviešu mācībvalodas vidusskolas ir kodēts šādi: 23rlvs, bet 7. teksts no Latgales valsts ģimnāzijas: 7lvg. Visos citātos no skolēnu darbiem ir saglabāta to oriģinālā rakstība, proti, valodas lietojums nav nedz mainīts, nedz labots.

Kā jau raksta ievadā tika minēts, skolēnu teksti tiek analizēti, pētot jauniešu prasmi argumentēti paust savas domas par noteiktu pārsprieduma tematu. Iepriekš



minētās teorētiskās atziņas par valodas lietpratību, īpaši – par augstāko valodas kognīcijas līmeni (Hulstijn 2015) un par argumentētajai rakstīšanai raksturīgajām pazīmēm (Ferretti, Graham 2019), tiek izmantotas, lai fokusētos uz šiem konkrētajiem jautājumiem.

Raksturojot kopumā visus 409 tekstus, var apgalvot, ka jauniešiem piemīt pamata prasme izveidot loģisku tekstu par noteiktu tematu. 2018. gada 12. klases centralizētajā eksāmenā tika piedāvāti šādi trīs pārspriedumu temati: „Grāmatu brīnumainā vara”, „Ieraudzīt, saklausīt, izprast savu gadsimtu” un Imanta Ziedoņa citāts „Ir tādi cilvēki – sirds ļoti dziļi”. Salīdzinot darbus par visiem trim tematiem, var secināt, ka maz ir labu pārspriedumu tieši par Imanta Ziedoņa dzejas rindām. Tekstos par šo tematu ir vērojamas šaubas par temata formulējumu; skolēnu rakstītais arī atklāj, ka visu Imanta Ziedoņa dzejoli skolēni nezina. Ja skolēniem tiktu piedāvāts garāks dzejas citāts, tad, iespējams, tas būtu palīdzējis viņiem saprast labāk dzejas rindās iekļauto domu. Pārspriedumos ir vērojams mēģinājums izlīdzēties ar kādu citu grāmatu, ar savu dzīves pieredzi, lai gan redzams, ka tā ir par mazu, lai rakstītu par minēto tematu. Līdz ar to šajos tekstos vairāk nekā pārspriedumos par citiem tematiem vērojamas klišejiskas frāzes, virspusējs tēmas atklājums un argumentācijas trūkums, piem.:

- (1) *Mūsdienu sabiedrībā ir daudz indivīdu, kuriem patīk izpatikt citiem. Ārēji viņi izskatās laipni, sirsnīgi un jauki, iemanto cilvēku uzticību un šo uzticību izmanto ļaunprātīgi. Viņiem sirds ir sekla tur nav pat patiesu emociju. Šis ir iemesls daudzām nepatīkamām situācijām un problēmām, kuras ikdienā aizņem ļoti daudz laika. Šādi cilvēki asociējas ar tēliem no Rūdolfa Blaumaņa novelēm, katrā no tām ir kāds, kuram varētu piederēt šīs īpašības. (23rlvs)*

Viss šajā piemērā rakstītais ir vispārīgas frāzes, kas varētu būt par jebkuru sabiedrību jebkurā gadsimtā; arī tālāk pieminētās Rūdolfa Blaumaņa noveles un to tēli netiek raksturoti ar konkrētiem piemēriem vai citātiem, kas radītu saikni ar pārsprieduma tematu. Tāpat arī netieši paustais pretstatījums (*es – viņi*), 3. personas lietojums (*šādi cilvēki, viņi*), veidojot vispārinājumu par visu sabiedrību, nevar pretendēt uz analītisku pieeju, kas nepieciešama, rakstot pārspriedumu.

No 147 Rīgas skolēnu pārspriedumiem 50 teksti pārspriedumu korpusā ir valsts ģimnāziju skolēnu darbi, un neviens no šiem 50 pārspriedumiem nav rakstīts par Imanta Ziedoņa citātu. Tas arī, iespējams, liecina par šo skolēnu spēju novērtēt temata sarežģītību un spēju paškritiski apzināties savu zināšanu, dzīves un lasītāja pieredzi.

Savukārt temata „Ieraudzīt, saklausīt, izprast savu gadsimtu” izvērsumā ir ļoti daudz līdzīgu darbu par vieniem un tiem pašiem notikumiem, kas 2018. gadā par godu valsts simtgadei risinājās Latvijā (dziesmu un deju svētki, jaunu kinofilmu demonstrēšana, valsts simtgades pasākumi u. tml.). Šajos darbos bieži var redzēt virspusēju tādu tematu pieminēšanu, kuri droši vien ir pārrunāti skolā, bet nav pašu skolēnu izjusti, piedzīvoti, saprasti. Tekstos par šo tematu ir vērojama arī vēstures faktu nezināšana vai neprecizitātes vietu, personu, gadskaitļu nosaukšanā,

piem., rakstot precīzi pirmo Dziesmu svētku norises gadu, bet attiecinot to uz 18. gadsimtu:

- (2) *Šogad kā liels notikums paredzēts – Dziesmu svētki. Tas ir grandiozs pasākums, kas aizsākās jau 18. gadsimtā, precīzāk 1873. gadā pirmo reizi tika rīkoti šie svētki.* (28klvs)

Šķiet, ka arī šis temats skolēniem nav bijis tik labi piemērots, jo tas ir pārāk abstrakts un satura ietilpības ziņā pārāk plašs; par to ir grūti rakstīt, izvairoties no klišejām. Tajā pašā laikā ir arī izņēmumi, daži ļoti spēcīgi skolēnu darbi, kas apliecina atziņu – par savu gadsimtu labi var uzrakstīt tie skolēni, kuri paši ikdienā ir aktīvi, paši līdzdarbojas, uzkrājot pieredzi (arī emocionālo), iesaistoties tuvākās apkārtnes izzināšanā un uzlabošanā. Kultūras pieredzes akumulēšana ir cieši saistīta ar valodas pasaules paplašināšanu: jaunu parādību un notikumu iepazīšanu, to konceptualizāciju un apzīmēšanu ar arvien jauniem jēdzieniem un vārdiem. Daudzveidīgs vārdu krājums, precīzi lietota temata kontekstam atbilstoša leksika ir valodas apguves semantiskais un pragmatiskais aspekts, kas, kā tika minēts nodaļā par teorētisko literatūru (Hulstijn 2015; Ferretti, Graham 2019), liecina arī par augstāku valodas lietpratības līmeni. Ilustrācijai pārspriedums no Kurzemes valsts ģimnāzijas skolēna rakstītā (tā kā šis darbs tiks komentēts arī tekstā tālāk, tad (3) piemērā ir iekļauta lielākā pārsprieduma daļa, lai varētu saskatīt darba kompozīciju).

- (3) *Gadsimts tas ir daudz vai maz? Simts dāvanas dzimšanas dienā ir daudz, bet simts gadi pagātnē – maz. Izprast, saklausīt un ieraudzīt savu gadsimtu es cenšos caur trīs perspektīvām: es dzimtā, es Latvijā un es pasaulē.*

*Es savā dzimtā. Manuprāt, pētot gadsimtu caur šo perspektīvu spēju ieraudzīt, kāds tas izskatās un cik sen tas sākās. Piedaloties konkursā, kura mērķis bija iepazīt un iepazīt savu dzimtu, es izveidoju dzimtas koku. Šobrīd tas sevī iekļauj simtu piecdesmit astoņus cilvēkus un sešas paaudzes manu radnieku. [...]*

*Es Latvijā. Lai spētu saklausīt gadsimtu ir jāklaušas jauniešos, jo tieši viņi ir tie, kas gadsimtiem savus notikumus iepazīt mācību grāmatās. Tas ko viņi ir zina un atceras būs tas ko viņi stāstīs nākamajām paaudzēm, tāpēc ir svarīgi viņus uzklaut. [...] Martā man bija lieliska iespēja redzēt kāds spēks ir Latviešu jauniešos un ko viņi spēj paveikt, tikai ja viņiem dod iespēju izpausties. Sešu mēnešu garumā es un vēl trīsdesmit jaunieši strādājām pie simtgades projekta, kura ietvaros divas dienas Liepājā notika jauniešu lielkoncerts „Liepāja izAicina”. [...]*

*Es pasaulē. Izprast Latviju, tās cilvēkus un kultūru šo simts gadu laikā noteikti nav bijis viegli. Mūsdienās to izdarīt palīdz dažādas jauniešu apmaiņas programmas. [...] Arī es esmu piedalījies vairākās „Erasmus+” apmaiņās Itālijā, Polijā un Latvijā. [...]*

*Es domāju, ka gadsimts ir gan daudz, gan maz. Tas atkarīgs vienīgi no tā kā uz to paskatās. [...]*

Tas ir viens no pārspriedumiem, kura autore visdziļāk ir izpratusi izvēlēta temata nosaukumu, turklāt izmantojusi to par sava teksta kompozīcijas pamatu, proti, ar visu trīs verbu (*izprast, saklausīt, ieraudzīt*) palīdzību viņa piedāvā savu gadsimtu aplūkot, sākot no dzimtas, tad no Latvijas un noslēdzot ar pasaules perspektīvu. Katrā no šīm perspektīvām tiek izmantots viens no temata vārdiem (*es savā dzimtā – spēja ieraudzīt; es Latvijā – spēja saklausīt; es pasaulē – spēja izprast*). Prasme spriest par noteiktu jautājumu no dažādiem skatupunktiem teorētiskajā literatūrā ir minēta kā viena no augsta līmeņa argumentācijas pazīmēm (Ferretti, Graham 2019), turklāt teksta autore pamato savas domas ar konkrētiem piemēriem un faktiem, kas atspoguļo viņas personīgo dzīves pieredzi.

Savukārt Latgales skolēnu tekstos virspusēji ir uztverts temats „Grāmatu brīnumainā vara”, nepievēršot uzmanību leksēmu *brīnumains* un *vara* semantikai, līdz ar to pārspriedumos par šo tematu bieži ir vienkārši aprakstītas 2–3 lasītās (vai skolā pārrunātās) grāmatas, pārāk maz atklājot kāda noteikta darba ietekmi uz pašu autoru. Tekstos par šo tematu vērojams arī vairāk faktu kļūdu, neprecīzi autoru vārdi vai darbu nosaukumi, piem., ir minēti *Brāļi Kaudzēni*, nevis brāļi Kaudzītes, turklāt piedēvējot viņiem Edvarta Virzas rakstīto poēmu „Straumēni”:

- (4) *Vieni no latviešu rakstniekiem, kas man iepatikās bija Brāļi Kaudzēni ar savu darbu „Straumēni” tā atšķiras no citiem darbiem. Šajā darbā nevar paredzēt neko, viss ir iespējams, vienā mirklī, tas var pārgriezties kājām gaisā un tu brīnīsies kā tas varēja vispār notikt.* (8 lvs)

(4) piemērs ilustrē pazīmes, kas raksturīgas vājākajiem latviešu mācībvalodu skolu jauniešu tekstiem (ne tikai Latgalē, bet arī Kurzemē un Rīgā), proti, kļūdu ziņā tie ir salasāmi, saprotami darbi latviešu valodā (lai gan ir daudz interpunkcijas kļūdu), bet tajos nav domas, nav nedz spriedumu, nedz pārspriedumu. Ir uzskaitīti atsevišķi literatūras fakti (bieži arī kļūdaini), bet literāro darbu interpretācijā nav vērojama iedziļināšanās, galvenās domas vai idejas atklāšana. Secīga domas izklāsta vietā redzams kvantitatīvs, virspusējs grāmatu vai notikumu uzskaitījums, precīzas leksikas, kas apzīmētu konkrētas parādības, procesus, tēlus, vietā ir lietotas vispārīgas frāzes ar vietniekvārdiem, par kuriem nav skaidrs, uz ko tie ir attiecināmi (*nevar paredzēt neko, viss ir iespējams, vienā mirklī, tas*). Argumentācijā ir izmantoti piemēri no klasiskās vai mūsdienu literatūras, kuriem tiek pakļauts temats, nevis otrādi – tematam piemeklēti argumenti (piemēri). Tas atklāj skolēnu augstākās valodas kognīcijas trūkumu, proti, spēju semantiski atkodēt temata nosaukumu, izprast tajā iekļauto domu un veidot savu viedokli par šo tematu, pakāpeniski un kvalitatīvi attīstot un izvēršot domu.

Salīdzinot skolēnu darbus ne tikai pēc izvēlētajiem pārspriedumu tematiem, bet valodas ziņā kopumā (pareizrakstību, pieturzīmju lietojumu, vārdkopu un teikumu sintaktisko noformējumu, vārdu krājumu), var vilkt dažas paralēles gan pēc izglītības programmām, gan pēc skolu ģeogrāfiskās atrašanās vietas. Pirmkārt, Rīgas mazākumtautību skolu jauniešu teksti kļūdu ziņā ir līdzīgi daudziem ģimnāziju skolēnu darbiem; tie ilustrē vērā ņemamu mazākumtautību skolēnu īpatnību ģimnāzijās. Otrkārt, atbilde literārās valodas normai Rīgas un Kurzemes

mazākumtautību skolu jauniešu tekstos ir augstāka nekā pārspriedumos no Latgales mazākumtautību skolām. No valodas pareizuma viedokļa (pamata valodas kognīcijas līmenis) Latgales mazākumtautību vidusskolu beidzēju darbi rada diezgan lielu satraukumu, jo 12 gadu garumā, pat ja makrovidē (noteiktā pilsētā vai novadā) ir maz latviski runājošo, skolās latviešu valodā ir apgūti arī citi mācību priekšmeti, tāpēc rodas jautājums – kā tiek mācīta latviešu valoda un kādā latviešu valodā tiek mācīti citi mācību priekšmeti? Nepietiekama prasme saskaņot vārdus teikumā, veidot pareizas teikuma konstrukcijas u. tml. ir vērojamas arī Latgales vidusskolu ar latviešu mācībvalodu jauniešu tekstos (iespējams, tie ir skolēni, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda vai ir viena no dzimtajām valodām). Treškārt, ģimnāziju audzēkņu darbi kopumā liecina par augstāku latviešu valodas kvalitāti, bet tajā pašā laikā, piem., arī Rīgas latviešu mācībvalodas vidusskolu daudzu skolēnu sniegums nav sliktāks par ģimnāziju jauniešu tekstiem.

Atgriežoties pie teorētiskajā literatūrā uzsvērtā par pazīmēm, kas raksturo kvalitātīvu, augstā līmenī uzrakstītu argumentēto eseju vai citu ar argumentāciju saistītu teksta žanru (MacArthur, Jennings, Philippakos 2019, 1554–1569; Ferretti, Graham 2019, 1345–1353), var secināt, ka Latvijas skolēnu darbos trūkst individuāla skatījuma, atšķirīga perspektīva piedāvājuma, raksturojot noteiktus kultūras notikumus vai faktus, daudzpusīga sociālo parādību raksturojuma, pretargumentu un leksiskās daudzveidības, sarežģītības un precizitātes.

Argumentu un pretargumentu izpēti iespējams veikt, vidusskolēnu pārspriedumu korpusā meklējot teikumus ar pakārtojuma saikšiem *lai gan, lai arī, kaut gan, kaut arī* (no 409 darbiem apmēram 120 darbos ir atrodami šādi teikumi). Savukārt apstākļa vārds vai īpašības vārds *pretēji* (*tēli, uzskati*) ir lietots tikai deviņas reizes (deviņos darbos). Vienā no darbiem ir bijis mēģinājums atklāt dažādas cilvēku perspektīvas, 21. gadsimtu kā dezinformācijas gadsimtu, tomēr argumentācijai pietrūkst faktu, konkrētības, kas varētu tikt panākta arī ar precīzu vārdu izvēli, tomēr šajā darbā tas nav vērojams:

- (5) *Mūsdienās ir problēma ar nepatiesu informāciju, labs piemērs ir plakanās zemes teorija. Teorija par plakanu zemi izklausās nepatiesi, bet dažas slavenības un liela cilvēku grupa domā pretēji.* (2klvs)

Tādi vārdu savienojumi kā *dažas slavenības, liela cilvēku grupa* ir pārāk vispārīgi, lai paustu argumentētu viedokli. Kā spilgtu paraugu labai argumentācijas prasmei, saturiskajai precizitātei un atšķirīgas perspektīvas izmantošanai var minēt iepriekš tekstā citēto (3) piemēru, kurā ar retoriskā jautājuma pieteikumu teksta ievaddaļā ir uzsvērts neviennozīmīgais skatījums uz jautājumu par 100 gadiem:

- (3) *Gadsimts tas ir daudz vai maz? Simts dāvanas dzimšanas dienā ir daudz, bet simts gadi pagātnē – maz.*

Savukārt teksta noslēgumā piedāvāts savs individuālais secinājums:

- (3) *Es domāju, ka gadsimts ir gan daudz, gan maz. Tas atkarīgs vienīgi no tā kā uz to paskatās.*

Par šī pārsprieduma valodas lietpratību liecina arī daudzveidīgais vārdu krājums un atšķirīgu sintaktisko konstrukciju lietojums, kuras mērķtiecīgi izraudzītas, lai veidotu pārdomātu, vienotu teksta kompozīciju, piem., teksta galvenajā daļā katra rindkopa ievadīta ar virsrakstiem līdzīgiem teikumiem (*Es savā dzimtā. Es Latvijā. Es pasaulē*).

No vairāk kā 400 pārspriedumiem tikai dažos ir vērojama leksiskā sarežģītība, proti, daudzveidīgs, plašs vārdu krājums, precīzi lietoti konkrēti vārdi vai jēdzieni, no tiem – arī ikdienā retāk lietoti vārdi un vārdu savienojumi, piem.: *Lielais kanjons, saules enerģija* (10klvs); *Jugendstila arhitektūra, gaismas instalācijas* (3rmts); *cilvēku resursi, roboti, mākslīgā inteliģence* (16rlvs). Raksturojot Aleksandra Čaka daiļradi: *urbānisma pārstāvis, Rīgas elementi, bulvāri, nomale, centrs, strēlnieki, atstumtie cilvēki, afišas* u. c. (16rmts).

Kā jau iepriekš tika minēts raksta 1. nodaļā, neikdienišķu vārdu, precīzu jēdzienu un terminu izmantošana ir augstāka valodas lietpratības līmeņa pazīme.

Reti ir arī darbi ar savdabīgu sintaktisko konstrukciju lietojumu, kas atklāj rakstītāja individuālo valodas stilu. Kā piemēru var minēt kādas Rīgas vidusskolas audzēknes rakstīto par tematu „Ieraudzīt, saklausīt, izprast savu gadsimtu”, kurā, aprakstot savu pieredzi un emocijas dziesmu svētku laikā, nav vērojamas klišējas, vispārīgas, trafaretas frāzes, kas ir vairumā darbu par šo tematu. Oriģinalitāte un individualitāte tiek panākta ne tik daudz ar vārdu izvēli, cik ar sintaktisko noformējumu:

- (6) *Esmu saviļņota, ka man bija iespēja piedalīties tik grandiozā pasākumā. Neapraktāmas emocijas, sajūtas. Sviedru peļķes, asaras, smieklī un prieks. Neizsakāmi liels gandarījums par paveikto. Grandiozs pasākums.* (17rlvs)

Šajā piemērā sintaktiskā savdabība ir vērojama vienkopas teikumu lietojumā (sk. (6) piemēra 2.–5. teikumu), atklājot rakstītāja prasmi izteikt saviļņojumu ne tikai ar leksiskiem, bet arī gramatiskiem līdzekļiem.

### 3. Pētījums „Attieksme pret latviešu valodu un tās mācību procesu”

LVA koordinētais pētījums norisa no 2018. līdz 2020. gadam, anketējot 333 skolēnus no 8. līdz 12. klasei un 65 latviešu valodas skolotājus, organizējot astoņas fokusgrupu diskusijas Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē un Liepājā, kā arī kopā ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas un Liepājas Universitātes latviešu valodas un literatūras skolotāju programmas studentiem vērojot 46 mācību stundas Rīgā, Salaspilī, Daugavpilī, Rēzeknē, Liepājā, Valmierā un Jelgavā.

Fokusgrupas diskusijas ar skolēniem tika organizētas ar mērķi rosināt skolēnus dalīties pieredzes stāstos par to, kas patīk un kas ne visai apmierina mācību procesā, kā viņi redz izdevušos latviešu valodas stundu, kas viņiem patīk mācību norises laikā, kas veicina viņu vēlmi mācīties un otrādi – kāpēc latviešu valodas apguve sagādā grūtības. Noskaidrojot iemeslus, kas visvairāk veicina vai kavē

latviešu valodas mācīšanos, ir lielāka iespēja saredzēt, kā būtu maināms latviešu valodas mācīšanas un mācīšanās ceļš, un tādā veidā sekmēt arī pozitīvas attieksmes veidošanos. Savukārt šāda attieksme varētu uzlabot arī skolēnu sniegumu latviešu valodā, viņu valodas lietpratības līmeni, par kuru runāts otrajā nodaļā skolēnu pārsapriedumu kontekstā. Detalizētāk par to, kā tika plānotas fokusgrupu diskusijas (kādi tieši jautājumi un uzdevumi tika uzdoti skolēniem un skolotājiem), var iepazīties LVA izdevumā „Tagad” (sk. Martena 2021). Savukārt par visiem pētījuma rezultātiem, tostarp arī secinājumiem, kuri ir būtiskākie faktori, kas ietekmē skolēnu attieksmi pret latviešu valodas apguves procesu, var lasīt LVA (2020) tīmekļvietnē: <https://valoda.lv/petijumi/attieksme-pret-latviesu-valodu-un-tas-macibu-procesu/>.

Šajā rakstā izmantoti piemēri no triju skolēnu fokusgrupu diskusiju datiem, kas 2019. gadā tika iegūti šādās pilsētās un skolās:

- 1) Rēzeknē (diskusijā piedalījās 9.–11. klašu skolu ar latviešu mācībvalodu skolēni, fokusgrupu diskusijas ilgums: 134 min);
- 2) Liepājā (9.–11. klašu skolu ar latviešu mācībvalodu skolēni, diskusijas ilgums: 109 min);
- 3) Rīgā (9.–11. klašu mazākumtautību skolu skolēni, diskusijas ilgums: 115 min).

Fokusgrupu diskusijas ar skolēniem atklāj, ka latviešu valodas apguvē vislielākās grūtības viņiem sagādā gramatikas mācīšanās. Jautājums par gramatiku ir aktuāls visiem jauniešiem, par to liecina diskusiju transkripti no visām pētījumā iesaistītajām pilsētām – gan no bilingvālajām mazākumtautību skolām, gan no skolām ar latviešu mācību valodu. Skolēniem savā starpā apspriežoties un atbildot uz pētnieka jautājumiem, gramatika tiek minēta kā uztraukuma, valodas neizpratnes un slikto sekmju iemesls. Skolēnu teiktais atklāj četras būtiskas lietas:

- 1) skolēni gramatiku nesaista ar sevi, tas ir kaut kas ārpus viņiem un ārpus reālās dzīves esošs;
- 2) liela jauniešu daļa vēlas to saprast, bet viņiem šķiet, ka skolotājs nespēj nedz precīzi un skaidri gramatikas jautājumus izskaidrot, nedz sniegt pamatojumu, kāpēc latviešu valodā eksistē noteiktas gramatiskās parādības un kur (kādos konkrētos tekstos) tās visvairāk ir sastopamas;
- 3) nevienā no diskusijām skolēni nenoliedz latviešu valodas apguves nepieciešamību, tāpat viņi arī domā, ka labas latviešu valodas pamatā ir izpratne par gramatikas jautājumiem;
- 4) lielākajai diskusijās iesaistīto skolēnu daļai ir cits, no skolotāja atšķirīgs, redzējums, kā būtu jā māca latviešu valoda.

Tālāk ilustrācijai daži citāti no skolēnu teiktā. (7) piemērā ir vērojama skolēnu kritiskā attieksme pret mācīšanos, viņu vēlme saskatīt jēgu tajā, kas stundās tiek mācīts, piem., ja kāds valodas likums ir jāapgūst, tad pusaudžiem rodas jautājums – kāpēc. Neprotot to viņiem paskaidrot, pamatot, rodas vilšanās:

- (7) *Man mācīties ir grūti, vispār gramatiku. Jo valodās ir likumi, un, ja es pajautāju – kāpēc ir tāds likums, tikai tāpēc, ka kāds cilvēks ir tā izlēmis.*

*Bet nu man ļoti patīk eksaktie priekšmeti. Visu laiku patīk kaut kāda sasaiste ar dzīvi. Ja ir kāds likums, tā tad, tas arī dzīvē notiek, kā visos gadījumos. Tas laikam tas, kas visgrūtāk ir tieši valodās, tāpēc arī gramatika nepatīk. (No Rēzeknes skolēnu fokusgrupas diskusijas.)*

(7) piemēra otrajā daļā arī redzams, ka skolēni vēlas saskatīt gramatikas jautājumu, likumu sasaisti ar, kā viņi saka, dzīvi. Šādi citāti rosina domāt par to, ka, iespējams, tematam par valodas funkcionalitāti mācību stundās ir pievēršama lielāka uzmanība. Cilvēks valodā domā, ar valodas starpniecību veido attiecības, sadarbojas u. tml., kur vēl ciešāku sasaisti ar ikdienas dzīvi? Tāpat skolēniem būtu arī vairāk jāstāsta par to, ka valodu nav izdomājuši valodnieki, ka tā ir veidojusies pati no sevis cilvēces attīstības procesā, ka valodnieku devums valodas aprakstīšanā, sistēmas izveidē ir palīgs, lai spētu izprast savu dzimto un citas valodas, salīdzināt, mācīties, nevis otrādi – likumi kā šķērslis vēlmei mācīties valodu.

Liela skolēnu daļa, kā iepriekš tika minēts, pauž neapmierinātību nevis par to, ka jā mācās latviešu valoda (to nevienā intervijā neapšaubā ar mazākumtautību skolu skolēni), bet par to, kādā veidā tā viņiem tiek mācīta. Skolēni neredz jēgu gramatikas likumu pārrakstīšanai savās kladēs, skolotāju sen gatavotām prezentācijām, vienveidīgiem uzdevumiem, kas vidusskolas posmā pamatā tendēti tikai uz pieturzīmju likšanu (sk. (8) un (9) piemēru).

(8) *Kad es mācījos iepriekšējā skolā, man nepatika latviešu valoda un pie skolotājas stundas bija garlaicīgas. Mēs rakstījām tikai gramatikas likumus savās kladēs, un, jā, tas bija ilgi un garlaicīgi to visu pārrakstīt. (No Rēzeknes skolēnu fokusgrupas diskusijas.)*

(9) *Prezentācijas ļoti daudz, kas jau gadu gadiem sen izveidotas un ļoti garlaicīgas. Viena un tā pati metode, kā mācīt likt komatus... iedod lapiņas, saliec komatus, iedod lapiņas, saliec komatus.*

*Es tev iedodu grāmatu, tu ņem un raksti komatus, tu ņem un raksti kaut vai visus divdabja teicienus. Vienkārši iedod grāmatu un pats skolotājs negrib mācīt tiem bērniem.*

*Ir tādas stundas, kad mums vienkārši nobēr to tēmu un jā, liekam komatus. (No Liepājas skolēnu fokusgrupas diskusijas.)*

Lasot (9) piemērā skolēnu sacīto, varētu likties, ka tad jau ar komatiem viss ir kārtībā, ja mācību stundās šim jautājumam tiek pievērsta tik liela uzmanība. Tomēr tik pozitīvi, kā diskusijā atzīst paši skolēni un kā to rāda arī pārspriedumu analīze, nav. Tā tad droši vien jāmaina veids, paņēmieni, kā dažādi interpunkcijas, gramatikas un pareizrakstības jautājumi tiek mācīti. Fokusgrupu diskusiju noslēgumā visās grupās skolēniem tika dots uzdevums padomāt, apspriesties savā starpā un izstāstīt, kā viņi vēlētos mācīties latviešu valodu. (10) piemērā ir redzams, ka skolēni labprāt pētītu latviešu valodu kādā tīmekļa lapā, video u. tml., proti, sāktu ar piemēriem, kas ilustrē noteiktu valodas parādību, vārdus, formas vai sintaktiskās konstrukcijas. Tad viņi vairāk saskatītu valodas saikni ar dzīvi, ar latviešu valodas lietojumu arī virtuālajā vidē. Savu vēlamo mācību stundu viņi vizualizē ar šādu skolotāja uzdevumu:

- (10) *Ieejiet tajā lapā, noskatieties video, kas tur bija tāds labs – kaut kādā tādā garā, nevis tur vienkārši iedod darba lapu. Lūdzu, piecpadsmit teikumi, salieciet komatus, kaut kā tā.* (No Liepājas skolēnu fokusgrupas diskusijas.)

Savukārt (11) piemērs, kas arī ir ņemts no skolēnu redzējuma par savu ideālo latviešu valodas stundu, apkopo rakstā iepriekš teikto par valodas lietpratību un par metodēm labas latviešu valodas izkopšanā. Turklāt šajā citātā jaunieši piesaka vēl papildu tematu par paša latviešu valodas skolotāja valodas un profesionālo kompetenci, kā arī par emociju, pozitīvas mijiedarbības un sadarbības nozīmi starp skolēniem un skolotāju:

- (11) *Mums te izstrādājās sava veida hierarhija atbilstoši tam, kā stundai jānotiek. Pirmais, kas mums ir, ir valodas zināšanas. Kad tu atnāc uz stundu, tev jau kādai zināšanu bāzei būtu jābūt. Es uzskatu, ka valodas zināšanas, vismaz kaut kādas, ir vissvarīgākais. Valodas zināšanām jābūt kā skolēniem, tā arī skolotājam. Arī skolotājam šajā ziņā jābūt kompetentam. Viņam jāzina, kas mums jāzina detalizētāk, kas ne tik detalizēti, kam pievērst uzmanību, kā daudzi saka, ka labs skolotājs ir cieši saaudzis ar savu priekšmetu, viņam patīk tas, ko viņš dara. Mūsu otrais punkts ir spēja pasniegt. Tas nav mazāk svarīgs punkts, jo bez tā nekur. Lai arī cik labi skolotājs nezinātu latviešu valodu, cik labi kopumā nezinātu savu priekšmetu, ja viņš neprot sazināties ar skolēniem, viņš viņiem nekad neiemācīs runāt, rakstīt, lasīt. Tas ir, skolotāja prasme pasniegt savu priekšmetu skolēniem ir ļoti svarīga. Trešais ir – attieksme, jo, ja skolotājam ir slikta attieksme pret bērnu, tad viņš nav pret viņu objektīvs.* (No Rīgas mazākumtautību skolu skolēnu fokusgrupas diskusijas.)

Raksta noslēgumā vēlētos vēl paust dažus secinājumus, kas izriet no latviešu valodas mācību stundu vērojumiem. Vairāk nekā 40 vērotās stundas atklāj, ka gramatikas mācīšanā skolotājiem nepietiek izpratnes par gramatisko formu funkcionalitāti, īpaši – par darbības vārda gramatisko kategoriju nozīmi (gramatisko semantiku), lietojuma atšķirībām un nolūku informatīvos un literāros tekstos. Skolotāji jūtas nedroši sarunās, kas ir skolēnu rosinātas vai provocētas, sagaidot no skolotājiem spēju argumentēti paust viedokli par dažādiem ar valodas lietojumu, formu sinonīmiju un citiem ar latviešu valodas gramatiku un pareizrakstību saistītiem jautājumiem. Tāpat latviešu valodas skolotājiem būtu nepieciešams atbalsts skolu vajadzībām piemērotu gramatikas likumu un uzdevumu izstrādē, valodu korpusu izziņāšanā un lietošanā, mācot par leksiku, semantisko daudzveidību, gramatiku, kā arī mūsdienu valodniecības nozares attīstībai atbilstošu lingvistisko tematu skaidrošanā (valodas funkcionālie stili, to mijiedarbība viena teksta robežās, valodas atšķirības rakstu un runas formā, formālās un neformālās saziņas situācijās u. c.).

Rakstā analizēto pētījumu dati un gūtās atziņas ir izmantotas, veidojot jauno lingvodidaktikas izdevumu darbam ar 7.–12. klases skolēniem (Martena,



Laiveniece, Šalme 2021), kurā lingvistiskie un didaktiskie aspekti ir ilustrēti ar konkrētiem piemēriem – uzdevumiem, kā noteiktu tematu varētu mācīt latviešu valodas stundās.

## Secinājumi

12. klases skolēnu pārspriedumu teksti atklāj, ka lielākajai daļai jauniešu latviešu valodas lietpratība nav tik augstā līmenī, kā to varētu sagaidīt pēc 12 mācību gadiem (īpaši skolēniem ar latviešu valodu kā dzimto valodu). Par to liecina gan elementāras pareizrakstības un interpunkcijas kļūdas, gan vārdu krājums, teikumu sintaktiskais noformējums un prasme argumentēti paust savu viedokli. Iemesli nepietiekamam skolēnu skaitam ar augstāku valodas prasmi varētu būt dažādi; tie noteikti ir balstīti viņu ģimenes vides un sociālās makrovides faktoros, taču pētījums par skolēnu attieksmi pret latviešu valodas mācību procesu ļauj izteikt pieņēmumus, ka iemesli ir saistīti arī ar skolotāja lingvistisko un profesionālo kompetenci. Skolēnu fokusgrupu diskusijas ļauj secināt, ka latviešu valodas skolotājiem ir nepieciešams akadēmiskais atbalsts valodas jautājumu izpratnē, lai viņi drošāk un daudzpusīgāk spētu par gramatiku un citiem jautājumiem runāt, sarunāties un diskutēt kopā ar skolēniem (īpaši vidusskolas posmā). Metodiskais atbalsts par daudzveidīgu pieeju un metožu izmantošanu arvien vairāk būtu jāsaista ar latviešu valodas un valodas jomas kopumā teorētisko zināšanu un prasmju integrēšanu profesionālās pilnveides programmās.

Pamatskolas beigu posmā un vidusskolā aktīvāk valodas parādību izzināšanā būtu jāiesaista paši skolēni, piedāvājot pētīt noteiktas vārdu formas, teikumu konstrukcijas, vārdu izvēli, tēlainību u. tml. daudzveidīgos tekstos, tostarp ikdienā bieži lietotos masu un sociālo mediju tekstos. Tādā veidā skolēni netieši saskatītu latviešu valodas lietojuma vērtību, atšķirības starp augsta līmeņa un vidusmēra pamata līmeņa valodu.

## Saīsinājumi

AVK	augstākā (paplašinātā) valodas kognīcija
LVA	Latviešu valodas aģentūra
LAT1	latviešu valoda kā pirmā (dzimtā) valoda
LAT2	latviešu valoda kā otrā valoda
L1	pirmā valoda
L2	otrā valoda
min	minūtes
PVK	pamata valodas kognīcija
VPP	Valsts pētījumu programma

## Avoti

1. Pētījums „Attieksme pret latviešu valodu un tās mācību procesu” (2017–2020). 2020. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: <https://valoda.lv/petijumi/attieksme-pret-latviesu-valodu-un-tas-macibu-procesu/>
2. Pārspriedumi. Skolēnu pārspriedumu korpuss. 2021. Rīga: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Parspriedumi>

## Literatūra

1. Ferretti, Ralph, P., Graham, Steve (eds.). 2019. Argumentative writing: theory, assessment, and instruction. *Reading and Writing*. 32(6), 1345–1357. DOI:10.1007/s11145-019-09950-x
2. Gkonou, Christina, Daubney, Mark, Dewaele, Jean-Marc (eds.). 2017. *New Insights into Language Anxiety: Theory, Research and Educational Implications*. Bristol: Multilingual Matters. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781783097722>
3. Hulstijn, Jan, H. 2015. *Language Proficiency in Native and Non-native Speakers. Theory and research*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/llt.41>
4. MacArthur, Charles, A., Jennings, Amanda, Philippakos, Zoi, A. 2019. Which linguistic features predict quality of argumentative writing for college basic writers, and how do those features change with instruction? *Reading and Writing*. 32(6), 1553–1574. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11145-018-9853-6>
5. Martena, Sanita. 2021. „Un latviešu valodas ziņā man ir viena no mīļākajām skolotājām”: Latviešu valodas aģentūras pētījuma dati par skolotāja profesionalitāti (skolēna viedoklis). *Tagad*. 12, 22–33. Pieejams: [https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/04/TAGAD\\_2021\\_WEB\\_new.pdf](https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/04/TAGAD_2021_WEB_new.pdf)
6. Martena, Sanita, Laiveniece, Diāna, Šalme, Arvils. 2021. *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
7. Nicholas, Howard, Starks, Donna. 2014. *Language Education and Applied Linguistics. Bridging the two fields*. London: Routledge. DOI: 10.4324/9781315818030
8. Wild, Johannes, Wildfeuer, Alfred. 2019. *Sprachendidaktik: Eine Ein- und Weiterführung zur Erst- und Zweitsprachdidaktik des Deutschen*. Tübingen: Narr Francke Attempto.

## Summary

The paper analyses proficiency in Latvian, experiences with learning Latvian and attitudes towards Latvian lessons as reported by young persons in Latvia at the end of their secondary school careers. It is based on the data of two studies conducted among students from both Latvian-medium of instruction schools and bilingual minority schools: first, research on proficiency in Latvian in students' essays (2018), and second, on students' attitudes towards learning and teaching processes of Latvian (2018–2019). The data is analysed according to the theory of language proficiency (Hulstijn 2015), focussing on both basic and higher / extended language cognition. In addition, theoretical findings on argumentative writing quality are used for analysing students' essays, particular regarding comprehension of the essays' topics, skills to express oneself and one's opinion, and lexical complexity.

The essays reveal the students' written performative competence, i.e., the level they have reached during 12 years of schooling in Latvian and other subjects. The data show that there are different types of problems regarding deviation from language norms. In addition to more traditional levels of error analysis (e.g. punctuation errors when separating participles' parts of compound sentences), the paper demonstrates how the students' texts are characterised by a lack of vocabulary development regarding, e.g., lexical diversity, polysemy, or the correct use of specific terminology. Many of the essays do not describe phenomena, events, or persons in sufficiently precise ways, which is grounded both in a lack of knowledge of the topics and insufficient vocabulary.

While the essays provide evidence of the outcomes of learning Latvian, the study on attitudes towards the learning processes reveals possible reasons, which affect the acquisition of Latvian. Many students report a lack of motivation based on difficulties in understanding the teachers' explanations of Latvian grammar, an insufficient inclusion of functional aspects of language, and occasionally – lack of adequate communication between students and teachers.

**Keywords:** language proficiency; basic and higher / extended language cognition; argumentative writing; essays; attitude towards language learning; Latvian; language teaching.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Sufiksa *-ul-* desemantizēšanās Latvijas vietvārdos

### *Desemantization of suffix -ul- in Latvian place names*

Anita Paidere

Latvistikas un baltistikas nodaļa  
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija  
E-pasts: [anitapaidere@inbox.lv](mailto:anitapaidere@inbox.lv)

Rakstā, balstoties uz piemēriem Latvijas toponīmijā, analizēts sinhroniskā aspektā desemantizēties sufikss *-ul-* un aplūkoti derivatīvie modeļi  $S + -ul- \rightarrow S$  un  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$ , galveno uzmanību pievēršot koku nosaukumu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* motivētiem atvasinājumiem. Vietvārdi, kas ir homonīmi sugasvārdiem, var sniegt vērtīgu materiālu dažādu valodas pārmaiņu procesu, t. sk. gramatizēšanās un desemantizēšanās, pētījumiem. Ja sufikss *-ul-* mūsdienu valodā zaudējis produktivitāti un arī vietvārdos atrodams daudz retāk, tad no mūsdienu vārddarināšanas viedokļa mazproduktīvs derivatīvais modelis  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$ , galvenokārt saistīts ar atvasinājumu *priedulājs*, vietvārdos un arī uzņēmumu nosaukumos sastopams samērā bieži. Leksēma *priedulājs*, kura agrāk bija vērojama mežu, pļavu un purvu nosaukumos, mūsdienās vairāk saistīta ar oikonīmiem (pārsvarā mājvārdiem) un ergonīmiem (uzņēmumu nosaukumiem) un vairumā gadījumu tiek lietota daudzskaitļa formā *priedulāji*. Tradicionālajā onomastikā šādi toponīmu un onīmu kategorijas maiņas procesi tiek dēvēti par transtoponimizēšanos un transonimizēšanos. Neraugoties uz to, ka mūsdienu vārddarināšanā derivatīvais modelis  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$  izmantots arvien retāk un tiek uzskatīts par mazproduktīvu, nosaukumu, kuru sastāvā ir leksēma *priedulājs* vai *priedulāji*, skaitam ir tendence pieaugt. Iespējamais skaidrojums varētu būt saistīts ar nosaukuma labskanību, semantisku piemērotību konkrētai vietai vai objektam, tomēr šāda atziņa būtu balstāma uz padziļinātiem pētījumiem, kā arī aptaujām par nosaukuma izvēles motivāciju.

**Atslēgvārdi:** desemantizēšanās; sufikss; toponīmija; motivētājevārds; transonimizācija.

## Ievads

Vārddarināšana ir aktīvs process, un tajā norisinās nepārtrauktas pārmaiņas – mainās derivatīvie modeļi, daži no tiem zaudē savu aktualitāti un kļūst mazproduktīvi. Rakstā analizēts sinhroniskā aspektā desemantizēties sufikss *-ul-*, kā arī aplūkoti derivatīvie modeļi  $S + -ul- \rightarrow S$  ‘neliela ar motivētājevārdu nosaukto koku audze’ un  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$  ‘vieta, kur vairumā aug ar motivētājevārdu nosauktais’ (reizēm arī ‘neliela ar motivētājevārdu nosaukto koku audze’), galveno

uzmanību pievēršot koku nosaukumu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* motivētiem atvasinājumiem. Šādi atvasinājumi atrodamī arī toponīmijā, un nereti vietvārdu materiāls var sniegt papildu informāciju par valodas pārmaiņu procesiem, tostarp arī desemantizēšanos. Sufiksa *-ul-* desemantizēšanās, domājams, nav norisinājusies vienmērīgi visos latviešu valodas izlokšņu areālos, tādēļ papildus aplūkoti arī citi vietu raksturojoši sufiksi, sniedzot ilustrācijai kartēs atspoguļotus dažādu vietvārdu avotu datus. Īpaša uzmanība veltīta derivatīvajam modelim  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$ , kas Latvijas toponīmijā galvenokārt saistīts ar onimizējušos apelatīvu *priedulājs*. Neliels ieskats dots arī atvasinājuma *priedulājs* lietojumā uzņēmumu nosaukumos, aplūkojot to kā transonimizēšanos – visai izplatītu, taču tradicionālajā onomastikā salīdzinoši maz pētītu onīma kategorijas maiņas procesu. Vairums rakstā minēto nosaukumu ir onimizējušies apelatīvi, zināmā mērā uzskatāmi par starpstadiju starp onīmiem un apelatīviem, tādēļ darbā izmantota strukturāli morfoloģiskās klasifikācijas pieeja. Plašākai analīzei koku nosaukumu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* motivētie atvasinājumi aplūkoti ne tikai vietvārdu, bet arī leksikogrāfiskajos avotos, kuri savukārt var sniegt papildu informāciju par sufiksu nozīmi un funkcijām kādā konkrētā laika periodā.

Pētījumā izmantoti šādi avoti: Mancelius 1638<sub>a</sub>, 1638<sub>b</sub>; Fürecker 1650; Blese 1936; Stender 1758, 1789; Lange 1773, 1777; Ulmann 1872; Mülenbachs 1923, 1925, 1927; Endzelīns 1922, 1925; Plāķis 1936, 1939; Endzelīns 1956; 1961; Bušs 2010; Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Vietvārdu datubāze; Latvijā reģistrēto uzņēmumu datubāze *Lursoft*. No vārdnīcām ekscerpētās valodas vienības atspoguļotas tabulā un divās kartēs. Darbā aplūktas arī 68 LĢIA Vietvārdu datubāzes valodas vienības, savukārt, izmantojot *Lursoft* datus, analizētas 320 valodas vienības.

Mūsdienu vārddarināšanā, analizējot dažādus derivatīvos modeļus un raksturojot to produktivitāti, tiek izmantots apelatīvās leksikas slānis un noskaidrota vārda derivatīvā struktūra pašreizējā valodas attīstības posmā. Dažkārt, morfēmām desemantizējoties, vārddarināšanas attieksmes kļuvušas grūtāk saskatāmas, pastāv atšķirības arī dažādos izlokšņu areālos. Šādos gadījumos kā papildinformācijas avotu iespējams izmantot to vietvārdu daļu, kuri zināmā mērā atrodas robežjoslā starp onīmiem un apelatīviem. Darbā piedāvāta jauna pieeja, kas balstīta dažādu laika periodu vietvārdu materiāla datu salīdzināšanā, mēģinot noteikt konkrētu derivatīvo modeļu areālās tendences, kā arī areālo īpatnību izmaiņas laika gaitā.

Koku nosaukumu motivēti atvasinājumi lielākoties ir mikrotoponīmi, kas ikdienā zināmi tikai šauram lietotāju lokam. Mūsdienās dažādu ekstralingvistisku faktoru dēļ mikrotoponīmi izzūd, tādēļ ir svarīgi izmantot šo valodas daļu gan vārddarināšanas, gan gramatizēšanās procesu pētījumos.

## 1. Sufikss *-ul-* mūsdienu vārddarināšanas sistēmā, bisufiksācija un desemantizēšanās

Mūsdienu vārddarināšanas sistēmā piedēklis *-ul-* pieder mazproduktīvo derivatīvo līdzekļu grupai. Atvasinājumus var motivēt vārdi, kuru semantika joprojām ir skaidra, piem., *vēstule*, *zīmulis*, taču nereti valodā sastopami atvasinājumi, kā *cīrulis*, *zvirbulis*, kuru motivācija vairs nav saskatāma. Ar piedēkli *-ul-* atvasinātiem priekšmetu nosaukumiem parasti ir neitrāla nozīme, personu nosaukumu atvasinājumos, piem., *trakulis*, *vārgulis*, dominē negatīvo pazīmju nosaukšana, taču valodā funkcionē arī atvasinājumi ar pozitīvu konotāciju – *brašulis*, *skaistulis* (Vulāne 2013, 242).

Sufiksam *-ul-* piemīt arī deminutīva nozīme, kas gan reti lietota mūsdienu valodā (Vulāne 2013, 242; sk. arī Kalnača 2015). Par šī sufiksa deminutīvu nozīmi savulaik darbā „Lettische Grammatik” rakstījis Augusts Bīlenšteins (*August Bielenstein* 1863, 218), norādot, ka pamazināmās nozīmes pastiprināšanai *-ul-* var tikt lietots kopā ar kādu citu deminutīvpiedēkli, piem., vārdā *mām-ul-īt-e*. Tādējādi var pieņemt, ka sufikss *-ul-*, lietots deminutīvā nozīmē, var labi iekļauties arī derivatīvajā modelī S + *-ul-* + cits deminutīvas nozīmes piedēklis → S.

Pētījumā aplūkoti divu sufiksu atvasinājumi, kuri, domājams, īsti neatbilst bisufiksācijas jēdziena skaidrojumam. Valodniecības literatūrā norādīts, ka bisufiksācija ir vārdu darināšana ar diviem dažādiem piedēkļiem vienlaikus (Vulāne 2013, 201). Tā ir samērā maz pētīta vārddarināšanas metode, un pats vārddarināšanas veids ar diviem dažādiem piedēkļiem ir salīdzinoši jauns, lielākoties izmantots terminu un okazonālismu darināšanā (Vulāne 2013, 247). Vairāki autori (Soida 2009, 48; Vulāne 2013, 247) tādos atvasinājumos kā, piem., *priedulājs*, *-ul-* klasificējuši kā interfiksu, vārddarināšanas funkciju atstājot piedēklim *-āj-*. Divu derivatīvu sufiksu šķīrums tādos vārdos kā *priedulājs*, *čūskulājs* (sk. arī Kalnača 2004, 22–23, 45–46) atbilst šai pētījumā izmantotajai pieejai un atziņai, ka sufiksa *-ul-* cēlonis analizētajos atvasinājumos nav fonētisks, turklāt, kā norādīts „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 79), no mūsdienu valodas viedokļa neatvasināts celms ir arī tādiem ar produktīviem un neproduktīviem piedēkļiem atvasinātiem vārdiem, kuru sakne citos vārdos vairs nav saskatāma, t. i., kam pamatvārds zudis vai rekonstruējams tikai etimoloģiski, piem., lietvārdos *cīrulis*, *zvirbulis* u. c. Koku nosaukumu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* motivēti atvasinājumi šim statusam īsti neatbilst. Motivētājavārds atvasinājumos ar *-ul+āj-* ir patstāvīga leksiska vienība, kas joprojām var motivēt arī citus derivatīvos modeļus, turklāt valodā funkcionē vai ir funkcionējuši atvasinājumi gan ar piedēkli *-ul-*, gan *-āj-* atsevišķi, piem., *liepula* un *liepājs* (Mülenbachs 1925, 504).

Nereti vietvārdos atrodamos vairāku sufiksu atvasinājumus iespējams aplūkot kā vārddarināšanas ķēdes piemērus. Visi ar morfēmām darinātie vārdi, kuros ietilpst viena un tā pati sakne un kuri pieder vienai radniecīgu vārdu saimei, veido vienu vārddarināšanas līgzdu. Šī līgzda sastāv no vienas vai vairākām vārddarināšanas ķēdēm, kurās sekundārie vārdi tiek rindoti atvasināšanas, resp., motivācijas secībā (Vulāne 2013, 194). Derivatīvā ķēde no vārda *priede* ir, piem., *pried-e* →

*pried-ul-a* → *pried-ul-āj-s* → *pried-ul-āj-iņ-š*. Tomēr ne visi piedēkļi var iekļauties šādu atvasinājumu sastāvā – parasti ir iespējami tikai konkrēti kombināciju varianti. Analizēto vietvārdu materiāls ļāvis noteikt dažas raksturīgākās divu sufiksu atvasinājumu grupas:

- 1) otrs sufikss – mūsdienās produktīvs piedēklis ar deminutīvu nozīmi: *Dūbuleits* ezers Ezernieku pag. (LĢIA), *Liepājiņš* lauks Džūkstē (Endzeļins 1956, 337);
- 2) abiem sufiksiem ir atšķirīga semantika vai atšķirīgas semantiskās nianšes: *Priedainene* pļava Biktos (Plāķis 1939, 468), *Dobulnieki* viensēta Vectilžā (LĢIA);
- 3) abiem sufiksiem ir nosacīti līdzīga semantika, tie ir mazproduktīvi: *Priedulājs* mežs Jaunalūksnes pag. (LĢIA).

Rakstā aplūkoti atvasinājumi ar *-ul-* + *-āj-* pieder pie trešās grupas, tomēr īpaši jāatzīmē ar trim sufiksiem darināts nosaukums *Priedulājiņš* lauks Mārkalnē (Bušs 2010, 90).

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” *desemantizēšanās* definēta kā valodas vienības (parasti vārda vai morfēmas) sākotnējās nozīmes pilnīgs vai daļējs zudums (Skujiņa 2007, 85) un parasti tiek saistīta ar gramatizēšanās procesu jeb valodas leksiskās sistēmas vienību pāriešanu gramatiskajā sistēmā (Skujiņa 2007, 133). Desemantizēties var arī morfēmas – tāad iespējams arī sufiksu nozīmes zudums. Gramatizēšanās shēmās pēc desemantizēšanās parasti seko kategorijas maiņa, klītikas fāze un erozija, tomēr sufiksa desemantizēšanās ne vienmēr saistīta ar pilnīgu nozīmes zudumu, process var kādā posmā apstāties un tālāk neturpināties (Heine, Kuteva 2002, 2–5), kā arī tā robežas var būt plūstošas un īsākā laika posmā pat nepamanāmas.

Mūsdienu latviešu valodā morfēmai *-ul-* ir gan piedēkļa funkcija, gan arī asemantiskas savienotājmorfēmas jeb interfiksa funkcija (Vulāne 2013, 244), dažkārt vērojami gadījumi, kad, zūdot sufiksa pamazināmajai nozīmei, noticis patskaņa zudums un pievienots vēl cits sufikss, piem., vārdā *zuos-l-ēn-s* no *zuos-ul-ēn-s* (Rudzīte 1993, 175). Savukārt par jautājumu, vai sufikss *-l-* vārda struktūrā tomēr nav kāda cita piedēkļa pārveidojums, rakstījusi Kornēlija Pokrotniece (2002, 111–112). Par šādu sufiksālo elementu cēloni un funkcijām plašāk skaidrots A. Kalnačas (2004, 22–23) monogrāfijā „Morfēmika un morfonoloģija” (sk. arī Kalnača 2015). Aplūkojot šajā aspektā leksēmas *priedulājs*, *apsulājs*, arī *bērzulājs* un *liepulājs*, visai droši iespējams runāt par sufiksa *-ul-* desemantizēšanos, arī dekategorizēšanos, jo vairāku autoru darbos (sk. Soida 2009, 48; Vulāne 2013, 247) tas jau ticis klasificēts kā interfikss jeb asemantiska savienotājmorfēma. Tomēr jāatzīst, ka valodnieku vidū par morfēmas *-ul-* (reducētā veidā *-l-*) interfiksa funkciju pastāv dažādi viedokļi – arī atziņa, ka varbūt ar diviem piedēkļiem atvasinātos nomenos būtu labāk šķirt divus derivatīvus sufiksus (Kalnača 2004, 23).

Šajā rakstā morfēma *-ul-* aplūkota kā desemantizējies piedēklis.

## 2. Koku nosaukumi *priede, apse, bērzs, liepa* un to motivēti atvasinājumi leksikogrāfiskajos avotos

Lielākā daļa rakstā analizēto nosaukumu radušies onimizācijas procesa rezultātā. Tradicionālajā onomastikā lietotais jēdziens *onimizācija* jeb *onimizēšanās* „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” tiek definēts kā sugasvārda vai vārdkopas pārtapšana par īpašvārdu (Skujiņa 2007, 269). Šie nosaukumi savā ziņā ir starpstadija starp onīmiem un apelatīviem, par to plašāku ieskatu devis valodnieks Ričards Koutss (*Richard Coates* 2006, 366), aplūkojot vietvārdus, kuri ir homonīmi sugasvārdiem, kā daļēji apelatīviskus nosaukumus (*semi-appellative names*) un atzīstot, ka atšķirība ir nosakāma, ņemot vērā to lietojumu, nevis strukturāli morfoloģiskas pazīmes. Tādējādi ir lietderīgi daļēji apelatīvisku nosaukumu analizē izmantot ne tikai vietvārdu, bet arī leksikogrāfiskos avotus – gan tulkotošās, gan skaidrojošās vārdnīcas.

Pētījumā aplūkoti nosaukumi, kas darināti no motivētālvārdiem *priede, bērzs, apse* un *liepa*. Šie vārdi izvēlēti tādēļ, ka leksikā pastāv vai ir pastāvējuši to atvasinājumi gan ar sākotnējo sufiksu *-ul-* (*priedula*), gan atsevišķi ar sufiksu *-āj-* (*priedājs*), tāpat arī divu sufiksu *-ul-* + *-āj-* atvasinājumi, piem., *priedulājs*.

Ilustrācijai doti tikai tie avoti, kuros bija novērojamas atšķirības, salīdzinot ar citām līdzīga laika perioda vārdnīcām.

Pētījumā aplūkotajās vārdnīcās (sk. 1. tabulu) līdz 1773. gadam atvasinājumos priežu audzes, kā arī bērzu audzes apzīmēšanai lietots vienīgi sufikss *-ul-*. Taču Jākoba Langes (*Jakob Lange*) latviešu-vācu vārdnīcā (1773, 24) ir atvasinājums ar *-en-* – *apsene*, turklāt tajā ir atrodams arī atvasinājums ar sufiksu *-āj-* – *leepajas* (op. cit., 173). J. Langes vācu-latviešu vārdnīcā (1777, 511) savukārt ir atvasinājums ar *-ul+en-* – *preedulene*. Divu sufiksu *-ul-* + *-āj-* atvasinājums *preedulais* (ar patskaņa saīsinājumu un /j/ vokalizāciju) no rakstā aplūkotajām vārdnīcām pirmo reizi minēts tikai Kārļa Ulmaņa (*Carl Ch. Ulmann* 1872, 210) vārdnīcā „Lettisches Wörterbuch”.

Salīdzinot vārdnīcās ietverto atvasinājumu variantu skaitu, samērā spilgti iezīmējas to pieaugums, sākot ar 18. gs. beigām, konkrētāk, J. Langes vārdnīcām. Tomēr ir jāņem vērā arī apvidus, kurā ticis vākts vārdnīcas materiāls. Konstantīns Karulis (1972, 45) par nozīmīgu 19. gs. beigu posma leksikogrāfijas avotu – Krišjāņa Valdemāra 1872. gada „Krievu-latviešu-vācu vārdnīcu” – savulaik rakstījis: „Vārdnīcā nav darināti atvasinājumi ar J. Alunāna ieteikto izskaņu *-āja* (vietas apzīmēšanai) [...]. Viens no K. Valdemāra vārdnīcas līdzstrādniekiem, [...] aizstāvēja uzskatu, ka vietu apzīmējumi jāveido ar izskaņu *-ājs* (*alksnājs, celmājs, eglājs*), jo Valmieras apriņķī viņš dzirdējis vienīgi šādus vārdus. Turpretim A. Kronvalds norādīja, ka jālieto vārdi ar izskaņu *-iens* (*alksniens, eglieņš, priedieņš*), „jo šie vārdi tiek no tautas daudz vietās, sevišķi Kurzemē, daudzīnāti”. Tā kā Kronvalda autoritāte bija liela un galvenie vārdnīcas autori – K. Valdemārs un F. Treilands-Brīvzemnieks – bija kurzemnieki, vārdnīcā ievietoja šās grupas lietvārdus ar izskaņu *-iens*.” Šis citāts vedina domāt, ka senāku laika periodu vārdnīcās vērojamas atvasinājumu formas vairumā gadījumu varēja atspoguļot konkrētajā apvidū dzirdēto leksiku.



Vārdnīcas	priede	apse	bērzs	liepa
G. Mancelis <i>Lettus</i> 1638	<i>preeda</i> , <i>preedas=kohx</i> , <u><i>preeduls</i></u>	<i>apfa=kohx</i>	<i>bährfa</i>	<i>leepa</i>
G. Mancelis <i>Phraseologia Lettica</i> 1638	<i>preeda</i> , <u><i>preeduls</i></u>	<i>apfa</i>	<i>bährfa</i>	<i>leepa</i>
K. Fīrekers 1650–1670 <i>Lettisches und Teutsches...</i>	<i>preede</i> , <u><i>preedulis</i></u>	<i>apses</i>	<i>behrsis</i> , <i>behrs</i> , <u><i>behrsule</i></u>	<i>leepa</i>
J. Langijs 1685	<i>preeda</i> , <i>preedas kohks</i> , <u><i>preeduls</i></u>	<i>apfa</i>	<i>bährfa</i>	<i>leepa</i>
Stenders 1758	<i>preede</i> , <u><i>preeduls</i></u>	<i>apfa</i>	<i>behrfe (a)</i>	<i>leepa</i>
J. Lange 1773 latv.-vācu vārdnīca	<i>preede</i> , <u><i>preedulis</i></u>	<i>apfe</i> , <i>apfene</i>	<i>behrs</i>	<i>leepajas</i> , <i>leepuhkfneji</i>
J. Lange 1777 vācu-latv. vārdnīca	<i>preede</i> , <u><i>preedule</i></u> , <i>preedulene</i>	<i>apfa</i>	<i>behrs</i> , <i>behrfe</i>	<i>leepa</i> , <i>leepaja</i>
Stenders I, II <i>Lettisches Lexikon</i> 1789	<i>preede</i> , <u><i>preeduls</i></u> , <i>preedulene</i>	<i>apfa</i> , <i>apfne</i>	<i>behrfe</i>	<i>leepa</i> , <i>leepaja</i> , <i>leepuhkfnefis</i>
K. Ulmanis 1872 <i>Lettisches Wörterbuch</i>	<i>preede</i> , <i>preedala</i> , <u><i>preedulais</i></u> , <i>preedulene</i> , <i>preedokfne</i>	<i>apfe</i> , <i>apfais</i> , <i>apfene</i>	<i>behrfajs</i> , <i>behrfaite</i>	<i>leepajs</i> , <i>leepaja</i> , <i>leepene</i> , <i>leepukfneji</i>
Mīlenbaha–Endzelīna <i>Latviešu valodas vārdnīca</i> 1923–1932	<i>priēde</i> , <i>priedaine</i> , <i>priedala</i> , <i>priēdājs</i> , <i>priēdiēns</i> , <u><i>priēdulājs</i></u> , <i>prieduols</i> <i>prieduoksne</i>	<i>apse</i> , <i>apsaine</i> , <i>apsājs</i> , <i>apšājs</i> , <i>apsene</i>	<i>bērzs</i> , <i>bērzaine</i> , <i>bērzaitē</i> , <i>bērzājs</i> , <i>bērzziens</i> , <i>bērzziula</i>	<i>liēpa</i> , <i>liepe</i> , <i>liēpaine</i> , <i>liēpājs</i> , <u><i>liēpule</i></u> , <u><i>liēpula</i></u> , <i>liēpene</i> , <i>liēpziens</i> , <i>liēpziens</i>

**1. tabula.** Koku nosaukumi *priede*, *apse*, *bērzs*, *liepa* un to motivēti atvasinājumi vārdnīcās (tabula veidota, izmantojot šādus avotus: Mancelius 1638<sub>a</sub>, 1638<sub>b</sub>; Fürecker 1650; Blese 1936; Stender 1758; 1789; Lange 1773, 1777; Ulmann 1872; Mülenbachs 1923, 1925, 1927)

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” atrodami atvasinājumi, kas apzīmē priežu, apšu, bērzu un liepu audzes, ir: *priedaine*, *priedājs*, *priediens*, *priedols* un *priedulājs*; *apsājs*; *bērzaine*, *bērzājs*; *liēpaine*, *liēpājs* (Bendiks 1987, 370). No tiem *priedulājs* ir vienīgais divu sufiksu atvasinājums.

### 3. Motivētālvārdu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* sufiksālās derivācijas liecības Latvijas vietvārdos

Atvasinājumi ar sufiksu *-ul-* un divu sufiksu atvasinājumi ar *-ul-* + *-āj-* latviešu toponīmijā iekļāvušies gan kā onimizējušies apelatīvi, piem., pļava *Apsuls* Slampes pag. (Plāķis 1939, 503), gan kā onomastiskās leksēmas toponīmisko vārdkopu sastāvā, piem., *Priedulāja ganības* Kalsnavā (Bušs 2010, 89), tādēļ pētījumā aplūkotas arī toponīmiskās vārdkopas, dažos piemēros – arī salikteņi.

Lai gūtu plašāku ieskatu par kāda derivatīvā modeļa areālajām iezīmēm, ir svarīgi pievērst uzmanību arī motivētālvārda atvasinājumiem ar citiem piedēkļiem, tādēļ šajā pētījumā līdztekus *-ul-*, kā arī *-ul-* + *-āj-* aplūkoti atvasinājumi ar piedēkļiem *-ien-*, *-en-* *-āj-* un *-al-*. Analīzei izvēlēti motivētālvārdiem *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* raksturīgākie derivatīvie sufiksi, taču atvasinājumi ar sufiksu *-ain-* kā sinonīmi atvasinājumiem ar *-ul-* + *-āj-* (Vulāne 2013, 223) šajā pētījumā nav analizēti.

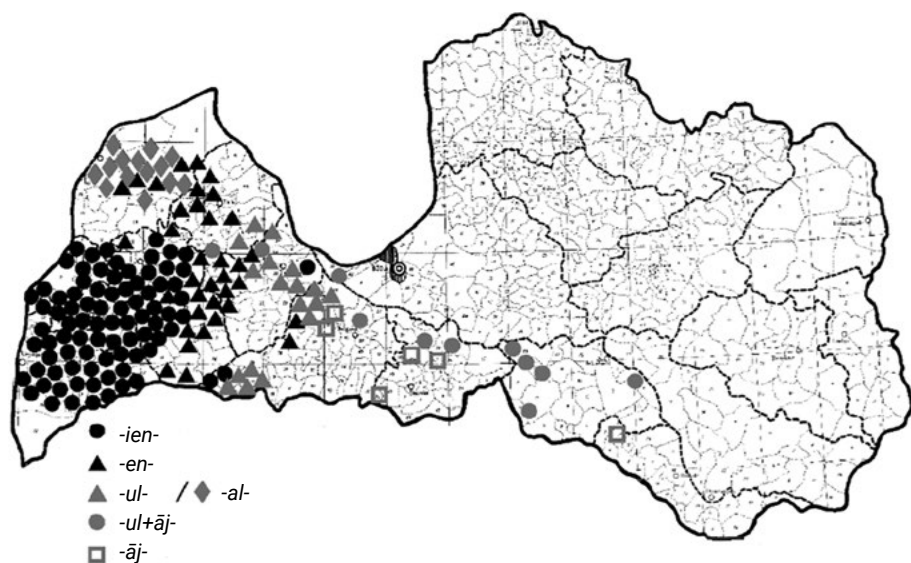
Jāņa Endzelīna vārdnīcās „*Latvijas vietu vārdi*” (1922, 1925) motivētālvārdu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* atvasinājumu bija visai maz, tomēr bija atrodami 8 ar sufiksu *-ul-* atvasināti nosaukumi: 2 nosaukumi no motivētālvārda *priede* un 6 nosaukumi no motivētālvārda *apse*. Ar sufiksiem *-ul-* + *-āj-* izdevās atrast tikai 4 nosaukumus, darinātus no motivētālvārda *apse*, un neviens no tiem nebija lokalizēts Kurzemē vai Zemgalē. Savukārt ar sufiksu *-ul-* darinātie nosaukumi pārsvarā bija vērojami Zemgales rietumdaļā.

Jura Plāķa vārdnīcas „*Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*” (1936, 1939) sniedz bagātīgu informāciju par priedes, apses, bērza un liepas motivētiem atvasinājumiem vietvārdos. Tas arī ir saprotams, jo savu vākumu J. Plāķis (1936, 2–3) balstīja uz mežsargu iesniegto materiālu – visai plašu un precīzu purvu, pļavu un mežu nosaukumu klāstu.

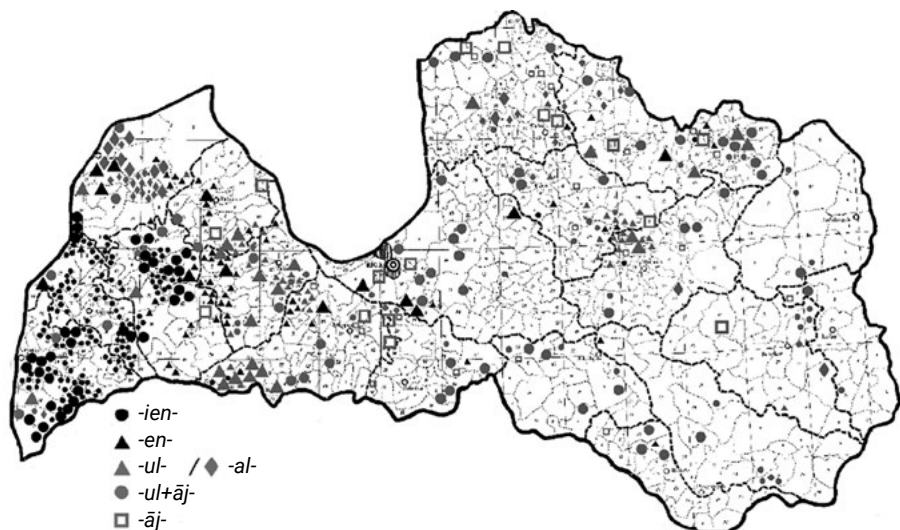
Atvasinājumi ar sufiksu *-ul-*, balstoties uz J. Plāķa vietvārdu materiālu, vērojami Zemgales rietumdaļā (sk. 1. attēlu), to motivētālvārdi vairumā gadījumu ir *priede* un *apse*, taču Džūkstes pag. atrodams arī nosaukums *bērzula grāvis* (Plāķis 1936, 399). Neraugoties uz to, ka J. Plāķa materiālu vākums pieejams tikai par Kurzemi un Zemgali, var novērot, ka ar sufiksiem *-ul-* + *-āj-* atvasināti nosaukumi pārsvarā atrodami apvidos, kuros ir pazīstami nosaukumi ar sufiksu *-āj-*.

Kurzemes ziemeļdaļā, kādreizējos Ugāles, Sarkanmuižas, Popes, Puzes un Dziru pagastos, gan mājvārdos, gan mežu un pļavu nosaukumos atvasinājumi no motivētālvārda *priede* tikuši darināti ar piedēkli *-al-*, nereti ar zudušu galazilbes patskani, piem., mežs *prīedal* Puzes pag. (Plāķis 1936, 271). Šie atvasinājumu varianti vērojami arī toponīmisko salikteņu sastāvā – mežs *ķēvspriedals* Sarkanmuižas pag. (Plāķis 1936, 285). Par šo Kurzemes ziemeļrietumu daļas tāmisko izlokšņu apgabalā vēroto skaņu atbilstmi rakstījis Kārlis Mīlenbahs (2011, 226), norādot, ka katrs sufiksāls *u* vai *uo* pirms zuduša *a*, *u* pārvērties par *a*. K. Mīlenbahs tomēr atzinis šo pārmaiņu lokālo raksturu.

Lai varētu noskaidrot, kādas tendences atvasināšanā ar *-ul-* un *-ul-* + *-āj-* vērojamas vēlākos laika periodos, pētījumā izmantota J. Endzelīna vārdnīcas



**1. attēls.** Motivētālvārdu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* atvasinājumu ar sufiksiem *-ien-*, *-en-*, *-ul-*, *-al-*, *-ul+āj-*, *-āj-* areālā izplatība (Karte veidota, izmantojot šādus avotus: Plāķis 1936, 1939. Kartes pamatne: Lancmanis 1926)



**2. attēls.** Motivētālvārdu *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* atvasinājumu ar piedēkļiem *-ien-*, *-en-*, *-ul-*, *-al-*, *-ul+āj-*, *-āj-* areālā izplatība (Karte veidota, izmantojot šādus avotus: Endzelīns 1956, 1961; Bušs 2010. Kartes pamatne: Lancmanis 1926. Mazāka izmēra simboli apzīmē pļavu, mežu un purvu nosaukumus, lielāka – citu semantisko grupu toponīmus, pārsvarā mājvārdus)

„Latvijas PSR vietvārdi” I un II daļa (1956, 1961) par motivētālvārdiem *apse*, *bērzs* un *liepa*, kā arī „Latvijas vietvārdu vārdnīcas” V sējums (2010) par atvasinājumiem no motivētālvārda *priede*.

Dažādu, galvenokārt ekstralingvistisku, faktoru ietekmē ir mainījusies ar *-ul-* un *-ul-* + *-āj-* (kā arī ar sufiksiem *-ien-*, *-en-*, *-āj-* un *-al-*) atvasināto vietvārdu semantiskā grupa. 2. attēlā redzams, ka ievērojama daļa no šiem atvasinājumiem vairs nav saistīti ar pļavu, mežu un purvu nosaukumiem, bet gan ar citu semantisko grupu vietvārdiem, pārsvarā mājvārdiem.

Lai gan pieeja J. Endzelīna vārdnīcas „Latvijas PSR vietvārdi” un „Latvijas vietvārdu vārdnīcas” veidošanā bijusi atšķirīga, kā arī vietvārdu vākums nav norisinājies vienmērīgi visā Latvijas teritorijā, tomēr ir iespējams šajā materiālā saskatīt nosacītus „toponīmiskos pudurus”, kuros salīdzinoši nelielā teritorijā visu semantisko grupu vietvārdos ir atrodams kāds konkrēts atvasināšanas modelis (dažos gadījumos, ja vairāki ar kādu simbolu apzīmēti nosaukumi ir lokalizēti salīdzinoši nelielā teritorijā, kartē uzskatāmības labad tie attēloti nedaudz plašākā areālā). Visai spilgti šī tendence vērojama arī atvasinājumos ar sufiksu *-ul-*. Tā, piem., Vadakstes apkārtnē, aplūkojot vietvārdu materiālu „Latvijas vietvārdu vārdnīcas” V sējumā, noskaidrots, ka atvasinājums *priedula* atrodams šādos nosaukumos: mežs *Priēdula*, apvidus *Priēdula*, *Priēdulas baznīca*, *Priēdulas kruogus*, *Priēdulas sils*, *Priēdulas skuola* (Bušs 2010, 88).

Savukārt divu sufiksu atvasinājumi ar *-ul-* + *-āj-* sastopami vienmērīgi gandrīz visā Latvijas teritorijā, un pārsvarā tie ir darināti no motivētālvārda *priede*. Kā mājvārdi tie atrodami pat vidus dialekta kursisko izlokšņu areālā, kur atvasinājumos no motivētālvārdiem *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* agrāk galvenokārt bija vērojams vienīgi sufikss *-ien-*. Atvasinājumi tikai ar sufiksu *-āj-* attēlā minētajos vietvārdos avotos atrodami daudz mazākā skaitā.

Kā rāda Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras vietvārdu materiāls, Latvijā pastāv 32 nosaukumi ar leksēmu *priedulājs*, turklāt 10 no tiem lokalizēti Alūksnes novadā (piecas viensētas *Priedulāji*, viensēta *Priedulāji-1*, divi mežu nosaukumi *Priedulājs*, *Priedulāja kalns* un izcils koks *Priedulāju vīksna*) – būtībā arī šiem nosaukumiem vērojams toponīmiskais puduris.

Daudzos gadījumos vienas semantiskās grupas toponīms, piem., hidronīms, kļūst par citas semantiskās grupas toponīmu, piem., oikonīmu. Nereti maiņa var notikt arī starp toponīmu un ergonīmu. Latviešu valodniecībā termins *ergonīms* tiek definēts kā „īpašvārds, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību: organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.” (Skujiņa 2007, 109). Leksēma *priedulājs* ar apelatīva nozīmi ‘priežu audze’, onimizējusies un tikusi izmantota mājvārdos, taču tagad visai ievērojamā skaitā atrodama arī uzņēmumu nosaukumos. Pēc *Lursoft* datiem, šobrīd Latvijā gan kā uzņēmumu nosaukumi, gan kā unikālas adreses pastāv 173 *Priedulāji*. Atvasinājumi ar otru sufiksu *-āj-* (*Priedāji*) minēti 57 nosaukumos, tātad – nav tik populāri.

Divu sufiksu atvasinājumi ar *-ul-* + *-āj-* galvenokārt darināti no motivētālvārdiem *priede* un *apse*, nedaudz mazāk – no motivētālvārda *bērzs*. Savukārt *liepa* gan agrāk, gan arī mūsdienās motivējusi vien nelielu skaitu nosaukumu.

Tomēr vietvārdu materiālā bija atrodami arī no citiem motivētājevārdiem darināti divu sufiksu *-ul-* + *-āj-* atvasinājumi, kas varētu atbilst derivatīvajam tipam  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$ : mežs *Brantulājs* Glūdas pag. (LĢIA), motivētājevārds neskaids, varbūt saistāms ar apelatīvu *brants* ‘koka konstrukciju trupe’ (Bendiks 1973, 113), *Pupulāju purvs* Drabešu pag. (Endzelīns 1922, 10), viensēta *Irbulāji* Briežuciema pag. (LĢIA), viensēta *Ošulāji* Dēmenes pag. (LĢIA), viensēta *Rieksulāji* Pededzes pag. (LĢIA), kā arī *Ogulāji* – 6 nosaukumi (LĢIA), *Medulāji* – 26 nosaukumi, t. sk. *Medulāju pļavas*, *Medulāju vecupe* un *Medulāju ezers* (LĢIA). *Medulāji* ir apvidvārds, kas apzīmē madaras (Spektors 2020), un Latvijas toponīmos un ergonīmos tas, līdzīgi leksēmai *priedulāji*, atrodams visai bieži, pēc *Lursoft* datiem – 90 Latvijas uzņēmumu nosaukumos un adresēs.

Iemesli, kādēļ daži derivatīvie modeļi, kuri mūsdienu vārddarināšanā uzskatīti par mazproduktīviem un kuri netiek izmantoti jaunu nosaukumu darināšanā, tomēr onīmijā kā konkrēti atvasinājumi tiek saglabāti un turpināti, vēl ir pētāmi.

## Secinājumi

Vietvārdi var sniegt vērtīgu materiālu dažādu valodas pārmaiņu procesu, t. sk. gramatizēšanās un desemantizēšanās, pētījumiem. Vietu raksturojošie sufiksi, tostarp arī pētījumā analizētie *-ul-* un *-ul + āj-*, uzrāda atšķirīgas areālās tendences. Ja sufikss *-ul-* mūsdienu valodā daļēji zaudējis produktivitāti, turklāt šī sufiksa atvasinājumi no motivētājevārdiem *priede*, *apse*, *bērzs* un *liepa* vietvārdos vērojami arvien retāk, tad no mūsdienu vārddarināšanas viedokļa mazproduktīvs derivatīvais modelis  $S + -ul- + -āj- \rightarrow S$  vietvārdos un arī uzņēmumu nosaukumos sastopams ievērojami biežāk nekā derivatīvais modelis  $S + -āj- \rightarrow S$ . Divu sufiksu atvasinājumi ar *-ul-* + *-āj-* pārsvarā saistīti ar leksēmām *priedulājs* un *priedulāji*, un tiem nav spilgtu areālo iezīmju, tomēr dažviet (piem., Alūksnes novadā) šāda derivatīvā modeļa atvasinājumu ir īpaši daudz. Var pieņemt, ka sava nozīme ir arī nosaukuma labaskanīgumam, lai gan šāda atziņa būtu balstāma uz konkrētiem pētījumiem, kā arī aptaujām par nosaukuma izvēles motivāciju.

## Saīsinājumi

LĢIA	<i>Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze.</i> Pieejama: <a href="https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt">https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt</a>
latv.	latviešu
nov.	novads
pag.	pagasts
S	lietvārds (substantīvs)
→	pārvērties par

## Avoti

1. Bendiks, Hermanis (red.). 1973. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. Rīga: Zinātne.
2. Bendiks, Hermanis (red.). 1987. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6<sub>2</sub>. Rīga: Zinātne.
3. Blese, Ernests (red.). 1936. *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Bušs, Ojārs (red.). 2010. *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pracirika – Puožu-*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
5. Endzelīns, Jānis. 1922. *Latvijas vietu vārdi*. I. *Vidzemes vārdi*. Rīga: Anša Gulbja apgāds.
6. Endzelīns, Jānis. 1925. *Latvijas vietu vārdi*. II. *Kurzemes un Latgales vārdi*. Rīga: Anša Gulbja apgāds.
7. Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi*. 1. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
8. Endzelīns, Jānis. 1961. *Latvijas PSR vietvārdi*. 2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
9. Fürecker, Christopher. 1650–1670. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. I un II manuskripts. Pieejams: LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
10. Lancmanis, Zelmārs. 1926. *Latvijas pagastu karte*. Rīga: Kultūras balss.
11. Lange, Jakob. 1773. *Lettisch Deutscher Theil des volständigen Lettischen Lexici*. Schloß Ober=Pahlen.
12. Lange, Jakob. 1777. *Volständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon*. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen.
13. *Lursoft*. Pieejams: <https://www.lursoft.lv/alfabetiskais-uznemumu-katalogs>
14. Mancelius, Georgius. 1638a. *Lettus, Das ist Wortbuch* [...]. Rīga: Schröder.
15. Mancelius, Georgius. 1638b. *Phraseologia Lettica, Das ist* [...]. Rīga: Schröder.
16. Mülenbachs, Kārlis. 1923. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1. (1923–1925). Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija.
17. Mülenbachs, Kārlis. 1925. *Latviešu valodas vārdnīca*. 2. (1925–1927) Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonda izdevums.
18. Mülenbachs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas vārdnīca*. 3. (1927–1929) Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonda izdevums.
19. Plāķis Juris. 1936. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi I. Kurzemes vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*. 4 (1), 1–303.
20. Plāķis, Juris. 1939. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, II. Zemgales vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*. 5(5), 213–528.
21. Spektors, Andrejs (sast.). Tēzaurs. Rudens versija 2021. Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams: <https://tezaurs.lv> [skatīts 17.11.2021.]
22. Stender, Gotthard, Friedrich. 1758. *Lettisches Lexicon, darin alles nach den lettischen Stammwörtern aufzuschlagen*. Rokraksta manuskripts pieejams: <https://stenders.lnb.lv/58389>

23. Stender, Gotthard, Friedrich. 1789. *Lettisches Lexikon: in zween Theilen abgefasst, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet*. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen.
24. Ulmann, Carl, Christian. 1872. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch*. Riga: H. Brutzer & Co.

## Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Bielenstein, August, Johann, Gottfried. 1863. *Lettische Grammatik*. Mitau: Fr. Lucas Buchhandlung (Ivan Rochlitz).
3. Coates, Richard A. 2006. Properhood. *Language*. 82(2), 356–382. DOI: 10.1353/lan.2006.0084
4. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
5. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
6. Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
7. Karulis, Konstantīns. 1972. Valdemāra vārdnīca un latviešu literārās valodas attīstība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 40–53.
8. Mīlenbahs, Kārlis. 2011. Das Suffix *-uma-* im Lettischen. Eine Skizze aus dem Sprachleben. *Darbu izlase*. 2. Druviete, Ina (sast.), Lagzdīņa, Sarmīte (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 211–239.
9. Pokrotniece, Kornēlija. 2002. Lietvārdu darināšana ar konsonantiskajiem piedēkļiem. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 81–140.
10. Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
11. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
12. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
13. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–262.

## Summary

The article analyses desemantization of suffix *-ul-*, illustrating it with examples of Latvian toponyms. Place names that are homonymous with common nouns can give a valuable insight into the process of desemantization involved in the process of grammaticalization. Research also considers derivation with two suffixes *-ul-* + *-āj-*, which can be seen as result of loss of initial semantics of suffix *-ul-*. Most of such derived names are motivated by Latvian tree-names: *priede* ‘pine’, *apse* ‘aspen’, *bērzs* ‘birch’ and *liepa* ‘linden’. There are significantly more toponyms with two suffixes *-ul-* + *-āj-* than with only suffix *-ul-*. The most popular name of this group is *Priedulājs*, nowadays especially frequent among Latvian oikonyms and ergonyms, earlier quite often found in the names of forests, meadows and swamps. In traditional onomastics, such cases are associated with transtoponymization

and transonymization. Although using two suffixal (-ul- + -āji-) deriving for new substantives in Latvian language is not a very productive approach, the number of names that include *Priedulājs* / *Priedulāji* is increasing. It could be explained with the euphony of the name, although such a conclusion would need to be based on specific research, as well as surveys on the motivation for choosing a name.

**Keywords:** desemantization; suffix; toponymy; motivation word; transonymization.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)



## Bērtin berot valodiņu: par kādu citu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā<sup>1</sup>

### Bērtin berot valodiņu *‘Our language flows like a river’*: *On another Latvian reduplicative verbal construction from the perspective of corpus linguistics*

Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*)

Čehu Nacionālā korpusa institūts  
Filozofijas fakultāte, Kārļa Universitāte  
nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 110 00, Čehija  
E-pasts: [michal.skrabal@ff.cuni.cz](mailto:michal.skrabal@ff.cuni.cz)

Aiga Veckalne

Tulkošanas studiju fakultāte  
Ventspils Augstskola  
Inženieru iela 101, Ventspils, LV-3601  
E-pasts: [aiga.veckalne@venta.lv](mailto:aiga.veckalne@venta.lv)

Rakstā aplūkota verbāla latviešu valodas konstrukcija, ko veido darbības vārds un apstākļa vārds pirms tā, turklāt šis adverbs ir atvasināts no tā paša verba, izmantojot piedēkli *-us/-šus-*. Šo arhaisko darinājumu, kas tipisks latviešu tautasdziesmām, lieto arī mūsdienu latviešu valodā, kaut gan ievērojami retāk. Rakstā formulēti dažādi pētījuma jautājumi, arī tādi, kas pārsniedz latviešu valodas robežas – proti, kā šādu konstrukciju tulkot citās valodās. Minētā konstrukcija meklēta pieejamos latviešu valodas korpusos (galvenokārt LVK2018, lvTenTen14, InterCorp lv v13), un iegūtie lietojumi salīdzināti ar aprakstu pašreizējos latviešu valodas avotos – gan gramatikās, gan vārdnīcās. Novirzes no normas šajā rakstā aplūktas deskriptīvi, resp., nevis kā kļūdas, bet gan kā runātāja vēlme panākt īpašu saziņas mērķi, kā arī šīs valodas parādības radoša attīstība mūsdienās. Raksts ir papildināts ar diviem pielikumiem: alfabētiskiem analizēto lemmu sarakstiem kopā ar to biežumu un nelielu fragmentu no iteratīvu konstrukciju datubāzes.

**Atslēgvārdi:** korpuslingvistika; paralēlie korpusi; deverbālie adverbi; iteratīvas konstrukcijas; frazēmas; latviešu valoda; čehu valoda; CQL vaicājums.

<sup>1</sup> Šis raksts sagatavots ar projekta „Radošums un pielāgošanās spēja kā priekšnosacījums Eiropas panākumiem savstarpēji saistītajā pasaulē” atbalstu („Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World”, Nr. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16\_019/0000734), ko finansē Eiropas Reģionālās attīstības fonds. Paldies par vērtīgajiem komentāriem un ieteikumiem Dr. Pavelam Šollam (*Pavel Šoll*), Lubomīram Duroškam (*Lubomír Duroška*) un abiem raksta recenzentiem.

## 1. Ievads

Raksts turpina 2019. gada pētījumu, kas tika prezentēts valodniecības konferencē „Linguistics Prague” un krājumā „Valoda: nozīme un forma 10” (Škrabals, Veckalne 2019). Tajā tika aplūkota latviešu valodas verbāla konstrukcija, ko veido darbības vārds un apstākļa vārds pirms tā, turklāt šis adverbs ir atvasināts no tā paša verba, izmantojot piedēkli *-in-/-tin-* (*bēgtin bēgt*, turpmāk tekstā – Xin X). Šo arhaisko konstrukciju, kas tipiska latviešu tautasdziesmām (Zubatý 1894, 23–24; Ozols 1961, 99–107; Gāters 1993, 482), lieto arī mūsdienu latviešu valodā, kaut gan ievērojami retāk. Rakstā tika formulēti dažādi pētījuma jautājumi, tostarp tādi, kas pārsniedza latviešu valodas robežas, piem., kā šādu konstrukciju tulkot citās valodās. Minētā konstrukcija tika meklēta pieejamos latviešu valodas korpusos (LVK2018, lvTenTen14, InterCorp lv v13, Rainis un SENIE); iegūtie lietojumi salīdzināti ar aprakstu pašreizējos latviešu valodas avotos – gan gramatikās, gan vārdnīcās.

Līdzīgu izpēti (tostarp par konstrukcijas lietojuma biežumu) var veikt arī par konstrukciju, kas tāpat primāri izsaka darbības pastiprinājumu. To veido adverbs, kas beidzas ar piedēkli *-us-/-šus-*, un tās pašas saknes verbs (*bēgšus bēgt*, turpmāk tekstā – Xus X). Pētot šo konstrukciju, izmantota tā pati metodoloģija, kas konstrukcijas Xin X aprakstā. Šajā rakstā prezentēti pētījuma rezultāti kvantitatīvā perspektīvā, kā arī apskatīta abu konstrukciju mijiedarbība: kuros gadījumos lieto Xin X un kuros – Xus X.

Pētījumam būtu jāpapildina iepriekšējais, jo tiek ne tikai izmantota identiska un iepriekš pārbaudīta metodoloģija, bet arī iepriekšējā raksta struktūra. Ja nav atšķirību no iepriekšējā pētījuma, atsauce uz to ir īsa (protams, neietekmējot teksta saprotamību), savukārt atšķirīgais tiek īpaši izcelts. Noslēgumā abas parādības tiek salīdzinātas statistiski, un ar šo perspektīvu tiek aprakstīta abu sinonīmisko konstrukciju vieta pašreizējā latviešu valodas ūzusā.

Līdzīgi kā Xin X arī Xus X konstrukcija latviešu valodniecības literatūrā ir aprakstīta visai detalizēti (piem., Endzelīns 1938, 145–146; Endzelīns 1951, 619–623; Ahero et al. 1959, 710–712; Soida 1969, 59–60; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 295, 596), taču trūkst šīs parādības kvantitatīva apraksta. Tāpēc raksta mērķis ir konstrukcijas Xus X kvantitatīva analīze. Turklāt tā tiek arī izpildīts viens no turpmāko pētījumu uzdevumiem, kas minēti iepriekšējā Mihala Škrabala un Aigas Veckalnes (2019, 228) raksta noslēgumā (sal. ar Nikoles Nauas (*Nicole Nau* 2019, 24) nolūku: „[...] uzsākt pētījumu par radniecīgu konstrukciju parādībām (a. *cognate-construction phenomena*) baltu valodās, un vispārīgāk – pētīt radniecīgas konstrukciju sintaktiskās reduplikācijas un konstrukciju kā gramatiskas parādības kontekstā”).

Papildus tam, tāpat kā iepriekš, autori ir īpaši ieinteresēti izpētīt šīs valodas parādības dzīvotspēju mūsdienu latviešu valodā. Tā definēta ar „lietojuma aktualitātes” koncepcijas palīdzību: to apzīmē „ne tikai šī valodas elementa atkārtošanās, kuru labi atspoguļo biežums, bet arī tā atjauninājumu potenciāls, proti, vai šāda konstrukcija vienmēr novērojama vienādās, samērā stingrās formās vai arī inovatīvi attīstās, parādās jaunā kontekstā, mainās semantiski utt.” (Škrabals, Veckalne

2019, 218). Novirzes no normas ir aplūkotas deskriptīvi, un tajās ir saskatītas nevis kļūdas, bet gan runātāja vēlme panākt īpašu saziņas mērķi, kā arī šīs valodas parādības radoša attīstība mūsdienās, sal. „[Latviešu valodas konstrukcija ..] noteikti ir daļa no radošo valodu lietotāju stilistiskā repertuāra.” (Nau 2019, 23)

## 2. Izmantotā metode un pētniecības materiāls

Šai rakstā izmantots līdzīgs korpusu kopums kā 2019. gada pētījumā (par šo avotu priekšrocībām un trūkumiem sk. Škrabals, Veckalne 2019, 219):

- 1) „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>; 12,3 miljoni vārdlietojumu, ieskaitot interpunkciju);
- 2) paralēlā korpusa „InterCorp v13” latviešu-čehu valodas daļa (pieejams: <https://www.korpus.cz/>; 41,3 miljoni vārdlietojumu, sk. arī Čermák, Rosen 2012);
- 3) no Latvijas tīmekļvietnēm lejupielādētais korpus „lvTenTen14” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/>; 657,5 miljoni vārdlietojumu).

Citi korpusa avoti to nelielā apjoma dēļ izmantoti tikai kā papildmateriāli: pētāmā parādība tajos parādās sporādiski, būtiski nepapildinot šā pētījuma datu kopumu (sk. raksta pielikumus).

Lai arī sinhroniskajos korpusos var iestatīt CQL vaicājumu, rodas problēma, jo nevar pienācīgi norādīt konstrukcijas pirmo komponentu atbilstīgi pētījuma vajadzībām, ņemot vērā piedēkļa elementa *-us* potenciālu homonīmiju, nemaz nerunājot par formanta, resp., piedēkļa *-u* homonīmiem (par šo adverbālo formu iespējamo izcelsmi akuzatīva formā sk. Endzelīns 1938, 145–146; 1951, 601–602, 620, 312). Ja to norāda atbilstīgi šīs konstrukcijas formālajai formai, t. i., kā adverbu, kas beidzas ar *-us/-u*, kam seko jebkurš darbības vārds, proti, [word=".+us?" & tag="r.\*"] [tag="v.\*"], tad, piem., LVK2018 ir 16 198 rezultāti, no kuriem visbiežāk (1621×) ir vērojama bigramma *jau ir*. Ja ierobežotu tikai šīs divas formas (t. i., lemmu *jau* no pirmās pozīcijas un lemmu *būt* no otrās), paliek 3436 rezultāti, no kuriem lielākā daļa neattiecas uz pētījuma mērķi, jo pirmā pozīcija joprojām satur vairākus adverbus, kas nav atvasināti no pamatverba (*tuvu, augstu, nu, vienlaikus, sāņus, laikus, blakus, ārpus* [kļūdaini anotēts kā adverbs] u. c.). Protams, tie ir jāfiltrē manuāli, jo tos nevar atšķirt no adverbiem, kas atvasināti no verbiem. Arī deverbālie adverbi bieži ir leksikalizējušies un tāpēc var parādīties savienojumā ar verbiem, kas neattiecas uz pētījumu (*papildus pilnvarotā, steigšus devās, čukstus atbildēja, neviļus rodas, slepus satiekas*), un, pat ja abiem komponentiem ir tā pati sakne, leksiskais saturs ir dažādi (*izpildīt papildu drošības pienākumus, upīte tecēja līdztekus dzelzceļam, pusvirus atvērti* [logi]). Visi šādi gadījumi jāatsijā, jo tie neveido pētāmo konstrukciju.

Tas rosina jautāt, kas ietilpst un kas vairs neietilpst pētījuma datu kopumā. Šo parādību var aplūkot dažādos veidos: iepriekš minētais CQL vaicājums izmanto formālu aspektu, ar kuru acīmredzami nepietiek, un tas ir vēl jāapskata, izmantojot

funkcionāli semantisku kritēriju. Saskaņā ar aprakstu iepriekš minētajā latviešu valodniecības literatūrā „[š]ie apstākļa vārdi tuvāk raksturo vai pastiprina verbā izteikto darbību no darbības veida viedokļa” (Ahero et al. 1959, 711). Tomēr pastiprinājums šeit nav vienīgā iespējamā semantiskā iezīme, kā pierāda N. Naua (2019, 52), to izmanto arī topikalizācijai un kontrastīvajai fokusēšanai. Turklāt var atsaukties arī uz tautoloģijas jēdzienu (Ozols 1961, 397–408) vai *figura etymologica* (Zubatý 1894, 22nn.) ar šķietamu liekvārdību. Tomēr nevar apstrīdēt, ka savienojumi ar sakni, kas atkārtojas, ir marķēti – gan semantiski, gan stilistiski. Tāpēc, ja vien tas nav nejaušs divu vienas saknes leksēmu tuvums, kas neveido kompaktu (daudzvārdu) vienību (piem., [...] *tad tajā cieši ietin cilvēku un nogulda gulus stāvoklī*, kur adverbs *gulus* saistās ar lietvārdu *stāvoklī* un tikai šis vārdsavienojums precizē verbu *nogulda*), piemērs tika iekļauts pētījuma datu kopumā.

Savukārt diahroniskais aspekts ir kritērijs, kas šajā pētījumā netiek ņemts vērā, tādēļ tiek izlaista dažu adverbiālo atvasinājumu „necaurredzamība”, piem., *nevilus / nevilšus* atvasina no darbības vārda *vēlēt, pusvirus* – no *vērt*, lai gan teorētiski šādas konstrukcijas varētu meklēt. Tas netiek nedarīts, jo autorus galvenokārt nodarbina *mūsdienu* valoda un ūzuss. Noteikti varētu apšaubīt, ka mūsdienu valodu var attēlot Raiņa darbu leksika, taču korpuss „Rainis” tika iekļauts datu kopumā pragmatisku apsvērumu dēļ, jo tā dati ir ērti pieejami. Turklāt nelielā apjoma dēļ tas nav būtiski ietekmējis pētījumu rezultātus. No diahroniskajiem avotiem raksta autori ielūkojušies „Dainu skapī” (turpmāk tekstā – DS) tikai informatīvi, bez mērķa iegūt precīzus datus – tas nav viegli, ņemot vērā dainu daudzos atkārtojumu un/vai variantus (panti ar minēto konstrukciju bieži atkārtojas, un rodas metodoloģisks jautājums, cik reižu tie skaitāmi statistikā). Nobeiguma pārskatā ir arī uzskaitītas lemmas, kas atrodamas DS, taču tās nav iekļautas šī raksta statistikā. Pārsteidz salīdzinoši neliels attiecīgās konstrukcijas tipu skaits, jo īpaši 1. konjugācijas vārdiem, kā arī dažu tādu savienojumu pilnīga neesamība, kas citur ir bagātīgi dokumentēta (piem., *vilkšu(s) vilkt*, ieskaitot prefiksētus variantus, neparādās DS pat vienu reizi). Savukārt nepārsteidz lielāks dažām dainām raksturīgo verbālo kategoriju īpatsvars (sal. ar 2. tabulu turpmāk), piemēram, imperatīvs (*Stāvu stāvi tu, puisīti, / Stāvu tavis duŗamais* [...]) vai divdabji ( [...] *Ja nedod' gulēdama, / Dodi stāvus stāvēdama*.).

Tādēļ, lai iegūtu maksimālo iespējamo datu kvalitāti, par pētījuma pamatu tika ņemts attīrīts konstrukciju saraksts no lielākā avota lvTT, papildus tam arī LVK2018 un IC tika meklētas atsevišķas konstrukcijas, izmantojot īpašus CQL vaicājumus, piem., [word="bēgšus?"] [word=".\*bēg.\*|. \*bēdz.\*"], eventuāli arī specificējot iespējamās piedēkļus:

[word="raušus?"]

[word="(aiz|ap|at|bez|caur|ie|iz|ne|pa|pār|pie|no|sa|uz)? (rau| rāv) . \*"].

Šādā veidā būtu jāatsijā visi attiecināmie rezultāti, kas attiecas uz abiem verba celmiem, iespējamo prefiksu (un, iespējams, atgriezenisku sufiksu); turklāt tā ne vienmēr ir 100% uzticama automātiskā morfoloģiskā anotācija. Iepriekšējā pētījumā, „[ņ]emot vērā šo konstrukciju perifēro lietojumu, kas konstatēts jau iepriekš, CQL

vaicājums tika modificēts šādi: pirmā komponenta nosacījums papildus adverbiem tika paplašināts ar (automātiskās analīzes rezultātā nepareizi marķētu) partikulu (q) un neatpazītām izteiksmēm (x)” (Škrabals, Veckalne 2019, 220). Šobrīd, piem., adverba forma *raušus* ļoti bieži nepareizi apzīmēta kā lietvārda *rausis* daudzskaitļa akuzatīvs. (Tomēr tiek ignorēti iespējamie rezultāti ar formām bez diakritiskajām zīmēm, kuru lvTT ir diezgan daudz.)

Iegūtais gadījumu skaits ir apkopots 1. tabulā (kreisajā pusē norādītas alternatīvās konstrukcijas Xin X – sal. Škrabals, Veckalne 2019, 220; savukārt labajā pusē ir jaunie rezultāti).

Korpuss	Apjoms (miljonos, ieskaitot pieturzīmes)	Galīgais datu kopums (pēc manuālas pārskatīšanas)					
		absolūtais biežums				vārdlietojumu relatīvais biežums ( <i>i. p. m.</i> )	
		vārdlietojumi ( <i>tokens</i> )		lemmas ( <i>types</i> )			
		Xin X	Xus X	Xin X	Xus X	Xin X	Xus X
SENIE	0,9	98	?	59	?	108,53	?
Rainis	2,3	61	13	45	12	26,56	5,66
LVK2018	12,3	31	22	27	15	2,54	1,79
IC (v11/v13)	40,5/41,3	68	14	52	13	1,70	0,34
lvTT	657,5	787	280	193	67	1,20	0,43
kopā		1045	329	257	78		

**1. tabula.** Xin X un Xus X konstrukciju lietojums latviešu valodas korpusos (vārdlietojumu kopsumma ir biežumu vienkārša summa, savukārt lemmas atsevišķos korpusos var būt vienādas, taču katra lemma jāieskaita tikai vienreiz)

Pirmā būtiskā atšķirība ir saistīta ar šo konstrukciju biežumu: Xin X salīdzinājumā ar Xus X ir vidēji apm. 3,1 reizes biežākas pēc absolūtā gadījumu skaita, resp., ir 3,3 reizes daudzveidīgāka dažādu tipu ziņā. Līdz ar to var uzskatīt, ka mūsdienā ūzusā biežāk lietojama un dzīvotspējīgāka (jo tā ir pieejama daudzveidīgākam verbu sarakstam) ir pirmā konstrukcija, un reālā ūzusā ar Xus X konstrukcijas gadījumiem ir paredzēti tikai daži darbības vārdi (sk. turpmāk 3.2. apakšnodaļā).

### 3. Pētījuma jautājumi un rezultāti

Nemot vērā abu konstrukciju paralēles, ir sagaidāms līdzīgs atspoguļojums valodā, tāpēc pētījuma jautājumi paliek nemainīgi, resp., tie balstās uz hipotēzēm, kas izriet no iepriekšējā pētījuma rezultātiem (sal. Nau 2019, 24).

Pirmām kārtām tika apskatīta kontrastīva perspektīva, proti, kā šādu konstrukciju pārtulkot čehu valodā, resp., kuri alternatīvi izteiksmes līdzekļi čehu valodā,

kur nav formāli līdzīgu konstrukciju, atbilst pētāmajai latviešu valodas konstrukcijai (sal. Zubatý 1894, 24). Lai iegūtu reālus un uzticamus empīriskus datus, šīs tulkojuma atbildmes tika meklētas paralēlajā korpusā IC (tā latviešu-čehu daļā), kurš parāda ievērojami mazāku pētāmās konstrukcijas biežumu, salīdzinot ar Xin X konstrukciju (14 sal. ar 68, visi vārdlietojumi ir sastopami tikai daiļliteratūras darbos); pārstāvētas šādas astoņas dažādas formas: *braukšus*, *kliegšus*, *lūgšus* / *lugšus*, *nešus*, *raušus*, *skriešus*, *stāvus*, *vilkšus*. Lai gan tika pētīts patiešām neliels paraugs, no tā tomēr var gūt priekšstatu attiecībā uz šā izteiksmes līdzekļa atbildmi. Vismaz sešos gadījumos tie ir čehu valodas oriģināli (vēl viens piemērs ir no Jaunās Derības), kur darbības vārds netiek nekādi pastiprināts, tomēr latviešu valodas tulkotājs ir izvēlējis konstrukciju Xus X, piem.:

- (1) čeh.: *Juraj se trochu mračí: což jsem já panský správčík, abych jezdil vozem obhlížet pole?* > latv.: *Jurajs sarauc pieri: vai es esmu kunga vagars, ka man **braukšus jābrauc** aplūkot pļavas?* (IC, K. Čapeks)
- (2) čeh.: *Než mohla dokončit, co jí tanulo na mysli, pan rada téměř ('gandrīz') **přiběhl** a nesl misál v deskách z růžového sametu.*  
> latv.: *Iekams viņa bija paspējusi pabeigt, ko domājusi, gandrīz **skriešus atskrēja** padomnieka kungs, nesdams lūgšanu grāmatu sārta samta vākos.* (IC, J. Škvoreckis)

Tikai vienu reizi latviešu valodas atbildmes marķētie varianti atbilda avottekstam (cits gadījums ir diskutējams), kad tika izmantots marķēts verbs *upalovat* ('ātri mesties skriešus'):

- (3) čeh.: *Marně přede mnou Milde **upaloval** po schodech, dohonil jsem ho dříve, než se ocitl dole v síni.*  
> latv.: *Neko nelīdzēja, ka Milde man pa priekšu **skriešus noskrēja** pa trepēm, es viņu tomēr panācu, iekams viņš vēl bija ticis līdz priekšnamam.* (IC, J. Havlíček)

Savukārt latviešu-čehu valodas tulkotāji vienmēr tulkojuši konstrukciju ar pastiprinājuma elementu (adverbu vai partikulu):

- (4) latv.: *[...] jo melnās acis zvēroja, sejas bija tādas kā nosūbējušas, bet mati vai **stāvus stāvēja** no naida dzirkstelēm kā augstsprieguma vadi.*  
> čeh.: *[...] neboť černé cikánské oči sršely, obličej měla potemnělý a vlasy jí z jiskřiček nenávisti **div nestály** na hlavě jako dráty vysokého napětí.* (IC, I. Ābele)
- (5) > latv.: *Atdeva tikai pēc nedēļas, kad Edīte **lugšus palūdza**.* [Visticamāk, tā ir kļūda, kas radusies, digitalizējot avottekstu un neierakstot diakritisko zīmi – raksta autoru piezīme.]  
> čeh.: *Vydal jí je až za týden, když **moc prosila**.* (IC, A. Bels)

Pētījuma gaitā arī pārbaudīts, ar kuriem darbības vārdiem var izveidot šādu konstrukciju. Pirmkārt, isākas formas ir senākas, taču jau J. Endzelīna laikā tās tika izmantotas retāk, un savstarpējā konkurencē tās apsteidz garākas formas. Turklāt

dažām formām, kas beidzas ar *-šus*, vienīgais iespējamais ir tieši garākais variants (Endzelīns 1951, 622; Ahero et al. 1959, 711). To apstiprina arī pētījuma dati, kur īso formu nav, izņemot *guļu*:

- (6) *Es guļu iegulies sūnu bedrītē blakus patšautenei.* (lvTT, vip.lv)

Otrkārt, konstrukciju veido ievērojami ierobežots darbības vārdu skaits: iepriekšējo reizi datu kopumā bija 257 tipi (Škrabals, Veckalne 2019, 228–230), šoreiz tikai 78 tipi (sk. pielikumu), no kuriem 48 pētījuma datus ir fiksēti tikai vienu reizi. Pašu adverbiālo formu ir vēl mazāk, jo tās bieži ir saistītas ar vairākiem atvasinātiem vārdiem ar tādu pašu celmu (prefiksāli, atgriezeniski), proti, šīs 25 formas: *braukšus, guļu / guļus, jāšus, kliegšus, kniebšus, kopus, līdztekus, līšus, lūgšus, nešus, pamīšus, pārmaiņus, peldus, pusskriešus, rāpus, raušus, sēdus, skriešus, stāvus, steigšus, stumšus, tecīšus, tupus, vešus, vilkšus* (adverbiālo formu, kas beidzas ar *-in/-tin*, bija 167). Dažas adverbiālas formas var saistīties ar vairākiem vārdiem (neieskaitot tos prefiksālos un atgriezeniskos), no kuriem viens ir atvasināts no otra: *guļus* (..) *gult(ies)* / *gulēt, rāpus* (..) *rāpt(ies)* / *rāpot, raušus* (..) *raut(ies)* / *raustīt, sēdus* (..) *sēdēt* / (..) *sēdināt*. ((..)) aptver jebkuru prefiksu, (*ies*) atgriezeniskās formas. Tā, piem., ieraksts (..) *rāpt(ies)* aptver šīs lemmas no mūsu datiem: *izrāpties, norāpt, norāpties, rāpties* un *uzrāpties*.

Lielākā daļa verbu pieder pie 1. konjugācijas, savukārt *mainīt(ies)*, *nomainīt, pildīt, piepildīt, peldēt, pasēdēt, nosēdināt, stāvēt, tecēt, tupēt* – pie 3. konjugācijas; tikai verbs (*ie*) *rāpot* ir 2. konjugācijā. Tomēr lielākā daļa konstrukciju ir atrodamas ļoti reti (pat vislielākajā korpusā, kura lielums pārsniedz pusmiljardu vārdu, tikai dažas reizes vai pat vienreiz). Tādējādi tas vairāk norāda uz šīs parādības potenciālu mūsdienu latviešu valodā, nevis reālo ūzusu. Ar pietiekamu gadījumu skaitu ir atrastas tikai šādas konstrukcijas: *lūgšus* (..) *lūgt(ies)*, *nešus* (..) *nest, raušus* (..) *raut(ies)*, *skriešus* (..) *skriet, vilkšus* (..) *vilkēt*. Tām ir lielāks vienību biežums lvTT, turklāt tās ir atrastas arī citos korpusos, un tās arī visvairāk variējas verbu kategoriju un atvasinājumu ziņā. Autori uzskata, ka šie vārdsavienojumi ir prototipiski konstrukcijas Xus X piemēri, un atbilstīgi tiem var pēc analogijas veidot konstrukcijas ar citiem vārdiem (piem., tādi *hapax legomena* kā *kniebšus kniebt* vai *peldus peldēt*). Salīdzinot ar adverbiālām formām, kas beidzas ar *-(t)in*, formas ar piedēkli *-(š)us* daudz biežāk ir savienojumā ar citiem vārdiem, funkcionēdamas kā parasti veida apstākļa vārdi, piem., sal. IC forma *skriešus* 40 reižu (no 44 vārdlietojumiem) saistīta ar verbu *mesties, rāpus* sešas reizes (no 17) ar *līst* utt. Tas liecina par šo formu lielāku leksikalizācijas pakāpi kā formām ar *-(t)in*.

No verba kategorijām visbiežāk ir sastopamas pagātnes formas (vairāk nekā divas piektdaļas) kopā ar tagadnes formām (viena ceturtdaļa); dominē 3. personas formas (gandrīz trīs piektdaļas), no verba izteiksmēm indikatīvs (gandrīz trīs ceturtdaļas). Katras kategorijas biežuma sadalījums ir apkopots 2. tabulā, aiz kuras citēta virkne piemēru, kas apliecina konstrukcijas Xus X dzīvīgumu latviešu valodā.

- (7) *Labi, ka es no pieminētajām skalbēm laivu neizstūmu stumšus, bet gan airējot.* (lvTT, mežmalaslaivas.lv)

Verba kategorija		Biežums (no visām formām mūsu datu kopumā, N=329)	Piemēri šajā rakstā
laiks (vienkāršā un saliktā)	pagātne	138 (41,9%)	(2)–(6), (8)–(9), (21)–(23)
	tagadne	83 (25,2%)	(11), (12)
	nākotne	18 (5,5%)	(13)
persona (abos skaitļos)	3.	193 (58,7%)	(2)–(5), (12), (21)–(22)
	1.	38 (11,6%)	(6)–(7), (11), (23)
	2.	10 (3,0%)	(9), (14)
izteiksme	indikatīvs	240 (73,0%)	(2)–(5), (13)–(14), (22)–(23)
	debitīvs	26 (7,9%)	(1), (20), (25)
	kondicionālis	11 (3,3%)	(9)
	imperatīvs	1 (0,3%)	(14)
	relatīvs	0	–
citi	infinitīvs	40 (12,2%)	(15)
	divdabji	13 (4,0%)	(10)–(11), (24)
	ciešamā kārtā	1 (0,3%)	(11)
	negācija	2 (0,6%)	(13)
	-šana	1 (0,3%)	(16)

2. tabula. Xus X konstrukcijas statistika verbu kategoriju ziņā (sal. Nau 2019, 38)

- (8) *Tagad jums ir labi, Vidiņa kungs, jūs ar visiem esat kopā, bet toreiz jūs esat **rāpus rāpojis** “cekā”, raudādams, lai neslēdz ārā...* (Saeima, A. Rubins)
- (9) *Mani, lai ar strikiem **vilkšus vilktu**, nepiespiedīs piedalīties kurināšanas kampaņā, ka tiesneši dzīrušies sev piespriet pārmēru lielas algas.* (lvTT, la.lv)
- (10) *Kuru, neraugoties uz ik mēnesi maksātajiem tūkstošiem, var vai **lūgšus lūdzoties** mest nopakaļ, bet ikviens sevi kaut cik cenošs speciālists [...] vienalga paliks pie sava [...] (lvTT, delfi.lv)*
- (11) *Piebraucu it kā pareizajā adresē, zvanu vēlreiz – tiek pavēstīts kods, tad vēl viens kods, tad jau stiepu rokas pie zvanu pogas un... gandrīz **raušus** tieku **ierauts** iekšā.* (lvTT, sexriga.lv)
- (12) *Un tā tūliņ viens paliek pie trauka likteni vērot, otrs paķer smago milnu un **velk vilkšus**, ko tik māc, cik ātri vien varēdams, pie Lāču Krišus atpakaļ.* (lvTT, baltuklubs.lv)
- (13) *Nekā nebūs – es tuos kā jātnieks zirgā, nesagaidīsi, **raušus nenorautsi**.* (lvTT, diena.lv)
- (14) *Ko man jūsu prastā balle? **Lūgšus lūgsat** – nespēlēšu.* (Rainis, Spēlēju, dancoju)



- (15) *Cauri meldriem pa laipu ceļš aizved uz īstu melno pirti, kas celta no sakritušiem zariem un melnzemes. Tik zema, ka tikai **līšus** var **ielīst**, krāsns vietā akmeņu krāvums, bet es noticu Rihardam, kad viņš apgalvo: [..]* (lvTT, lffb.lv)
- (16) *Mājās Edgars bija izdomājis sava veida atpūtu kopā ar vēl diviem līdzzinātājiem, bet Vitai pārrodoties mājās, vakars turpinājās ar dziedātām dziesmām un jaunkundzes **nešus aiznešanu** uz Vecrīgu, kur, apvienojoties ar KOM tika pabūts gan Frančos, gan Alā, gan Pulkvedī, bet, kas tur īsti notika, lai paliek Gribuļu starpā.* (lvTT, tumblr.com)

Rakstā aplūkotajā valodas materiālā atrodami arī vairāki īpatnēji adverbā ar *-us* lietojuma gadījumi, kas nepārprotami norāda uz teksta oriģinalitāti un vienlaikus piešķir lielāku intensitāti aprakstītajai darbībai:

- (17) *Mana agrākā atmiņa ir no Bedres – no dubļainā tuneļa, kas veda (nē – vilka) lejup, pa kuŗu **tupus rūpus krišus gāšus velšus** triecos lejup, nobrāzdams ceļus, sakozdams mēli, maldams starp zobiem pilnu muti zemes, sakašādams dubļus aiz nagiem, atlauzdams nagus, saskrāmbādams vaigus, ar zilumiem apdauzīdams sānus, lejup prom no kuces siltās smakas uz aukstu, mitru pazemi.* (LVK2018, J. Rozītis)
- (18) *Atjaunotā Latvijā. Avīzes Rīts redaktors Rabācs **rāpsies rāpdams rūpus rūpos**, bet tas jau vairs pie tautas neskaitīsies.* (lvTT, zagarins.net)

Savukārt (19) piemērā apvienotas abas konkurējošās adverbālās formas, aizstājot verba elementu:

- (19) *JA JŪRAS ĒRGLIS asina spalvas un ūdens saimēm savu kažoku rāda, tad veselu cilšu soļiem, **skrietin skriešus**, tiek gaidīta bēda, un saule noiet dibenā, padarīdama jūru dzeltenu un virsu mutuļojošu.* (LVK2018, J. Einfelds)

Šajā pētījumā autorus interesējusi arī leksēmu leksikogrāfiskā apstrāde. Gandrīz visas adverbālās formas ir atrodamas skaidrojošajā vārdnīcā „Tēzaurs.lv”, īsāki varianti tur parasti tiek apzīmēti kā apvidvārdi (bet arī, piem., *kliegšus*) un ir fiksēta arī iespējamā formu homonīmija, piem., *guļu* (apstākļa vārds, apvidvārds) *guļus*, kā arī iespējamā vārdforma no *guļa*<sup>1</sup> vai *gulēt*<sup>1</sup> (ar atsaucēm uz attiecīgajiem šķirkļiem). Konstruktijas primārā pastiprināšanas funkcija bieži tiek norādīta kā atsevišķa nozīme, piem., *līšus* (apstākļa vārds) 1. Lienot; 2. Savienojumā ar verba *līst* formām vai to atvasinājumiem izsaka darbības pastiprinājumu.

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (Zuicena, Roze 2003–2019), kurā ir mazāks šķirkļu skaits (vairāk nekā 45 tūkstoši šķirkļi), ir norādīti tikai garākie varianti (no biežāk sastopamajiem trūkst *raušus* un *skriešus*), izņemot kopīgo lemmu *tupus/tupu*, kas tomēr neattiecas uz pētāmo konstrukciju.

No iepriekšējā M. Škrabala un A. Veckalnes (2019) pētījuma tiek atkārtota iespēja apstrādāt attiecīgo konstrukciju (taču tikai tās visbiežāk izmantojamās variantus), kurai ir izteikti idiomātisks raksturs, kā vairākvārdu vienību (sal. 4. nodaļā minēto iteratīvu konstrukciju datubāzi – Xus X kā apakššķirklis).

Pēdējais pētījuma jautājums ir šāds: vai starp konstrukcijas Xus X komponentiem var iekļaut kādu citu teikuma locekli? Tikpat interesanti ir tas, vai var mainīt konstrukcijas komponentu kārtību. 2019. gada pētījumā šis jautājums gan netika uzdots, un rezultātus, visticamāk, varētu pārskatīt, kaut arī bez būtiskām izmaiņām. Josefa Zubatija (*Josef Zubatý*) minētais gadījums (*kā vilkšus kāds tur pievilktu* – Zubatý 1894, 24) norāda, ka konstrukcijas komponentiem nav jābūt blakus. Tomēr tiem jāveido daudzvārdu konstrukcija, tādēļ šai pētījumā nav aplūkoti tādi gadījumi kā, piem., *Pēc izrādes viņš skriešus pārrodas mājās un ieskrien gultā*.

Turklāt izveidoto CQL vaicājumu nevar viegli mainīt, pievienojot ievietotās pozīcijas starp konstrukcijas komponentiem, un, iespējams, pretējā secībā: Vaicājuma ([word=".+us?" & tag="r.\*"] [{0,2} [tag="v.\*"]]) | ([tag="v.\*"] [{0,2} [word=".+us?" & tag="r.\*"]]) gadījumā „LVK2018” tika iegūti 50 370 rezultāti (sal. ar sākotnējiem 16 198). Pat ja pētījumā tiktu ņemti vērā tikai garāki varianti ([word=".+us"] bez jautājuma zīmes), tiktu iegūti 8402 rezultāti. Tādēļ vislabāk būtu apstrādāt atsevišķas adverbiālās formas kā atslēgvārdus un manuāli analizēt to tuvumā esošos vārdus gan kreisajā, gan labajā pusē, turklāt ne tikai tiešā tuvumā, bet arī tālāk (ja ir tūkstošiem rezultātu, var izmantot pozitīvus filtrus, kad atslēgverba tuvumā tiek meklēta atbilstīga darbības vārda sakne). Tikai šādā veidā tika iegūti turpmāk redzamie gadījumi, kur starp konstrukcijas komponentiem iespējami pat četri vārdi:

- (20) *Nogurums baigs, ka vilkšus aiz matiem šodien būs jāvelk sevi laukā.* (lvTT, delfi.lv)
- (21) *Oļiņiete iešāvās kā bulta iekšā un iznesa viņu, tāpat dīcošu, nešus ārā; bet, klēpī sēdot, viņam tikko nemetās kājas pie zemes.* (lvTT, viestursrudzitis.lv)

Galvenokārt tomēr tiek ievietots viens vārds, visbiežāk palīgverbs (*gandrīz raušus tieku ierauts iekšā*) vai modāls verbs (*vecākus ne lūgšus nevar pielūgties uz skolu atnākt; Tik zema, ka tikai līšus var ielīst*), bet reizēm arī citi vārdi (sk. (23) piemēru ar adverbu).

Attiecībā uz vārdu secību nemarkēta tā ir Xus X; dažos gadījumos tomēr parādās arī apgrieztā secība. Visvairāk tai līdzinās konstrukcija ar formu *skriešus* (..) *skriet*: no 72 gadījumiem 12 reizes šis vārdu salikums ir apvērsts:

- (22) *Kāds atēnietis, kas vēlējās ātrāk aiznest saviem līdzpilsoņiem priecīgo uzvaras vēsti visu 42 kilometru lielo attālumu no Maratonas līdz Atēnām noskrēja skriešus.* (lvTT, ordo-clan.com)
- (23) *Itālijai gan izskrējām cauri skriešus.* (lvTT, aptieka.lv)

Arī konstrukcijai *stāvus stāvēt* un *līšus* (..) *līst* ir spēcīga apgrieztās secības tendence: no pieciem gadījumiem tā ir tāda četras reizes (atšķiras vienīgi (24) piemērs), resp., piecas reizes no desmit:

- (24) *To pārbauda kāds īpaši šim uzdevumam izraudzīts priesteris, gan vēršim stāvus stāvot, gan uz muguras guļot; [...]* (lvTT, aliens.lv)

- (25) *Pati ejas ieeja gan ir tik stipri aizbrukusi, ka tajā jālien līšus, un nezinātājam grūti atrodama.* (lvTT, visitligatne.lv)

#### 4. Secinājumi un nākotnes perspektīvas

Pētījums apliecina, ka konstrukcija Xus X ir retāk izmantojams valodas elements, kas atrodas mūsdienu valodas pašā perifērijā (to apliecina zemas *i. p. m.* vērtības, kā arī liels *hapax legomenon* skaits). Tomēr tas ir dzīvs izteiksmes līdzeklis, kas turklāt elastīgs attiecībā uz jauninājumiem un izmaiņām, kas galvenokārt tomēr nozīmē novirzi no normas. Taču raksta autori uzskata latviešu dzimtās valodas runātājus par lietpratīgākiem valodas lietotājiem, kuri ar lietojuma jauninājumiem īsteno noteiktus saziņas mērķus, pat ja tā ir tikai īpaša viņu runas iezīme.

Abas konstrukcijas atšķiras ar leksiskā satura ierobežojumu: Xus X ir paredzēta tikai dažiem vārdiem, kas galvenokārt pieder pie 1. konjugācijas, ļoti reti to var veidot citi verbi (kopējais rezultātu skaits 329 vārdlietojumi / 78 tipi pētījuma datu kopumā, turklāt 48 no tiem ir sastopami tikai vienu reizi). Daži verbi var veidot abas struktūras, bet to nav daudz, un tos var pilnībā uzskaitīt sarakstā (divpunkte apaļajās iekavās te apzīmē potenciāli iespējamu priedekli): *bēgtin / bēdzin* (..) *bēgt* – *bēgšus* (..) *bēgt*, *kliegtin kliegt* – *kliegšus* (..) *kliegt*, *līstin / lītin* (..) *līst* – *līšus* (..) *līst*, *lūgtin* (..) *lūgt(ies)* – *lūgšus* (..) *lūgt(ies)*, *nestin nest* – *nešus* (..) *nest*, *rautin* (..) *raut(ies)* – *raušus* (..) *raut(ies)*, *skrietin skriet* – *skriešus* (..) *skriet*, *steidzin / steigtin steigt(ies)* – *steigšus* (..) *steigties*, *stumtin stumt* – *stumšus* (..) *stumt*, *vilkstin* (..) *vilk(ies)* – *vilkšus* (..) *vilkt*.

Dažiem vārdiem Xin X konstrukcija vispār netika atrasta, un uz to var attiecināt morfoloģiskus ierobežojumus: *braukšus braukt*, *guļus iegulties*, *jāšus* (..) *jāt*, *kniebšus kniebt*, *kopus kopt*, *pamīšus mīties*, *pārmaiņus* (..) *mainīt(ies)*, *peldus peldēt*, *pusskriešus* (..) *skriet*, *rāpus* (..) *rāpot* / (..) *rāpties*, *sēdus nosēdināt* / *pasēdēt*, *stāvus stāvēt*, *tecīņus tecēt*, *tupus tupēt*, *vešus* (..) *vest*.

Tādēļ Xus X konstrukciju var uzskatīt par mazāk izplatītu marķētu alternatīvu (jau marķētajai) Xin X konstrukcijai, un tās reālais ūzuss aprobežojas ar dažiem darbības vārdiem, kas skaidri apliecina arī tās frazeoloģisko raksturu.

Atšķiras arī abu adverbu grupu leksikalizācijas pakāpe: formas, kas beidzas ar *-(š)us*, daudz biežāk lietotas neatkarīgi, t. i., savienojumā ar citiem vārdiem, ārpus Xus X konstrukcijas.

No trim iespējamajiem pētījuma virzieniem, kas tika formulēti iepriekšējā pētījuma noslēgumā, ir izpildīts 2. mērķis, proti, ir veikts līdzīgs pētījums par alternatīvu konstrukciju Xus X, turklāt tā rezultāti atbilst iepriekšējiem pieņēmumiem – abas konstrukcijas ir ļoti līdzīgas biežuma ziņā un semantiski / funkcionāli, un nav pārsteidzoši, ka abas konstrukcijas uztver kā sinonīmus, tostarp pat leksikogrāfijas rokasgrāmatās (*bēgšus* (..) 2. Savienojumā ar verba *bēgt* formām izsaka darbības intensitātes pastiprinājumu; *bēgtin*).

Tādēļ paliek vēl divi mērķi: papildināt šo pētījumu ar citām vairākverbu konstrukcijām, ņemot vērā līdzīgus pētījumus (ne tikai) Latvijā un Čehijā, kā arī ar

citām Eiropas valodām. Abos aspektos ļoti palīdzējis jau minētais Nikoles Nauas pētījums, kas uzsver paralēles starp vācu, somu un igauņu valodu; attiecas arī uz lietuviešu valodu. Saistībā ar N. Nauas iteratīvo konstrukciju aprakstu latviešu valodā, kā arī, pamatojoties uz datiem no abiem autoru pētījumiem, tiek veidota iteratīvu konstrukciju datubāze (sk. raksta 2. pielikumu). Datubāze pagaidām ir vērsta uz latviešu valodu kā avotvalodu, resp., čehu valoda ir viena no tās mērķvalodām, bet tai var ērti pievienot arī jebkuru citu valodu. Papildus semantiskai daļai un biežuma datiem tai būtu jāsniedz galvenokārt autentiski šo konstrukciju lietojuma piemēri atsevišķiem vārdiem un – ideālā gadījumā – to svešvalodu atbilstes (no paralēlajiem korpusiem, piem., IC). Vārdnīcas izveides mērķis ir maksimāls pilnīgums: tās šaurajā orientācijā uz diezgan specifisku verbālo konstrukciju grupu ir lietderīgi nodrošināt maksimālu attiecīgās parādības pārklājumu mūsdienu ūzusā, pat ja ir runa par ļoti specifiskiem gadījumiem. Plašākā kontekstā var veikt pēc iespējas pilnīgāku iteratīvo konstrukciju ar verbālo komponentu kartēšanu kopumā, turklāt vārdnīca varētu saturēt simtiem verbālo šķirķļu jeb tūkstošiem apakššķirķļu, kas nodrošinātu īpašu piekļuvi leksiskajam materiālam un vienlaikus specifisku šķirķļa uzbūvi. Autori saskata tās iespējamo lietojumu kā rīku lingvistiskajā izpētē, jo īpaši didaktikas jomā (mācību materiālu izstrādē), un tā noteikti būtu noderīga tulkotājiem un tulkiem.

### Saīsinājumi un apzīmējumi

a.	angļu valoda
CQL	<i>Corpus Query Language</i> ‘korpusa vaicājuma valoda’ (a.)
čeh.	čehu valoda
DS	<i>Dainu skapis</i>
IC	paralēlā korpusa <i>InterCorp v13</i> latviešu-čehu valodas daļa
i. p. m.	<i>instances per million</i> ‘vārdlietojumi uz miljonu’ (a.)
latv.	latviešu valoda
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss LVK2018</i>
lvTT	Latvijas tīmekļvietņu korpuss <i>Latvian Web 2014 (lvTenTen14)</i>
Rainis	<i>Raiņa darbu korpuss</i>
SENIE	<i>Latviešu valodas seno tekstu korpuss</i>
Xin X	<i>bēgtin bēgt</i> tipa konstrukcija
Xus X	<i>bēgšus bēgt</i> tipa konstrukcija

### Avoti

1. *Dainu skapis*. Pieejams: <http://dainuskapis.lv/>
2. *Emuāri. Latviešu valodas emuāru korpuss*. 2015. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Emu%C4%81ri>
3. *Latvian Web 2014 (lvTenTen14)*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/>
4. Lazar, Maria, Škrabal, Michal, Vavřín, Martin. 2018. *Korpus InterCorp – lotyština, verze 11 z 19. 10. 2018*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Pieejams: <http://www.korpus.cz>

5. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. 2018. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
6. *Raiņa darbu korpus*. 2018. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.nosketch.korpuss.lv>
7. *Saeima. Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus*. 2013. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>
8. *Latviešu valodas seno tekstu korpus*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, LU HZF Baltu valodu katedra, LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Senie>
9. *Tezaurs.lv*. 2009–2019. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv>
10. Zuicena, Ieva, Roze, Anitra (red.). 2003–2019. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/>

## Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Čermák, František, Rosen, Alexandr. 2012. The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*. 3, 411–427. DOI: <https://doi.org/10.1075/ijcl.17.3.05cer>
3. Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
5. Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
6. Nau, Nicole. 2019. The Latvian continuative construction runāt vienā runāšanā ‘talk in one talking’ = ‘keep talking’. *Baltic Linguistics*. 10, 21–63. DOI:10.32798/bl.360
7. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
8. Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Soida, Emīlija. 1969. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Rīga: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
10. Škrabals, Mihals, Veckalne, Aiga. 2019. Bērtin bērū valodiņu: par kādu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 217–231. DOI: 10.22364/vnf.10.17
11. Zubatý, Josef. 1894. *O alliteraci v písničích lotyšských a litevských*. Prága: Věstník královské české společnosti nauk.

## Summary

In our paper we describe a specific, Latvian two-word construction consisting of a verb preceded by an adverb derived from the same verb by the suffix *-us/-šus-* (e.g., *bēgšus bēgt* ‘run for one’s life’). We are interested in how a given language element, apparently

archaic and typical of Latvian folk songs (*dainas*), is used in today's language. We search for the construction in the available Latvian corpora (chiefly LVK2018, lvTenTen14 and InterCorp lv v13) and compare the resulting occurrences with a description in the current Latvian linguistic sources: both grammars and dictionaries. Deviations from the norm are treated descriptively in this article, as the speakers' aim is to achieve a communication goal rather than their mistakes, as well as the creative development of this construction up to the present. The article is supplemented with an appendix: alphabetic lists of analysed lemmas along with their frequency and the fragment from the database of reduplicative constructions.

**Keywords:** corpus linguistics; parallel corpora; deverbal adverbs; reduplicative constructions; phrasemes; Latvian language; Czech language; CQL query.

## 1. pielikums

**Alfabētiski analizēto lemmu latviešu valodas korpusos saraksti kopā ar to biežumu** (izcelti ir darbības vārdi, kas pieder pie 2. vai 3. konjugācijas; ar zvaigznīti apzīmētas autoru izlabotās kļūdaini marķētās lemmas; ar jautājuma zīmi neprecīzas lietojuma formas, kas, iespējams, radušās drukas kļūdu dēļ u. tml.; abu konstrukciju kopējie saraksti ir pieejami arī *Microsoft Excel* formātā visiem interesentiem pēc pieprasījuma.)

„Dainu skapis” (210 vārdlietojumi / 26 lemmas): *bēgšus bēgt 15, braukšus braukt 6, **guļu gulēt 4, guļus gulēt 2**, jāšu jāt 2, jāšu sajāt 2, jāšus atjāt 1, jāšus jāt 14, jāšus pārjāt 1, lūgšus lūgt 48, **rāpu rāpačot 1, rāpu rāpāties 1, rāpu rāpuļot 1, sēdus sēdēt 4, stāvu nostāvēt 1, stāvu pastāvēt 7, stāvu stāvēt 56, stāvus stāvēt 7, stumšus stumt 6, **tecīņu tecēt 1, tecīņus aiztecēt 1, tecīņus tecēt 24, tecīņus uztecēt 1, tupus tupēt 1, tupus tupināt 1*****, vešus vest 2

„Emuāri” (9 vārdlietojumi / 6 lemmas): ***guļus gulēt 1**, lūgšus lūgties 2, rāpus rāpties 1, skriešus izskriet 1, skriešus skriet 2, steigšus steigties 2*

„InterCorp v13 lv” (14 vārdlietojumi / 13 lemmas): *braukšus braukt 1, kliegšus izkliegt 1, lūgšus lūgties 1, <sup>?</sup>lūgšus palūgt 1, nešus aiznest 2, nešus nest 1, raušus pieraut 1, skriešus atskriet 1, skriešus noskriet 1, skriešus skriet 1, **stāvus stāvēt 1**, vilkšus izvilk 1, vilkšus vilkt 1*

„LVK2018” (22 vārdlietojumi / 15 lemmas): *bēgšus bēgt 2, jāšus pārjāt 1, nešus aiznest 2, pamīšus mīties\* 1, **rāpus rāpot 1**, rāpus uzrāpties 1, raušus apraut 1, raušus paraut 2, **sēdus nosēdināt 1**, skriešus aizskriet 2, skriešus izskriet 1, skriešus skriet 1, skriešus uzskriet 2, **stāvus stāvēt 2**, vilkšus vilkt 2*

„lvTenTen14” (280 vārdlietojumi / 67 lemmas): *bēgšus aizbēgt 1, bēgšus bēgt 3, braukšus braukt 9, braukšus izbraukt 1, braukšus pārbraukt 1, guļu iegulties 1, guļus iegulties 1, jāšus jāt 1, jāšus pārjāt 1, kliegšus iekliegt 1, kliegšus kliegt 1, kniebšus kniebt 1, kopus kopt 1, lišus aizlīst 1, lišus atlīst 2, lišus ielīst 1, lišus līst 6, lūgšus lūgt 8, lūgšus lūgties 30, lūgšus pielūgties 2, nešus aiznest 7, nešus ienest 6, nešus iznest 4, nešus nest 3, nešus nonest 1, pamīšus mīties\* 3, **peldus peldēt 1**, pusskriešus noskriet 1, pusskriešus pieskriet 2, pusskriešus skriet 1, **rāpus ierāpot 5**, rāpus izrāpties 1, rāpus norāpt 1, rāpus norāpties 1, **rāpus rāpot 1**, rāpus rāpties 2, raušus aizraut 1, raušus ieraut 4, raušus izraut 3, raušus noraut 3, raušus raut 3, raušus rauties 2, raušus uzraut 1, skriešus aizskriet 10, skriešus atskriet 6, skriešus ieskriet 3, skriešus izskriet 6, skriešus noskriet 5, skriešus pārskriet 1, skriešus skriet 49, skriešus uzskriet 5, **stāvus stāvēt 5**, steigšus piesteigties 1, steigšus steigties 9, stumšus iestumt 2, stumšus izstumt 1, stumšus stumt 4, **tecīņus tecēt 5, tupus tupēt 1**, vešus atvest 1, vešus vest 1, vilkšus aizvilkt 2, vilkšus atvilkt 2, vilkšus ievilkt 3, vilkšus novilk 2, vilkšus pārvilk 3, vilkšus vilkt 14*

„Rainis” (13 vārdlietojumi / 12 lemmas): *braukšus uzbraukt* 1, *lūgšus lūgt* 1, *lūgšus lūgties* 1, *nešus aiznest* 1, *nešus ienest* 1, *raušus atraut* 2, ***raušus raustīt* 1**, *raušus raut* 1, *skriešus izskriet* 1, *skriešus skriet* 1, ***stāvus stāvēt* 1**, *vilkšus vilkt* 1

„Saeima” (5 vārdlietojumi / 3 lemmas): *lūgšus lūgt* 2, *lūgšus lūgties* 2, ***rāpus rāpot* 1**

## 2. pielikums

**Iteratīvu konstrukciju datubāze** (top leksikogrāfijas programmatūrā „Tschwane-Lex”, atsevišķi šķirkļi ir dažādā apstrādes pakāpē; semantiskā klasifikācija saskaņā ar Nau 2019, 42nn.)

[..] **ALKT** (I)

### **alkst un alkst**

crave for.PRS.3 and crave for.PRS.3

‘crave for and crave for’ = ‘crave for a lot’

EN: crave for a lot

CZ: dychtit (po něčem/někom), (silně) toužit (po něčem/někom)

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1× (+1? *Trešais svarīgais notikums bija interneta komercializācija. Internets jeb tīmeklis veicināja nebijušus demokratizācijas un decentralizācijas procesus, ko dažādas varas ir alkušas un alkst pārvaldīt, bet tas tomēr tām nav izdevies.*)

[..] *bet Manfeldi ies klausīties tie, kurus uzrunā viņas dzeja, viņas romāni, viņas personība. alkst un alkst viņa dzeju, bet Manfeldi ies klausīties tie, kurus uzrunā viņas dzeja, viņas romāni, viņas personība.* • lvTenTen14 (diena.lv)

### **alktin alkt**

crave for.ADV and crave for.PRS.3

EN: crave for a lot

CZ: strašně/hodně toužit (po něčem/někom)

**Hits in corpora:** lvTenTen14 11× • LVK2018 1× • Intercorp lv v11 1×  
*Esmu pārliecināts, ka liela daļa publikas alktin alkt uzzināt, kurš tad ir tik dikti nīstais Kurmītis...* • lvTenTen14 (ir.lv)

*Visi apkārtnes zemnieku un muižā strādājošo vecāku bērni karstajās vasaras dienās alktin alka izpeldēties vēsajos ezera ūdeņos.* • LVK2018 (Daiļliteratūra: Egils Lukjanskis 2006)

*Es alktin alku pēc tās dienas, kas nāca arvien tuvāk, un reizē arī baidījās tās. || Žiznil jsem pīmo po onom blīžicīm se dnu, a současne jsem se ho bāl.* • Intercorp\_lv v11 (Daiļliteratūra: Jaroslav Havlíček 1984)

**APAUGT** (I, pref) cf. **augt**

### **apaug un apaug** (ar putekļiem)

overgrow.PRS.3 and overgrow.PRS.3 with dust.INS?.PL

overgrows and overgrows with dust = is more and more being covered by dust

EN: is more and more being covered by dust



**CZ:** pokrývá se víc a víc prachem?

*“Es katru reizi to cenšos appušķot un pārveidot. Tā runa man galvā **apaug un apaug**, un, kad mēs atstāsim šovu, man būs ko teikt. • lvTenTen14 (kasjauns.lv)*

**augtin apaugt**

**Hits in corpora:** LVK2018 1×

*Viņš tik stāvēja, seja viņam bija nicīga un ļauna, bet viņš godprātīgi turēja rociņu. Visa roka **augtin apaugusi** kārpām, biezā slānī! • LVK2018 (Daiļliteratūra: Inga Ābele 2004)*

**APBĒRT**

**bērtin apbērt**

**APBURT**

**burtin apburt**

**APLIPT**

**liptin aplipt**

**APRAUT** (I, pref) cf. **raut**

**raušus apraut**

**Hits in corpora:** LVK2018 1×

*Atkal pati grāba rupji austu līnu divēli un berza tā, ka likās – āda būs nost, pakēra no plauktiņa ķemmi, plēsdama izrāva caur matiem – labi, ka mati īsi, pāris kunkstien, un darīts –, **raušus aprāva** riņķī, nopētīja ar gandrīz baltajām acīm un izmeta: – Nu vismaz ir pēc cilvēka! • LVK2018 (Daiļliteratūra: V. Belševica 1995)*

[..] **ATVEST** (I, pref) cf. **vest**

**vešus atvest**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×

**ATVILKT** (I, pref) cf. **vilkt**

**vilkšus atvilkt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×

**AUGT** (I)

**audzin augt**

**Hits in corpora:** Rainis 1×

*JĀZEPS: Ak dievs! kā notiks tas, pēc kā tā kvēlu? Tu teic, ka brāļu niknums **audzin augot!** • Rainis (Jāzeps un viņa brāļi, 2. cēliens)*

**audzin saaugt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×

*Īsti tā notikās tai vakarā pie Kaspara un Lienas. Viņu sirdis bij, tā sakot, no pašas bērības kā **audzin saaugušas**. To viņi arī paši ļoti sajuta un nomanīja, kaut gan nebij nedz viens, nedz otrs par to jebkad ko minējuši. • lvTenTen14 (wikisource.org)*

**augtin apaugt**

**Hits in corpora:** LVK2018 1×

*Viņš tik stāvēja, seja viņam bija nicīga un ļauna, bet viņš godprātīgi turēja rociņu. Visa roka **augtin apaugusi** kārpām, biezā slānī! • LVK2018 (Daiļliteratūra: Inga Ābele 2004)*

**augtin augt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 31× • Rainis 4× • LVK2018 1×

*Arī tas nebūs gluži pareizi – nozīmes nekādas jaunas jau klāt nenāca, viss nozīmēja uz spalvas matu to pašu ko agrāk, bet... nu tas viss tur vienkārši bija... tas BIJA... un... un briestin brieda... un plūstin plūda... un sūktin sūcās... un **augtin auga**... un vienkārši stāvēja uz vietas. • LVK2018 (Daiļliteratūra: J. Rozītis 1995)*

*Radikālisms acīmredzot **augtin aug**, un tādēļ arī būtu laiks, ka oportunisti sekotu laika garam un pieņemtu iz radikāļu programmas to, kas nenovēršamas attīstības auglis. • Rainis (publicistika)*

*Tas ir neplānoti, protams, neatbalstu abortus, bet nedzīvojam akmens laikā, zinām kā izsargāties, bet šī problēma **augtin aug**. Ne tikai neplānota grūtniecība, arī dažādas slimības... • lvTenTen14 (sieviesuklubs.lv)*

#### **augtin noaugt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×

*Venta bija baļķu pilna, un krasti augtin noauguši vīnogulājiem – mazākais man tā likās, jo tādus augus biju redzējusi vienīgi Lestenes siltumnīcās. • lvTenTen14 (zagarins.net)*

#### **augtin pieaugt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 5×

*Nereti lauku ļaudis uz alkšņiem met nīgru skatu. Un, kā nu ne, ja ar tiem visas grāvmalas **augtin pieaugušas**! • lvTenTen14 (viss.lv)*

*“Un savā trīsdesmit devītajā valdīšanas gadā Asam palika slimas kājas, un viņa slimība **augtin pieauga** spēkā; taču arī savā slimībā viņš nemeklēja To Kungu, bet meklēja padomu pie ārstiem. • 2.Laiku 16: 12–13*

### **BĀRSTĪT (III)**

#### **bārstin bārstīt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×

*Sākotnēji šie stāsti nebija nekas vairāk kā tikai īsas anekdotes, kādas Vailds mēdza bārstin bārstīt jebkurā laikā un situācijā. • lvTenTen14 (ucoz.lv)*

### **BĀRT (I)**

#### **bārtin bārt**

**Hits in corpora:** Rainis 1×

*No istabas izskrēja Anniņa, / Izdēto oliņu paņēma, / Vēl visticīgu **bārtin bar**: / „Ko šī tik daudz kladzināt var!” • Rainis (lirika)*

### **BĀZT (I)**

#### **bāztin bāzt**

### **BĒGT (I)**

#### **bēdzin nebēgt** neg

#### **bēgtin bēgt**

#### **bēgtin nebēgt** neg

#### **bēgšus bēgt**

**Hits in corpora:** lvTenTen14 3× • LVK2018 2×

*Tagad vai **bēgšus bēga**, kad ieraudzīja Billei grāmatu rokās. • LVK2018 (Daiļliteratūra: V. Belševica 1995)*

*Archibīskaps Isarnus, agrākais Svētā Tēva Klementa kapellāns, bija spiests **bēgšus bēgt** no Livonijas pirms kādiem trīsdesmit gadiem [...]. • lvTenTen14 (zagarins.net)*

**BĒRT** (I)**bērtin bērt****BIRT** (I)**birtin birt****BLAUT****blautin blaut****BRAUKT** (I)**braukšus braukt****Hits in corpora:** lvTenTen14 6× • InterCorp\_lv v12 1×*Lieldienīgas **braukšus brauca** / asnus veda vezumā. • lvTenTen14 (svetvietas.lv)***braukšus nebraukt** neg**Hits in corpora:** lvTenTen14 1×*Muižkungs pavēl: Tēv jānāk uz muižu. Jauneklis iebilst: Nu, kam pavēlēts kājām iet, tas jau **braukšus nebrauks**. • lvTenTen14 (miklas.lv)***BRĒKT** (I)**brēktin brēkt****brēktin nebrēkt** neg**BRUKT** (I) [..]

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## **Patskaņa *ę* lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs: dziļo tāmnieku izlokšņu piemērs<sup>1</sup>**

### ***The use of the vowel *ę* in the endings of nominals, verbs and adverbs: A case from the deep Tamian (Tāmnieki) subdialects***

Daira Vēvere

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts  
Kalpaka bulvāris 4, Rīga LV-1050  
E-pasts: [daira.vevere@gmail.com](mailto:daira.vevere@gmail.com)

Publikācijā aprakstīts lībiskā dialekta dziļajām tāmnieku izlokšnēm raksturīgais patskaņa *ę* un tā fonētisko variantu *e*, *ĕ* un *a* lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs Popes, Ziru, Piltenes, Zlēku, Ances, Dundagas un Ugāles izlokšnē.

Pētījuma pamatā ir pētāmo izlokšņu runas dati, kas iegūti laikā no 2008. līdz 2019. gadam. Salīdzināšanai, kā arī aprakstāmās lingvistiskās parādības izplatības un dinamikas noskaidrošanai izmantoti 20. gs. 50. un 60. gados iegūtie izlokšņu materiāli, kas glabājas Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta (LU LaVI) izlokšņu arhīvā.

Pētījuma rezultāti rāda, ka patskanis *ę* dziļajās tāmnieku izlokšnēs visbiežāk sastopams vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīvā, mazāk – vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā. Vietas adverbji, kas beidzas ar patskani *ę* vai tā fonētiskajiem variantiem *ĕ* un *e*, mūsdienās konstatēti visās pētāmajās izlokšnēs. Ancē un Dundagā patskanis *ę* un *e* joprojām saklausāms noteikto adjektīvu un kārtas numerāļu gala zilbēs. Arī saīsinātās verbu formas, kas beidzas ar *-ę* resp. *-e*, mūsdienās saglabājušās galvenokārt Dundagas un Ances izlokšnē, kaut 2008. un 2010. gadā tās vēl tika konstatētas Piltenes un Zlēku izlokšnē. Pārveidotās verbu un substantīvu atgriezeniskās formas mūsdienās reģistrētas pārsvarā Ancē un Dundagā.

Kopumā secināms, ka mūsdienās sarūk patskaņa *ę* un tā variantu lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs tajās pozīcijās, kur literārajā valodā tiek lietoti patskaņi *ā*, *ē*, *ī*, *ū*, *a*, *u*, *i* un divskaņi *uo*, *ai*, *ie*, tomēr tā vēl aizvien ir uzskatāma par tipisku dziļo tāmnieku izlokšņu parādību.

**Atslēgvārdi:** patskanis *ę*; nomens; verbs; adverbs; gala zilbe; dziļās tāmnieku izlokšnes; lībiskais dialekts.

<sup>1</sup> Publikācija izstrādāta Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Jauna pieeja latviešu ģeolingvistiskajos pētījumos: atvērtie dati” (Nr. lzp-2018/1-0213).

Lībiskā dialekta dziļajās Kurzemes jeb tāmnieku izloksnēs vairāku vārdsķiru, t. i., substantīvu, adjektīvu, numerāļu, verbu un adverbu, gala zilbēs tiek lietots patskanis *ę* un tā fonētiskie varianti: *e*, *ē* un *a*, kas aizstāj latviešu literārās valodas patskaņus *ā*, *ē*, *ī*, *ū*, *a*, *u*, *i* un divskaņus *uo*, *ai*, *ie*. Ar patskaņa *ę* variantiem šeit domāts ne tikai šaurais *e* un pusplatais *ē*, bet arī *a*, kas pētāmajās izloksnēs fonētiski nav tīra *a* skaņa, bet pa vidu starp plato *ę* un *a*, bet kas tomēr ir tuvāks literārās valodas *a* skaņai.

Pētījuma pamatā ir Popes, Zirū, Piltenes, Zlēku, Ances, Dundagas un Ugāles izloksnes (sk. 1. attēlu) materiāls, ko veido publikācijas autore pašas vāktie izlokšņu dati, ekspedīciju laikā (no 2008. līdz 2019. gadam) ierakstot teicēju runu brīvā formā, tādējādi iegūstot iespējami autentisku izlokšņu materiālu. Analīzē izmantotos runas datus pamatā snieguši pētāmo izlokšņu vecākās paaudzes informanti, kuru valodā vēl aizvien ir novērota šeit aplūkotā parādība, vairums sastapti Ancē un Dundagā (teju visu 18 vecāko teicēju runā, vecuma grupā sākot no 60 gadiem), mazāk – citās tāmnieku izloksnēs.

Publikācijā arī sniegts aprakstāmās izlokšņu parādības lietojums starp pētāmajām izloksnēm, kā arī vērtēta šīs parādības dinamika un izplatība mūsdienās, salīdzinot autore vāktos izlokšņu materiālus ar 20. gs. 50. un 60. gados iegūtajiem Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta (turpmāk tekstā – LU LaVI) izlokšņu arhīva datiem, kas ir informantu sniegtās atbildes uz „Latviešu valodas dialektu atlanta” jautājumiem, kā arī izlokšņu teksti.



1. attēls. Pētāmās dziļās tāmnieku izloksnes (karti veidojusi raksta autore)

Galotne  $-e < -ē < -ē < -ei < -ai$  vērojama  $o-$  un  $\bar{a}-$ celmu vienskaitļa datīvā un lokatīvā, savukārt  $\bar{e}-$ celmu vienskaitļa datīvā galotne  $-e < -ē < -ei$ . Tāds pārveidojums lībiskā dialekta dziļajās tāmnieku izloksnēs sastopams arī nominatīvā, kas beidzas ar  $-ais$ , piem., *gudrēs* u. c. (Endzelīns 1951, 90; Rudzīte 1964, 177).

Dziļajās tāmnieku izloksnēs galotne  $-e$  ir bieži sastopama visu celmu substantīvu vienskaitļa lokatīvā (sk. arī Rudzīte 1964, 205–206), piem.:

- (1) *gadē* ( $< gadā$ ), *skuolē* ( $< skuolā$ ), *riņķē* ( $< riņķī$ ).

Savukārt daudzskaitļa lokatīvā ir galotne  $-ēs$ , piem.:

- (2) *diēņēs* ( $< dienās$ ), *ciēmēs* ( $< ciemos$ ), *ganēs* ( $< ganuos$ ).

Šī īpatnība, kad lokatīva formās  $e$  tiek lietots literārās valodas garo patskaņu  $\bar{a}$ ,  $\bar{e}$ ,  $\bar{i}$ ,  $\bar{u}$  un divskaņa  $uo$  vietā, ir raksturīga visām pētāmajām dziļajām tāmnieku izloksnēm, bet ir novērots, ka atsevišķās izloksnēs lokatīva galotnēs mēdz lietot arī patskani  $e$ ,  $\bar{e}$  vai  $a$ .

Patskaņa  $a$  lietojums raksturīgs galvenokārt Ances un Dundagas izloksnei, resp., tām dziļajām tāmnieku izloksnēm, kas atrodas vairāk Kurzemes ziemeļos, arī tajos vārdos, kas latviešu literārajā valodā beidzas ar patskani  $\bar{i}$  vai divskani  $uo$ , piem.:

- (3) *stūra* ( $< stūrī$ ), *krāsna* ( $< krāsni$ ), *ganas* ( $< ganuos$ ).

Pusplatais  $e$  saklausāms Zlēku un Ziru izloksnē, kas savukārt atrodas vairāk pētāmā areāla dienviddaļā, piem.:

- (4) *vakarē* ( $< vakarā$ ), *laikē* ( $< laikā$ ), *ceļmalē* ( $< ceļmalā$ ).

Toties savdabīgi, ka šaurais  $e$  bieži saklausāms Ancē, piem.:

- (5) *meže* ( $< mežā$ ), *lauke* // *loūke* ( $< laukā$ ), *laukes* ( $< laukuos$ ), *lejes* ( $< lejās$ ), *plaves* ( $< plavās$ ).

Ancē šauro  $e$  mēdz lietot blakus platajam  $e$  un  $a$ , piem.:

- (6) *stallē* ( $< stallī$  ‘kūfī’), *ciēmēs* ( $< ciemos$ ), *ganes* // *ganas* ( $< ganuos$ ), *rafas* ( $< ratuos$ ).

Mūsdienās ir sastopami reti izņēmumi (autorei izdevies fiksēt vienā gadījumā), kad šaurais  $e$  tiek lietots arī Dundagas izloksnē:

- (7) *ciēmes* ( $< ciemos$ ).

Arī pēc LU LaVI izlokšņu arhīva datiem redzams, ka Dundagā tomēr biežāk lietotas lokatīva formas ar  $e$ , piem.:

- (8) *mugrē* ( $< mugurā$ ), *rītē* ( $< rītā$ ), *stallē* ( $< stallī$ ) (pier. 1966. g.).

Tas pats vērojams arī 1964. gada LU LaVI Ances izloksnes materiālos:

- (9) *soūlē* ( $< saulē$ ), *pašē galuotnē* ( $< pašā galuotnē$ ), *ēč i katrē mežē* ( $< ēči$  ‘kadiķi’ ir *katrā mežā*), *rūdņēs* ( $< rudeņuos$ ), *gābliņēs* ( $< gabaliņuos$ ).

LU LaVI izlokšņu dati rāda, ka patskaņa *ę* un tā variantu lietojums senāk bijis izplatīts plašākā dziļo tāmnieku izlokšņu areālā, tā, piem., vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīva formas, kas beidzas ar *ę* vai *a*, agrāk reģistrētas Ugāles izloksnē:

- (10) *māje* (< *mājā*), *loūķe* (< *laukā*), *pļavę* (< *pļavā*), *vęķes laikā* (< *vęcuos laikuos*), *krūmas* (< *krūmuos*), *sēnas* (< *sēnēs*) (pier. 1954. g.).

Tas pats fiksēts arī Ziru izloksnē:

- (11) *mežę* (< *mežā*), *pīlšęte* (< *pīlšētā*), *rudeņęs* (< *rudeņuos*), *ciēmiņas* (< *ciēmiņuos*), *ganas* (< *ganuos*) (pier. 1963. g.).

Turklāt tajos pašos Ziru izloksnes materiālos redzams, ka daudzskaitļa lokatīvā patskaņi *ę* un *a* var tikt lietoti blakus vienā izteikumā:

- (12) *vęķas laikā vak'ŗęs* (< *vęcuos laikuos vakaruos*).

Līdzīga tendence lokatīva formu veidošanā konstatēta arī Zlēku izloksnē, piem.:

- (13) *avenęs* (< *avenēs*), *drēbęs* (< *drēbēs*), *smīłķęs* (< *smīłķtīs* 'smīłtīs'), *puras* (< *puruos* 'purvos'), *mīłtas* (< *mīłtuos*), *vęķes laikā* (< *vęcuos laikuos*) (pier. 1963. g.).

Piltenes izloksnes piemēros redzams, ka patskanis *ę* pamatā fiksēts vienskaitļa lokatīvā, patskanis *a* – daudzskaitļa lokatīvā:

- (14) *abrę* (< *abrā*), *dižę druve* (< *dižā* 'lielā' *druvā*), *mežas* (< *mežuos*), *dūņaiņas diķas* (< *dūņainuos diķuos*), *vęķas laikā* (< *vęcuos laikuos*) (pier. 1963. g.).

Savukārt Popes izloksnē lokatīva formas beidzas ar *e* gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī un ar *a* daudzskaitļa lokatīva formās, piem.:

- (15) *baļļe* (< *baļļā*), *pīłste* (< *pīłšētā*), *mūgre* (< *mugurā*), *kājes* (< *kājās*), *ciēmas* (< *ciēmuos*) (pier. 1964. g.).

Mūsdienās šādi vokāļu pārveidojumi lokatīva formās galvenokārt raksturīgi vecākās paaudzes izlokšņu pārstāvju runai, lai gan paretam tādi saklausāmi arī vidējās paaudzes dundadzieku runā, piem.:

- (16) *tani laiķe* // *tani laiķę* (< *tani* 'tajā' *laikā*), *divas kapas* (< *divuos kapuos*) (ier. Dundagā 2015. g.).

Apskatot Ances un Dundagas izloksnes vecāko teicēju sniegtos lokatīva piemērus un tos salīdzinot ar LU LaVI izlokšņu arhīva datiem, var sacīt, ka patskaņa *a* lietojums nav radies literārās valodas ietekmē, proti, tas nav saīsinātais *ā*, bet gan sena skaņa, kas lietota blakus *ę* skaņai (sk. Endzelīns 1951, 90; arī Krautmane-Lohmatkina 2002, 37).

Šai īpatnībai mūsdienās ir tendence nivelēties, par ko liecina svārstības formu lietojumā, proti, izloksnes skaņas tiek lietotas blakus literārajai valodai

pietuvinātajām skaņām, resp., nedziļajās tāmnieku izlokšnēs lietotajām skaņām. Šādas svārstības konstatētas pat vecākās paaudzes teicēju runā, piem.:

- (17) *taî viēņe māja* (< *tai vienā mājā*), *viēne jauka diēna* (< *vienā jaukā dienā*), *nākuoša diēņe* (< *nākuoša dienā*), *treša jūniņe* (< *trešā jūnijā*) (ier. Dundagā 2015. g.); *smāg bij viēna viēte iŕ uōtra* (< *smagi bija vienā vietā un uotrā*) (ier. Zlēkās 2010. g.).

Platais *ē* resp. *e*, *e* literārās valodas *ā* (> *a*) vietā ir sastopams arī vietas adverbos:

- (18) *iēkšē // iēkšē // iēkše* (< *iekšā*), *āre // āre // āre* (< *ārā*), *kuōpe // kuōpe // kuōpe* (< *kuopā*), *aūkšē // aūkšē // aūkše* (< *augšā*), *viērse // viērse // viērse* // *viērse // viērse // viērse* (< *virsū*).

Šādi adverbji (18) mūsdienās fiksēti visās pētāmajās izlokšnēs, tomēr biežāk tie ir konstatēti Piltenes, Zīru un Zlēku izlokšnē.

Pārējās pētāmajās izlokšnēs biežāk lieto bezgalotņu vietas adverbju formas:

- (19) *iēkš, ār, aūkš*.

Dziļajām tāmnieku izlokšnēm arī raksturīgi vecie illatīvi, kas beidzas ar *-ēn*, *-ēn* vai *-ēn* (< *-an*, *-un*) (sk. arī Endzelīns 1951, 601), kas mūsdienās fiksēti pamatā Piltenē, Zīrās un Zlēkās (sal. ar Paulu L. 1927, 52; Ēvalde 1940, 56), piem.:

- (20) *āreņ // āreņ // āreņ* (< *āran* ‘ārā’), *viērseņ // viērseņ // viērseņ* // *viērseņ // viērseņ* (< *virsun* ‘virsū’).

Pēc LU LaVI izlokšņu arhīva datiem redzams, ka skaņa *ē* Dundagā lietota arī nominatīvā:

- (21) *taî mātē, kaî tē pulķe bēn i, naŭ viēgē!* (< *tai mātei, kam tie pulkie ‘daudzie’ bērni ir, nav viegli!*) (pier. 1966. g.).

Arī noteikto adjektīvu gala zilbēs dziļo tāmnieku izlokšņu runātāji mēdz lietot patskani *ē* (retāk – *e*), kas vērojams vairākos locījumos, piem.:

- (22) *vēçes* (< *vēçais*), *mazēs* (< *mazais*), *liēļe* (< *lieluo*), *liēlakēs* (< *lielākais*), *galvēņes* (< *galvēņais*) (ier. Dundagā 2015. g.); *balťes* (< *baltais*), *tumšē* (< *tumšā*), *dižē* *ēdamkaruōt* (< *dižā* ‘lielā’ *ēdamkaruote*), *pēdes* (< *pēdējais*), *mazē* *mājiņi* (< *mazā mājiņa*), *a mazē* *bāniņi* (< *ar mazuo bāniņu* ‘bānīti’) (ier. Ancē 2017. g.).

Kā redzams pēc piemēriem (22), noteiktais adjektīvs *mazais* tiek saīsināts par *mazē* gan nominatīvā, gan akuzatīvā, un tikai pēc konteksta nosakāms tā locījums.

Šādas saīsinātas noteikto adjektīvu formas publikācijas autore mūsdienās ir fiksējusi pārsvarā Ancē un Dundagā. Citās pētāmajās izlokšnēs tā ir konstatēta vien atsevišķos gadījumos:



- (23) *garęs* (< *garais*) (ier. Popē 2014. g.); *mazęs* (< *mazais*) (ier. Ugālē 2014. g.); *es vispār dabige kafī nezeē* (< *es vispār dabīguo kafiju nedzeru*) (ier. Zlēkās 2010. g.).

LU LaVI izlokšņu materiālos minēti šādi piemēri:

- (24) *bal̥tes kliēdērs* (< *baltais kliers* ‘ceriņš’), *mu̯m̥s bi tiē liēle brūne ziņņi* (< *mums bija tie lielie brūnie zirniņi* ‘zirniņi’) (Ancē, pier. 1964. g.);
- (25) *vececs šķūns un̥ māj* (< *vecais šķūnis un māja*) (Dundagā, pier. 1966. g.; sal. ar Dravniece 2008, 19–20);
- (26) *dižē lapsen* (< *dižā* ‘lielā’ *lapsene* ‘sirsenis’), *jaūnes puōsa̯ms i pļāv* (< *jaunais puosums* ‘līdums’ *ir pļava*), *mazeš meļles vārns sauc pa ķāķim* (< *mazās meļlās* ‘melnās’ *vārnas sauc par ķāķiem*), *a liēle karjuōt smeļ zu̯p n(u)o katļ* (< *ar lielu karuoti smeļ zupu nuo katla*) (Piltēnē, pier. 1963. g.; sal. ar Ēvalde 1940, 50);
- (27) *ma̯n vece māt stāste pasaks* (< *man vecā māte stāstīja pasakas*), *tās bi kuōpiģes pļāvs* (< *tās bija kuopīgās pļavas*) (Zirās, pier. 1963. g.; sal. ar Ēvalde 1940, 50);
- (28) *bal̥tes ceriš* (< *baltais ceriņš*), *bal̥te kriņģelēn* (< *baltā kriņģelene* ‘pīpene’) (Zlēkās, pier. 1963. g.; sal. ar Paulu L. 1927, 50);
- (29) *kuples uōzāls un kuple liēp* (< *kuplais uozuols un kuplā liepa*), *tas miļāķes dēls* (< *tas miļākais dēls*), *vislabāķes* (< *vislabākais*) (Ugālē, pier. 1954. g.; sal. ar Grauds-Graudevics 1927, 25).

Popes izloksnē lietotas noteikto adjektīvu formas, kas beidzas ar *e*, piem.:

- (30) *brūnes sīraps*, *bal̥tes* (< *brūnais sīrups*, *baltais*), *liēle baļle iēķ* (< *lielā baļļā liek iekšā*) (pier. 1964. g.).

Jāpiezīmē, ka Popes izloksnes aprakstos blakus šaurajai *e* skaņai dota arī platā *ē* vai pusplatā *ē* skaņa (sk. Krautmane 1936, 114, 123; Krautmane-Lohmatkina 2002, 43–45):

- (31) *dižes* // *dižēs* (< *dižais* ‘lielais’), *liēles* (< *lielais*), *mazeš* // *mazeš* (< *mazais*).

Plašais piemēru devums LU LaVI arhīvā un citos aplūkotajos avotos apstiprina, ka patskaņa *ē* resp. *e* lietojums noteiktajos adjektīvos agrāk ticis aktīvi lietots visā pētāmo izlokšņu areālā.

Tāpat dziļajām tāmnieku izloksnēm ir raksturīgs *ē* lietojums vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā, kas vēl joprojām saklausāms Ancē un Dundagā, piem.:

- (32) *māse* (< *māsai*), *puīķe* (< *puikam*), *zvēre̯m̥* (< *zvēriem*), *kuōķe̯m̥* (< *kuokiem*).

Arī datīvā, līdzīgi kā lokatīvā, iespējams dažādu skaņu lietojums gala zilbē, tā, piem., pat vienā izloksnē var tikt lietots gan patskanis *ē*, gan *e*, gan *a*:

- (33) *meîte* (< *meitai*), *mazmeîte* (< *mazmeitai*), *mazmazmeîta* (< *mazmazmeitai*) (ier. Dundagā 2015. g.).

LU LaVI izlokšņu materiālos vērojams, ka agrāk Dundagas izloksnē datīvā pārsvarā lietota *ę* skaņa:

- (34) *māse* (< *māsai*), *māte* (< *mātei*) (pier. 1966. g.).

Platais *ę* kā vienskaitļa, tā daudzskaitļa datīvā fiksēts arī Ances izloksnē:

- (35) *ruō<sup>z</sup>ze i smuks smaks* (< *ruozei ir smuka smaka* ‘smarža’), *bērzēm* (< *bērziem*), *ābļēm* (< *ābuoliem*), *ķiršēm* (< *ķiršiem*), *puceņēm* (< *pučenēm* ‘pīlādziem’) (Ancē, pier. 1964. g.).

Līdzīgi piemēri atrodami arī citu pētāmo dziļo tāmnieku izlokšņu LU LaVI materiālos, kur Zlēkās un Zirās reģistrēti šādi piemēri:

- (36) *pūce liē:ls ačs* (< *pūcei lielas acis*), *kleîte ruōks pa īsim* (< *kleitai ruokas* ‘piedurknes’ *par īsām*), *vaŗvōksne i septiņs krās* (< *varavīksknei ir septiņas krāsas*), *ūzmūrē liē:l stēl: guōvēm* (< *uzmūrēja lielu stalli* ‘kūti’ *guovīm*) (Zlēkās, pier. 1963. g.); *māte pašē grūt gāi* (< *mātei pašai grūti gāja*), *kalvenēm smārž i smuk* (< *kalvenēm* ‘kalmēm’ *smarža ir smuka*), *ziērgēm nē, tuōs dikt zāg* (< *zirgiem nē, tuos dikti* ‘loti’ *zaga*), *manam vēcēm a i dīv ziē:rg* (< *maniem vēcājiem* ‘vecākiem’ *arī ir divi zirgi*) (Zirās, pier. 1963. g.).

Kā redzams pēdējā Ziru izloksnes piemērā (36), daudzskaitļa datīvā blakus galotnei *-ēm* lietots arī patskanis *a*, kas liecina par izlokšņu parādības nivelēšanos jau 20. gs. 60. gados.

Popes izloksnē datīvā savukārt lietota šaurā *e* skaņa:

- (37) *meîte* (< *meitai*), *siēve* (< *sievai*), *vēcēm cīvōķēm* (< *vēcēm cīvēķiem*) (pier. 1964. g.).

Mūsdienu dziļajās tāmnieku izloksnēs, mazinoties patskaņa *ę* lietojumam vārdu gala zilbēs, arvien biežāk tiek fiksētas literārajai valodai tuvinātas datīva formas, kas beidzas ar *-ēi* resp. *-ei*:

- (38) *vēcāķēi* (< *vēcāķai*), *siŗdeī* (< *sirdei* ‘sirdij’) (ier. Zlēkās 2010. g.).

Līdzīgi kā adjektīvās, galotne *-ēs* un *-ę* saklausāma kārtas numerāļos nominatīva, datīva, akuzatīva un lokatīva formās, piem.:

- (39) *piŗmēs* (< *pirmais*), *piŗmę siēvē* (< *pirmai sievai*), *piēktę* (< *piektuo*), *uōtrę diēņę* (< *uotrā dienā*).

Arī šī īpatnība (39) mūsdienās tiek lietota galvenokārt Dundagas un Ances izloksnē, kaut gan nesen tā fiksēta arī citās pētāmajās izloksnēs, piem., Zirās:

- (40) *uōtrę diēņę* (< *uotrā dienā*) (ier. 2010. g.), un Piltenē: *piŗmes* (< *pirmais*) (ier. 2008. g.; sal. ar Ēvalde 1940, 51).

LU LaVI izlokšņu arhīvā sastopami šādi piemēri ar kārtas numerāļiem:

- (41) *veñtiņ dañce, ka piřmes snieks krīt* (< *ventiņi dancuo, kad pirmais sniegs krīt*) (Ancē, pier. 1964. g.);
- (42) *viēns ka:řš bi tas vispiřmes* (< *viens karš bija tas vispirmais*) (Popē, pier. 1964. g.);
- (43) *sęstę klasę* (< *sęstā klasē*) (Zirās, pier. 1963. g.);
- (44) *treşę diēņę* (< *trešā dienā*), *dīųs spaņ:s es varę pačēłt, treşę vėl panes* (< *divus spaņņus ‘spaiņus’ es varēju pacelt, trešuo vėl panesu*) (Zlēkās, pier. 1963. g.).

Mūsdienu Ziru un Zlēku izloksnē šādas numerāļu formas (43–44) publikācijas autore nav vairs konstatējusi.

Patskanis *ę* (retāk – *e*) citu vokāļu vietā nereti stājas verbu formās – gan 2. konjugācijas vienkāršajā tagadnē, gan 2. un 3. konjugācijas vienkāršajā pagātnē, piem.:

- (45) *žīvę* (< *dzīvuo, dzīvuoja*), *strāde* (< *strādā, strādāja*), *rune* (< *runā, runāja*), *darę* (< *darīja*), *zine* (< *zināja*), *žiēde* (< *dziedāja*).

Šī īpatnība (45) mūsdienās vērojama galvenokārt Ances un Dundagas izloksnē. 2008. gadā tā ir saklausīta tikai vienas Piltenes izloksnes teicējas (dz. 1924. g.) runā:

- (46) *viēns žīvę Pīltene, uñ viēns žīvę te „Kaļnmaļuos”* (< *viens dzīvuo Piltenē, un viens dzīvuo te „Kaļnmaļuos”*), *jāsārge* (< *jāsargā*).

2010. gadā šī īpatnība vēl konstatēta Zlēkās:

- (47) *mařm duōme* (< *mamma duomā*) (siev., dz. 1920. g.); *tad duōme, ka labāk naų* (< *tad duomā, ka labāk nav*), *jaūniēş ka staigę* (< *jaunieši ka staigā*) (siev., dz. 1924. g.).

Pārējās dziļajās tāmnieku izloksnēs galvenokārt tiek lietotas vispārinātās verbu formas, kas beidzas ar tādu piedēkli, kāds tas ir literārās valodas vārdos, piem., 2. konjugācijas vienkāršās tagadnes verbos:

- (48) *žīvuô* (< *dzīvuo*), *strāda* (< *strādā*), *runa* (< *runā*).

Savukārt 2. konjugācijas vienkāršās pagātnes verbos tiek saglabāts arī piedēklis –*j-*, piem.:

- (49) *žīvuôļi* (< *dzīvuoja*), *strādai* (< *strādāja*), *runai* (< *runāja*).

Vecākās paaudzes runātāji blakus šīm formām mēdz lietot tādas verbu formas (gan 2., gan 3. konjugācijas vienkāršajā pagātnē), kur saglabāts piedēklis –*j-*, savukārt otrs piedēklis mainījies tā kvalitāti:

- (50) *zīveļi* (< *dzīvuoja*), *duōmēļi* (< *duomāja*), *kūpineļi* (< *kūpināja*), *vāreļi* (< *vārīja*) *sūteļi* (< *sūtīja*), *neruneļi* (< *nerunāja*).

LU LaVI izlokšņu arhīvā redzams, ka 20. gs. 50. un 60. gados verbu formas, kas beidzas ar *ę*, reģistrētas arī citās pētāmajās izloksnēs:

- (51) *zīvę* (< *dzīvuo*), *mizę* (< *mizuo*), *zāģę* (< *zāģē*), *lasę* (< *lasīja*), *stādę* (< *stādīja*), *taisę* (< *taisīja*) (Piltēnē, pier. 1963. g.);  
 (52) *runę* (< *runā*), *strādę* (< *strādā*), *mācę* (< *mācīja*), *stāstę* (< *stāstīja*) (Ugālē, pier. 1954. g.);  
 (53) *runę* (< *runā*), *strādę* (< *strādā*), *zīvę* (< *dzīvuo*, *dzīvuoja*), *skanę* (< *skanēja*), *režę* (< *redzēja*) (Zirās, pier. 1963. g.);  
 (54) *bradę* (< *bradā*), *glabę* (< *glabā*), *ēļpę* (< *ēļpuo*), *stāstę* (< *stāstīja*), *seidę* (< *sēdēja*), *rouđę* (< *raudāja*) (Zlēkās, pier. 1963. g.).

Popē reģistrētas verbu formas, kas beidzas ar šauro *e*:

- (55) *zīve* (< *dzīvuo*), *nožāve* (< *nuožāvē*), *dare* (< *darīja*), *ziēde* (< *dziedāja*), *klaūse* (< *klausīja*) (pier. 1964. g.).

Pētāmajās izloksnēs patskanis *ę* resp. *e* nereti sastopams arī verbu atgriezeniskajās formās, piem.:

- (56) *ņēm̃tęs* (< *ņemties*), *iēduōmtęs* (< *ieduomāties*), *ačęręs* (< *atčęruos*, *atčęras*), *liēķęs* (< *liekas*), *mētajęs* (< *mētājas*), *mętęs kuōp* (< *mętas kuopā*), *pruōjam̃ nelaižęs* (< *pruojām nelaižas*) (Dundagā; sal. ar Dravniece 2008, 23);  
 (57) *kustes* (< *kustuos*), *aceres* (< *atčęruos*) (Ancē).

Pēc piemēriem redzams, ka Dundagas izloksnē pamatā tiek lietotas verbu atgriezeniskās formas, kas beidzas ar *-ęs* (56), Ances izloksnē – ar *-es* (57).

Salīdzinot autores mūsdienās ierakstīto runas materiālu ar agrāk iegūtajiem datiem, kas glabājas LU LaVI izlokšņu arhīvā, konstatējams, ka Ances izloksnē fiksētas verbu atgriezeniskās formas nevis ar šauro *e* gala zilbē, bet gan ar plato *ę* skaņu, piem.:

- (58) *tęķęļ dikt badęs* (< *tęķuļi dikti* ‘loti’ *badās*), *skatęs zvaigznęs* (< *skatās zvaigznēs*), *duōdęs tāļę ceļę* (< *duodas tālā ceļā*) (pier. 1964. g.; sal. ar Krautmane-Lohmatkina 2002, 46, 50–51).

Tāpat LU LaVI izlokšņu arhīva materiālos redzams, ka patskanis *ę* verbu atgriezeniskajās formās lietots arī citās dziļajās tāmnieku izloksnēs:

- (59) *mañ tik klōstęs* (< *man tika* ‘patika’ *klausīties*), *bi jastāt, citā:d jo bę:rn dōzęs* (< *bija jāstāsta*, *citādi bērni jau dauzās*), *vair nevař emāctęs* (< *vairs nevar iemācīties*), *un kapęc mañ mātęs?* (< *un kāpēc man mācīties?*) (Zirās, pier. 1963. g.);  
 (60) *dīķę i pulķ dēleñs, tūr nevār māzgtęs* (< *dīķī ir pulka* ‘daudz’ *dēlenes* ‘dēles’, *tur nevar mazgāties*), *ka satiēkas, ta vaig sabučęs* (< *kad*

*satiekas, tad vajag sabučuoties), rādsēs sapņas (< rādīsies sapņuos) (Zlūkās, pier. 1963. g.).*

Piltēnes un Ugāles izlokšnes materiālos fiksēts, ka patskanis *ę* lietots blakus *a*:

- (61) *ņevaŕ a tām mušam š(u)ogad glābtēs (< nevar ar tām mušām šuogad glābties), viš baīdas pac n<sup>o</sup>o sāv ģē (< viņš baidās pats nuo savas ģēnas) (Piltē, pier. 1963. g.);*
- (62) *šiē stā un brīņēs (< šie stāv un brīnās), es koūņas nuô sovīm vārdim // -ģē (< es kaunuos nuo saviem vārdiem), jūs jou smiēsēs pa mân (< jūs jau smiesies ‘smiesieties’ par mani) (Ugālē, pier. 1954. g.).*

Popes izloksnē atšķirībā no citām pētāmajām izloksnēm verbu refleksīvajās formās lietota šaurā *e* skaņa:

- (63) *paŕtizāņ stāu piē luôg un raūģēs (< partizāni stāv pie luoga un rauģās), kuŕ tas tāt i rades, ku tāt buŕb i cēles (< kur tas tāds ir radies, kur tāda bumba ir cēlies ‘cēlusies’), ta viņ te vaīr nerādjes (< tad viņi te vairs nerādās) (pier. 1964. g.; sal. ar Krautmane-Lohmatkina 2002, 46–48, 51–52).*

Uz to, ka šī īpatnība lietota visās pētāmajās izloksnēs, norāda arī „Latviešu valodas dialektu atlanta” 78. karte un tās komentāri (sal. Sarkanis 2013, 103, 268).

Dziļajās tāmnieku izloksnēs galotne *-ēs* vērojama *ā*-celmu substantīvu atgriezeniskajās formās, kas beidzas ar *-šanās* (> *-šņēs*) (sal. ar Krautmane-Lohmatkina 2002, 38, 48), piem.:

- (64) *rāšņēs (< rāšanās), smiēšņēs (< smiešanās).*

Mūsdienās šādas saīsinātas atgriezeniskās formas reģistrētas galvenokārt Ancē un Dundagā.

J. Endzelīns (1951, 906–907) uzskata, ka formants *-ēs* atgriezeniskajos verbos un verbālnomenos drīzāk radies no *-ies*, nevis *-as* < *-ās*.

Ancē un paretam arī Dundagā patskanis *ę* tiek lietots tādās saīsinātās substantīvu formās kā:

- (65) *rūnšęņ (< runāšana), dāršęņ (< darišana), padāršęņ (< padarīšana).*

Kaut gan LU LaVI arhīvā atrastie izlokšņu dati pierāda, ka agrāk šādu formu lietojums Dundagas izloksnē nav bijis retums:

- (66) *duošęņ (< duošana), ziēdšęņ (< dziedāšana), miřšęņ (< miršana) (pier. 1966. g.).*

Šādi substantīvi, kas beidzas ar *-šęn*, 1954. gadā reģistrēti arī Ugālē, piem.:

- (67) *miēršęņ (< miršana).*

Pārējās pētāmajās izloksnēs jau 20. gs. 60. gados dominē literārajai valodai pietuvinātās substantīvu formas ar *-šan*, piem.:

- (68) *žaũdšan* (< *žaudēšana* ‘žāvēšana’) (Piltē, pier. 1963. g.);  
 (69) *nošaušān* (< *nuošaušana*) (Popē, pier. 1964. g.).

Kaut gan 1940. gada „Filologu biedrības rakstos” substantīvi ar *-šēn* un *-šņēs* fiksēti arī Piltenes un Ziru izloksnē (sk. Ēvalde 1940, 46):

- (70) *nīkšēn* (< *nīkšana*), *dāršēn* (< *darīšana*), *iēšēn* (< *iešana*), *smīašņēs* (< *smiešanās*).

Pēdējie piemēri (70) apliecina, ka senāk šī tāmniekiem raksturīgā parādība bijusi izplatīta plašākā pētāmo izlokšņu areālā, tomēr pieļaujams, ka jau 20. gs. vidū tāmnieku izlokšņu runātāji paralēli lietojuši rakstu valodas iespaidotās formas ar *-šan*, *-šanas*.

## Secinājumi

Analizējot patskaņu *ē* un tā fonētisko variantu *e*, *ē* un *a* lietojumu nomenklatūrā, verbu un adverbu gala zilbēs Kurzemes lībiskā dialekta dziļo tāmnieku izlokšņu materiālos, secināms, ka visbiežāk patskanis *ē* tiek lietots vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīvā. Šādas substantīvu formas vēl joprojām ir saklausāmas visās pētāmajās izloksnēs, bet regulārāk un aktīvāk tās tiek lietotas Dundagas un Ances izloksnē, kas atrodas pētāmā areāla ziemeļos, turpretim retāk šī lingvistiskā parādība sastopama Piltenes, Ziru un Zlēku izloksnē, kas atrodas dziļo tāmnieku izlokšņu dienvidu daļā.

Vēl arvien pētāmajās izloksnēs vērojams patskaņu *ē* resp. *e* lietojums vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā. Mūsdienās tas saklausāms pārsvarā Ancē un Dundagā.

Patskanis *ē* resp. *e* vēl joprojām saklausāms noteikto adjektīvu un kārtas numerāļu gala zilbēs. Arī šī parādība galvenokārt vērojama Ances un Dundagas izloksnē.

Saīsinātās verbu formas, kas beidzas ar *-ē* vai *-e*, mūsdienās saglabājušās lielākoties Dundagas un Ances izloksnē, kaut arī 2008. un 2010. gadā tās vēl ir konstatētas Piltenē un Zlēkās.

Arī verbu un substantīvu atgriezeniskajās formās un substantīvos ar izskaņu *-šēn* patskanis *ē* mūsdienās fiksēts galvenokārt Ancē un Dundagā, lai gan agrākos avotos redzams, ka tie lietoti arī citās dziļajās tāmnieku izloksnēs.

Lai gan publikācijā aprakstītais patskaņu *ē* un tā fonētisko variantu lietojums nomenklatūrā, verbu un adverbu gala zilbēs literārās valodas patskaņu *ā*, *ē*, *ī*, *ū*, *a*, *u*, *i* un divskaņu *uo*, *ai*, *ie* vietā dziļajās tāmnieku izloksnēs 21. gs. ir krietni samazinājies, kopumā secināms, ka šī lingvistiskā parādība vēl joprojām tiek lietota un tā ir uzskatāma par vienu no raksturīgākajām Kurzemes dziļo tāmnieku izlokšņu pazīmēm.

## Saīsinājumi

ier.	ierakstīts
LU LaVI	Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
pier.	pierakstīts
siev.	sieviete

## Avoti

1. 2008. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Piltenē.
2. 2010. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Zirās.
3. 2010. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Zlēkās.
4. 2014. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Ugālē.
5. 2014. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Popē.
6. 2015. gadā ierakstītie audiomateriāli Dundagā LU HZF rīkotajā ekspedīcijā.
7. 2017. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Ancē.
8. 2019. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Dundagā.
9. LU LaVI izlokšņu arhīva materiāli (pier. 1954.–1966. g.).

## Literatūra

1. Dravniece, Sofija. 2008. *Dundagas izlokšnes teksti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
3. Ēvalde, Līvija. 1940. Piltenes un Ziru pagasta izlokšne. *Filologu biedrības raksti*. XX, 36–58.
4. Grauds-Graudevics, Žanis. 1927. Ugāles izlokšne. *Filologu biedrības raksti*. VII, 12–30.
5. Krautmane, Lida. 1936. Popes pagasta izlokšne. *Filologu biedrības raksti*. XVI, 108–129.
6. Krautmane-Lohmatkina, Lida. 2002. *Pope un kaimiņizlokšnes*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
7. Paulu Līzbete. 1927. Zlēku izlokšne. *Filologu biedrības raksti*. VII, 31–55.
8. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Sarkanis, Alberts (sast.). 2013. *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Apraksts, kartes un to komentāri. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

## Summary

The present research aims at describing the use of the vowel *ɛ* and its phonetic variants *e*, *ē* and *a* in the endings of nominals (including nouns, adjectives, and numerals), verbs and adverbs.

The linguistic analysis is based on speech data from older speakers, acquired by interviewing the speakers of seven deep Tamian (*Tāmnieki*) (or Courland Livonic) subdialects of the Livonic dialect: *Pope*, *Ziras*, *Piltene*, *Zlēkas*, *Ance*, *Dundaga* and *Ugāle* during

the period of 2008–2019. These data are compared with materials from the University of Latvia Latvian Language Institute dialect archive (obtained in the 1950s and 1960s).

The results of the present research show that use of the vowel *ɛ* still occurs in the singular and plural locative case, less often in the singular and plural dative case. The adverbs of place, e.g., *iēkšɛ* // *iēkšɛ* // *iēkše* (< *iekšā*) ‘inside’, *viērsɛ* // *viŕsɛ* // *viērse* // *viŕsɛ* // *viērse* // *viŕse* (< *virsū*) ‘above’, etc., are still used in all deep Tamian subdialects. The vowels *ɛ* and *e* also appear in the endings of the definite adjectives and numerals, e.g., *vęçɛs* (< *vęcais*) ‘the old one’, *mazɛs* (< *mazais*) ‘the little one’, *piŕmɛs* // *piŕmes* (< *pirmais*) ‘the first’, etc. Shortened verb forms with the endings *-ɛ* or *-e* nowadays are mostly used in the subdialects of *Ance* and *Dundaga*, although they were also recorded in the subdialects of *Piltene* (in 2008) and *Zlēkas* (in 2010). Reflexive verbs and nouns are found mainly in *Ance* and *Dundaga*.

Even though use of the vowel *ɛ* and its phonetic variants in the endings of nominals, verbs and adverbs has diminished, it can be concluded that it is still a typical linguistic feature of the deep Tamian subdialects.

**Keywords:** vowel *ɛ*; nominals; verbs; adverbs; word ending; the deep Tamian (*Tāmnieki*) subdialects; the Livonic dialect.



Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)



## VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

### IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
  - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
  - b) raksta nosaukums latviski – vidū, treknrakstā, 14;
  - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, treknrakstā 14;
  - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, treknrakstā, 12;
  - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
  - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
  - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
  - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);
  - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
  - j) citāti tekstā pēdējās (nekursivēti).

6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
  - a) numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
  - b) *kursivējami* un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
  - c) piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdīnās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
  - d) piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem  
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u.c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
  - a) atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsaucē tekstā);
  - b) **grāmatas:**  
 Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.  
 Gramatiku, vārdnīcu u.c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsaucē pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):  
 Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.  
 Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.  
 Ja gramatikā u.tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:  
 Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
  - c) **raksti:**  
 Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
  - d) literatūra (arī teksti / piemēri / atsaucē) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).
10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *PDF* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra  
Humanitāro zinātņu fakultāte  
Latvijas Universitāte  
Visvalža iela 4a  
Rīga, LV-1050  
LATVIJA  
E-pasts: *andra.kalnaca@lu.lv*  
*ilze.lokmane@lu.lv*

## LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: authors, editors, reviewers, and the publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

### PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings „Language: meaning and form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: Meaning and Form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12 pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
  - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14 pt.
  - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14 pt.
  - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12 pt.
  - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12 pt.
  - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10 pt.
  - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10 pt.
  - g) Article's main text.

- h) A summary not exceeding 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10 pt.
  - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
  - j) References.
6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
  7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
  8. Language material in the text:
    - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
    - b) All examples are italicised.
    - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas õpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
    - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
  9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
  10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

**b) Articles**

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *PDF* copy may be attached if necessary.
12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics

Faculty of Humanities

University of Latvia

Visvalža iela 4 a

Rīga, LV-1050

LATVIA

E-mail: *andra.kalnaca@lu.lv*

*ilze.lokmane@lu.lv*

**Valoda: nozīme un forma 12.**  
**Gramatika un valodas apguve, 2021**  
Sastādītāja un redaktore Andra Kalnača

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds  
Aspazijas bulvārī 5–132, Rīgā, LV-1050  
[www.apgads.lu.lv](http://www.apgads.lu.lv)